

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
Yayın No: 55

**SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ VE
HAYMANA
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU**

**SAKARYA BATTLE AND HAYMANA
INTERNATIONAL SYMPOSIUM**

Yayına Hazırlayanlar

Temuçin F. ERTAN

Kadri UNAT

ANKARA-2017

Ankara Üniversitesi Yayınları No: 570

ISBN: 978-605-136-347-9

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ
İncitaşı Sokak No:10
06510 Beşevler - ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 55
Basım Tarihi: 29/09/2017

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM KURULLARI	v
SUNUŞ	vii
ÖNSÖZ	ix
AÇIŞ KONUŞMALARİ.....	1

BİRİNCİ OTURUM

HAYMANALILARIN GÖZÜNDEN HAYMANA

Prof. Dr. Ayşegül Köroğlu, “ <i>Ailem ve Haymana Anılarım</i> ”	15
Prof. Dr. Ömer Özkan, “ <i>Haymanalı Olmak, Haymanalı Hissetmek</i> ”	41
Abbas Güçlü, “ <i>Haymana ve Sempozyumun Önemi</i> ”	45

İKİNCİ OTURUM

OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE HAYMANA

Prof. Dr. Özer Ergenç, “ <i>Osmanlı Döneminde Sadrazam Hasları: Haymaneteyn</i> ”	55
Prof. Dr. Hülya Taş, “ <i>Osmanlı Taşra Yönetiminde Yetki Alanı Çatışmaları: Yörük Yurdu Haymana</i> ”	59
Doç. Dr. Emine Erdoğan Özünlü, “ <i>16. Yüzyılda Haymana Yörükleri: Coğrafi Yaşam Alanları Üzerine Bir Değerlendirme</i> ”	71

ÜÇÜNCÜ OTURUM

MİLLİ MÜCADELE’DE HAYMANA

Prof. Dr. Tülay Âlim Baran, “ <i>Milli Mücadele Yıllarında Arşiv Belgelerine Göre Haymana’nın Genel Sorunları</i> ”	85
Dr. Ali Çeker, “ <i>Sakarya Meydan Muhaberesi Döneminde Sindiren (BÜYÜK GÖKGÖZ)</i> ”	101
Dr. Efdal As, “ <i>Sakarya Meydan Savaşı’nda Haymana Civarında Geçen Muharebeler ve Haymana Ahalisine Etkileri</i> ”	135

DÖRDÜNCÜ OTURUM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE HAYMANA

- Prof. Dr. İhsan Güneş, “Ankara’da 1923 Seçimleri” 165
- Prof. Dr. Sabit Duman, “Refik Halit Karay’ın Yatık Emine Öyküsünde Haymana” 181
- Dr. Kadri Unat, “Haymana Kaplıcasının Cumhuriyet Dönemindeki Gelişimi” 193

BEŞİNCİ OTURUM

ÖNCESİ VE SONRASIYLA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ I

- Prof. Dr. Temuçin F. Ertan, “Sakarya Meydan Muharebesi’nin Adlandırma Sorunu” 211
- Doç. Dr. Nuray Özdemir, “Sakarya Meydan Muhaberisinde Kadınların Yürüttüğü Faaliyetler” 223
- Doç. Dr. Rahmi Çiçek, “Sakarya Savaşı’nın Lojistik Destek Bölgesi: Kastamonu Vilayeti” 237

ALTINCI OTURUM

ÖNCESİ VE SONRASIYLA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ II

- Doç. Dr. Yüksel Özgen, “İnebolu’dan Sakarya’ya İstiklal Yolu” 273
- Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, “Melhame-i Kübra’dan Sad Planı’na” 283
- Yrd. Doç. Dr. Sedef Bulut, “Tetik-i Mezalim Heyeti’nin Faaliyetleri” ... 297

YEDİNCİ OTURUM

YABANCI GÖZÜYLE MİLLİ MÜCADELE

- Prof. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa, “İngiliz Belgelerine Göre Mudanya Mütarekesi” 313
- Yrd. Doç. Dr. Hornyak Arpad, “Hungarian Political Elite and Public Opinion Concerning The Turkish National War Of Independence” 331
- Doç. Dr. Liliana Elena Boscan, “The Romanian Diplomacy and Public Opinion Concerning The Turkish National War Of Independence (May 15, 1919, October 11, 1922)” 339
- Prof. Dr. İbrahim Ethem Atnur, “Henry Morgenthau ve Onun Türk Zaferi Hakkındaki Görüş ve Endişeleri” 353

SEMPOZYUM KURULLARI

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan

Prof. Dr. Hakan Uzun

Doç. Dr. Necdet Aysal

Dr. Kadri Unat

Halil İbrahim Uçak

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Bige Sükan (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. George W. Gawrych (Baylor Üniversitesi-ABD)

Prof. Dr. Hakan Uzun (Ankara Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. İhsan Güneş (Anadolu Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu (Hacettepe Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Mesut Çapa (Ankara Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa Yılmaz (Hacettepe Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Necdet Hayta (Gazi Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Osman Akandere (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Ömer Turan (Ortadoğu Teknik Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Özer Ergenç (Bilkent Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Sabit Duman (İnönü Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Temuçin F. Ertan (Ankara Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Tülay Alim Baran (Yeditepe Üniversitesi-Türkiye)

Prof. Dr. Yasemin Doğaner (Hacettepe Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Fabio L. Grassi (Sapienza University-İtalya)

Doç. Dr. İrade Memmedova (AMİA Tarih Enstitüsü-Azerbaycan)

Doç. Dr. Liliana Elena Boscan (Bucharest University-Romanya)

Doç. Dr. Necdet Aysal (Ankara Üniversitesi-Türkiye)

Doç. Dr. Serdar Sarısrır (Ankara Üniversitesi-Türkiye)

Yrd. Doç. Dr. Hornyak Arpad (Pecs University-Macaristan)

Yrd. Doç. Dr. Roza Abdykulova (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Kırgızistan)

Yrd. Doç. Dr. Sedef Bulut (Ankara Üniversitesi-Türkiye)

Dr. Eleni Filippidou (Atina Üniversitesi-Yunanistan)

SUNUŞ

Üniversiteler, yapıları gereği farklılıkları içinde barındıran ve bunları birer zenginlik olarak kabul eden, bu nedenle de çok sesli, çok renkli ve toplumun bütün katmanlarını bünyesinde barındıran kurumlardır. Üniversitelerin bu özelliği, bilginin üretilmesi ve toplumla paylaşılması konusunda onlara güç katar, vizyon ve misyonlarını belirler. Vizyonunu, nitelikli araştırmalar yapmak, bilgi ve yeteneklerini insanlık ve ülke yararına kullanmak ve evrensel düzeyde fark yaratarak geleceğe yön vermek şeklinde saptayan Ankara Üniversitesi, misyonunu da bu yörüngede belirlemiştir. Ankara Üniversitesi bu misyon çerçevesinde, bilime ve sanata katkı sağlamayı ve sosyal sorumluluk bilinci ile ülke sorunlarına duyarlı bir duruş sergilemeyi, kamu yararını gözeterek bulunduğu kentin de kalkınmasına ve gelişmesine ivme kazandıracak faaliyetler gerçekleştirmeyi görev edinmiş ve tüm birimleriyle birlikte birçok bilimsel faaliyete imza atmıştır.

2016 yılında Haymana’da düzenlenen “Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana” konulu uluslararası sempozyum da, Ankara Üniversitesi’nin bu vizyon ve misyonunun bir sonucudur. Beşincisi düzenlenen ve artık uluslararası bir boyuta taşınan sempozyumda, her yıl olduğu gibi bu yıl da, Milli Mücadele dönemindeki siyasal, sosyal ve askeri gelişmeler ele alınmış ve Sakarya Meydan Muharebesi’nin gerçekleştiği topraklara ev sahipliği yapan Haymana’nın dünü ve bugünü ile ilgili çok sayıda bildiri sunulmuştur.

Söz konusu sempozyum, önceki yıllarda olduğu gibi, yine Haymana’daki mülki ve yerel yönetim birimleriyle Ankara Üniversitesi’nin işbirliği sonucu hayata geçirilmiştir. Haymana tarafında Haymana Kaymakamlığı ve Haymana Belediyesi paydaş iken, bu ortak çalışmada Ankara Üniversitesi’ni Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü temsil etmiştir.

Sempozyumda sunulan bildiriler ise her biri alanında yetkin akademisyenlerin yaptıkları özenli ve ciddi çalışmaların bir ürünüdür. Yeni bilimsel bilgi ve belgelere dayalı olarak hazırlanmış olan bildiriler, Milli Mücadele Dönemi’ne ve Ankara ile Haymana’nın yerel tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlayacak boyuttadır. Böylesine ciddi ve güçlü içerikli bir bilim şöleninde sunulan bildirileri, hem akademisyenlerin hem de konuya ilgi duyan toplumun geniş kesimlerinin yararlanması için kitap olarak yayımlanmak, üniversitemizin mutlulukla ve gururla yerine getireceği bir görev, bir sorumluluktur.

Sempozyumun düzenlenmesinde ve bildirilerin yayınlanmasında emeği geçen herkese teŖekkür eder, başarılarının devamını dilerim.

Prof. Dr. Erkan İbiŖ
Ankara Üniversitesi Rektörü

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan mütarekeler ve antlaşmalar, Avrupa'da savaşı sona erdirmesine karşın, Doğu Akdeniz'de, Ortadoğu'da ve Balkanlar'da çatışmalar devam etmiştir. Ancak bu kez sömürgeciler arasında bir paylaşım mücadelesi değil, toprakları işgal edilen bir ulusun direnişinden kaynaklanan bir milli mücadele söz konusu idi.

Türklerin Batılı devletlere karşı yürütmüş olduğu mücadele coğrafi bağlamda bölgesel bir nitelik taşımasına karşın, dünya ölçeğinde küresel sonuçlara yol açmıştır. 1918-1922 yılları arasında yürütölen mücadelede, coğrafya açısından Batı Anadolu, çatışma açısından ise Sakarya Meydan Muharebesi ayrı öneme sahiptir.

Sakarya Meydan Muharebesi, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan Yunan Ordusunun ilerlemesinin son noktası olmuş ve Türklerin zaferi sonrasında Milli Mücadele'nin gidişatı değişmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi, Yunan ordusuna karşı kazanılan bir askeri zafer olmakla birlikte, hem Batı hem Doğu hem de Güney cephelerinde ciddi siyasal sonuçlara yol açmıştır. Ankara'nın Polatlı ve Haymana ilçelerinin sınırları içinde bulunan topraklarda elde edilen bu askeri zaferle Milli Mücadeleyi yönetenler ve halk nezdinde, işgalden kurtuluşa ve yeni bir Türk devletinin kuruluşuna yönelik inanç artmıştır. Bir başka deyişle bu zafer, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu müjdelemiştir.

Türk tarihinde hayati denilebilecek bir öneme sahip olan Sakarya Meydan Muharebesi'nin tüm yönleriyle araştırılması ve elde edilen sonuçların akademik dünya ve kamuoyuyla paylaşılması, kuşkusuz yerli ve yabancı tarihçilerin kaçınılmaz bir görevidir. Bu amaçla, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Milli Mücadele'nin önemli bir halkasını oluşturan Sakarya Meydan Muharebesi ve bu muharebenin yaşandığı coğrafyanın bir parçası olan Ankara'nın Haymana ilçesinin tarihi ile ilgili olarak periyodik bir şekilde sempozyum düzenlemektedir. Bu yıl beşincisi düzenlenen uluslararası nitelikli sempozyum yedi oturumdan oluşmuştur. Yerli ve yabancı değerli akademisyenin katıldığı bu sempozyumda da, Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana başta olmak üzere, Milli Mücadele dönemi farklı yönleriyle ele alınıp değerlendirilmiştir. Sempozyumda sunulan bildirilerin, daha geniş kitlelere ulaştırılması ise ciddi bir toplumsal sorumluluktur. Elinizdeki eser, bu sorumluluğun bilinciyle derlenmiş ve ilgili çevrelerle paylaşılmıştır.

Sempozyumun düzenlenmesine destek olan başta Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erkan İbiş'e, Ankara Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Abdülkadir Güner'e, Haymana Kaymakamı Sayın Turan Erdoğan'a, Haymana Belediye Başkanı Sayın Özdemir Turgut'a, sempozyuma katılarak, her oturumu takip eden Milliyet Gazetesi Yazarı Sayın Abbas Güçlü ile birlikte Sayın Prof. Dr. Ömer Özkan'a ve Haymana halkına teşekkür ederiz. Ayrıca sempozyuma yoğun emek harcayarak hazırladıkları bildirileriyle katılan değerli bilim insanlarımız ile emeği geçen herkese teşekkürü de bir borç biliriz.

Prof. Dr. Temuçin F. Ertan - Dr. Kadri Unat

AÇIŞ KONUŞMALARI

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ TARİHİ MİLLİ PARKI İLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

Şahin ÇILGIN*

Bildiğiniz üzere Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkı, 2015 yılının başında kuruldu. Çalışmalarla ilgili olarak bugüne kadar neler yapıldığına dair kısa bir açıklama yapmak istiyorum. Polatlı ve Haymana'yı kapsayan Milli Parkın 2015 yılının Şubat ayında kurulmasıyla birlikte çalışmalar başladı. İlk olarak planlar yapıldı ve bu yılın (2016) dördüncü ayı itibariyle yürürlüğe girdi. Bu plan kapsamında çalışmalar devam etmektedir. Öncelikli olarak milli park alanındaki tespit çalışmaları sürmektedir. Yaptığımız tespitler sonucunda 150 kilometrekarelik alandaki tarihi mekânlar paftalandırıldı. Bir kısmının da onarım ve bakımı yapılmaktadır. Mangaldağı'ndaki bu yöndeki çalışmalar devam etmektedir. Bugüne kadar yaklaşık olarak 94 adet şehitlik tespit edildi. Bunların 15 adedinin kesinleştirme çalışmaları tamamlandı. Kartaltepe'de mevcut olan anıt ziyarete açıldı. Sakarya Köyü'nde yer alan 12. Grup Şehitliği de ziyaretçiler için hazırlandı. Ayrıca Mangaldağ'da ziyaretçilerimize hizmet verecek olan tesisler de tamamlandı. Aynı zamanda ana yol üzerinde yer alan giriş kapısı da yaptırılmakta ve çevre düzenlemesi de kısa süre içerisinde tamamlanacaktır. Kartaltepe'de alt yapıyla ilgili çalışmalar tamamlandı ve su sıkıntısı giderildi. Ayrıca Duatepe'de bir tören alanı yapılmaktadır ve şu anda % 60 civarında tamamlanmış durumdadır. Törenlerin önümüzdeki yıl burada yapılması düşünülmektedir. Alt yapı çalışmaları devam etmekte olup şu ana kadar 10-12 kilometre yol tamamlanmıştır.

Bildiğiniz üzere Milli Parkımız 14 bölümden oluşmaktadır. Bunları vatandaşlarımıza tanıtmak üzere tabelandırmalar yapıldı ve bir dijital görünümlü müze yapılması kararlaştırıldı. Bunun, ziyaretçiler geldiklerinde şehitlerin isimlerini görebilecekleri güzel bir tanıtım olacağı düşünülmektedir. Ayrıca Sakarya Köyü'nde, Halide Edip Adıvar'ın başkanlığında kurulan bir Mezalim Araştırma Komisyonu var. Bu amaçla kullanılan evin ihalesi de yapıldı. Sene sonunda tamamlanması planlanan restorasyon sonucunda bu ev

* Orman ve Su İşleri Bakanlığı Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkı Müdürü.

müze haline getirilecektir. Kartaltepe’de, Sakarya Meydan Muharebesi tanıtım merkezi oluşturuldu. Şu anda bütün proje tamamlandı ve ihale aşamasında, bu sene sonunda da faaliyete geçmesi planlanmaktadır. Haymana merkezinde yer alan Çaldağı İlköğretim Okulu ziyaretçi merkezi olarak planlandı. Ancak söz konusu okul sit alanı olduğundan dolayı birtakım sıkıntılar yaşandı. Önümüzdeki seneye kadar sorunlar çözülecek ve yapılan ihale sonucunda ziyaretçilere açılacaktır. Mangaldağ’da bulunan bir şehitliğin şu anda ihalesi yapıldı ve 10-15 güne kadar yapımına başlanacak. Eski Polatlı köyünde 40 şehidin bulunduğu bir şehitlik daha vardı, onun da ihalesi yapıldı ve 10-15 güne kadar yapımına başlanacaktır. Eski kışla ve İkiztepelilerle ilgili iki tane şehitlik projesi hazırlanmaktadır. Bunların projeleri tamamlanırsa sene sonuna kadar ihale edilmesi düşünülmektedir. Bütün bu çalışmalar sonucunda 2015 yılından bu yana 3 milyon TL’lik bir yatırım yapıldı. 2016 yılı sonu itibariyle 10 milyon TL’lik bir yatırım miktarıyla projenin tamamlaması hedeflenmektedir. Şu anda ihaleler yapıldı ve bitecek. 2017 yılı için de yaklaşık 30 milyon TL’lik bir yatırım talep edildi ve Kalkınma Bakanlığı buna sıcak bakmaktadır.

Özdemir TURGUT*

Haymana tüm uygarlıklara ev sahipliği yapmış; termal turizmi ve tarım ve hayvancılığıyla geleceğe umutla bakan bir ilçedir. Nüfusun önemli bir bölümü Polatlı ve Ankara'da ikamet etmektedir. Ankara'da ikamet eden Haymanalı esnaflar başkent ticaretinin önemli bir kesimini teşkil etmektedir. Sakarya zaferi askeri bir başarının ötesinde Mustafa Kemal Atatürk ile Türkiye'nin, Türkiye halkının bütünleşmesini sağlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının yolunu açan çok yönlü bir gelişmedir. Sakarya zaferi kazanılmasaydı, son direnme noktası olan Haymana düşseydi, Türkiye Cumhuriyeti olma hayalleri de suya düşecekti. Onun için bu savaşın Türkiye tarihindeki önemi çok büyüktür. Biz bu etkinlik sayesinde Sakarya zaferinin Adapazarı'nda değil, Haymana'da cereyan ettiğini kitlelere anlatmaya çalışıyoruz. Bu savaş, çok sayıda rütbeli subayın şehit düştüğü bir savaştır.

2015 yılında Haymana, Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkı ilan edilerek, Haymana'nın Kurtuluş Savaşı'ndaki öneminin geniş kitlelere duyurulmasının yolunu açan Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'a ve hükümetimize teşekkür ediyorum. Ayrıca Tarihi Milli Park çalışmalarını yürüten Orman Su İşleri Bakanlığı ve Sayın Bakanımız Veysel Eroğlu'na da teşekkür ediyorum. Bu arada Başbakanlık ve Turizm ve Kültür Bakanlığı yetkililerine de ayrıca teşekkür ediyorum.

* Haymana Belediye Başkanı.

Turan ERDOĞAN*

Yüzyıllardır Haçlı Seferleri ile de geldiler, daha sonra da geldiler. Bu toprakları, bu yurdu bizden almak ve parçalamak için... Ama her seferinde elleri, kolları kırılarak geri gittiler. Ama hiçbir zaman vazgeçemediler, vazgeçmeyecekler de...

En son, Çanakkale Savaşı'nda geldiler, Sakarya Meydan Muharebesi'nde geldiler, ama yetmedi. 15 Temmuz günü bir daha geldiler. Kaleyi dışardan fethedemeyeceğini anlayan emperyalistler, içerden kaleimizi fethetmeye çalıştılar. İçimize soktukları, kravat taktırdıkları, takım elbise giydirdikleri, bürokrat yaptıkları, asker üniforması giydirdikleri, askerimizin, o güzel ocağımızın içine soktukları teröristleriyle beraber geldiler. İçerden yıkmaya çalıştılar. Ama hiçbir zaman başarılı olamadıkları gibi, 15 Temmuz'da da milletimizin feraseti buna izin vermedi. Çünkü bizde vatan ecdadımızın, dedelerimizin mezarı demektir. Bizde vatan, sadece bu topraklarda yaşayan insanların vatanı da değildir. Dünyadaki tüm mazlumların, zulme uğramış, zalimlerin zulmüne uğramış insanların ikinci vatanı olarak, gerektiğinde de ana yurt olarak gördükleri bir toprak parçasıdır. Bizde bu bilinç vardır. Balkanlarda bir sıkıntı çıkar, ikinci yurt Anadolu'dur, Kafkaslarda bir sıkıntı çıkar, onlar için ikinci yurt Anadolu topraklarıdır, keza Suriye'de bir sıkıntı çıkar, hiçbir ayırım yapılmaksızın ikinci yurt yine burasıdır, keza Irak'ta, Uzakdoğu ülkelerinde bir sıkıntı çıkar herkes burayı ikinci yurt olarak görür. 15 Temmuz'da da bu bilinçle başta TBMM ve Hükümetimiz olmak üzere bütün milletimiz biz bu toprakları parçalamayız, böldürmeyiz çünkü bu topraklar zalimin zulmüne uğrayan insanların yurtlarıdır. Sadece bizim değildir bilinciyle, bir Sakarya ve Çanakkale ruhuyla en son yine püskürtmüştür.

Bu açıdan bu etkinlik bu sene hakikaten daha da önemli. Çünkü biz Çanakkale ruhunu, Sakarya ruhunu sürekli anlatmalıyız, sürekli diri tutmalıyız. Ben o açıdan başta Ankara Üniversitesi Rektörlüğüne, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne ve Prof. Dr. Temuçin Ertan hocamıza çok teşekkür ediyorum. Çünkü bu etkinlik bu sene daha da anlam kazandı. Biz burada bu vatanı nasıl kurtardığımızı, nasıl kurduğumuzu ve elimizde nasıl tuttuğumuzu öğreneceğiz. Biliyoruz ama bunu sürekli diri

* Haymana Kaymakamı.

tutmalıyız, çünkü bundan sonra da bu topraklara çeşitli şekiller olarak geleceklerdir. Ama her seferinde inşallah ben bunu biliyorum ki bizler, bizlerin çocukları, torunları yine bu vatanı yurt olarak edinecek. Çünkü bu vatanda yaşayan insanlar sadece insana insan gözüyle bakan insanlardır. Bu vatanda yaşayanlar tarih boyunca hiçbir zaman sömürgeci, emperyalist olmamışlardır. Bu vatanda yaşayanların, Anadolu'da yaşayanların kazançları helaldir, alın teriyle kazanmışlardır, gidecekleri ikinci bir yurtları yoktur. Tüm mazlumlar buraya gelir ancak bizlerin gideceği ikinci bir yurt kesinlikle yoktur. Bu açıdan alın teriyle kazancını sağlayan, sömürgecilik yapmayan, mazlumun hakkını yemeyen insanlara Cnab-ı Allah her zaman yardım ediyor ve dünya coğrafyasında da böyle bir misyon biçmiş Anadolu topraklarına... Bu topraklarımıza sahip çıkmalıyız. Çünkü biz Pir Sultanları yetiştirmişiz, ne olursan ol yine gel diyen Yunus Emreleri yetiştirmişiz. Sadece insana insan gözüyle bakan insanları yetiştirmişiz, büyük zatları yetiştirmişiz. Bu topraklar, her zaman inşallah dünya varoldukça Anadolu toprakları olarak kalmaya devam edecek ve Anadolu'daki insanlarla ve dışarıdaki zalimin zulmüne uğramış insanlarla hep beraber yaşamaya devam edeceğiz...

Prof. Dr. Abdülkadir GÜRER*

Cumhuriyetimizin ilk üniversitesi olan ve kökleri çok eskilere dayanmakla birlikte 1946 yılında tüzel kişiliğe kavuşan Ankara Üniversitesi, tarihinden aldığı güçle yerel, ulusal ve evrensel anlamda hem eğitim-öğretim hem de bilimsel araştırmalara önem vermiş ve geniş bir etkinlik ağı oluşturmuştur.

Üniversite dışı çevrelerle işbirliğine önem veren Üniversitemiz, hemen her alanda elde etmiş olduğu birikimi toplumla paylaşmayı temel amaç edinmiş ve çok geniş bir coğrafyada pek çok projeye damgasını vurmuştur.

Bu topraklar, bundan tam 95 yıl önce, Türk ve dünya tarihinin son derece önemli ve kanlı bir savaşına tanıklık etmiştir. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında 100 km'lik geniş bir alanda gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasında çok önemli mihenk taşı olmuştur.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın silahlı eylem aşamasında Doğu ve Güney cephelerinde Ermeniler ve Fransızlara karşı mücadele edilmiş, ancak elde edilen başarılar, Anadolu'daki işgalin sona erdirilebilmesi için yeterli olmamıştır. Nihai zafer için Batı cephesindeki Türk-Yunan savaşının sonucu beklenmiştir. Bu bağlamda 1921 yılı, Milli Mücadele'nin en çetin yılı olmuştur.

İnönü önlerinde iki kez durdurulan Yunan ordusu, bir ara Ankara yakınlarına kadar ilerlemişse de, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olarak yönettiği Sakarya Meydan Muharebesi sonunda beklemediği bir yenilgi almıştır. Bu arada Sakarya Savaşı, kısa vadede Yunan ordusunun durdurulmasında, orta vadede Milli Mücadele'nin kazanılmasında, uzun vadede ise bağımsızlığın sağlanmasında doğrudan rol oynamıştır. Sakarya Zaferi, Mustafa Kemal Atatürk'ün askeri kariyeri açısından da önemli bir dönemeçtir. Yaralı bir vaziyette ve Başkomutan olarak yönettiği bu savaştan zaferle çıkması, Atatürk'ün Türk ulusunun liderliğini daha o günler itibariyle tartışılmaz kılmıştır.

Az önce de ifade ettiğim gibi, Türk tarihi açısından bir dönüm noktası olan Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili olan bu bilimsel etkinlik ilk

* Ankara Üniversitesi Rektör Yardımcısı.

değildir. Daha önceki yıllarda dört kez düzenlenen ulusal sempozyum, bu kez bir üst aşamada gerçekleştirilmiş ve uluslararası boyuta taşınmıştır. Önümüzdeki yıllarda da aynı heyecan ve coşku ile idrak edileceği konusunda kuşku duymuyorum. İnaniyorum ki, hem konuşmacı hem de dinleyici açısından daha da güçlü bir şekilde hayata geçirilecek ve Üniversite-toplum dayanışmasına katkı sağlayacaktır.

Levent GÖK*

Sakarya Meydan Muharebesi gerçek anlamıyla, anlamadan ve anlatılmadan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu anlamak mümkün değildir. Sakarya Meydan Muharebesi ile ortaya çıkan bütün detayları birazdan değerli katılımcılar bizlerle paylaşacaklar, iki gün boyunca... Bu toplantılarda özellikle hakettiği ölçüde Sakarya Meydan Muharebesi'ne, Haymana üzerindeki etkilerinin daha ayrıntılı bir şekilde hem Türkiye, hem de dünya kamuoyuyla paylaşılması gerekir. Ben kişisel olarak Haymana'nın Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki yeri, konumu ve önemini etraflıca ve etkin bir şekilde halen bırakın dünyayı Türkiye'de dahi anlaşılmadığını düşünüyorum.

Öncelikle Sakarya denilince başta il olan Sakarya akla gelerek bir kavram karmaşası yaşamıyor, bunu aşabilmiş değiliz. Bu meydan muharebesini anlatırken, herkes Sakarya Savaşı'nı Sakarya'da olduğunu düşünüyor ama Sakarya Meydan Muharebesi, Haymana ve Polatlı'yı çevreleyen bir alanda gerçekleşti. Polatlı, kısmen bu konuda daha çok tanıtım yapıyor, ama Haymana biraz daha gerilerde. Yabancı ülkelere baktığımız zaman Haymana'dan çok daha az bu tür olayları yaşamış beldelerin, ilçelerin ya da köylerin çok daha büyük ölçüde turist çektiği, büyük ölçüde basının ilgisini çektiği ve bu alanlarda kültür turizmine dönük önemli aşamalarını gerçekleştirdiğini görüyoruz. Ben, bu konuda Polatlı'da her yıl düzenlenen Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili etkinliklerin de Haymana'da da aynı ağırlıkta yapılması konusunda hem Genelkurmay Başkanlığı'na hem de protokol işlerini düzenleyen Dışişleri Bakanlığı'na üç yıl önce başvurduğum. Dedim ki Sakarya Meydan Muharebesi Duatepe'deki törenlerde kutlanıyor ve Genelkurmay'dan tutun Meclis Başkanı'na kadar üst düzeyde temsili orda sağlanıyorsa, aynıısı Haymana'da da yapılmalıdır. Bunu gerçekleştirmek istedi Sayın Belediye Başkanım ve Kaymakamım çünkü güzergâh üzerindeki Mangaldağı, Çaldağ mevkielelerinde gerçekleşen bu savaşlarda Mustafa Kemal Atatürk, hepimizin bildiği, "Hattı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath da bütün vatandır" sözünü Haymana topraklarında söylemiştir. İşte bunu daha da ileriye taşımamız gerekiyor.

* Ankara Milletvekili.

Milli Park projesini çok önemsiyorum. Bu Haymana'nın hem tanıtımı hem de Sakarya Meydan Muharebesi'nin önemi açısından çok yararlı. Haymana'nın kültür ve tarih turizmine açılması açısından da çok önemlidir. Bugün Çanakkale'ye gidenler bilirler, hergün onlarca otobüs Türkiye'nin çeşitli yerlerinden gelir, gezer orayı, savaş yapılan yerleri, siperleri, şehitlikleri. Şimdi aynısını Haymana'da yapmaya dönük çalışmaları destekliyoruz. Burada gönül ister ki, bir an önce bu çalışmalar bitsin de Türkiye'nin dört bir yanından otobüslerle öğrenciler yerli-yabancı turistler gelsin ve hem Haymana kültür turizmiyle bilinsin, tanınsın, hem de Haymana ekonomisi canlansın. Çünkü Haymana, bir yandan da "Son Kale" diye de nitelendiriyoruz, gerçekten düşman bu savaşlarda durdurulmasa Türkiye'nin kuruluşu mümkün olmayacak, belki bizim de akıbetimiz bilinmeyecekti. Ama Son Kale dediğimiz Haymana'da bu Son Kale'ye sahip çıkacak insanlara ihtiyaç var. Nüfusumuz azalıyor, göç yaşıyoruz. Haymana gittikçe küçülüyor. Bunu tersine çevirmek zorundayız. Haymana'da bir anda canlanacak ekonomiyle, turizmle, eğitimle nitelikli elemanlar yetiştirerek, tanıtımı çok daha iyi yapmak durumundayız, tıpkı Abbas Güçlü ve Ömer Özkan gibi... Böyle bir projeyi uzun vadede Haymana başarmalıdır. Ben bu konuda, Haymanalı hemşehrilerim beni yakından bilirler, siyasal parti farketmeksizin üzerime düşen bütün görevi yapmaya hazırım, yeter ki Haymana kalkınsın, Haymana gelişsin, Haymanalı gençler daha iyi yetişsin, gençlerin ufku daha geniş olsun ve Haymana hak ettiği yeri alsın. Hala Türkiye'de milli gelirden en son sıralarda yer almak Haymana'nın hakkı değildir.

Haymana açısından bir başka önemli konu da kaplıcalarımız. Bu Milli Park projesini gerçekleştirdiğimiz gibi kaplıca turizmini de Haymana'yı iyi tanıtarak anlatmalıyız. Geçtiğimiz günlerde bir yakınımın rahatsızlığı nedeniyle İzmir'de bulundum. Balçova'da da biliyorsunuz termal kaynaklar var. Balçova Belediye Başkanımızla konuştum. Hatta kendisini buraya davet etmeyi de uygun görüyorum, Bizde kaplıca turizmi dendiği zaman, banyo gibi değerlendiriliyor. Yani kaplıcaya gidip günlük banyo yapmak olarak anlaşılıyor. Oysa kaplıca sağlık turizmine dönüktür. Bu bir haftalık, yirmi bir günlük, birer aylık kürler etrafında kaplıca suyumuzun çeşitli hastalıklara iyi geldiğini tüm dünyanın bilmesi gerekiyor. Balçova'daki termal tesislerimizde İskandinav ülkeleri de sigorta şirketleriyle anlaşmalar yaparak turist getiriliyor. Yılda 2000-3000 İskandinav turist veya hasta Balçova tesislerine geliyor ve birer ay kalıyorlar. Bu önemli bir rakam. Şimdi biz de kaplıca turizmini pekiştirdiğimiz zaman bence Haymana çok daha farklı olacaktır. Dolayısıyla ilgi alanımızın biraz da bu yöne kaymasında yarar var. Bence bu konuda arkadaşlarımızın tecrübelerinden de yararlanalım.

Haymana 15 Temmuz'da önemli bir sınav verdi. Her zaman önemli sınavlar veriyor, çünkü Haymana bizim Türkiye'deki bütün mozaiklerin bir arada barış içinde yaşadığı bir ilçemiz. Hiçbir zaman kavganın, kırgınlığın, küskünlüğün olmadığı, herkesin kendi kökenine saygı gösterdiği, başkasına saygı göstererek yaşadığı ve bunu tüm Türkiye'ye örnek olarak sergileyen huzur dolu bir ilçedir. Bu nedenle Haymana herşeyin fazlasını hak ediyor. Bunu yapacak potansiyelimiz var. Liyakat, hangi partiden olursa olsun, işe yerleştirirken benim partimden olsun değil. İktidarda kim olursa olsun, ister CHP'li olsun, ister başka bir partiden olsun işi kim iyi yapıyorsa onu getirmenizde yarar var arkadaşlar. 15 Temmuz gibi olayları yaşamamanın en önemli yolu, liyakat sistemiyle devleti yönetmektir. İş iyi bilen, partililik yapmadan, adam kayırmadan ve kimseyi tutmadan... Sadece işini kim iyi yapıyorsa, AKP'li mi, CHP'li, MHP'li mi farketmez onu getirelim ve devleti yönetirken siyaset üstü davranalım. Kimseyi sınıflandırmadan, siyasal görüşüne bakmadan devleti yönetirsek, işini iyi yapanı getirirsek, 15 Temmuz gibi olayları bir daha yaşamayız. Umarım 15 Temmuz'da yaşadığımız ve benim de o gün bombalanırken içinde bulunduğum Meclis'te gerçekleştirdiğimiz partiler arası diyalogtan yola çıkarak Türkiye'yi yönetme şansı bundan sonra buluruz. Bunu yürekten diliyorum, buna ihtiyacımız var. Samimi olarak, birbirimize güvenerek, birbirimize ellerimizi uzatarak Türkiye'yi yönetmek durumundayız. Türkiye çok büyük sıkıntılarla karşı karşıya, daha bu olaylar geçmiş değil. Kim bu olaylar geçmiştir, ben eski alışkanlıklarına dönüyorum derse, Türkiye'ye en büyük kötülüğü yapıyor demektir. Bu konuda daha yapıcı olarak, uzlaşma içinde, uzlaşma kültürünü arttırarak ve samimi duygularla hareket etmenin zorunlu olduğu günlerden geçiyoruz...

BİRİNCİ OTURUM
HAYMANALILARIN GÖZÜNDEN
HAYMANA

AİLEM ve HAYMANA ANILARIM

Ayşegül KÖROĞLU*

ÖZET

Anadolu Nüfus Arşivi'nde Çilömeroğulları hakkında Eylül 2002'de yapılan bir soy araştırması çalışmasına göre, Kırım Hanlığı Türkmenlerinden Süleymanoğlu Boy Beyi Ahmet Bey, 1794 yılında ailesiyle Trabzon ili, Of ilçesi, Hayrat Beldesi'ne bağlı Alanohankova (Meydanlı) Köyü'ne yerleşmiştir. Ahmet Bey'in beş nesil sonraki torunu olan Behram, 16-17 yaşlarında iken Rus işgali yaşamıştır. Bu dönemde köyde kalan yaşlıları, kadınları ve çocukları Anadolu'nun daha güvenli iç kısımlarına götürmek görevi Behram'a verilmiştir. İşgalden kaçan Behram ve birkaç aile uzun ve zahmetli bir yolculuktan sonra Haymana'nın farklı köylerine yerleşmiştir. Behram benim dedemdir. Laz Bayram olarak isim yapacak olan dedem Behram, Gerim (Abdulkerim, Yayla bey) köyüne yerleşip, değirmencilik yapmaya başlamıştır. Burada anneannem olan ikinci eşi Safiye ile evlenmiştir. Daha sonra Kadıköy'e yerleşip bakkal dükkânı çalıştırmıştır. Köydeki dükkânında hırsızlık olması üzerine Haymana'daki yerimizi almış ve artık burada yaşamaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Anı, Ankara, Haymana, Laz Bayram

MY FAMILY AND HAYMANA MEMORIES

ABSTRACT

According to an ancestry research about Çilömeroğulları which was made in september 2002, in Anatolian Population records, Bey of Turkmenian Crimean Khanate boy Bey of Süleymanoğlu Ahmet Bey settled in Alanohankova which is belong to Of in Hayrat (Trabzon). Behram the fifth generation grandson of Ahmet Bey witnessed the Russian occupation when he was 15-16. In this period the duty of taking away the old persons, women and children to a safer place was given to Behram. Behram and several families settled the villages of Hayman after a long and tiring voyage. Behram is my grandfather. My grandfather Behram who was going to earn his reputation as Laz Bayram settled in Gerim and began to work as miller.

* Prof. Dr.; Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi.

There he married with his second wife Safiye, my grandmother. Afterwards he moved to Kadıköy and managed agrocery store. After a burglary in his store, he moved again to Haymana and he lived there.

Keywords: Ankara, Family, Haymana, Laz Bayram, Memory

1. AİLE KÖKLERİMİZ

Anadolu Nüfus Arşivi'nde Çilömeroğulları hakkında Eylül 2002'de yapılan bir soy araştırması çalışmasına göre, Kırım Hanlığı Türkmenlerinden Süleymanoğlu Boy Beyi Ahmet Bey, 1794 yılında ailesiyle Trabzon ili, Of ilçesi, Hayrat Beldesi'ne bağlı Alanohankova (Meydanlı) Köyü'ne yerleşmiştir (Resim.1). Ahmet Bey'in beş nesil sonraki torunu olan Behram, 16-17 yaşlarında iken Rus işgali yaşamıştır. Bu dönemde köyde kalan yaşlıları, kadınları ve çocukları Anadolu'nun daha güvenli iç kısımlarına götürme görevi, eline verilen bir revolverle birlikte Behram'ın olmuştur. Bu sırada kendinden yaşça daha büyük olan halasının kızı ve Çakır Ahmet'in kız kardeşi olan Zülfiye ile evlendirilmiştir. Zorlu geçen uzun yolda Yozgat Akdağ Madeni çevresinde uzun süre aç kaldıkları için yabani ot yemişlerdir. Beraber yola çıktıkları kişilerden bir kısmı yedikleri yabani otlardan zehirlenerek hayatını kaybetmiştir. İşgalden kaçan Behram ve birkaç aile bu uzun, acı verici ve zahmetli geçen yolculuktan sonra Haymana'nın farklı köylerine yerleşmiştir. Bu aileler de Laz Hasan Dayı, Laz Mahmut Efendi olarak bilinmektedir. Behram benim dedemdir (Resim. 2).

Dedem Behram (Karadeniz göçmeni olduğu için Laz Bayram olarak anılıyor) Yörüklerin yaşadığı Gerim (Abdulkerim, Yayla bey) köyüne yerleşip burada değirmencilik yapmaya başlamıştır. Yanında çalıştığı değirmencinin iki değirmeninde çok büyük bir özveri ve dürüstlikle çalıştığı için bir süre sonra değirmenci tarafından değirmenlerden birisinin ortağı yapılmıştır. Kurtuluş Savaşı'ı yıllarında Türk Ordusunun un ihtiyacını, bu iki değirmenden öğüttükleri unla karşılamaya çalışmışlardır. Dedemle halasının kızı olan Zülfiye'nin hiç çocuğu olmamış. Bu köyde ikinci eşi Safiye (anneannem) ile evlenmiştir. Anneannemin annesi Kızılcakışla'lı Koyunlu ailesinin kızı Elif, Gerim Köyünden Mustafa ile evlendirilip buraya gelin gelmiştir. Anneannemin annesi Elif, anneannemin (Safiye) doğumu sırasında ölmüştür. Anneannem diğer iki abisiyle birlikte annesiz büyümüştür. Anneannemin iki abisinden birisi Çanakkale Savaşında, diğeri ise Yemen Harbinde şehit olmuştur. Anneannem ve dedem bir süre sonra Haymana'ya daha yakın bir köy olan Kadıköy'e (Yeşilyurt) yerleşmiş. Dedem burada bir bakkal dükkânı çalıştırmaya başlamıştır. Dedem köydeki dükkânında hırsızlık olması üzerine büyük bir üzüntü yaşamış ve Haymana'daki yerimizi satın alıp anneannem ve

ebemle birlikte Haymana'da yaşamaya başlamıştır. Savaş bittikten sonra dedemin birlikte geldiği ailelerden bir kısmı Karadeniz'deki yerlerine geri dönmüşler, ancak dedem anneannemi ailesinden ayırmak istemediği için Haymana'dan ayrılmamıştır. Savaş sonrasında bir Karadenizlinin Haymana'da yaşadığını öğrenen Topal Osman dedemi ziyarete Haymana'ya gelmiş ve iki gün dedemin misafiri olmuştur.

2. LAZ BAYRAM VE SAFİYE'NİN AİLESİ

Dedem ve anneannemin 9 çocuğu olmuş (Resim. 3, 4). Ebem (Zülfiye) anneannemden büyük olduğu ve anneannemi kendisi dedemle evlendirdiği için aileden hiç ayrılmamıştır. Ebem anneannemin en büyük desteği ve çocuklarının en çok sevdiği aile büyüğü olarak 1968 yılında ölene kadar birlikte yaşamıştır. Dedem 1954 yılında, anneannem ise 1970'de yaşamdan ayrılmıştır.

İlk çocukları olan Sabriye Teyzem (1932-1955) kendi nişanı öncesi Gerim Köyü'ne dayısının yanına misafir olarak giderken yolda traktörden düşüp hayatını kaybetmiştir.

Benim tanıdığım yaşayan en büyük kardeş Ali dayım (1931-3 Ocak 2016) (Resim. 5) yine Haymana'lı olan Nevrez yengemle evlenmiş ve ikisi kız (Nergis ve Nevin) ikisi erkek (Adnan ve Bayram) olmak üzere dört çocuk ve 11 torun sahibi olmuştur.

Ben üçüncü çocukları olan Lütfiye (Emine; 1935-27 Nisan 1995)'nin tek çocuğuyum. Annem 1935 yılında diğer bütün kardeşleri gibi Haymana'da doğmuş, Çaldağ İlkokulundan mezun olmuştur. İlkokul öğrenciliği sırasında dördüncü sınıf öğrencisiyken yeni kurulan Hasanoğlan Yatılı Köy Enstitüsü'ne öğrenci olarak kabul edilmiş ancak ailenin büyük kızı olduğu için bu okula gitmesine izin verilmemiştir. İlkokul mezuniyetinden sonra da Balıkesir Ebe okulunu kazanmış ancak yine aynı nedenle bu okula gitmesi de mümkün olmamıştır. Milli Eğitim Vekâleti Haymana ilçe Kadınları Gezici Kursu'nu 1956'da bitirmiş ve uzun süre kadın terziliği yapmıştır. Annem 1982 yılında babasından kalan yerleşim yıkılana kadar Haymana'da yaşamış daha sonra Polatlı'ya taşınmıştır (Resim. 6-13). Annem 1995 yılında hayatını kaybetmiş ve diğer aile üyelerimiz gibi Haymana mezarlığına defnedilmiştir.

Gündoğdu teyzemin (1936-) okul hayatı başarılı geçmiştir. 1954 yılında ortaokul son sınıfı birincilikle bitirdiği için dönemin Haymana Belediye Reisi Niyazi Sirel tarafından kol saati ile ödüllendirilmiştir. Daha sonra Konya Öğretmen Okulunu ve Gazi Eğitim Enstitüsü Matematik Bölümünü bitirmiştir (Resim. 14). Cihanbeyli (Konya) Lisesi, Niğde Lisesi ve Samsun Mithat Paşa Kız Lisesinde matematik öğretmenliği yapmış, Samsun Mithat Paşa Kız

Lisesinden emekli olmuştur. Yazı Samsun'da kışı ise Ankara ve İstanbul'da geçirmektedir. Her ikisi de hekim olan Pınar (Betül ve Altar'ın annesi) ve Kutlay'ın (Berk'in babası) annesidir.

Mustafa dayım (1940-), Haymana Çaldağ ilkokulu ve Haymana Ortaokulundan mezun olduktan sonra, yatılı öğrenci olarak İstanbul Erkek Lisesi'ne kabul edilmiştir. 1959 yılında İstanbul Erkek Lisesi'nden mezun olmuş ve aynı yıl Ankara İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi'ne girmiştir. 1963 yılında mezun olduktan sonra, MEB tayini ile Haymana Ortaokulunda bir süre matematik ve ticaret öğretmenliği görevinde bulunmuştur (Resim. 15, 16). 1964'de askere gitmiş; 1966'da Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü'nde göreve başlamıştır. Bu kurumda 35 yıl merkezde ve Anadolu'nun çeşitli ilçe ve illerinde görev yapmıştır. Bu sürenin 26 yılını şube müdürü olarak geçirmiştir. 2001 yılında İstanbul Avrupa Yakası Bölge Müdürlüğü görevinde iken emekli olmuştur. Gökhan (Deniz Albay, Efe ve Deniz'in babası) ve Serkan'ın (Yüksek İnşaat Mühendisi, Toprak ve Irmak'ın babası) babasıdır. Halen İstanbul'da yaşamaktadır.

Fikriye Teyzem (1942-1966), Haymana Çaldağ ilkokulu ve Haymana Ortaokulunda mezun olduktan sonra Konya Öğretmen Okulunu bitirmiştir (Resim. 16). Harbiye'de (Hatay) sınıf öğretmenliği yapmış bu sırada Gazi Eğitim Enstitüsü Fransızca Bölümüne girmiş ve buradan mezun olmuştur. Fransızca öğretmeni olarak atandığı Afyon Lisesi'nde ilk aylığını alıp Haymana'ya ailesini ziyarete gelmiş tekrar Afyon'a dönerken geçirdiği trafik kazası sonucu Sabriye Teyzem gibi hayatını çok genç yaşta kaybetmiştir.

Ailemize sahip çıkan sevgili Ömer dayım (1944-), ailemizin Haymana'da en uzun süre yaşayan bireyidir (Resim. 17). Ayşe teyzemle birlikte 1966 yılında Bumsuz köyünde vekil öğretmenlik görevinde bulunmuştur. Ömer Dayım üç çocuk (Safiye, Defne ve Burak) sahibi olmuştur.

Ayşe Teyzem (1946-), Haymana Çaldağ ilkokulu ve Haymana Ortaokulundan mezun olduktan sonra Niğde Öğretmen Okulunu bitirip sınıf öğretmeni olarak Ankara'nın çeşitli köy (Bumsuz, İkizce) ve merkez okullarında görev yapmıştır (Resim. 18). Keçiören Nuh Eskiyanan İlköğretim okulundan emekli olmuştur. Altunay (Ağaç İşleri Endüstri Mühendisi, Birce'nin annesi) ve Aytunga'yı (Yüksek İnşaat Mühendisi, Tuna'nın babası) yetiştirmiştir. Antalya'da yaşamaktadır.

Annemle birlikte beni ben yapan canım Mehmet Dayım (1948-8 Eylül 2016), Haymana Çaldağ ilkokulundan mezun olduktan sonra Gündoğdu ablasının yanında Cihanbeyli Ortaokulu ve Niğde Lisesinde okumuştur. Liseden mezun olunca İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi'ni kazanmış ve bu Üniversiteden 1971'de Mimar ve Mühendis

olarak mezun olmuştur (Resim. 19, 21). 1949 yılında Beypazarı'ndan eşiyle birlikte gelip Haymana'ya yerleşen ve artık Haymana'nın yerlisi olan, Ticaretle uğraşan Zeki Cankara'nın kızı Zehra (Eczacı) ile 1975'de evlenmiştir. Mehmet Dayım ve Zehra Ablamın, Gül (Eczacı, Kaan Emre ve Defne'nin annesi) ile Gültekin (Eletrik Elektronik ve Haberleşme Mühendisi, Aras'ın babası) adlı iki çocuğu olmuştur. Bu sunumu 3 Eylül 2016 günü dinledikten 5 gün sonra yine elim bir trafik kazası sonucu hayatımı kaybetmiştir.

3. HAYMANA ve BEN

Sosyal Yaşamım

Çok kısa süren bir evlilik sonucu anneannemin evinde 1 Haziran 1966'da dünyaya gelmişim. Doğumumdan öncesinden bugüne kadar her anımda bana sahip çıkan anneannem, ebem, annem ve bütün dayı ve teyzelerimle birlikte, Haymana'da dedemden kalan yerleşimde uzun bir süre yaşadık (Resim. 22-28). Evimizin bahçesi ve Hakim Bey'in büyük bahçesi, bütün meyveleri ve sebzeleri yakından tanımama ve sevmeme olanak verdi. Yazları neredeyse her hafta Fatma teyzenin yanında Hâkim Bey'in bahçesinde zamanımız geçirdi. Tavşanlarla ve tavuklarla da iç içeydim. Bağ bozumu ayrı bir anıdır hafızamda. Benim çocukluğumda Haymana'da birisi açık hava sineması olmak üzere üç sinema vardı. Ben çoğunlukla Belediye Sinemasının turnike altından kaçıp giren, özellikle Hint filmlerinin düşkününü ve arandığım zaman bulunacağım garantili müşterisiydim. Ömer Dayım birkaç kez benim kulağımdan tutup filmin en güzel yerinde dışarı çıkarmıştır. Annemin arkadaşları Hediye teyze, Türkan teyze, Gülşişe teyze, Ayşe teyze ve kardeşi Fatma teyze (Hâkim Bey'in bağında yaşıyorlardı) ile Eczacı Orhan abinin annesi Gevey teyze çocukluğumda sevdiğim ve yanlarında huzur bulduğum bazen onlara dantel örnekleri çıkardığım büyüklerimdi.

Okul Hayatım

Haymana Çaldağ İlkokulu'nda dört yaşımdayken (1970 yılında) komşumuzun kızı (Şişman annemin kızı Şengül) Gülşen Öğretmenin sınıfında, kayıtsız öğrenci olarak öğrenimime başladım (Resim. 29). Aynı okulda 1972'de resmi kayıtlı öğrenci olarak Ümmühan Baybörü'nün öğrencisi oldum (Resim. 30-33). Dördüncü ve beşinci sınıfı 12 Eylül İlkokulu'nda Mehmet Bilici öğretmenimle tamamladım (34, 35). Haymana Ortaokulu'nda orta öğrenimimi bitirdim (Resim 36, 37). Haymana Lisesinde birinci sınıfı okuduktan sonra 2. Sınıfta (Resim 37) annemle Ankara'ya taşındık. Eğitim ve çalışma hayatıma Ankara'da devam ettim. Halen Ankara

Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Farmasötik Botanik Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktayım. Gazi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi mezunu İpek ve Bilkent Üniversitesi, Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümü öğrencisi Erdem'in annesiyim.

KAYNAK: ANADOLU NÜFUS ARŞİVİ-BAKANLIKLAR-ANKARA-CİLT: 173, SAHİFE: 93. 90. 91. 92 ARAŞTIRMA: EYLÜL 2002
ÇİLÖMEROĞULLARI SOY ARAŞTIRMASI

KIRIM HANLIĞI TÜRKLERİNDEN SÜLEYMAN OĞLU BOY BEYİ AHMET BEY 1794 YILINDA ÜÇ ÖĞLÜNÜ VE ÖLMÜŞ ÖĞLU ALİBEY İN EŞİ GÜLŞAH HATUNUN ÇOCUKLARINI ALIYOR TARZONLİ (OF İLÇESİ) HAYRATBELDESİNE BAĞLI ALANDAN KAYNAĞI (MEYDAN) KÖYÜNE GELİP YERLEŞİYOR

SÜLEYMAN OĞLU														BOY BEYİ														AHMET BEY														1794													
SÜKÜR {ŞEKER ÖĞULLARI}				TEMEL {BAYRANTAR ÖĞULLARI}				ÖMER {ÇİLÖMEROĞULLARI}				ALI BEY {EŞİ GÜLŞAH HATUN}																																											
1772-1840				1774-1830				1774-1834				1774-1834																																											
{SOYADLARI: ŞEKER}				{SOYADLARI: BALBAYRAN}				{SOYADLARI: ÇİLÖMEROĞULLARI}				{SOYADLARI: ÇİLÖMEROĞULLARI}																																											
1800-1864														1800-1864														1800-1864														1800-1864													
MEHMET														AHMET																																									
AHMET				MUSTAFA				HACI				MEHMET				DURSUN				ŞUAYIP																																			
1826-1876																																																							
İSMAIL		YAKUP		SÜLEYMAN		SALİM		HÜSEYİN		MEHMET		AYŞE		SEFER		ÖMER		İBRAHİM		USTA		YUNUS																																	
						1872-1879																																																	
MUSTAFA		İNCE		TERAZİ		ATİFE		ESİ		HÜNDÜR		AYŞE		YUSUF		İDRİS		MEHMET		ALİ		DURSUN																																	
		ÖMER		MEHMET		1876-1878		MULVİYE		GİTTİ												BEY																																	
																						KARŞIKI																																	
																						AHMET																																	
																						ŞUAYIP																																	
ESİ: AYŞE		YAKUP		İKİ KIZI		RÜSTEM		KILIÇ		BEHİR		ÖĞLÜ		ESAT		MEHMET		SEFER		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		1800-1871		VE ATİFE		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU																																	
								ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOCUĞU		ÇOC																																							

Resim 3. Ebem Zülfiye (oturan), Annecannem (sol başta ayakta), Büyük yengem (Ali Dayımın eşi) ve kızı Nevin, Annem (ebemin arkasında), Ayşe Teyzem, Ali Dayım ve Mustafa Dayım, Ali Dayımın oğulları Bayram (ayakta), Adnan (oturan).

Resim 4. Soldan sağa Ayşe Teyzem, Fikriye Teyzem, Gündoğdu Teyzem, Ömer Dayım, Mustafa Dayım ve Annem (bana hamile).

2 Şubat 1966-İstanbul

Resim 5. Dedem ve Ali Dayım.

Resim 6. Çaldağ İlkokulu. Annem, öğretmeni ve sınıf arkadaşlarıyla.

Resim 7. Annemin ilkokul mezuniyet diploması.

Resim 8. Annem (sağ başta) ve mahalle arkadaşları Hediye Teyzem (sol başta).

Resim 9. Annem (sağ başta) ve dikiş kursu öğretmeni ve arkadaşlarıyla.

Resim 10. Annem (sol başta) ve dikiş kursu öğretmeni ve arkadaşıyla.

Resim 11. Annem (sol başta) ve dikiş kursu öğretmeni ve arkadaşlarıyla kurs sonu mezuniyet sergisinde. Üzerinde kendi dikip işlediği (Çiniğnesi) gömlek ve etekle.

9 Haziran 1956

Resim 12. Annem dikiş kursu sonu mezuniyet defilesinde (Çaldağ İlkokulu). Kendi diktiği giysiyi sergilerken.

T. C.
Millî Eğitim Vekâleti

ANKARA İl Haymana İlçe Kadınları Gezici Kursunu
BİTİRME BELGESİ

Kurs No. 25 Belge No. 5

KİMLİK CÜZDANI ÖRNEĞİ

Kimliği	Nufusa yazılı olduğu yer
Adı : <u>Lutfiye</u>	İli : <u>Ankara</u>
Soyadı : <u>Erdem</u>	İlcesi : <u>Haymana</u>
Babasının adı : <u>Behram</u>	Bucağı : <u></u>
Anasının adı : <u>Safiye</u>	Mahalle veya köyü : <u>Kaya başı</u>
Doğduğu yer : <u>Haymana</u>	Sokağı : <u></u>
Doğduğu yıl : <u>1935</u>	Hane No. : <u>30</u>
	Cilt No. : <u>39</u>
	Sahife No. : <u>20</u>

Haymana KADINLAR GEZİCİ KURSUNA devam eden yukarıda kimlik cüzdanı örneği yazılı Lutfiye Erdem 'a başarı gösterdiğini bildiren bu belge verilmiştir.

30/6/1956

Millî Eğitim Müdürü
Kaya Karaoğlu

Kurs Öğretmeni
Türkan Yorukoğlu

Derecesi - İyi.

Resim 13. Annemin dikiş kursu mezuniyet diploması.

Resim 14. Gündoğdu Teyzem. Gazi Eğitim Enstitüsü Matematik Bölümü sınıf arkadaşlarıyla.

Resim 15. Mustafa Dayım. Haymana Ortaokulu'nda öğretmenlik görevinde.

Resim 16. Mustafa Dayım ve Fikriye Teyzem Belediye Sineması'nda yapılan bir düğünde dans ederken.

Resim 17. Ömer Dayım ve ben Haymana Parkı'nda.

Resim 18. Ayşe Teyzem bir resmi bayramda şiir okuyor.

Resim 19. Mehmet Dayım, Annem (solda) ve Gündoğdu Teyzem. Mehmet Dayım Cihanbeyli Ortaokulu 1 sınıf öğrencisi.

Resim 20. Mehmet Dayım İstanbul Teknik Üniversitesi'nde derste.

Resim 21. Mehmet Dayım Eskişehir'de Havacı yedek subay (1974).

T. C.

NÜFUS HÜVİYET CÜZDANI

No: 084331 K-1
972 / 276

Fotoğraf

İşbu cüzdan otuz iki sayfadır.

Soyadı	Könöğlu
Adı	Ayşe gül
Erkek mi Kadın mı	K.
Babasının adı	Mutafa
Anasının adı	Lütfiye
Doğum yeri	Haşmana 7
Doğum tarihi	1. 6. 1966 D. Yirmi altı

Resim 22. İlk nüfus cüzdanım.

Resim 23. Mustafa Dayımla, Hasanağanın Deresi.

Resim 24. Haymana'daki evimizin bahçesinde Annemin (sol baş) kucığında ben, Gündoğdu Teyzem kucığında oğlu Kutlay, Ayşe Teyzemin eşi Mehmet Eniştem kucığında Pınar, Anneannem, Ayşe Teyzem ve Mehmet Dayım.

Resim 25. Haymana'daki evimizin bahçesinde Annem ve ben.

Resim 26. Haymana'daki park. Babamın Almanya'dan aldığı makinesiyle çekilmiş ilk renkli resmim.

Resim 27. Mehmet Dayımla Zehra Ablamın nişanı.

Resim 28. Mahalle ve sınıf arkadaşlarımla kutladığım bir doğum günüm. Önde Ömer Dayımın kızları (solda Defne, sağda Safiye).

Resim 29. Gülşen Öğretmen'in sınıfında "özel öğrenci" olarak katıldığım Cumhuriyet Bayramı kutlaması.

Resim 32. Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında izciyim.

Resim 33. Bir yıl sonra 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nda trampet çalıyorum.

Resim 34. 12 Eylül İlkokulu öğrencisiyim. Sınıf arkadaşlarım Ülker, Necla ve Hanife; yanımda Ayşe Teyzemin oğlu Aytunga 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı kutlamalarındayız.

<p>KIZILAY HER FELAKET KARŞISINDA DAİMA İNSANLIK HİZMETİNDE.</p> <p>T.C.</p> <p>İLİ : İLÇESİ :</p> <p>İLKOKUL ÖĞRENCİ KARNESİ</p> <p>SAYIN VELİ :</p> <p>Bu karné çocuğunuzun derslerindeki durumunu ve okulca gözlemlenen davranış gelişimini bildirmek üzere hazırlanmıştır.</p> <p>Karnede, çocuğunuzun gelişimi iki bölümde belirtilmiş bulunmaktadır:</p> <p>I. Bölümde, derslerdeki başarıları:</p> <p>II. Bölümde, ise, davranış gelişimi işaret edilmiştir. «Davranış gelişimi» bakımından takdir edilen dereceleri, öğrencinin sınıf geçmesini veya sınıfı kalmasını etkilemez. Ancak, dersler kadar önemli olan sosyal vasıfların öğrenciyi kazandırılmasında okul ve aileyi uyarıcı bir değer taşır.</p> <p>Her öğrencinin kendine göre bir gelişim hızı ve şekli olduğundan, çocuğunuzun karnesindeki dereceleri ve sonucu başka öğrencilerinle karşılaştırmak suretiyle kendi çocuğunuzun yermek ve övmek doğru olmaz.</p> <p>Karneyi inceleyip imzalıdıktan sonra okula işde etmeniz rica eder; sizleri okulda her zaman görmekten çok memnun kalacağız ve belirtiriz.</p> <p style="text-align: center;">OKUL MÜDÜRLÜĞÜ</p> <p>Mars Matbaası - Ankara</p>	<p>EY TÜRK GENÇLİĞİ :</p> <p>BİRİNCİ VAZİFEN, TÜRK İSTİKBALİNİ, TÜRK CUMHURİYETİNİ, İLELEBİT, MUDAFAA VE MUDAFAA ETMEKTE, MEVCUTİYETİNİN VE İSTİKBALİNİN YEGANE TEMELİ BÜYÜK, BÜYÜKSEL SENİN EN KİMETLİ HAZİNENİDİR. İSTİKBALİNDİR. DAHI, SENİ, BU HAZİNE DEN, MAHRUM ETMEK İSTİYENLER, DAHI VE HARCIL, HİFAZLARIN, OLACAKTIR. BİR GÜN, İSTİKLAL VE CUMHURİYETİ MUDAFAA MEVCUBİYETİNE DİL SERSEM, SERPİFTİ ATILMAK İÇİN, İÇİNDE BİLİNACAGIN VAZİYETİN İMKAN VE SERAAT, ÇOK NAMURAT, BİR MAHREFTİ, TEZAKÜR EDEBİLİR. İSTİKLAL VE CUMHURİYETİNİ KASTEDECEK DÜŞMANLAR, BÜTÜN DÜNYADIR. EMİSALİ ÇÖRÜLEMİŞ BİR GALEBİYETİN MÜMENSİLİ PAHALİLİLE ÇERHEN VE DİLE BİR ÖZÜ VATANIN, BÜTÜN KALELERİ ZAPTEDMİŞ, BÜTÜN TERİSANDERİNE GİRİLMİŞ, BÜTÜN ORDUYU DAĞLTIKIM VE MÜLKLEKTİN HER KÖŞESİ İHTİSAL EDİLMİŞ OLABİLİR. BÜTÜN BU SERAATTEN DAHA ELM VE DİRE VAHİM OLMAK ÜZERE, MEMLEKETİN DAHİLİNDE İKTİDARA SAHIP OLANLAR, GAFLET VE DALALET VE HATTA HİVANET İÇİNDE BULUNABİLİRLER. HATTA BÜ İKTİDAR SAHİPLERİ SAHİBİ MEN FAATLERİNİ, MUSTEVİLLERİN SİYASİ EMELLERİLE TEVHİT EDEBİLİRLER. MİLLET, FAKRÜ ZARURET İÇİNDE HARAP VE BİTAP DÜŞMÜŞ OLABİLİR.</p> <p>EY TÜRK İSTİKBALİNİN VELİSİ :</p> <p>İSTE; BU ARVAL VE SERAAT İÇİNDE DAHI VAZİFTEN TÜRK İSTİKLAL VE CUMHURİYETİNİ KURTARMAK TIRI MUHTAÇ OLDUĞUN KUDRET, DAMARLARINDAKİ ASIL KANDA, MEVCUTTUR.</p> <p style="text-align: right;"><i>Gazi my Kemal</i></p> <p>17 Eylül 1977 İLKOKULU ÖĞRETİM YILI : 1977-1978 SINIFI : 12-B NO. : 44 ADI VE SOYADI : Ayşe Tezemin oğlu Aytunga</p> <p style="text-align: right;">KIZILAY HER FELAKET KARŞISINDA DAİMA İNSANLIK HİZMETİNDE</p>
---	--

Resim 35. 12 Eylül İlkokulundan mezun oluyorum.

1979/ORTA 2. SINIF

Resim 36. Haymana Ortaokulu 1. sınıfta arkadaşlarım ile Fransızca öğretmenim Hümeyra Demir ve matematik öğretmenim Fikret Erdem'le.

19 MAYIS 1981

Resim 37. Lise 2. Sınıfta 19 Mayıs kutlamasında Haymana Stadyumundayız.

Resim 38. Dedemden kalan yerleşimin önünde. Çocukluğum ve ilk gençlik yıllarımın geçtiği meydan

Resim 39. Annem ve Mehmet Dayım başta olmak üzere, beni bugünlere taşıyan bütün aileme sonsuz saygılarımla.

HAYMANALI OLMAK, HAYMANALI HİSSETMEK

Ömer ÖZKAN*

Haymanalı olmak, bir de Haymalı hissetmek... Burada Sayın Levent Gök'e çok teşekkür etmek istiyorum. Neden? Baktığımız zaman Haymana'dan TBMM'de belki ilk, belki ender veya bu ölçüde bahseden tek kişidir. Haymana'nın sorunlarından kısa zaman önce bahseden çok önemli bir kişi, bu nedenle ona çok teşekkür etmek gerekiyor. Az önce Haymana'ya gelmeyen doğalgazdan bahsettiniz ama biraz da yırtıcı olmak gerekiyor, ben onu anlıyorum. Tarihte bizim topraklarımızın içinden, özel şirket olsa da, en azından Büyükşehir Belediyesinin buraya müsamaha gösterilmesini sağlaması gerektiğini düşünüyorum. Benim topraklarımdan bir boru hattı geçiriyorsunuz ama buraya doğalgaz da vermiyorsunuz. Ama olası bir patlamada acısını bu memleket çekecek... Hakikaten biraz saldırgan olmak gerektiğini düşünüyorum. Mutlaka imkânları varsa vereceklerdir, çünkü bu toprakların bunu hak ettiğini düşünüyorum. Ayrıca yaklaşık olarak beş yıldır bu iş için de çalışıldığını biliyorum. Ve kısa zamanda sonlandırılması gerekiyor bence, çünkü çok önemli bir sorun olmadığını düşünüyorum. İnşallah bunun üstesinden gelirsiniz.

Sayın Prof. Dr. Temuçin F. Ertan hocamıza ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Biz Haymana'ya, 90. yılından itibaren sahip çıkmaya başladık. Polatlı'yı çok seviyorum, çünkü ben kendimi Polatlı'lı olarak da hissediyorum. Ama bu konunun tarihine bakarsanız, benim kardeşim Ercan Anıtkabir'den düşmanın geldiği son noktayı gösteren haritanın fotoğrafını çekmiş. Ankara'ya elli kilometre mesafe kalınmış şekilde ifade edilen yer burası işte. Bizim bunları çok iyi anlayabilmemiz için ne yapmamız gerekiyor? Bakın kardeşim haritaya gidilen yer neresidir? Sakarya'da düşmanın en son vardığı, hakikaten vardığı son kale buradır, Haymana'dır. Haymana'dan çok daha değerli, çok daha özverili bir şekilde bahsetmek gerekiyor. Abbas abi az önce terasta çok güzel bir konuya değindi. Tarihimizin içine girdikçe çıkamıyoruz. O kadar derin bir tarihimiz var ki, ben San Antonio'ya gitmiştim, adamların 150-170 yıllık bir tarihleri var. Alamo Kalesi diye bir kaleleri vardı, oraya gittiğimizde birşeyler göreceğimizi sandık

* Prof. Dr.; Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi.

ama çok az sayıda materyalleri vardı. İşte bir tarafta bir kama diğer tarafta bilmem ne var falan. Kuşkusuz onlar için değerli materyaller ama bizim tarihimizi düşününce, içinden çıkılmaz tarihimizin aslında çok önemli dönüm noktaları var. Tarihimiz boyunca yaşanan dönüm noktalarına baktığımız zaman karşımıza Malazgirt Savaşı, Çanakkale Cephesi gelişmelerinden sonra Mondros Mütarekesi imzalanmış ve Sevr Antlaşması dayatılmış, 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkılmış, ondan sonra da tarihimizdeki en önemli gelişmelerden biri de Sakarya Meydan Muharebesi olmuştur. Hakikaten de düşmanın gelebildiği son nokta olmuş, bu çok çok önemli, bunu izah etmek çok zordur, bunu anlatmak lazım, siz anlatmadıkça kimse anlamak istemiyor hakikaten. Bazen bilimde öyledir, insanlar okusun öğrensin diyemiyorsunuz. Kansere çare bulmaya çalışıyorsunuz ve bunu kongrelerde insanlara anlatıyorsunuz. Ben işte şunu buldum, bunu ispatladım, şu ameliyat tekniğini buldum, bu kadar emek verdim şeklinde insanlara anlatıyorsunuz ki, insanlara gelsinler alsınlar diyemiyorsunuz. Tarihte de eminim böyledir. Çalışmak gerekiyor, bunu göstermek gerekiyor, bunlara insanları ikna etmek gerekiyor.

Peki burada bir yerlerde savaştığımız için Polatlı'nın önünde miyiz yoksa arkasında mıyız? Bu tür etkinlikleri beraberce düzenleyip, Milli Parklar sınırları çerçevesinde güzel etkinliklere imza atmak gerekiyor. Düşmanın geldiği son nokta burası diyerek, biraz daha ileri götürmek kaydıyla bunu işlememiz gerekiyor ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. yılında bunun hazır olması gerekiyor.

Ben sağlık ve sosyal içerikli sunumlarda Ortaçağın çok önemli olduğunu düşünüyorum insan yaşamında. Ortaçağda bir anda simyacılar, kimyacılar türemiş ve insanoğlunun ölümsüzlüğünü bulmaya çalışmışlar. Bir şekilde ölümsüzlük diye bir merak çıkmış, oysa ondan önce hiç öyle bir şey yok. Eski efsanelerden, Yunan Mitolojisinden falan biliyoruz ama çok çok büyük çabalar harcanmamış. Bir süre sonra bakmışlar ki bu ölümsüzlük falan bulanacak gibi değil. İnsanoğlunun ortalama ömrü 40-45 sene. Vebası var, bilmem neyi var, bir sürü bela var. Ama onların ölümsüzlüğü bulmak için harcadıkları çabalardan sonra bir hedefe ulaşmışlar. O da yaptıkları şeyin insan ömrünü uzattığı. Ortaçağa gelindiğinde 40-45 olan ortalama insan ömrü Yakınçağda 50-55 olmuş. Günümüzde ise 75-80 sene yaşamaktayız. Peki, 75-80 seneyi nasıl yaşamak gerekir? Bunu sağlıklı yaşamak çok önemli. İki kolumuz yoksa hiçbirşeye yaramaz, bir yerde eğer, isim vermeyeyim ama mesela Yemen'de yaşıyorsunuz ya da Somali veya Nijerya'da yaşıyorsunuz ve hayatınız sürekli terörle, şiddetle geçiyor ve hergün etrafınızda birileri ölüyor, veba, kolera salgınları var, böyle bir ortamda kimse 75-80 yıl yaşamak istemeyecektir. Burada söylemek istediğim olay şu, biz Anadolu'nun tam ortasında yaşıyoruz, dolayısıyla bizler Türkiye'nin en güvenli yerlerinden

birinde yaşıyoruz. Türkiye inşallah çok güvende olacaktır. Çok önemli bir badire atlattık, bunları bu memleket mutlaka atlatacaktır. Bunun en önemli göstergesi de Haymana'dır. Haymana'da işte az önce bahsettiğimiz Karadeniz'den gelen aileler var, Kürtler var, Tatarlar var, Türkmenler var... Aslında tam bir Türkiye mozağı... Haymana, Ben 20 yıldır çok iyi takip ederim, Komutanım daha da iyi biliyordur herhalde, suç oranının en az olduğu yerlerden birtanesidir. Havası herhalde Türkiye'nin en temiz havalarından biridir. Ben işte birgün önce geldim. Antalya'da klima çalıştırırken, beni bizimkiler üşüyor diyerek karşıladılar. O kupkuru, tertemiz havayı hissetmek kadar güzel bir şey yok. Bunu satabilmek önemli. Yukarıda Müdür Bey'in de söylediği gibi uğraşılıyor ama insanlarda oluşan bir imaj var, dışarıya gittiğiniz zaman gelmek istemiyor musunuz? Can, mal güvenliğiniz var mı diye bir imaj oluşmuş. İnşallah kısa zamanda bunlar yıkılır ve bu güvenlik ortamını insanlara pazarlayabilmek mümkün olur. Az önce sayın milletvekilimiz İskandinav ülkelerinden bahsetti ya, hakikaten sağlık turizmi o kadar değerli ki şu anda, hele kaplıca turizmi... Bunu bizim insanlara satabilmemiz lazım. Ben bu anlamda Abbas Bey'in geçen sene Milliyet gazetesinde yayınlanan yazısından çok gurur duydum. Bunlar bizim üzerimize düşen görevler. Haymana'dan bahsetmek, Haymana'nın neresi olduğunu, Haymana'nın bir otlak olmadığını göstermemiz gerekir. Anadolu'nun ortasında Ankara'nın dibinde, bir saatte hatta daha kısa sürede ulaşabileceğiniz Türkiye'nin en güvenli, havası en güzel olan kaplıcaya, emekliliğinizde mutlaka yaşamak isteyeceğiniz çok güzel bir yerde yaşıyoruz. Bunu mutlaka hepimizin üstüne düşen bir görev olarak elde etmemiz gerekiyor. Bu pazarlamayı maalesef bizler yapmalıyız. Bu konuda Ankara Üniversitesi'ne Haymana'yı sahiplendiği için çok teşekkür ediyorum. Lise sonrasındaki bir eğitim kurumunu Haymana'ya kazandıran tek üniversite... Diğer üniversitelerin de katkısı olacaktır inşallah ama Ankara Üniversitesi Haymana'ya hakikaten çok sahip çıktı. Büyük sıkıntıların atlatıldığı bugünlerde ister istemez insanların dertleri çok farklı, güvenlik sorunları falan var ama yakın gelecekte derdi para kazanmak olacak yine. Ben Haymana ile ilgili ne yazabiliriz diye biraz bakındım, en çok karşılaştığım şey en fazla göç veren ilçe olarak geçmesi oldu. Hatta Kurtuluş Savaşı yıllarındaki nüfus ile şimdiki nüfusu karşılaştırınca günümüzdeki nüfus oranının daha az olduğunu gördüm. Kurtuluş Savaşı döneminde 50-52 bin civarında bir nüfustan bahsediliyor ama işte köyler kaybediyor falan, dolayısıyla nüfus oldukça düşmüş. Ama kaybedilen şeylere çok fazla da üzülmemek gerekiyor, kalanları iyi bir şekilde geliştirmek gerekiyor. Kaybettiğimiz nüfusun büyük çoğunluğunu, yükünü aldı gitti şeklinde değerlendirmek pek de doğru değil maalesef. Bazıları ekonomik zorunluklarla buraları terk etmiş. Eğer burada ekonomi gelişirse, turizm gelişirse, tarım ve hayvancılık gelişirse ve bir

şekilde gelir düzeyi artarsa insanlar mutlaka geri dönecektir veya kalanların refah düzeyi mutlaka yükselecektir. Bununla yetinmemiz gerekiyor, çok da üzülmeye yok. Ben kendi aileme de söylüyorum, burada insanlar çok üzülmek yerine kalanlara daha refah, daha huzurlu, sağlıklı ömürler dilemek gerekiyor. Bunun için de hem Haymanalılar hem de Ankara Üniversitesi elinden geleni yapıyor. Bizlere düşen de Haymana'nın reklamını daha güzel yapmak ve reklamdan daha da ötesinde buranın yaşanabilir olduğunu, sadece Türkiye'ye değil yurt dışına da sunmaktır. Ben de salonu bu şekilde dolu gördüğüm için çok mutluyum... En önemlisi de memleketimizde, bu mozaikte barış içerisinde, sağlık içerisinde ve huzur içerisinde yaşamının örneğinin Haymana olduğunu insanlara göstermemiz gerekiyor.

HAYMANA VE SEMPOZYUMUN ÖNEMİ

Abbas GÜÇLÜ*

Eskiden Google'a Haymana diye girdiğimizde çok farklı bilgiler çıkıyordu. Ancak bugüne kadar yapılan sempozyumlar sayesinde çok güzel yazılar çıkmaya başladı ki, bu hepimiz açısından onur verici. Ben de bu yüzden daha sık yazıyorum ve daha farklı platformlarda dile getiriyorum ki Haymana algısı önemli ölçüde değişsin. Bir de sadece sempozyumlarla değil çok daha farklı şekillerde de sesimizi duyurmamız gerekiyor. Ben konuşmamda birkaç noktaya değinmek istiyorum. İlk konuşmacımız Milli Park ile ilgili olarak gerçekten çok güzel bir sunum yaptı. Ancak sanki o konuşmada da Polatlı ön plana çıktı gibi oldu. Daha özgün bir proje üretilse çok çok daha iyi olur, çünkü Haymana'nın sancısı hep gölgede kalmaktı. Ancak 90 yıl sonra Haymana'nın son kale olduğunu hatırladık. Osmanlı'nın Viyana'dan çekilişinde Haymana'nın son kale olduğunu bir türlü anlatamadık. İnşallah son dönemde yapılan sempozyumlar sayesinde bunu herkese anlatmış oluruz. Ayrıca Milli Park içinde bir şehitlik ormanı mutka olmalı. Atatürk, Çanakkale'de ne dedi: Burada şehit olan tüm çocuklar bizim evladımızdır, onlar artık bizim korumamız altındadır. Buradaki şehitlik de sadece bizi değil, Yunanlıların ve İngilizlerin yanı sıra ve varsa Fransız, İtalyanları da temsil edecek farklı farklı ormancıklar oluşturup onlara bakın siz buraya asker ve silah gönderdiniz ama biz bakın burada onlar adına ormancıklar oluşturduk diyerek, bir ölçüde de şu Haymana'nın bozkırları yeşillenmiş olur. Orman Bakanlığının görevi bu olduğu için hayır da işlemiş olurlar. Her yıl on binlerce ağaç dikilirse bu bölgeye sunabilecekleri en büyük katkılardan birisi bu olur diye düşünüyorum.

Doğalgaz, doğalgaz diyorsunuz ama sanki doğalgaz giden her yer refaha kavuştu da bir Haymana kaldı? Doğalgaz Haymana'ya gelince herşey hallolacak gibi düşünüyorsunuz. Yani doğalgaz, tamam gelsin. Ama gelince ne olacak? Ben şunu öneriyorum: Biliyorsunuz Atilla Doğan, Haymanalı bir müteahhittir, hatta doğalgazı Azeybaycan ve İran'dan Ankara'ya kadar getiren müteahhittir ve buraya da okul yapmıştır. Sanıyorum 2000-3000 kilometre boru hattı döşeyen bir müteahhit şuradan 20-30 kilometrelik bir

* Milliyet Gazetesi Yazarı.

boru hattını da döşeyebilir. Atilla Doğan'a bu tür bir öneriyle giderseniz, seve seve yapacaktır. Boru hattı döşendikten sonra da doğalgaz firması her kimse, onların gelip burada gaz vermesinden kolay bir şey yoktur. Ama Türkiye'de bu tür durumlar hep vardır. İşte şu gelirse ya da bu gelirse şehir kurtulur, ancak hepsi gelir ve hiçbirşey değişmez. O yüzden doğalgaz gelsin güzel olur ama doğalgazın hayatı çok değiştireceği konusunda da fazla umutlanmayın.

Ayşegül hocam yukarıda çok güzel anlatmış o dönemleri, tabi çoğumuz onları yaşadık veya hala yaşıyoruz. Haymana eskiden eğitimin kalitesi açısından çok çok önemli bir yerleşim yeri idi. Geçenlerde Prof. Dr. Temuçin Ertan hocamızla yaptığımız tarih programında Erzurum'dan bir mektup geldi ve o mektuba göre; Mustafa Kemal Paşa Çanakkale Cephesi'nde görevliyken 1917 yılında Haymana Mektebi Müdürlüğüne bir mektup yazmış, müdür Mustafa Kemal'in çok yakın bir arkadaşı, mektupta ülkenin çok zor bir dönemden geçtiğine dikkat çekerek, siz orada biz de burada mücadele vererek ülkemizi kurtaracağız ifadelerine yer verilmiştir. Demek ki o dönemin Haymanasında Mustafa Kemal'in arkadaşı müdürlük yapıyor ve çok önemli bir konum olarak da görülüyor. Yine Mustafa Kemal Paşa, buralarda çok büyük mücadeleler verdikten sonra Cumhurbaşkanı oluyor ve Haymanalı heyetler tebrik için yanına gidince, bunu bana anlatmışlardı ben de orada biliyorum, benden ne isterseniz? Haymana'nın bize çok faydası dokundu, biz de sizin için birşeyler yapalım dediğinde; biz iyi öğretmenler istiyoruz karşılığımı alınca da Mustafa Kemal Paşa en iyi öğretmenleri, Selanik'ten gelen en iyi öğretmenlerinden birini de Haymana'ya yakın köylerden birinde görevlendirmiştir. Hatta daha sonra o okullardan çok çok önemli isimler mezun olmuştur. Yani Haymana öteden beri eğitimi önemseyen bir yerleşim yeri olmasına rağmen, Temuçin hocama burada çuvaldızı batırıyorum, Haymana'da eğitim hiç konuşulmuyor, sanki burada eğitim hiç yok ve hep savaş oldu. Onun için bundan sonraki etkinliklerden birinde Haymana'da eğitim başlığı altında, Haymana'nın eğitim süreci de ele alınırsa sanki çok çok daha iyi olacak diye düşünüyorum. Temuçin hocamdan söz açılmışken, Levent Bey ile birlikte ikisine fahri hemşehriliğin resmen verilmesi gerektiğini de belirtmek isterim. Bu nasıl yapılır bilmiyorum ama yetkililerin bunu resmileştirmesi çok iyi olur. Çünkü her ikisi de biz Haymanalılardan daha fazla Haymana sevdalısı, bunu belgelemekte yarar vardır diye düşünüyorum.

Ormanın gelecek yıla kadar yapılmasını mutlaka istiyorum. İngilizlerin, Fransızların ve İtalyanların da temsil edildiği bir orman olursa çok çok güzel olur. Onları utandıracak bir hareket olarak hem söz konusu orman kök salar, hem de Haymana yeşillenmiş olur.

Trabzonlular önceden burada çoktu. Ömer çok iyi anlattı, Türkiye anlaşılacak isteniyorsa Haymana mozağine bakmak lazım. Biz çocukluğumuzda kimin laz, kimin tatar, kimin çerkez olduğunu bilmezdik. Herkes vardı çünkü burada, herkes arkadaş ve kardeşi ve ben bu açıdan Haymana'yı Türkiye mozağının bir denemesi olarak görüyorum. Çok da başarılıydı. Bu mozaik zaman zaman parçalanır gibi oldu ama şimdi sapasağlam ayakta kaldığına göre bu örnek arayanlar Haymana modelinden yararlanıp yola devam edebilirler. Trabzonlular burada çoktu. Ben de ne zaman ve nasıl buraya geldiler diye düşünürken az önce sunumda görünce taşlar biraz daha yerli yerine oturdu ama Trabzon'dan çok Kırım asıllı diye bakmakta yarar gibi. Çaykaralılardan Erdemlerden mesela benim bir arkadaşım vardı, terzi Ali Rıza'nın oğlu Cahit, o da doktor oldu. Oradan hatırlıyorum. Bundan önceki Trabzonspor Başkanı, kadın gibi bin defa ölmektense bir defa erkek gibi ölürüm diyen, oradan aklımda kaldı. Tipik Trabzonlu. Onun bir röportajından hatırlıyorum, benim babam, dedem hepsi Haymana'da dedi. Demek ki onlar da Haymanalıymış, ancak sonradan gitmişler. Haymana'da eskiden sekiz-on Trabzonlu aile vardı, demek ki onlar Trabzonspor Başkanının ailesiymiş.

Evet Haymana düne göre bugün daha iyi. Yarın daha da iyi olacaktır. Yeter ki Haymanalılık ruhunu anlatabilelim. Bu sadece Haymana'da değil Ankara'da vardır, hangi ile gitsek kendi milletvekilleri vardır ve şehirlerine sahip çıkarlar. Ama Ankara milletvekilleri sanki özellikle Ankaralı olmayanlardan oluşuyor. Bu yüzden de Ankara milletvekillerinde Ankaralılık ruhu yoktur. Dolayısıyla milletvekili aday olmak isteyen birileri size gelip bu konuyu açtığında önce kimliğine bakın, Ankaralı ise ve gerçekten Ankara'da yaşıyorsa seçmek lazım. Yoksa nasıl olsa garanti sıra diye buralardan milletvekili olanların Haymana'ya hiçbir katkılarının olmadığını görüyoruz. Eskilerden hatırimızda kalan bir Eşref ağabey vardı, o bıraktıktan sonra da şimdi Levent Bey Haymana ile ilgileniyor ve sahip çıkıyor. Oysa daha çok sahip çıkan milletvekili çıkarmamız gerekiyor. Sadece siyasette değil sanatta, kültürde, medyada, sağlıkta ve hemen her alanda çıkarmamız gerekiyor ki Haymana'yı çok daha iyi bir şekilde anlatabilelim. Ayrıca bunu yılın bir gününe sığdırmamak gerekir. Yıl boyunca düzenlenecek etkinliklerle ve farklı çabalarla anlatmakta yarar vardır.

Tarihe gelince. Biz Genç Bakış programında bu sene çok tarih programı yaptık. Gerçekten de içine girildiği zaman çıkılmıyor. Bir de tarih öyle bir şey ki nereden baktığınıza bağlı. Bugünün tarihini yazacak olanlar şu son 10 yılı yazacak olanlar, nasıl yazacak bilmiyorum. Ben çok çok merak ediyorum. Bol bol özrün dilendiği, bol bol kandırılmanın olduğu, bol bol yanılmanın olduğu, bol bol birbirimizi çekiştirmenin olduğu, bol bol küskünlüklerin, kırılmaların

olduğu bir dönemde doğru nedir, yanlış nedir? Biz bir şey yaparak 15 Temmuz'u kutluyoruz. 15 Temmuz gerçekten cumhuriyet tarihinin önemli vakalarından ve cumhuriyetin sahip çıkılması gereken bir vakası ama 15 Temmuz'u kutlayacağız diye 30 Ağustos'u kutlamadık. Yani 30 Ağustos'un kutlanmadığı bir ortamda 15 Temmuz kutlandığı zaman bir anlamı olmaz. Eğer siz sahip çıkıyorsanız, 30 Ağustos'a da, 1071'e de ve ondan öncesine de gidilmesi gerekir. Herkesin kendi tarihi olmamalı, tarihin kendisiyle başlayıp kendisiyle bittiğine inanmamalı. O yüzden tarihi tarihçilere bırakmamız gerekiyor. Tarihçiler de tahmin ediyorum ki kolay kolay bugünün tarihini yazamayacaklardır, çünkü işin içinden çıkamayacaklardır. Bizimkiler bilgisayarlara sormuşlar nasılsınız diye, bilgisayarların bütün alt yapısı çökmüş. Çünkü bizde işlerin nasıl olduğunu anlamak mümkün değil. Türkiye'nin ekonomisini incelemek üzere Amerika'dan uzmanlar getirilmiş ve kendilerinden rapor istenmiş, uzmanlar bakmış, bakmış ve sizin 30 yıl önce batmanız gerekiyordu demiş. Türkiye öyle bir ülke, dinamikleri çok çok farklı ve en büyük rakibimiz de kendimiz. İki Haymanalı bir araya geldiğinde Haymanayı yerden yere vurur ama üçüncü bir kişi geldiğinde Haymanaya laf söyleyecek olsa, hop orada dur der, memleketimize laf söyletmez. Sabahtan beri sen söylüyordun, şimdi de ben söylüyorum ne farkeder. Türkiye de aynen böyle. Dışarıya çıktığımız zaman birbirimizi koruruz kollarız ama içerde birbirimizi yeme konusunda bizden daha iyisi yoktur. Bu yüzden Haymanayı doğru anlamak ve doğru anlatmak lazım. Bunu çocuklara ve öğrencilere anlatmak lazım. Biz Türkiye Cumhuriyeti olarak hangi hataları yaptysak Haymana da aynı hataları yapıyor. Çocukları ve gençleri dışlıyoruz, bakın bu salonda çocuk ve genç yok. Siz çocuklara ve gençlere bunu anlatamazsanız, tarihinizi, kırk elli yaşına gelindiğinde iş isten geçmiş olur. Onlar için tek önemli şey diziler, gelin-kaynana programları ve yarışma programları olur. Gidin bakın şu saatte bir yarışma programı varsa tıklım tıklım izliyorlardır. Ya da buraya üçüncü sınıf bir dizi oyuncusunu, bir yarışma programı sunucusunu ya da bir futbolcuyu getirseydiniz burası tıklım tıklım dolardı. Bu kültürü biz onlara verip dayattık, o örnek modelleri biz onların önüne koyduk, şimdi de niye böyle oldu diyoruz. O yüzden insanları eleştirmek yerine onları sahaya çekecek, onları daha sıkı Haymanalı yapacak birşeyler yapmamız gerekiyor. Bu sempozyumlar bu amaç doğrultusundan çok çok iyidir ama içine onları da katmak lazım.

Eğitimin temel amaçlarından birisi de iyi yurttaş yetiştirmektir. Ancak Türk eğitim sistemi artık iyi yurttaş yetiştiremiyor. İyi yurttaş yetiştiremediği için de ülkesini sevmeyen, eğitim sistemini sevmeyen, çalıştığı kurumu sevmeyen, yaşadığı kenti, yöreyi, arkadaşını sevmeyen, hiçbirşeyi sevmeyen insanlar yetiştirdik. Eğitimi biz dört beş testin ve seçeneğin arasını sıkıştırdık

ve çocukları test kölesi haline getirdik. Ondan sonra da ne oluyor dedik. Ve yılda on milyar doları biz testler için harcadık, geldiğimiz akademik başarı ortada. Kırk Fen sorusunda Türkiye'nin ortalaması iki buçuk. Ya on milyar dolar para harcanıyor, çocuklar çocukluklarını, gençler gençliklerini yaşayamıyor ancak ulaştıkları akademik başarı kırk fen sorusunda iki buçuk ortalama. Bu arada iyi yurttaşlar yetişmiyor, iyi bir hukuk devleti kurulmamış, iyi bir sosyal devlet kurulmamış. Herşeyden fedakârlık yapıyoruz ancak hiçbir akademik başarı yok. Bunun sorgulanması gerekir. Mesela ben bu sempozyumlarda artık eğitimin de incelenmesini istiyorum. Niye incelenmesini istiyorum? Çünkü eğitimde biz nerede hata yaptık? Siz eğitimi cemaatlere teslim ettiğiniz zaman 15 Temmuz kaçınılmaz oldu. 15 Temmuz, 30 yıldır ben geliyorum diyordu. 30 yıldır siz onu seyredin seyredin, sonra da ne oldu diyorsunuz. Şimdi eğitimi bir cemaatten alıp diğer cemaate teslim ettiğiniz zaman, yeni 15 Temmuzlar olur. Oysa bunlara dikkat edilmesi gerekir. Onun için tarihi perspektif çerçevesinde bakıp eğitimin öneminin sadece okuma-yazma olmadığı, sosyal bilimlerin öneminin insanlara sadece gerektiği zaman destek sağlayan bilimler olmadığını, hayatın gidişatını, ülkelerin gidişatını değiştiren önemli vakaların altında yatan neden olduğunu görmemiz gerekir. Osmanlı'da, anlatıldığı zaman göreceksiniz, okullaşma oranı binde sekizdi. Anadolu'ya cami ve okullar, Cumhuriyet ile birliktew gitmiştir. Anadolu bugünkü refaha, kalkınmışlığa ve herekese eğitim anlayışına Cumhuriyet rejimiyle kavuştu. Bunların anlatılması gerekiyor. Osmanlı da Selçuklular da atalarımız ama toplum için, eğitim için ne yaptılar? Bunların biraz daha sorgulanması gerekiyor. O yüzden bu tür toplantılarda bu konuya çok çok önem verilmesi gerekiyor. Eğitimin gelecek yıl önemli konu başlıklarından birisi olması gerekiyor, hatta yıllar içinde an başlıklar şeklinde bir yıl eğitimi, bir yıl Milli Mücadele ve savaş dönemini, bir yıl köylünün durumunu ve tarımı ele almak gerekir diye düşünüyorum. Mesela ben tarımı merak ediyorum, eskiden on kişilik bir aileyi besleyen çiftçilik şimdi bir kişiyi beslemiyor ve ben bunu anlamıyorum. Aynı toprak daha önce on kişilik bir aileyi beslemiş, çocuklarını okutmuş ve belli noktalara taşımış, ancak şimdi o aileler dağılmış ve köyde kalan kardeşlerden biri ben bununla geçinemiyorum diyor. Ya o toprak on kişiyi doyurdu, büyüttü de seni nasıl geçindiremiyor? Bunun bir şekilde sorgulanması, tarımda nereden nereye geldik? Bunların ortaya konması ve siyasilere yön verilmesi lazımdır. Çünkü Türkiye sadece eğitimde, siyasette yanlışlar yapmıyor, tarımda da yapıyor. Hayvancılık öldürüldü, tarım öldürüldü, bunların da konuşulması gerekiyor. Haymana pazarına eskiden dışardan bir şey gelmezdi. Çünkü Haymana'da herşey yetişirdi. Şimdi arada bir gelip bakıyorum. Pazarda soruyorum işte Haymana ürünü mü? Diye, yok! Düşünsenize Haymana pazarında Haymana'da yetişen ürün yok. Bu sadece Haymana için mi geçerli, tabi ki değil. Ben gittiğim her

yerde yöresel yemekleri yemek istiyorum ama her yerde aynı durum geçerli ve yerli ürünler yok. İnsanlar ürettiklerini kendi mekânlarında tüketmezlerse tarım nasıl kalkınacak? Köylü yumurtayı, yoğurdu, ekmeği, peyniri dışarıdan alıyor. Bu nasıl köylülük? Eskiden bir köyde bir traktör herşeyi hallederken, şimdi on traktör, on biçerdöver, on tane araba, yirmi tane bilmem ne var ama üretmeden tüketen bir toplum olduk. Bence tarihi perspektiften oralara da bakmak gerekir. Biz sormadığımız, sorgulamadığımız için tarihçiler, tarihi sadece savaşlar açısından inceliyorlar. Ben farklı açılardan tarihi öğrenmek istiyorum. Kalkınma, geçim, burada refah nasıldı, Haymana'nın refah düzeyi 1700-1800 ve 1900'lerin başında nasıldı? Haymana'ya pek çok medeniyet neden geldi? Mesela bildirilerden birisi, çok çok farklı kültürlerin burada yaşadığını gösteriyor, onları da göreceğiz. Hangi kültür ne zaman, neden geldi, hangi yüzyılda geldi? Romalılar ve Bizanslılardan bahsediliyor. Onlar neden geldiler, neden gittiler, buarada ne kadar kaldılar? Onların da biraz sorgulanmasında yarar vardır diyerek sözlerimi tamamlıyorum. Soru gelirse elbette cevap vermeye çalışacağız ama bence Haymana, çok çok daha fazla araştırılması ve anlatılması gereken bir konudur. Temuçin hocama ve Ankara Üniversitesi'ne katkılarından dolayı gerçekten teşekkür ediyoruz. İyi ki bu işleri başlattılar, iyi ki sürdürüyorlar. Kaymakam Bey'den ne kadar yararlanırsak kaddır, hazır böyle bir kaymakam bulmuşken. Çünkü önceki kaymakamları da biliyoruz, Haymana'da oturmuyorlardı ve Haymana'da kaymakamlık yaptıklarını söylemekten utanıyorlardı. O yüzden fahri hemşehrilik verilecekse Sayın Başkanım, Kaymakam Bey'e şimdiden verin ki bağları koparmayalım. Parayla pulla değil de bu işler, gönülden gelen bir şeydir. Onlar nasıl bize gönülden çalışıyorlarsa siz de gönülden verin, bu kadar cimri olmayın.

Bu arada Haymanalılar iki şeyden şikâyet ediyor, burada yeri gelmişken belirtmek isterim. Birincisi, yolunu bir an önce bitirin, ta Polatlı'dan dolandık, geldik. İkincisi de şu hamamlar, Haymana'da sanki arazi bitmiş gibi tikiş tikiş yapılmış. Burada biraz daha Haymanalıların şikâyetlerine kulak vermekte yarar vardır. Bilirsiniz eskiden bizim eski hamam vardı. Belediye Başkanı Halil Balcı sanki yer yokmuş gibi Roma döneminden kalma hamamı yıkıp, şimdikini yaptı. O hamamın ben lezzetini, keyfini, yıkanma ve o rahatlığını yeni hamamların hiçbirinde görmedim. İlla kaplıca yapacaksanız, o kaplıcanın doğru düzgün olması lazım. Hiçbirşey olmazsa eski kaplıcaları örnek alarak yapmak lazım. Bir de kaplıca turizmi, sadece hastalar için değildir, en büyük etken refakatçilerdir. Refakatçileri de burada tutacak, eğlendirecek ya da farklılıklar sunacak bir ortam yaratmadığınız sürece insanlar buraya zor gelirler. Balçova, Afyon, Eskişehir ve Türkiye'nin pek çok yerinde ve yurt dışında özellikle çok gelişmiş durumda bu işler, mesela Almanya'da...

Refakatçiler düşünülerek ve tedaviler, uzun yaşam kürleri şekilde biraz da pazarlanarak yeni motifler katmak gerekir. Dinlediğiniz için teşekkür ediyorum. İnşallah daha dolu salonlarda ve daha farklı konularda Haymana'yı konuşmaya devam ederiz. Çünkü Haymana'nın konuşulacak o kadar çok şeyi var ki... Daha yemeklerine girmedik mesela. Yemek kültürü konusunda hep Gaziantep yemeklerinden söz edilir ama Haymana'nın yemekleri de Gaziantep yemeklerinden aşağı değil. İşte Urfa'nın veya Van'ın kahvaltısı, buralarda da var bunlar ama biz sadece sunamıyoruz, oysa sunmak için biraz daha çabanın olması gerektiğine inanıyoruz...

İKİNCİ OTURUM
OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE
HAYMANA

OSMANLI DÖNEMİNDE SADRAZAM HASLARI: HAYMANATEYN

Özer ERGENÇ*

ÖZET

Haymana İç Anadolu platosunda hububat üretiminin en önemli merkezlerinden biri idi. Burada yetişen tahıl başta Ankara olmak üzere iç Anadolu'nun bütün şehir ve kasabalarını besliyordu. Bu sebeple Osmanlı klasik döneminde genellikle Haymana ve çevresi sadrazamlara has olarak tevcih edilmekte idi. Bildiride, bu çerçevede bilgiler sunulacak ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Has, Haymanateyn, Osmanlı Devleti, Sadrazam

THE HAS OF GRAND VIZIERS IN THE OTTOMAN PERIOD: HAYMANATEYN

ABSTRACT

Haymana was one of the greatest centers of grain production located in Central Anatolia plateau. The grain of Haymana supplied all cities and towns of Central Anatolia region, especially Ankara. Therefore in the Ottoman classical period, generally Haymana and its neighbourhood was granted to the grand viziers as an administrative unit "has". In this paper, the subject will be analysed and evaluated in this context.

Keywords: Ankara, Grand Vizier, Has, Haymanateyn, Ottoman Empire

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz topraklar üzerinde cereyan eden Sakarya Meydan Muharebesi, Milli Mücadele'nin en önemli savaşlarından birisidir. Ama bu savaşı ben gerçekten de Cumhuriyet tarihçileri kadar anlatamam. Ama hepimiz biliriz ki sabah sayın milletvekilinin de dile getirdiği gibi bu savaş sırasında, savaşın ünlü komutanı, devletimizin banisi Mustafa Kemal

* Prof. Dr.; Bilkent Üniversitesi.

Atatürk'ün ünlü bir sözü vardır: “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır ve bu sath da bütün vatandır.” Şimdi ben bu söz üzerinde dururken Atatürk'ün diğer sözleri de aklıma geldi ve garip bir alışkanlığımızı hatırladım. Biz aslında Atatürk'ün bazı sözlerini çok tekrarlıyoruz ama bu sözlerin ne anlam ifade ettiğine pek de bakmıyoruz. Mesela ben Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde lisans eğitimi aldım, orada bütün akademik unvanlarımı kazandım ve kırk yılıma oraya verdikten sonra Bilkent Üniversitesi'ne geçtim. Bilirsiniz DTCT'nin altında Atatürk'ün “Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir” şeklindeki ünlü sözü yazılıdır. Bir zamanlar bir deneme yapıyordum ve öğrencilere ilk geldiklerinde bu sözden ne anladıklarını soruyordum. Sonra da mezun olurlarken bir daha soruyordum, şimdi ne anlıyorsunuz diye. İstisnasız bana gelen cevaplarda hep Atatürk'ün bu ünlü sözü; işte hayatta en hakiki rehber bilimdir şeklinde oldu. Hâlbuki orada rehber yazmıyor, mürşit yazıyor. Eğer Atatürk rehber demek isteseydi, mürşit demez rehber derdi. Şimdi biz bu söze böyle baktığımızda anlamıyoruz, ne diyor Atatürk? Aslında Atatürk orada bilgi felsefesi açısından çok önemli bir karşılaştırma, çok önemli bir değerlendirme yapıyor. Mürşit aracılığıyla ulaşılabilecek bir bilgi sisteminden, mürşit olmadan anlaşılacak, öğrenilemeyecek bir bilgi sisteminden pozitivist bilgi sistemine geçişi ifade etmek istiyor. Yani o eski tanımlamanın yerine yeni bir bilim algısını getirmek istiyor. Eğer bunu biz anlayamazsak, o bilgi algısının ne olduğunu anlayamazsak ki bence anlayamıyoruz. Bu son zamanda başımıza gelen bütün musibetler de biraz bundan kaynaklanıyor, arada bir mürşit girdiği için... Mürşitsiz bir bilgi algısı olamayacağı düşüncesi ve sistematik bir düşünce sistemi, bilgi sistemi olduğu için Atatürk aslında orada çok önemli bir söz söylüyor, bir açıklama yapıyor. Kurtuluş Savaşı esnasında Sakarya'da söylediği sözü de ben böyle yorumluyorum. “Hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır ve bu sath da bütün vatandır.” Bunu askeri stratejinin basit bir açıklaması olarak algılıyorsanız, düşmanla bir hat üzerinde karşı karşıya kalıp, yenmek veya yenilmek önemli değil, bir alanı savunmak veya bir alanı ele geçirmek önemini vurgulamak için kullanılmıştır diyebilirsiniz. Ama ben sanıyorum ki Atatürk, bu sözle sosyal bilimlerde çok önemli olan mekân analizleri, alan analizlerinden haberdardır. Onun için bu sözü söylemiştir. Eğer savaşı hatırlayacak olursanız, Yunan işgalinin başladığı İzmir'den sonra, Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinin başarılarının arkasından İç Batı Anadolu eşiğinde durdurulamayan kuvvetler vardır ve bu durdurulamayan kuvvetlere karşılık Mustafa Kemal Paşa çok riskli bir iş yapmıştır. Yani onlarla orada uğraşmak, onlarla orada mücadele etmek yerine kuvvetlerini olabildiğince geriye çekti. Bu çok riskli bir karardı ve işte bugün burada tekrar andığımız Sakarya Savaşı'nın yapılacağı alana kadar geri çekildi. Niçin geri çekildi, bunun bir sebebi var. Çünkü Mustafa

Kemal'in benim bu çok iyi bildiğini sandığım mekân analizleri ve mekân bilgisi sebebiyle ancak burada Yunan kuvvetleri durdurulabilirdi ve ancak burada elde edilecek bir başarı nihai ve kesin bir başarı olabilirdi. Çünkü vatan dediğimiz toprak parçası öyle alt entegre alanlardan bütüne ulaşmış bir toprak bütünlüğüdür. Eğer siz bu alt entegre bölümleri vatan dediğimiz bütüne ulaştıramazsanız, bir bütünlük sağlayamazsanız orası sizin vatanınız olmaz. Bir büyük bağlantı içinde, bir büyük entegrasyon içinde orada yaşayanların hepsi için o vatan dediğimiz kutsal alanı bir ortak yaşam alanı haline getirebilirsiniz. İşte bence Sakarya Meydan Muharebesi'nin askeri yönden birinci önemli özelliği bu entegre bütünlüğü olan bölgeye kadar çekilerek, yani en güvenli yere kadar çekilerek, burada yapılan bir hazırlıkla karşı harekate veya saldırıya geçmek ve böylece kesin sonucu almak ama onun arkasından da hemen o vatan dediğimiz bütünlüğü sağlayacak bir merkezden hareket etmektir. Şimdi böyle olunca Ankara merkezli bu üzerinde yaşadığımız alan çok önemli ve üzerinde durulması gereken bir alandır.

Şu an üzerinde bulunduğumuz topraklar, Osmanlı Devleti döneminde Ankara merkezli bir sancağın sınırları içinde yer almaktaydı. Haymana da Ankara Sancağının sınırları içindeydi. Ve Ankara Sancağı sınırları içinde iki önemli alan vardı. Bunların birincisi, o zamanın koşulları içinde şehir ve kasabaları besleyecek, etrafında onlara yetecek ürünü verebilecek bir tarımsal alanın olması gerekir. Bu alan, yani Haymana ve Polatlı ile beraber olan alan tarımsal alandı. Bir de Ankara'nın kuzey bölümünde yer alan çok önemli bir üretim alanı vardı. Bu üretim alanı o zaman sadece bu bölgede yetişen ve Anadolu'nun başka yerlerinde olmadığı gibi başka ülkelerde de pek görülmeyen Tiftik Keçisi'nin yününden yapılan ipliklerle dokunan Sof Kumaşı idi, Sof üretimi idi.

Çok kabaca Ankara'nın hemen güneyinden başlayan, kuzeyde Kastamno ve Ilgazı da içine alan, batı Beypazarı ve Sivrihisar'a kadar uzanan, doğuda da Kalecik ve Kırıkkale'ye kadar uzatılabilecek olan alan; Sof alanıydı, Sof üretim alanıydı. Bu Sof üretim alanının yoğun üretiminden dolayı 16. yüzyılda Ankara, Avrupa'daki o büyük nehirler boyunca kurulmuş olan ve her biri birer fuar şehri olan şehirlerden üç kat daha fazla nüfusa sahipti. Yani orada şehirler 6-7 bin kişiyi barındırırken Ankara'nın nüfusu 25 binlere ulaşıyordu. Şimdi yine teknolojinin insan ve hayvan gücüne dayandığı, ulaşımın insan ve hayvan gücüne dayandığı bir dönemde 25 bin kişilik nüfusu olan bir şehri ve onun etrafındaki kasabaları besleyecek bir tarımsal alan olmazsa orada bu kadar nüfus barınmaz, orada bu kadar nüfusun bir üretim alanı yaratması mümkün olmaz.

İşte burası bu büyük nüfusu ve etrafındaki kasabaları, Osmanlı döneminde Haymanalar dediğimiz, yani bugünkü Haymana ile o eski Osmanlı

sözcüğüyle Haymanateyn, iki Hamana dediğimiz Haymana ve Polatlı sağlıyordu. Burada yetişen hububat, buranın yerleşiklerinin artışı olarak Ankara şehrine ve etrafındaki kasabalara aktarılıyordu. Onun için Ankara 19. yüzyıla kadar sadece Anadolu'nun değil, aynı zamanda bölgenin en kalabalık şehirlerinden, payitaht İstanbul ve batıdaki Bursa'dan sonra üçüncü büyük ve kalabalık şehirlerinden birisiydi. Yani Ankara merkezli önemli bir entegre bölge oluşmuştu, Kastamonu'dan Haymana'nın güneyine kadar... Bu entegre bölge Anadolu'da etrafını bütünleyecek diğer bölgeleri destekleyecek bir alandı. Bundan dolayı Haymana çok önemliydi. Hem yerleşikleriyle çok önemliydi hem de bölgeye yaptığı tarımsal katkılarla çok önemliydi. İşte bence Mustafa Kemal bu mekan teorilerinden ve analizlerinden haberdar olduğu için Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinden sonra TBMM ordularının kuvvetlerini alabildiğince içlere doğru çekmiştir. Bu çok kolay bir iş değildi. Dönemin Meclis Zabıtlarını okursanız, yer yerinden oynadı. Nereye gidiyoruz? Burada karşılaşılabilecek bir yenilgi, bizi çok daha büyük badirelere, belki de topraklarımızın bütünüyle işgaline götürecek bir harekettir şeklinde karşı çıkılmasına rağmen bu riski üstlendi ve Sakarya Meydan Muharebesi başarıyla sonuçlandı. Muharebe, 22 gün 22 gece boyunca Haymana ve Polatlı üzerindeki o tepelerde göğüs göğüse yapılan muharebelerle kazanıldı. Ben oraları gördüm. Öyle tepeler vardır ki oralarda bir Yunan kuvvetleri tarafından alınmıştır, bir Türk kuvvetleri tarafından... Yani bu tepeler bazen gün içinde, bazen de birkaç gün içinde defalarca el değiştirmiştir, kuvvetler defalarca geri çekilip kazanmışlardır. Bu nasıl oldu? İşte bu entegre bölgenin hem imkanlarıyla oldu, hem nüfusuyla oldu, hem de desteğiyle oldu.

**OSMANLI TAŞRA YÖNETİMİNDE YETKİ ALANI
ÇATIŞMALARI:
“YÖRÜK YURDU HAYMANA”**

Hülya TAŞ*

ÖZET

Osmanlı Devleti; padişahın otoritesini ülkenin bütününde etkili kılmak amacıyla mekan örgütlenmesi içerisinde birbirinden farklı “yetki alanları” yaratmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, taşrada temelde üç tip yetki alanı oluşturmuştur. Bunlardan ilki mekan üzerinde oluşturulan yetki alanları, ki bunlar “dirlik” olarak karşımıza çıkar. Bir diğeri, belirli bir mekanın sınırlarını aşan faaliyetler üzerine oluşturulan ve “mukâta’a” olarak nitelendiren yetki alanlarıdır. Sonuncusu da hareketli gruplar üzerine oluşturulan yetki alanlarıdır ki, bunlar da “konar-göçer” gruplar üzerine düzenlenmiştir. Bu bildiride, ilk olarak yukarıda sözü edilen “yetki alanı” kavramı üzerinde durulacak; ardından bu tartışma, yukarıda bahsi geçen her üç yetki alanını da sınırları içinde barındıran Ankara sancağına bağlı Haymana örneğinde somutlaştırılacaktır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti’nin; konar-göçer ve yerleşiklerin bir arada yaşadığı bir mekanı askeri-idari ve adli-idari açıdan nasıl örgütlediği sorusuna cevap aranacaktır. Bu bildiride kullanılacak veriler; Ankara kadı mahkemesine yansıyan daha çok yetki çatışmalarının konu edildiği dava zabıtlarından çıkarılacaktır.

***Anahtar Kelimeler:** Ankara, Dirlik, Haymana, Osmanlı Devleti, Yörük*

**THE REALM OF AUTHORITY CONFLICTS IN OTTOMAN
RURAL ADMINISTRATION:
HAYMANA THE HOMELAND OF YORUKS**

ABSTRACT

Ottoman State created different “realms of authorities” in space organizations, to activate the authority of Sultan all over the country. In this context Ottoman State constituted three type of realm authorities in rurals. The first of them is the realm of authority constituted on place called “dirlik”. The other realm of authority is called “mukâta’a” which was constituted about the activities that exceeded the borders of

* Prof. Dr.; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

specific place. The last one is the realm of authority which was constituted for moving groups like migrant settler groups. In this paper, firstly it is going to be referred about the realm of authority, then, this discussion is going to be materialized with Haymana sample which involves aforesaid three authorities of realms within the boundaries of itself. In this context, the answer of the questions; "how did Ottoman State reorganize this place in which the migrant settlers and stationaris lived together, in terms of military-administrative and judicial-administrative?" are going to be found out. Also in this paper the donnees are going to be taken from the case reports of Ankara Muslim Judge Court that mentioned the realms of authority.

Keywords: Ankara, Dirlik, Haymana, Ottoman State, Yoruk

GİRİŞ

Osmanlı Devleti; padişahın otoritesini ülkenin bütününde etkili kılmak amacıyla mekan örgütlenmesi içerisinde birbirinden farklı "yetki alanları" yaratmıştır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, taşrada temelde üç tip yetki alanı oluşturmuştur. Mekan üzerinde oluşturulan yetki alanları, ki bunlar "dirlik" olarak karşımıza çıkar. Bir diğeri, belirli bir mekanın sınırlarını aşan faaliyetler üzerine oluşturulan ve "mukâta'a" olarak nitelendiren yetki alanlarıdır. Son olarak da hareketli gruplar üzerine oluşturulan yetki alanları ki, bunlar da "konar-göçer" gruplar üzerine düzenlenmiştir.

Konuşmamda, ilk olarak az önce sözünü ettiğim "yetki alanı" kavramı üzerinde duracağım. Ardından da sınırları içinde her üç yetki alanını da barındıran Ankara sancağına bağlı Haymana'dan konuyla ilgili kimi örneklere yer vereceğim. Böylece konar-göçer ve yerleşiklerin bir arada yaşadığı bir mekanı, askerî-idarî ve adlî-idarî açıdan devletin nasıl örgütlediğini ortaya koymaya çalışacağım. Burada kullanacağım verilerin; Ankara kadı mahkemesine yansıyan daha çok yetki çatışmalarının konu edildiği mahkeme zabıtlarının olduğunu da belirtmek isterim.

Kavram Olarak "Yetki Alanı"

Osmanlı klasik döneminde ülke yönetiminde en belirgin özellik, devlete ait vergi gelirlerinin kaynağında, birtakım hizmetler karşılığı olarak devlet görevlilerine bırakılması ve bu yolla ülke yönetiminin sağlanmasıdır. Böylece her tür hizmet, hazineden maaş ödenmeden bu vergi gelirleri karşılığında gördürülüyordu. Bundan dolayı da her bir hizmeti yerine getiren görevlinin iki temel niteliği vardı. Bu görevliler hem o bölgenin idaresini üstlemiş oluyorlardı, hem de bu hizmetin karşılığı olarak reayanın ödeyeceği vergileri tahsil etme yetkisine sahiptiler. Tüm bu sorumluluk ve yetkiler, padişaktan alınan "berat" ile resmiyet kazanıyordu. Bu bağlamda beratta, görevlendirilen

kişinin görev süresi ve yetki alanı kesin olarak açıklanıyordu. İşte bu “*yetki alanı*”; hizmetin görüldüğü “*mekan*” ile o mekânın üzerinde yaşayan “*reaya*”yı kapsıyordu. Bu bakımdan yetki alanı, bu iki unsuru içeren bir kavram olarak karşımıza çıkıyor.

Bu açıdan bakıldığında Tanzimat öncesi dönemde ülke, temelde adlî-idarî açıdan “*kazâ*”lara; askerî-idarî açıdan da “*sancak*”lara bölünmüştü. Sancaklar içerisinde de irili ufaklı, farklı adlarla anılan pek çok yetki alanı mevcuttu. Diğer bir deyişle; reayanın sancakbeyi ve kadıya nazaran gündelik yaşamda sıkça yüzyüze geldiği alt kademelerde pek çok görevli vardı. Kadılar, kadınların yardımcısı katipler, muhızlılar; bey ve beylerin adamları ile adına kimi zaman voyvoda, kimi zaman kethüda denen yöneticiler ve bunların adamları.

Sözünü ettiğim bu yetki alanları üzerinden memâlik-i mahrûse diye nitelenen Osmanlı topraklarının pek çok yerinde çatışmalar yaşanmıştır. Bugün burada Haymana örneğinde yöneticilerin kendi “*iktidar alanları*”nı korumak ve hatta bu alanı genişletmek için diğer iktidar sahipleriyle anlaşmazlığa düşmelerine dair örnekler verip bunun nedenleri üzerinde duracağım.

Yetki alanı; hem mekânı ve hem de mekân üzerinde yaşayan halkı ve bu halkın yöneticilerini kapsayan bir kavramdır. Haymana örneğinde görevlilerin kendi iktidar alanlarını genişletme çabalarını anlayabilmek için öncelikle, Karacaoğlan’dan esinlenerek şu soruyu sormak gerekir? “*Kim varimiş biz burada (Haymana’da) yoğiken?*”¹

Aslında bu sorunun cevabı, hem Osmanlı Devleti’nin taşrada örgütlenişini, hem de yetki çatışmalarını anlamak adına önemlidir. Ancak bu soruyu cevaplamadan önce, madem mekân bu denli önemli, o halde modern dönem öncesinde, yani Tanzimat öncesinde Haymana’nın Osmanlı mekân örgütlenmesindeki yerine dair ufak bir-iki noktayı açıklamakta fayda var.

¹ Karacaoğlan; “*Şu yalan dünyaya geldim geledi / Tas tas içtim ağuları, sağ iken*” dizeleriyle başlayan deyişinin son dörtlüğünde, tarihçinin de uğraş alanı olan, bir zamanlar var olana/olanlara şöyle bir göndermede bulunur:

*Karac'oğlan der ki, bakın olana
Ömrümün yarısı gitti talana
Sual eylen bizden evvel gelene
Kim varimiş biz burada yoğiken*

Kitabına da başlık olan bu söz ile Kafadar, haklı olarak tarihin aslında var olanla değil, yok olanla ilgilendiğinin altını çizmektedir. Özellikle “ben” anlatılarının yer aldığı, birbirinden farklı dört şahsiyete dair verilerden yola çıkarak Osmanlı tarihçiliğine dair oldukça önemli ve bir o kadar ufuk açıcı sorgulamalar yapmaktadır. Bkz. Cemal Kafadar, **Kim var imiş biz burada yoğ iken**, Metis Yayınları, 2007.

16. yüzyılda adli-idari örgütlenme açısından Ankara sancağına baktığımızda Ankara merkez kadılığının dışında Ayaş, Yabanabad, Murtazabad ve Çubukabad kadılıklarının olduğunu görürüz. Bunun dışında Yörügan-ı Ankara ve buraya bağlı Haymana ile Bacı ve Çukurcak nahiyelerinin daha çok yörük yerleşkelerine ev sahipliği yaptığı görülür. Kaba tabirle Ankara kentinin güney kısmı; bugünkü Gölbaşı, Polatlı, Haymana, Elmadağ ve civarı, nüfusu itibariyle 15 ve 16. yüzyıllarda daha çok konar-göçer aşiretlerin iskan alanıdır.

Haymana, 18. yüzyıla kadar adli-idari örgütlenme bakımından önceleri Yörügan-ı Ankara denilen bir kazaya bağlı iken, ki burası Haymana'nın batısında kalan, bugünkü Polatlı merkezli bölgedir; 17. yüzyılda Ankara merkez kadılığına bağlı bir birim haline gelmiş ve Haymanalılar, gerek kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda, gerekse yöneticilerle olan davalarında Ankara şehrinin yolunu tutmuşlardır. 17. yüzyıl Ankara mahkemesinin kayıtları arasında Yörük Yurdu sınırları içerisinde yaşayan Haymanalılara dair, kişiler arası anlaşmazlık davalarından adam yaralama ve fi'l-i şeni', yani cinsel saldırılara kadar özel ve kamu hukukunu ilgilendiren örneklerle rastlanmaktadır. Ankara-Haymana arasındaki uzaklık ve dönemin ulaşım koşulları düşünüldüğünde (demiryolu ve taşıotın olmadığı dönemlerde ortalama 2 günlük yolculuk demektir); aslında Haymanalıların herhangi bir konuda Ankara kadısının huzuruna çıkmak istediklerinde, özellikle kış aylarında, çok da basit olmayacak bir seyahati göze almaları gerekeceği ortadadır. Bunların hepsi, adli-idari açıdan Ankara kazası yetki alanı içerisinde yer almaları ile doğrudan alakalıdır.²

17. yüzyılda Haymana'nın merkez kadılığa bağlanmasının en önemli nedenlerinden biri, konar-göçerlerin yanısıra yerleşik yaşamın giderek hız kazanmasıyla alakalı olsa gerektir. Bu, ülke genelinde (hatta Akdeniz havzasında) yaşanan nüfus artışıyla ve devletin iskan politikalarıyla doğrudan alakalıdır. Bu nedendir ki Haymana, 17. yüzyılda Yörügan-ı Ankara kazasından ayrılarak Ankara kadılığının yetki alanı içine dahil edilmiştir.

18. yüzyılda ise, bu kez yine aynı gerekçelerle, yani devletin yoğunlaşan iskan politikaları ve göçler nedeniyle, bölge nüfusunun sayısında ve özelliklerinde yaşanan farklılaşmadan dolayı, bu kez Haymaneteyn adıyla müstakil bir kadılık merkezi haline gelmiş ve bölgeye bir kadı atanır

² Haymana'nın dışında belli bir kasaba etrafında oluşturulmuş Yabanabad, Çubukabad ve Murtazabad gibi müstakil kadılıklardan da Ankara mahkemesine başvuruların olduğu bilinmektedir. Buna dair tartışma için bkz. Hülya Taş, **XVII. Yüzyılda Ankara**, TTK Yayınları, 2006, s.20-22.

olmuştur.³ Haymana'da artık bu dönemden itibaren örf yetkililerinin (askerî- idarî yetkili) dışında kadılar da görev yapacaktır.

Adlî- idarî örgütlenmenin yanında bir de askerî- idarî örgütlenme vardır ki, burada da karşımıza beyler, ağalar çıkacaktır. Ankara sancağına bağlı Haymana, Osmanlı döneminde her daim elit kesimin gelir kalemleri arasında yer almıştır. Şöyle ki: 16. yüzyılda sadrazam hasları arasında yer alırken, 17. yüzyılın başlarında vezirlere, yüzyılın ortalarında padişah hasları arasına, yüzyılın son çeyreğinde haseki sultan haslarına katılmıştır. Haymana'nın büyük ölçüde, elit tabakadan hangi kesim olursa olsun, has geliri olarak kaydedilmesi demek; bölgenin, İstanbul'da oturan sahipleri adına *vekaleten yönetilmesi* demektir. Yani, vezirlerin, sadrazamların ya da haseki sultanların kendilerinin değil, onların adamlarının, bölgede "örf" yetkilisi olarak yönetici kimliği ile bulunmaları demektir. Hasların önemli bir özelliği de, Osmanlı belgelerinin diliye "*serbestiyyet üzere*" tasarruf edilmeleridir. Bu; bölgenin yönetimine, dolayısıyla gelirlerine Ankara sancakbeyinin ya da daha üst yetkili olan Anadolu valisinin karışmaması anlamına geliyordu.

Haymana'da has sahiplerinin vekillerinin dışında, timar sistemi içerisinde yer alan klasik timarlı sipahi tipindeki dirlik sahipleri de görev yapmaktadır. Onlar da tıpkı has sahipleri ya da onların adamları gibi, Ankara sancakbeyine tâbi olarak askerî- idarî alanda yetki kullanırlardı.

Bu görevlilerin dışında, ağırlıklı olarak bugünkü Cihanbeyli platosunun örgütlenmesinde karşımıza çıkan, fakat Haymana sınırları içerisinde dağınık halde yaşayan farklı bir grup ve bu grubun örfî yetkililerinden de bahsetmek gerekir. Bunlar; *Esbkeşan Mukâta'ası* yetkilileridir. At yetiştiriciliği ile uğraşan, ancak sınırları, reayasının farklı mekanlarda yaşamasından dolayı Cihanbeyli platosunu aşan geniş bir yetki alanı ve bu alanının görevlileridir. Bu, konuşmamın başında dile getirdiğim ikinci tip yetki alanıdır.

Bu genel açıklamalardan sonra az önceki soruya geri dönebiliriz. Osmanlı döneminde kimler var idi Haymana'da? Burada yaşayanları genel anlamda başlıca iki gruba ayırmak gerekir. Osmanlı belgelerinin diliyle "*reaya ve beraya*". Yani yönetilen halk ile bunların yöneticileri. Biraz daha açarsak; ilk dönemlerde daha çok konar-göçer olarak tanımladığımız, ana geçim kaynakları hayvancılık olan yürüklerden oluşurken; zamanla yerleşik hayatı seçen ve köylerde yaşayan, tarımla uğraşan Haymanalılar; 17. yüzyıldan itibaren başlayan, 18. yüzyılda yoğunlaşan Türkmen ve Kürt aşiretlerin iskânı

³ 1749-1750'de Haymaneteyn kadısı olarak Mevlana Es-seyyid İbrahim'in görev yaptığı, Ankara mahkemesine yansıyan kimi belgelerden anlaşılmaktadır. Bkz. *AŞS 131/281* (14 C.Ahir 1162/2 Mayıs 1749); *AŞS 133/302* (Evâ'il-i C.Evvel 1163/Nisan ortaları 1750).

dolayısıyla dışarıdan gelen yeni unsurlarla bütünleşecektir. Elbette bu bütünleşme çok kolay olmayacak ve iş, 18. yüzyılda bireyler arasında otlak, yurt tasarrufu gibi konularda yaşanan anlaşmazlıkların mahkemeye taşınmasına kadar gidecektir. Vergi yükümlüsü olan bu tip reayanın dışında 18. yüzyıldan itibaren Haymana'da “*seyyid*” denilen ve Hz. Peygamber soyundan gelen kimselerin de olduğunu belgelerden biliyoruz.⁴ Bölgede yaşayan unsurların tüm özellikleriyle bilinmesi önemlidir. Zira Osmanlı Devleti'nde yetki alanları, bu reaya ve reayanın ödeyeceği vergiler üzerine konumlandırılmaktadır.

Gelelim yönetici olarak bilinen *berâyâ* kısmına. Aslında burada kabaca sayacağımız görevliler, Haymanalıların gündelik yaşamda sıkça karşılaştığı kişiler olarak karşımıza çıkar. Kimdir bunlar? Has sahipleri adına vekaleten yönetimi üstlenenleri, ilk etapta anmak gerekir. Bunlar kimi zaman *Haymana Hassı Voyvodası* ya da *Haymana Zabiti/Kethüdası* sıfatlarıyla belgelerde zikredilirler. Bu voyvodaların en önemli görevi, bölgenin güvenliğini sağlamak olduğundan bunların kolluk kuvvetleri, yine yönetici olarak karşımıza çıkacaktır. Bunlar arasında Haymana Hassı Voyvodasının atadığı “*subaşı*” olarak tanımlanan örf yetkilileri, bu görevli zincirinin önemli halkalarından biridir. Bunlara *Esbkeşan Mukâta'ası Voyvodası/Mültezimi*, belgelerde “*Aydınbeylü Mukâta'ası*” şeklinde de geçen *Rumeli Hassının Voyvodası/Mültezimi* gibi diğer mukâta'aların voyvodaları, mültezimleri eklenenecektir. Elbette daha alt kademedeki irili ufaklı dirlik tasarruf eden timarlı sipahiler ve onların adamları da bu görevliler zincirinde yerlerini alacaktır. Bu yönetici zümresine bir de 18. yüzyılla birlikte *Haymana kadısı* ve *mahkeme görevlilerini* eklemek gerekecek. Zira burada saydıklarımız, bizzat Haymana'da yaşayan, asaleten ya da vekaleten yetki kullanan kimselerdir.

Kabaca tüm bu görevliler ile; ziraat ya da hayvancılıkla uğraşan, hareketli ya da yerleşik yaşamı tercih eden, Türkmen ya da Kürt aşiretlerinin üyesi olarak defterlere kaydedilen; ancak bunların da ötesinde “*reaya*” kimlikleriyle öne çıkan halkın bütünü, Osmanlı dönemi Haymanalıların oluşturmaktadır.

Mekan ve mekanın üzerinde yaşayanlardan sonra artık yetki alanı çatışmalarına geçebiliriz. Belgelere yansıyan pek çok yetki çatışması, aslında yetkinin sadece mekan üzerinde yoğunlaşmaması, o mekan üzerinde yaşayan reayanın esas alınmasıyla alakalıydı. Özellikle hareketli grupların yoğun

⁴ Ankara merkez, Murtazabad ve Yabanabad ve Haymaneteyn kadılarına hitaben gönderilen nakibüleşraf kaimmakamı atanmasına dair nakibüleşraf imzalı mektuplar, bizi bu konuda aydınlatmaktadır. Bkz. *AŞS 131/279; AŞS 190/174, 215, 237 ve 277; AŞS 191/222.*

yaşadığı bölgelerde bu çatışmalar çok daha üst düzeylerde olabiliyordu. Heleki bu gruplar hareket alanlarını biraz daha genişletmişlerse, yani belgelerdeki ifadesiyle “perakende” olup o sancak sınırları içerisindeki şehir ya da kasaba merkezlerine veya farklı sancaklardaki bölgelere dağılmışlarsa, işte o zaman yetki devri zincirine, genellikle “perakende subaşı” olarak isimlendirilen yeni halkalar ekleniyordu. Bu da doğal olarak yetki çatışmalarını daha da artırıyordu.

Belgelerde Haymana Hassı Voyvodasının; Haymana subaşılığı dışında hem Ankara merkezi, hem de Bacı, Çukurcak nahiyeleri için “Perakende subaşılığı”na dair atama mektuplarına rastlıyoruz.⁵ Bu tip perakende subaşılığı atamaları, Ankara merkezde ya da bugünkü Gölbaşı, Elmadağ ve etrafındaki geniş alanı kaplayan bölgede, Haymana’daki asıl gruptan kopup yaşamını sürdüren reaya varlığından haberdar etmektedir.

Örneğin, Nisan ortaları 1656 (Evâhir-i C.Ahir 1066) tarihli Haymana Voyvodası Davud imzalı bir mektup, Ankara merkezde perakende olarak yaşayan Haymana reayasının, Osmanlı belgelerinin diliyle “niyabet rüsûmları”nı, yani yönetimle ilgili vergilerini toplamak üzere Veli Bey’i yetkilendirildiğini içermektedir.⁶

Aslında reayanın bir bölgeden ayrılması sonucunda orataya çıkacak problemlere getirilen çözümler, Osmanlı kanunnamelerinde belirlenmişti. Bunları örnek olaylar üzerinden açılabiliriz. Osmanlı kanunlarına göre; hangi tür yetki alanı sınırları içinde olursa olsun, defterde reaya olarak kaydedilmiş kişi, yetki sahibinin izni olmadan başka bir alana gidemezdi. İzinsiz gitmeleri halinde, defterde kayıtlı buldukları mekana geri getirilmeleri mümkündü. Geri dönmeleri halinde ise yükümlülüklerini eski

⁵ Kasaba nahiyesinde perakende olarak yaşayanların üzerine Haymana Ağası Mustafa Ağa’nın mektubuyla Hasan’ın subaşı atandığı hakkında bkz. AŞS 19/1393. Aynı bölgeye yapılan diğer subaşı atamaları için bkz. AŞS 19/1328 A-B.

⁶ AŞS 41/388: “taht-ı kazâ-i adâlet-sa’âdetiniz vâki’ olan havâss-ı hümayûn re’âyâsının bin altmış altı senesine mahsûb olmak üzere resm-i bennâk ve cürm ü cinâyet ve bâd-ı hevâsı ve sâyire âyid olan hukûk ve rüsûmların sene tamâmına değin ağalarımızdan Veli Bey ta’yîn olunub huzûr-ı şerîfinize irsâl olmuşdur...”. Aynı konuda başka bir örnek için bkz. AŞS 64/398: “Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki. Devletlü ve sa’âdetlü efendimiz Haseki Sultan ... hazretlerinin havâss-ı şerîflerinden işbu 1090 senesine mahsûb olmak üzere uhdemizde olan Haymana Hâssı kurâlarından perâkende olub nefis-i Ankara’da tavattun eden re’âyâ ... perâkende ve ifrâz-ı perâkende re’âyâlarının sene-i mezbûreye mahsûb olmak üzere üzerlerine edâsı lâzım gelen rüsûm-ı ra’iyyetleri ve âdet-i aġnâmları ve cürm ü cinâyet ve sâyir tarafımıza âyid olan cüz’î ve külli olgeldüğü üzere cem’ ü tahsilin tarafımızdan Ahmed Aġa’ya der-uhde ve iltizâm olunub vech-i muharrer üzere mûmâ ileyhe zabt ü tasarruf etdirdüb tasarrufuna âherden kimesne müdâhale etmeye, fi’t-târihi'l-mezkûr. El-hakîr Hızır, voyvoda-i Haymana, hâlen.”

mekanlarının sahibine ödemek zorundaydılar. Kanunlar, bu takip için oldukça uzun bir süre öngörüyordu. Kanunlara göre ancak on beş yıl sonra izini kaybettirerek bir başka yerde yaşamaya başlayan reaya üzerinde eski sahibinin hakları ortadan kalkmaktaydı.

Belgeler bize, Haymana'nın hem göç alan hem de göç veren bir bölge olduğuna dair kimi kanıtlar sunmaktadır. 27 Temmuz 1798 tarihli Divan-ı Hümayun'dan çıkan, Ankara ve Haymaneteyn kadılarına hitaben gönderilen ferman, bunun tipik örneklerinden biridir. Bu fermanın muhataplarına ulaşma serüveni, Beypazarı hassı voyvodası Hasan'ın Divana'a yaptığı şikâyet ile başlar. Fermanda anlatılanlara göre; Yörügan-ı Ankara kazası ve buraya bağlı köylerden elde edilen gelirler, Beypazarı Hassı Mukâta'ası'na kaydedilmiştir. Yani yeni bir yetki alanı karşımıza çıkmaktadır. Bugünkü Polatlı'yı merkez alan bu bölgeden kimi reaya, yerini yurdunu terkedip ya Ankara şehir merkezine ya da Haymanalar dediğimiz bölgeye kaçıp yerleşmiştir. Bu noktada Beypazarı Hassı Voyvodası, kendi gelir kalemlerinde ciddi bir düşüşten söz etmekte ve bu durumun giderilmesini talep etmektedir. Böyle bir durumda merkezin ürettiği çözüm ise, kanunnameler çerçevesindedir. Bu noktada kanunname maddesi; yerini yurdunu terkedip Haymana ya da şehir merkezine göçenlerin, yeni yaşam alanlarındaki ikametleri on beş yılı geçmemişse bunların tekrar eski yerlerine iskân edilmesini, aksi takdirde yerlerinde bırakılıp sadece raiyyet vergilerini Beypazarı Hassı Voyvodasının adamlarına ödemekle yetinilmesini öngörmektedir.⁷

Bu, yüzyıllardır bilinen bir uygulamadır. Yani bunu hem başka bölgelere göçen reaya, hem de o bölgenin; mültezim, voyvoda, zabıt, hangi adla anılırsa anılsın tüm örf yetkilileri ile bölgenin kadıları bilmektedir. Ancak buna rağmen, giden reayanın peşine düşen voyvodalar ile yeni yerlerin örf yetkilileri arasında, "vergi toplama" hakkı üzerinden yaşanan bu çekişme, yüzyıllar boyu süregelmiştir. Kaldı ki Osmanlı ülkesinde doğal nüfus artışının bir sonucu olarak 16. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan mekândaki hareketlilik, kırdan kente yaşanan göçler; hem bölge mahkemelerine hem de İstanbul'a yapılan sayısız başvuruyu da beraberinde getirmiştir. Genel manzara; hareket halinde oradan oraya giden bir kitle ve o kitlenin peşinden,

⁷ AŞS 191/163: 27 Temmuz 1798 (13 Safer 1213) tarihli fermanla Ankara ve Haymaneteyn kadılarına "mukâta'a-i mezbûrenin defterde mukayyed ra'iyet ve ra'iyet oğullarından iken kalkub âher yerlerde sâkin olan re'âyâ hâlâ oturdukları yerlerde avârizhânesine on beş sene mürûr etmiş değil ise ma'rifetiniz ve zâbiti ma'rifetiyle kaldırılıb kadimî karyelerine nakl ve iskân etdirilüb ancak oturdukları yerlerde avârizhânesine kayd ve on beş sene mürûr edenleri iskân teklifiyle ta'addi etmeyüb oturdukları yerlerde üzerlerine edâsı lâzım gelen rüsûm-ı ra'iyetleri ve kânûn ve defter müceblerince asl-ı ra'iyet kayd olundukları karyeleri zâbitlerine edâ eylemeleri husûsuna dikkat" etmeleri buyurulmaktadır.

tabir-i caizse “iz sürmeye” çalışan, geliri düşmesin diye onca zahmeti göze alan yöneticiler...

Haymana-i Kebir ve Sagir Voyvodası Mustafa Ağa ile Rumeli Hassı Voyvodası Ali Ağa arasında, aslında bundan önceki dönemlerde de var olan, hatta bundan sonra da devam ettiğini gördüğümüz bir yetki çatışması yaşanmaktadır. 31 Ekim 1655 (1 Muharrem 1066) tarihinde Ankara mahkemesine yansıyan bu olayda⁸ davacı; Haymana Hassı Voyvodasıdır. İddiasına göre; Çukurcak kazasına bağlı 8 köy ile bunların ziraat ettikleri 3 mezraanın gelirleri, Haymana hassına aittir ve köylülerden öşür vergisini toplamaya niyet ettiğinde Rumeli Hassı Voyvodası Ali Ağa buna izin vermemektedir. Rumeli Hassı Voyvodası Ali Ağa ise, tam tersini iddia etmektedir. Yani, bu bölgelerin Rumeli beylerbeyinin hassı olduğunu iddia etmiş ve delilleriyle de kanıtlamıştır.⁹ Sonuçta Haymana Hassı Voyvodası, o gün Ankara Kadısı huzurunda davayı kaybetmiş görünmektedir.

Belgenin satır aralarından anladığımız kadarıyla Haymana’dan kopup Çukurcak’da geniş bir mekâna yayılan Haymana Perakendeleri üzerinden aslında 1500’lü yılların başından itibaren yaşanan bir yetki çatışması sözkonusudur. Üstelik bu çatışma burada noktalanmamıştır.

Zira bu davadan yaklaşık 100 yıl sonra 3 Aralık 1748 (12 Z.Hicce 1161) tarihli bir fermanla anlatıldığına göre; aşağı yukarı aynı yerleri içine alan, ancak biraz daha geniş bir bölgedeki yetki çatışmasındaki taraflar, yine aynıdır. Yetki alanının genişlemiş olmasının nedeni, aslında 17. yüzyıldan itibaren timar sisteminin değişim dönüşümü ile alakalıdır. Belgeden anlaşıldığına göre daha önce timar olarak tasarruf edilen kimi yerler, Haymana Mukâta’ası sınırları içine dâhil edilmiştir. Bu tür değişim/dönüşümler arttıkça da yeni bir tahrir yapma ihtiyacı doğmuş ve hem Haymana hem de Aydınbeyli hass mukâta’alarının yetki alanları, hem mekân hem de o mekân üzerindeki reaya üzerinden tek tek defterlere kaydedilmiştir. 1748 tarihli bu fermanın yazılmasının sebebi bu kez Aydınbeyli Mukâta’asının yeni tipteki yöneticileri

⁸ AŞS 41/93

⁹ Rumeli Hassı Voyvodası Ali Ağa’nın cevabı şöyledir: “... kurâ-yı mezkûrenin re’âyâsı ve toprağı ve zirâ’at eyledikleri Söğüd Özü ve Söğüdcük ve Öküz Hisarı nâm mezârî ve tevâbi’-i mîrmîrân-ı Rumili hâssı olub yedimde olan sûret-i defter-i cedid-i hâkânide Perâkende-i Haymana-i Büzürk ve Küçük, Aydınbeylü hâssı mîrmîrân-ı Rumili, deyu mukayyed ve mastûr olunmağın a’şâr-ı şer’iyyelerin kadîmü’l-eyyâmdan bu ana gelince yüz elli seneden mütecâvizdir, mîrmîrân-ı Rumili voyvodası olanlar alugelüb Haymana voyvodaları aslâ alâka ve müdâhale edegelmemiştir, bundan akdem Haymana voyvodası olan Osman Ağa ve Mehmed Ağa Haymana’ya tâbi’ (olmak) i’tikâdı ile bî-vech müdâhale etmek istediklerinde şer’le mürâfa’a olundukda cânib-i şer’den men’ olunub sicill ve hüccet olunub min ba’d müdâhale etmemek üzere emr-i âli verilmiştir,” (AŞS 41/93)

olan malikâncilerdir. Malikânciler, eski Başdefterdar İbrahim Efendi'nin oğlu Feyfullah ile onun iki ortağıdır. Onların Divan-ı Hümayuna sundukları arzlarındaki şikâyetin özü şudur: Haymana Mukâta'asını tasarruf edenler, haksız yere kendi yetki alanlarını genişletmek amacıyla, Haymana Mukâta'ası'nın hemen yanı başındaki Aydınbeylü Mukâta'asının sınırlarına "tecavüz" etmektedirler, bu da mukâta'anın gelirlerinin düşmesine neden olmaktadır.¹⁰ Anlaşmazlığın yaşandığı bölge, bugünkü Elmadağ ve Keskin ile bu bölgelerin civarındadır. Bu iddia karşısında Divan-ı Hümayun bir inceleme başlatır. Hazine-i Amire'deki Başmuhasebe Kalemi defterleri incelenir. Nihayetinde fermanla; sözkonusu yerlerin öşri vergilerinin Haymaneteyn Mukâta'ası'na, örfi vergilerinin de Aydınbeylü Mukâta'asına ait olduğu, daha önceki şikâyetler üzerine yapılan araştırma sonucunda ortaya çıkan bir bilgi olarak sunulur ve buna göre bölgede gerekli incelemelerin ve düzeltmelerin yapılması konusunda bölgenin üst düzey yöneticilerine emir verilir.¹¹

Görüldüğü gibi Haymana Hassı, daha sonrasında da Haymana Mukâta'ası olarak belgelerde sıkça geçen bu yetki alanının sınırları, Haymana'nın sınırlarını aşmış durumdadır. Zaten konar-göçer nüfusun yoğun olduğu bir bölgenin yönetimi, belirli zorlukları barındırıyorken buna bir de bu asıl gruptan kopan ve yakın ya da daha uzak bölgelere giden Haymana Perakendeleri işi daha da zorlaştırmış görünmektedir. Bu da sürekli hem yetkililer arasında çatışmaya hem de özellikle perakende olan Haymanalılar ile eski ve yeni yöneticiler arasında "vergi" üzerinden sürtüşmeye neden olmuştur.

Tam da bu noktada perakende reayanın yetkililerle yaşadığı sorunlara dair bir-iki örnek vermek isterim. 5 Kasım 1655 (6 Muharrem 1066)'de Ankara mahkemesinde bir dava görülür. Davanın taraflarına baktığımızda biri Rumeli Valisinin Ankara ve civarındaki vekili Mustafa Ağa; diğeri ise Ankara'nın Yenice mahallesi sakinlerinden sıradan bir reaya olan Ali adında

¹⁰ *AŞS 131/209*: 12 Z.Hicce 1161 tarihli fermanın satırlarına; Aydınbeylü Mukâta'ası malikâncilerinin iddiası şu şekilde yansımıştır: "... hâricden yörügân ve Türkman tâ'ifeleri zirâ'at ve hırâset eyleyüb ez-kadîm a'sâr-ı şer'iyeleri mukâta'a-i mezbûr voyvadaları cânibinden ahz ve alunugelüb bir dürlü dahl ü ta'arruz olunmak icâb eder hâli olmayub lâkin bu def'a mukâta'a-i mezbûr civârında vâki' Haymaneteyn Mukâta'ası müceddeden tahrîr ve tahdîd olundukda kadîmî hudûdları mu'ayyen ve ahâli muvâcehesinde sâbit ve zâhir ve zirâ'ı münkatı' olmuşiken mukâta'a-i mezbûrun arâzisini zirâ'at edenler Haymana voyvodasını tahrîk ve tahrîr-i cedîd mücebince hudûd-ı mu'ayyenelerine kanâ'at etmeyüb kadîmî hudûdların tecâvüz birle mâl-ı mukâta'anın kesr ve noksanına bâdî oldukların bildirüb ...". Bundan yaklaşık bir ay sonrasında (20 Muharrem 1162) tarihlenen aynı konudaki bir başka belge için bkz. *AŞS 131/220*.

¹¹ Ferman, Anadolu valisi olan Vezir (...) Paşa ile Ankara sancağı mutasarrıfı ve Ankara, Bacı ve Haymana kadılarına hitaben yazılmıştır. (*AŞS 131/209*).

biridir¹². Ali, Haymana'dan kalkıp belli bir süre önce Ankara şehrine gelmiş ve buraya yerleşmiştir. Raiyyet vergisini Haymana voyvodasına ödediği halde, anlaşılan o ki sık sık başka bir yetkili karşısına dikilmekte ve aynı vergiyi ikinci kez talep etmektedir. Bu durum, hem reayayı hem de yetki sahiplerini zor durumda bırakmaktadır.

Yine aynı mahallede yaşayan bir reaya, aynı dönemlerde aynı problemle karşı karşıya kalmıştır. Dava kaydından anlaşıldığına göre; Voyvoda tarafından 1655 senesinde Ankara şehrinde yaşayan Haymana perakendesinin vergilerini toplamakla Veli Bey görevlendirilmiştir. Veli Bey, kadı huzuruna çıkmış ve Yenice mahallesi sakinlerinden Hasan oğlu Hüseyin'den davacı olmuştur. Hüseyin'in Haymana reayasından olduğunu, vergisini ödemesini istediğinde de ödemeyi kabul etmediğini dile getirmiştir. Hüseyin ise, kendisinin Haymana reayasından olmadığını, aksine birkaç nesildir *Esbkeşan taifesinden* olduğunu, vergisini de *Esbkeşan Ağasına* ödediğini dile getirmiş, kanıtlarını da mahkemeye sunarak hakkındaki iddiayı reddetmiş; neticede davayı kazanmıştır.¹³

5 Mayıs 1749 (18 C.Evvel 1162) tarihli Ankara mahkemesine yansıyan bir başka anlaşmazlık davası, Voyvoda ile köylüler arasındadır. Yetki alanını daha da genişletmek isteyen Haymaneteyn Mukâta'ası Voyvodası İbrahim Ağa'nın 1749'da Haymaneteyn kazasına bağlı, ancak hem vakıf reayası hem de derbencilik hizmetlerinden dolayı örfi vergilerden muaf olan Sofular karyesi ahalisinden haksız yere raiyyet vergisi talep ettiği görülmektedir.

Tüm bu örnekler bize, bir yandan yetki sahiplerinin iktidar alanları genişletebilmek, gelirlerini artırabilmek adına sınırlarını ne denli zorlayabileceklerini göstermektedir¹⁴. Diğer yandan hareketli gruplar üzerine

¹² AŞS 41/162: Mustafa Ağa "...mezbûr Ali, müşârün ileyhin hâssları perâkendeleri re'âyâsından olub üzerine edâsı lâzım gelen resm-i ra'iyetin taleb eylediğimde vermede ta'allül eder, su'âl olunub edâya tenbîh olunmak matlûbumdur," diye iddiasını dile getirdiğinde, Ali hakkındaki bu iddiaya şu şekilde cevap vermiş ve cevabını da şahitlerle kanıtlamıştır. "ben havâss-ı hümâyûndan olan Haymana nâhiyesine tâbî' Taşkınlı nâm karyeden olub havâss-ı hümâyûn re'âyâsından olmağın resm-i ra'iyetim beher sene voyvoda olanlara edâ ü teslim ederim, ..."

¹³ AŞS 41/300.

¹⁴ AŞS 131/ 117: Köylülerin haklarındaki iddalara karşı verdiği cevap: "... karye-i mezbûrede sâkin oldukların ıkrâr ve lakin karye-i mezbûre kazâ-i mezbûrede vâki' Kara Danişmendli nâm vakfın mülhakâtından olmağla a'sâr-ı şer'iyemizi beher sene işbu hâzır-ı bi'l-meclis vakf-ı mezbûr mütevellîsi umdetü'l-kuzâti'l-kirâm şerâfetlü Mi'mârzâde Es-Seyyid Mehmed Şakir Efendi'ye verdiğimizden ma'âdâ karyemiz kadîmi derbend olub bizler dahi işbu yedimizde olan tuğrâ-yı garrâ-yı sultanî ile mu'anven sûret-i defter-i mevkûfât nâtik olduğu üzere derbenci olduğumuza binâ'en avârızımızı ve imdâd-ı hazeriyeyi verdiğimizden sonra sâyir tekâlif-i şâkka ve örfiyye ve devr-i selâmiye akçesi ve konar ve göçer akçesi ve

oluşturulan yetki alanlarının idaresinin, yolların at ve katırla aşılabildiği dönemlerde ne denli zor olduğunu da gözler önüne sermektedir.

Yetki alanlarını korumaya, gelirlerini en azından stabil tutmaya çalışan yöneticilerin, karşılaştıkları problemler; ikide bir kapısını “vergini öde” diye çalan farklı yöneticilerin elinden zulüm çeken reayanınki ile birlikte düşünülmelidir.

Son söz olarak “*yetki alanı*”, yetkilendirilen görevlinin reaya ve devletle olan ilişkilerini tanımlayan ve düzenleyen önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

AŞS 131/ 117

AŞS 131/209

AŞS 131/220

AŞS 131/279

AŞS 131/281 (14 C.Ahir 1162/2 Mayıs 1749)

AŞS 133/302 (Evâ’il-i C.Evvel 1163/Nisan ortaları 1750)

AŞS 19/1328 A-B

AŞS 19/1393

AŞS 190/174, 215, 237 ve 277

AŞS 191/163

AŞS 191/222

AŞS 41/162

AŞS 41/300

AŞS 41/93

Kafadar, Cemal; **Kim var imiş biz burada yoğ iken**, Metis Yayınları, 2007.

Taş, Hülya; **XVII. Yüzyılda Ankara**, TTK Yayınları, 2006.

zahîre ve bi'l-cümle voyvoda ve subaşı tekâliflerinden mu’âf ve müsellemler olmak üzere yedimize fermân-ı cihân-mutâ’ (i’tâ) olunmuşdur ...”

16. YÜZYILDA HAYMANA YÖRÜKLERİ: COĞRAFI YAŞAM ALANLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ*

ÖZET

Haymana yörükleri (Büyük ve Küçük), Ulu Yörük, Kasaba Yörükleri, Karalar, Taceddinlü ve Aydın Beylü yörükleri ile birlikte Ankara yörüklerini oluşturan önemli konar-göçer taifelerinden biriydi. Ankara Sancağı'na ait 16. yüzyıl tahrir defterlerinde gerek sayı gerekse ekonomik faaliyet bakımından en etkin yörük taifesi, Haymana yörükleridir. Bu makalede tahrir defterlerine dayalı olarak Haymana yörüklerinin coğrafi yaşam alanları üzerinde durularak, bu bölgeye hangi yörelerden geldikleri, hangi yerleşim yerlerini yaylak ve kışlak olarak kullandıkları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Haymana, Osmanlı Devleti, Tahrir Defterleri, Yörükler

HAYMANA YORUKS IN THE 16TH CENTURY: AN EVALUATION ON THEIR GEOGRAPHICAL LIVING SPACE

ABSTRACT

Haymana yoruks were one of the important nomadic tribes making up Ankara yoruks with Ulu Yoruk, Kasaba yoruks, Karalar, Taceddinlü and Aydın Beylü yoruks. In the 16th century tahrir defters of the Sanjak of Ankara, the most active yoruk tribe in terms of population and economic activity is Haymana yoruks. In this article, depending on the tahrir defters, from which places they had come there, which settlements they preferred to use as summer and winter camping grounds will be analysed with a regard to their geographical living spaces.

Keywords: Ankara, Haymana, Tahrir Defters, The Ottoman Empire, Yoruks

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

GİRİŞ

16. yüzyılda Haymana yörükleri, Ankara yörüklerini¹ oluşturan önemli konar-göçer taifelerinden biriydi. 16. yüzyıl Anadolu iskân coğrafyasında etkin rol oynayan Ankara yörükleri, Ankara Sancağı'nın iskân coğrafyası ile Ankara'nın batısında bulunan Sivrihisar, Sultanönü (Eskişehir), Kütahya ve Karahisar-ı Sâhib (Afyon) sancaklarının yanı sıra Aksaray sancağı ve güneyde Karaman eyâletine tabi topraklara kadar uzanan geniş topraklardaki yerleşim yerlerini (köy, mezraa) yurd olarak kullanmaktaydılar. Bu minvalde Haymana yörüklerine geçmeden önce kısaca Türkmen ve Yörük tabiri üzerinde durmak gerekir. Konuyla ilgili literatüre göre, Anadolu, Suriye ve Irak'ta yaşayan Türk teşekkülleri, 16. ve 17. yüzyıllarda genel olarak Türkmen ve Yörük şeklinde ikiye ayrılmakta ve Türkmen adı Anadolu'nun Kızılırmak'tan itibaren doğu ve güneyde kalan bölgeleri ile Suriye ve Irak'ta yaşayan aşiretler için kullanılırken, Yörük tabiri,² Kızılırmak'tan Adalar ve Marmara denizi kıyılarına kadar uzanan yerlerdeki teşekküller ile Rumeli'nde bulunan cemaatler için kullanılmaktadır.³ Konuyla ilgili literatürde her iki tabir birbirinden farklıymış gibi yer alsada Anadolu'nun Türkleşmesi ve iskân sürecinde her iki grubun etkili olduğu bilinen bir gerçektir.⁴ İşte bu zümrelerden biri de Ankara yörükleri dolayısıyla Haymana yörükleri'dir.

¹ Ankara yörükleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society*, Bloomington, 1993, s.104-105.; Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı yay., Ankara, 1995, s.62-63.; Emine Erdoğan, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 68-78.; Emine Erdoğan, "Ankara Yörükleri (1463, 1523/30 ve 1571 Tahrirlerine Göre)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 18, (2005, Basım tarihi 2006), s. 119-135.; Emine Erdoğan, "XVI. Yüzyılda Ankara Yörüklerinin İktisadi Hayatı (Tahrir Defterlerine Göre)", *Anadolu'da Yörükler, Tarihî ve Sosyolojik İncelemeler*, (Ed. Hayati Beşirli-İbrahim Erdal), Phoenix yay., Ankara, 2007, s. 31-50.

² Yörük tabirinin manâ ve menşei hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Faruk Sümer, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış", *İFM*, XI/1-4 (1952), s. 518-522.

³ Salâhaddin Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri", *DTCFD*, II/1(1943), s.109.

⁴ Bu hususta bkz. Ahmet Caferoğlu, "Anadolu Etnik Yapısının Oğuz-Türkmen-Yörük Üçlüsü", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, V/1-4 (1973), s.75- 86.

1. KAYNAKLARA DAİR

Ankara Yörükleri dolayısıyla Haymana Yörüklerine dair en önemli kaynaklardan biri, tahrir defterleridir.⁵ Osmanlı Devleti'nde sayımı yapılmak istenen eyaletlerdeki nüfus ve vergilendirilebilir gelir kaynaklarının tespit edilmesi amacıyla tutulan tahrir defterlerinin Osmanlı tarihi ve medeniyeti açısından sahip olduğu önem bugün tartışma götürmez bir gerçektir. Bu defterlerde yer alan verilerin kullanımında metodolojik açıdan bir takım güçlükler⁶ olsa da 15. ve 16. yüzyıl taşrasının idari, sosyal ve ekonomik yapısını öğrenmek için başvurulan temel kaynaklar arasında olduğu inkâr edilemez.

Bu araştırma, söz konusu defterlerde yer alan veriler doğrultusunda şekillenecektir. Zira bu defterler konar-göçer taifelerin coğrafi yaşam alanları ile sosyal ve demografik yapılarına dair bilgiler açısından dikkate değer veriler içermektedir.⁷ Bu çalışmada söz konusu veriler için kullanacağımız kaynaklar 1523/30⁸ ve 1571⁹ tarihli Ankara sancağı mufassal tahrir defterleri, 1569 tarihli icmâl defteri¹⁰ ile 1571 tarihli Ankara Yörükân defteri¹¹ olacaktır.

⁵ Bu defterler hakkında bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri", **İÜİFM**, II/1 (1940), 20-59; II/2, s. 214-247.; Aynı yazar, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Türkiyat Mecmuası**, X (1951-53), s. 1-27.; Tahrir işlemi ve tahrir defterleri hakkında ayrıca bk. Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. I: 1300-1600, Eren yay., İstanbul, 2000, s. 175-185.

⁶ Bu konuda bkz. Feridun Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", **Tarih ve Sosyoloji Semineri, Bildiriler**, İstanbul 1990, ss.142-156.; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", **Vakıflar Dergisi**, XXII(1991), ss.429-439.; Fatma Acun, Osmanlı Tahrir Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, I (1999), ss. 319-332.

⁷ İlhan Şahin, "Osmanlı Devrinde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dâir Bâzi Mülâhazalar", **İÜTED, (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı)**, 13 (1983-1987), s.195.

⁸ 1523 tarihi için Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 117 numaralı Ankara Mufassal tahrir defteri kullanılmıştır. (Bu defter bundan sonra **BOA-TD-117** olarak kısaltılacaktır). 1530 tarihi için de bu defterdeki bilgileri özetleyen ve "muhâsebe-icmâl" olarak adlandırılan defter kullanılmıştır. Bkz. **438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, Kütahya, Kara-hisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları, -Dizin ve Tıpkıbasım-**, Ankara 1993. (Bu defter, bundan sonra **BOA-MVAD-438** olarak kısaltılacak ve bu tahrir dönemi de 1523/30 olarak ifade edilecektir). Söz konusu bu defterin muhtevası için ayrıca bkz. Feridun Emecen, "Mufassaldan İcmale", **OA**, XVI (1996), s. 37-44.

⁹ **Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, 74 numaralı Ankara Mufassal Tahrir Defteri.** (Bu defter, bundan sonra **TKGM-KKA-TD-74** olarak kısaltılacaktır).

¹⁰ **Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Ankara İcmâl Defteri, No: 214.** (Bu defter, bundan sonra **TKGM-KKA-TD-214** olarak kısaltılacaktır).

¹¹ **Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, Ankara Yörükân Defteri, No: 76.** (Bu defter, bundan sonra **TKGM-KKA-TD-76** olarak kısaltılacaktır).

Esas itibariyle Ankara'ya ait elimizde mevcut olan ilk defter 1463 tarihine aittir¹². Ancak bu defterde doğrudan doğruya Haymana yörükleri ile ilgili bir bilgi bulunmamakta, genel olarak Ankara Sancağı'nda bulunan yörüklerin demografik verileri yer almaktadır. Bu durum, yörüklerin bölgede olmamasıyla değil söz konusu tahrirde yörüklerin eksik, yani tam manasıyla yazılmamış olmasından kaynaklanmış olabilir¹³. Buna göre Kasaba yörükleri 200 hâne, İshaklı, Tutlu ve Gündoğmuş Yörükleri 100 hâne, Karakeçilü yörükleri ise 105 hânedan müteşekkildir.¹⁴

2. COĞRAFİ YAŞAM ALANLARI

Haymana yörüklerinin de dâhil olduğu Ankara yörükleri, Ankara Sancağı'nın yörük kazası sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Özer Ergenç'e göre, 16. yüzyıl sonlarında Ankara sancağı, Ankara subaşılığı, Murtazaâbâd subaşılığı, Yabanâbâd subaşılığı, Kasaba subaşılığı, Ayaş subaşılığı, Çubuk subaşılığı olmak üzere toplam 6 subaşılık mıntikasına ayrılmıştır. Ona göre bu subaşılıklar ile timar nahiyeleri aynı anlamdadır. Ankara sancağı bu tarihte ayrıca 9 kazâ dairesine bölünmüştü. Bunlar; Ankara, Ayaş, Çubuk, Yabanâbâd, Murtazaâbâd, Çukurcak, Çorba (Şorba), Yörük ve Bacı kazâları idi¹⁵. İncelediğimiz tahrir defterlerinde ise Ankara Sancağı'nın idari yapısının bu tasniften biraz daha farklı olduğu görülür (Bkz. Tablo 1).

¹² **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Kataloğu, Ankara Mufassal Tahrir Defteri, No: 9.** (Bu defter, bundan sonra **BOA-MAD-9** olarak kısaltılacaktır). Defter hakkında detaylı bilgi için bkz. Muzaffer Arıkan, **H.867 Tarihli Ankara Tahrir Defteri (Açıklamalarla metin tesbiti)**, (Yayınlanmamış doktora tezi), AÜDTCF, Ankara, 1958; Erdoğan, **a.g.t.**, s. 11-13.

¹³ Bu hususta bkz. Erhan Afyoncu, "Ulu Yörük (1485-1574)", **Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri**, Tarsus, 2000, s. 2.

¹⁴ **BOA-MAD-9**, v. 6a.

¹⁵ Ergenç, **age.**, s. 62.

Tablo 1. Tahrirlere Göre Ankara Sancağı İdarî Taksimâtının Gelişimi¹⁶

1463 (MAD 9)	1523/30 (TD 117/MVAD 438)	1571 (TD 74/TD 558)
Ayaş	Kz. Ayaş	Nh. Ayaş
T.V. Bacı	Kz. Bacı	Nh. Bacı
T.Bınarıli	Kz. Çubuk	Nh. Çubuk
T. Çubuk		
T.Karacadağ	-	-
F. Kasaba	Nh. Kasaba/Kz. Ankara	Nh. Kasaba
D. Mudrıb	(Ayaş, Yabanâbâd)	(Ayaş, Yabanâbâd)
Mürtedova	Kz. Murtazaâbâd	Nh. Murtazaâbâd
T. Uruş	(Ayaş, Yabanâbâd)	(Ayaş, Yabanâbâd)
T. Şorva (Şorba)	(Yabanâbâd, Çubuk)	(Yabanâbâd, Çubuk)
T. Yabanovası	Kz. Yabanâbâd	Nh. Yabanâbâd

(Kısaltmalar: T:Ta'allukat; T.V: Ta'allukât-ı Vilâyet; F. Fasl; D.Defter ; Nh. Nahiye; Kz.Kazâ.)

Tahrir defterlerinde bahsi geçen bu yerleşim yerlerinin bugün tekabül ettikleri yerleri genel olarak ifade etmek gerekirse; Kasaba, bugünkü Ankara ve Elmadağı ile Ankara'nın Kalecik'e doğru uzanan çevreyi içine almaktadır. Çubuk, Ankara'nın kuzey doğusunda aynı adla anılan kasaba ve civarını; Murtazaâbâd, bugünkü Mürted çevresini, yani Ankara ile Ayaş arasındaki toprakları; Ayaş, aşağı yukarı bugün aynı adla anılan ve Beypazarı'na kadar uzanan bölgeyi; Yabanâbâd, bugünkü Kızılcahamam ve çevresini; Bacı, Ankara'nın güneyinde bugünkü Haymana kazâsının doğusunda kalan ve genellikle yörüklerin bulunduğu alanı kapsamaktadır. Konumuz açısından önemli olan husus, bu kaza/nahiyelerin dışında tahrir defterlerinden farklı olarak şer'iyeye sicillerinde geçen yörük kazasıdır. Ankara'nın batısında Sivrihisar'a, güneyde Karaman eyâletine tâbi topraklara kadar uzanan bu geniş alan, Ankara sancağının sınırları içinde kalan yörük yurdu idi. Bu bölgede Büyük Haymana, Küçük Haymana, Aydınbeyli, Uluyörük, Kasaba (Karakeçili) yörükleri Sivrihisar ile Koçhisar arasında güneybatıdan itibaren sıralanmışlardı¹⁷. Bacı ve Çukurcak kazaları da büyük ölçüde Türkmenlerin yurdunu kapsamaktaydı.¹⁸ İleride üzerinde detaylı olarak duracağımız üzere

¹⁶ Erdoğan, **a.g.t.**, s. 25; Bu idari taksimat hakkında ayrıca bkz. Emine Erdoğan Özünlü, "15. ve 16. Yüzyıllarda Ankara Sancağı'nın İdari Yapısı Üzerine Bazı Düşünceler", **Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu (25-26 Ekim 2011)**, C. I, Ankara, 2012, s. 45-63.

¹⁷ Ergenç, **a.g.e.**, 61-62.

¹⁸ Özer Ergenç, "1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Dair Araştırmalar", **Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2013, s. 149.

Ankara yörükleri diye kaydolunan vergi veren nüfusun önemli bir bölümü, Karahisar-ı Sahib (Afyon), Sultanönü (Eskişehir) veya Aksaray sancaklarındaki mezraaları kullandıkları gibi bir kısmı da Konya sancağının Bayburd kazâsındaki mezraları kullanmaktaydılar.¹⁹

Ankara yörükleri, 16. yüzyılda Haymana yörükleri (Büyük ve Küçük) ile birlikte Ulu Yörük, Kasaba Yörükleri, Karalar, Taceddinlü ve Aydın Beylü taifelerinden oluşmaktaydı. Konar-göçer bir yaşam tarzına sahip olan bu toplulukların yaşamları, yerleşik olan topluluklardan farklıydı. Şöyle ki, Osmanlı Devleti bu toplulukları kendi içerisinde uyumlu bir şekilde var edebilmek adına bazı önlemler almış, bu minvâlde her cemaate yaylak ve kışlaklarıyla bir yurd vermiş, bu yurdun sınırları da tahrir defterlerine kaydedilerek konar-göçer toplulukların bu yurdun sınırları içerisinde yer alan yaylak ve kışlaklar arasında mevsimlik göç hareketleri yaparak yaşamlarını sürdürmeleri sağlanmıştır. Bu yaşam tarzı esas itibariyle Merkezî Asya göçebelerinde geçmişte olduğu gibi günümüzde de hâlâ mevcuttur.²⁰ Konar-göçerler bu yurd alanı içinde hayvancılığın yanı sıra az da olsa tarımla uğraşmakta; ormanlık veya bataklık araziye tarıma açıp, kendi ihtiyaçlarını karşılamak veya pazarlamak için buğday, pamuk ve pirinç vs. ekmekteydiler.²¹

Haymana yörükleri, Ankara yörükleri içerisinde hem nüfus, hem de cemaat sayısı bakımından en kalabalık gruptur. Bu tâife, Ankara kazâsının güneyinde bulunan Haymana ovasına yayılmış durumdaydı.²² 1463 tahririnde varlıkları ve yurdları hakkında veri bulunmayan Haymana taifeleri, 1523/30 tahririnde 318, 1571 tahririnde ise 325 cemaatden meydana gelmekteydi. 1523 tahririnde Haymana taifesine mensup cemaatler, Ankara, Bacı, Çubuk, Murtazaâbâd kazâları ile Çukurcak ve Kasaba nahiyelerinde bulunan mezraalar ile sancak sınırları dışında bulunan Aksaray, Sivrihisar, Koçhisar.²³

¹⁹ Suraiya Faroqhi, “Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan Toprak İlişkilerinin Değişimi”, **Tarih İçinde Ankara Sempozyumu**, (Der. Ayşıl Tükel Yavuz), Ankara, 1999, s. 62.

²⁰ Bu konuda yaptığımız bir çalışma için bkz. Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı ve Kırgız Konargöçerlerinde Yurt”, **Bilig**, Sayı: 71 (Güz 2014), ss. 169-178.

²¹ İnalçık, **a.g.e.**, s. 71-75.

²² A. Nezihi Turan, **Yabanâbâd Tarihini Ararken**, Ankara 1999, s. 40.

²³ Tuz gölü civarındaki bugünkü Şerefli Koçhisar ilçesi, defter ve vesikalarda bazen Kuşhisar şeklinde yazılmaktadır. Bkz. **TKGM-KKA-TD-76**, v.135a.; Aynı tespit için bkz. Faruk Sümer, “Anadolu’da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller”, **İFM**, IX (Ekim 1949-Temmuz 1950), s.481.; Erdoğan, **a.g.t.**, s. 71.

Kalecik, Karaman, Sultanönü (Eskişehir), Karahisar-ı Sahib (Barçınlı kazâsı), Turgud (Konya)²⁴ topraklarını da asıl yurd olarak kullanmaktaydılar.²⁵

Bu hususu biraz daha detaylandırarak olursak; tahrir defterlerine göre, 1523/30 tarihinde bu taifeden 27 cemaat Aksaray toprağında, 16 cemaat Sivrihisar'da, 20 cemaat Koçhisar'da, 3 cemaat Kal'acık'da, 3 cemaat Karaman vilâyetinde, 1 cemaat Barçınlı kazâsında, 3 cemaat Turgud kazâsında, 2 cemaat Bayburd kazâsında mütemekkindi. 1571 tahririnde ise, Ankara kazâsı başta olmak üzere, Çubuk'da 1, Kasaba'da 1, Murtazaâbâd'da 1, Koçhisar'da 32, Aksaray'da 25, Turgud'da 2, Sivrihisar'da 3, Bayburd'da 4, Kalecik'de 3 ve Kırşehir'inde 1 cemâat mütemekkindi.

Haymana tâifelerini oluşturan bazı cemaatler başka diyarlardan Haymana ovasına gelmişlerdi²⁶. Buna göre Adalu,²⁷ Cüneydlü,²⁸ Erdevan²⁹ cemaatleri Karaman vilâyetinden, Eşkili³⁰ cemaati ve üç ayrı Perakende cemaati³¹ Kırşehir'nden, iki ayrı gruptan oluşan Kızıl Hocalu cemaatlerinden biri Türkmen'den,³² bir diğer cemaat ise Dulkadirlü'den³³ bölgeye gelmiştir. Ayrıca Şark'tan gelen üç ayrı Perakende cemaati,³⁴ Karamandan gelen üç ayrı Perakende cemaati,³⁵ Adana'dan gelen bir Perakende cemaati,³⁶ Türkmen'den

²⁴ Konya'nın kuzey ve doğusundaki bir kısım araziye ihtivâ eden bu saha, Şikâri'de Konya ve Ankara arasındaki sahanın bir kısmı olarak tarif edilmektedir. Bkz. Sümer, "Anadolu'da Yaşayan Bazı Üçoklu...", s. 462.; Erdoğan, **a.g.t.**, s. 71.

²⁵ Erdoğan, **a.g.t.**, s. 71.

²⁶ Haymana coğrafyası, sonraki tarihlerde de göç sahası olarak rağbet görmüştür. Osmanlı tarih terminolojisinde Celalilik diye ifade edilen ve 1596'da Celali Fetretü devriyle esas hüviyetini bulan şekâvet hareketleri, tüm Anadolu coğrafyasının muhtelif bölgelerinde vuku bulduğu gibi Ankara'da da etkisini göstermiştir. 1604'de Haymana kazâsına tabi 36 köy tamamen boşalmış, çiftini çubuğunu terk eden ahali (çift bozan), büyük şehirlere göç etmeğe başlamıştır. Bir kısım halk başka sancaklara giderken, bir kısmı da Amasya'dan Ankara ve Kırşehir'e veya Bozok (Yozgat)'dan Ankara'ya gelmişlerdir. Bkz. Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara, 1997, s. 34.; Bölge, 18. yüzyılda olduğu gibi, 19. yüzyılda da bu özelliğini korumuştur. 1859'da Ankara'yı ziyaret eden A.D. Mordtmann, bu tarihte Ankara'nın Haymana mahalline Kırım vs.den gelen Çerkes ve Kazakların yerleştirildiğini anlatmaktadır. Bkz. Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.8.; Erdoğan, **a.g.t.**, s. 72-73.

²⁷ BOA-TD-117, s.563.

²⁸ BOA-TD-117, s.550.

²⁹ BOA-TD-117, s.664.

³⁰ BOA-TD-117, s.664.

³¹ BOA-TD-117, s.633, 654, 659.

³² BOA-TD-117, s.591.

³³ BOA-TD-117, s.650.

³⁴ BOA-TD-117, s.525, 559, 655.

³⁵ BOA-TD-117, s.556, 607, 658.

³⁶ BOA-TD-117, s.558.

gelen dört ayrı Perakende cemaati³⁷ ve Ayntab'dan gelen iki ayrı Perakende cemaati³⁸ 1523 tahririnden itibaren Haymana ovasında görülmektedir. Defterlerde perakende olarak nitelendirilen bu cemaatler, bağlı oldukları ana cemaatten çeşitli sebeplerle ayrılarak yaylak ve kışlak olarak mekân değiştiren gruplardı. Ancak kayıtlarımızda geçen perakende cemaatlerinin hangi boydan koparak bölgeye geldikleri ifade edilmemektedir.

Bu taifeler içerisinde geldikleri bölgelerin adını alan cemaatler bulunmaktadır. Bunlar arasında Bayburd,³⁹ Germiyan,⁴⁰ Güney Karamanoğulları⁴¹ ve Bağdadlı⁴² cemaatlerini sıralayabiliriz. Yukarıda vurguladığımız hususlar aynı zamanda bölgede coğrafi bir hareketliliğin⁴³ (iç göç/iç hareketlilik) olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Şu ana vurguladığımız hususların yanında bir konuya daha açıklama getirmek gerekir. Haymana ovası sadece Haymana yörüklerine değil başka yörüklerle de yurd olmuştur. Atçekenler⁴⁴ adı verilen önemli yörük grubu bu anlamda zikredilmeğe değerdir. Atçekenler esas itibariyle Turgud bölgesi ile Kayseri'ye uzanan geniş yayla bölgesinde yarı göçebe bir hayat yaşayan ve daha ziyade at yetiştirmekle şöhret kazanan bir yörük grubudur. Bu grup zaman zaman Haymana coğrafyasını da yerleşme sahası olarak kullanmıştır.⁴⁵

Haymana taifeleri içerisinde dikkate değer bir diğer husus, diğer yörük gruplarında olduğu gibi 24 Oğuz boyuna ait isimleri taşımalarıdır.⁴⁶ Haymana taifeleri içerisinde bulunan boylardan biri İğdir'dir. Bu cemaat, 1571 tahririnde Emzük, ya da İğdir adıyla kayıtlı olup, Koçhisar toprağında oturmaktaydı.⁴⁷ Bununla birlikte Haymana taifeleri içerisinde Bozok koluna mensup teşekküller hakkında da kayıtlar mevcuttur. Bu oymaklardan biri Avşar boyu olup, bu boy 1571 tahririnde Sivrihisar'da yaşıyordu.⁴⁸ Defterlerde Dodurga

³⁷ BOA-TD-117, s.570, 593, 657, 648.

³⁸ BOA-TD-117, s.653; TKGM-KKA-TD-76, v.124a.

³⁹ BOA-TD-117, s.529.

⁴⁰ TKGM-KKA-TD-76, v.69a.

⁴¹ BOA-TD-117, s.688.

⁴² BOA-TD-117, s.539.

⁴³ Bu hususta bkz. Joseph Fichter, **Sosyoloji Nedir?**, (Çev. Nilgün Çelebi), Konya, 1990, s.142-143.

⁴⁴ Bu hususta detaylı bilgi için bkz. Hasan Basri Karadeniz, "Atçekenlik ve Atçeken Yörükleri", **Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri**, Tarsus 2000, s.183-193.; Rudi Paul Lindner, **Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, (Çev. Müfit Günay), Ankara, 2000, s.121-159.

⁴⁵ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, İstanbul 1987, s. 21-22.; Ayrıca bkz. Halaçoğlu, **a.g.e.**, s. 21.

⁴⁶ Ankara yörüklerinin isimlerinde geçen 24 Oğuz boyu adı için bkz. Erdoğan, **a.g.t.**, s. 76-78.

⁴⁷ TKGM-KKA-TD-76, v.139b.

⁴⁸ TKGM-KKA-TD-76, v.156b.

veya Todurga gibi muhtelif imlâlarda yazılan Oğuz boyuna rastlanılmaktadır ki bu taifenin esas itibariyle Sivas bölgesinde yaşayan ve defterlerde Ulu-yörük adı verilen ulusun bir oymağı olan Dodurga teşekkülünden olduğu⁴⁹ ve 1523 tahrirli defterde iki küçük şubeye ayrılmış olduğu, kendi adlarını taşıyan bir köyde de oturdukları görülmektedir.⁵⁰

SONUÇ

Haymana yörükleri, 16. yüzyılda Ankara yörükleri içerisinde hem sayı hem de ekonomik üretim bakımından etkin bir konar-göçer taifesiydi. Tahrir defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla 16. yüzyılda Haymana taifesine mensup cemaatler, Ankara, Bacı, Çubuk, Murtazaâbâd kazâları ile Çukurcak ve Kasaba nahiyelerinde bulunan mezraaları asıl yurd olarak kullandıkları gibi sancak sınırları dışında bulunan Aksaray, Sivrihisar, Koçhisar, Kalecik, Karaman, Sultanönü (Eskişehir), Karahisar-ı Sahib (Barçınlu kazâsı), Turgud (Konya) topraklarını da yurd olarak kullanmaktaydılar. Bu durum Haymana yörüklerinin bölgedeki etkinliğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

KAYNAKÇA

Basılmamış Arşiv Kaynakları

İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi: Ankara Sancağı Tahrir Defterleri No: 9 (Maliyeden Müdevver Defter Kataloğu), 117 (Tahrir Defterleri Kataloğu)

Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi: Ankara Sancağı Tahrir Defterleri No: 74, 76, 214.

Basılı Arşiv Kaynakları

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530, I, Kütahya, Kara-hisâr-ı Sâhib, Sultan-önü, Hamid ve Ankara Livâları, -Dizin ve Tıpkıbasım-, Ankara, 1993.

Diğer Kaynaklar ve İncelemeler

Acun, Fatma; Osmanlı Tahrir Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, I, 1999.

Afyoncu, Erhan; “Ulu Yörük (1485-1574)”, **Anadolu’da ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri**, Tarsus, 2000.

⁴⁹ Faruk Sümer, “Bozoklu Oğuz Boylarına Dâir”, **DTCFD**, XI/1 (Mart 1953), s. 71.

⁵⁰ **BOA-TD- 117**, s.522, 617.

- Barkan, Ö. Lütfi; “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, **Türkiyat Mecmuası**, X (1951-53)
- Barkan, Ö. Lütfi; “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri”, **İÜİFM**, II/1, 1940, 20-59; II/2.
- Caferoğlu, Ahmet; “Anadolu Etnik Yapısının Oğuz-Türkmen-Yörük Üçlüsü”, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, V/1-4, 1973.
- Çetintürk, Salâhaddin; “Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukuki Statüleri”, **DTCFD**, II/1, 1943.
- Emecen, Feridun; “Mufassaldan İcmale”, **OA**, XVI, 1996.
- Emecen, Feridun; Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri“, **Tarih ve Sosyoloji Semineri, Bildiriler**, İstanbul, 1990.
- Erdoğan Özünlü, Emine; “15. ve 16. Yüzyıllarda Ankara Sancağı’nın İdari Yapısı Üzerine Bazı Düşünceler”, **Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu (25-26 Ekim 2011)**, C. I, Ankara, 2012.
- “Osmanlı ve Kırgız Konargöçerlerinde Yurt”, **Bilig**, Sayı:71 (Güz 2014).
- “Ankara Yörükleri (1463, 1523/30 ve 1571 Tahrirlerine Göre)”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı: 18, 2005, Basım tarihi: 2006.
- “XVI. Yüzyılda Ankara Yörüklerinin İktisadi Hayatı (Tahrir Defterlerine Göre), **Anadolu’da Yörükler, Tarihî ve Sosyolojik İncelemeler**, (Ed. Hayati Beşirli-İbrahim Erdal), Phoenix yay., Ankara, 2007.
- **Ankara’nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri’nin Analizi (TÜSOKTAR Veri Tabanına Dayalı Bir Araştırma)**, (Yayınlanmamış doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.
- Ergenç, Özer; “1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Dair Araştırmalar”, **Şehir, Toplum, Devlet, Osmanlı Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2013.
- **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara Enstitüsü Vakfı yay., Ankara, 1995.

- Faroqhi, Suraiya; “Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan Toprak İlişkilerinin Değişimi”, **Tarih İçinde Ankara Sempozyumu**, (Der. Ayşıl Tükel Yavuz), Ankara, 1999.
- Fichter, Joseph; **Sosyoloji Nedir?**, (Çev. Nilgün Çelebi), Konya, 1990.
- Halaçoğlu, Yusuf; **XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara, 1998.
- İnalçık, Halil; “The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role”, **The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society**, Bloomington, 1993.
- **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, (1300-1600)**, (Editör: Halil İnalçık ve Donald Quataert, Türkçeye Çev. Halil Berktaş), C. I, İstanbul, 2000.
- Karadeniz, Hasan Basri; “Atçekenlik ve Atçeken Yörükleri”, **Anadolu’da ve Rumeli’de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri**, Tarsus, 2000.
- Lindner, Rudi Paul; **Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, (Çev. Müfit Günay), Ankara, 2000.
- Orhonlu, Cengiz; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı**, İstanbul, 1987.
- Öz, Mehmet; “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, **Vakıflar Dergisi**, XXII (1991).
- Şahin, İlhan; “Osmanlı Devrinde Konar-Göçer Aşiretlerin İsim Almalarına Dâir Bâzı Mülâhazalar”, **İÜTED, (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı)**, 13 (1983-1987).
- Sümer, Faruk; “Anadolu’da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller”, **İFM**, IX (Ekim 1949-Temmuz 1950).
- Sümer, Faruk; “Bozoklu Oğuz Boylarına Dâir”, **DTCFD**, XI/1 (Mart 1953).
- “XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış”, **İFM**, XI/1-4 (1952).
- Turan, A. Nezihi, **Yabanâbâd Tarihini Ararken**, Ankara, 1999.

ÜÇÜNCÜ OTURUM
MİLLİ MÜCADELE'DE HAYMANA

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA ARŞİV BELGELERİNE GÖRE HAYMANA'NIN GENEL SORUNLARI

Tülay ÂLİM BARAN*

ÖZET

Haymana Milli Mücadele yılları içerisinde benzer birçok yer gibi soygun amaçlı yol kesme, adam öldürme, köy basma, hayvan hırsızlığı başta olmak üzere asayiş ortadan kaldıran çeteler ve asker firarilerinin yol açtığı sorunlar nedeni ile bir yanı itibariyle güvensiz bir görüntü ortaya koymaktadır. Ele aldığımız dönemde Haymana'yı ilginç kılan özelliklerden birisi bu kazanın bazı insanlar için bir sürgün alanı olarak kullanılmış olmasıdır. Birinci Dünya Savaşı içinde Haymana'ya sürülmüş olanlara ilişkin bilgilerin yer aldığı listeler şahısların memleketleri, isimleri, hangi vilayetin ve hangi kurumun emriyle gönderildiklerine dair ayrıntılar içermekte olup, dönemin sorunlarını anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Asayiş sorunları, çeteleşme, firar olayları gibi örnekler Haymana'nın sorumlu bir dönem geçirdiğini ortaya koyarken bu bildiri, Arşiv belgeleri yardımıyla Milli Mücadele'nin bu önemli noktasının genel tablosunu ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Asayiş, Haymana, Milli Mücadele, Soygun, Sürgün

HAYMANA'S GENERAL PROBLEMS ACCORDING TO ARCHIVE DOCUMENTS IN THE NATIONAL DEFENCE

ABSTRACT

During the National Struggle years, Haymana seems insecure situation like a lot of similar place. Robbery, homicide, gangs, and village invasion are effective in that insecure situation. In the period which we are dealing with Haymana, one of the interesting feature noticed about that town used as an exiled area for some people. The list of documents about persons who exile to Haymana on WWI are detailed with persons of hometowns, names, includes which of institution and cities are ordered and it will be effected to understand the problems of the period easily. Aim of this article is to express Haymana with archive documents on National Struggle period.

Keywords: Exile, Haymana, National Struggle, Public Order, Robbery

* Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

1. NÜFUS

Milli Mücadele'nin kalesi olan Ankara, dönemin birçok yerinin temel özelliklerine sahip nitelikte daha çok bir Orta Anadolu kasabası olarak tasvir edilmektedir. Yangınlar, bataklıklar ve hastalıklar Ankara'yı sembolize etmekte ve nüfus, çok sayıda nedenin etkisi altında tarih içinde değişkenlik arz etmektedir. XIX. Yüzyılda bir vilayet merkezi olan Ankara'ya Yozgat, Kırşehir, Kayseri ve Çorum sancaklarının bağlı olması nedeniyle Ankara oldukça geniş bir alana yayılmış görünmektedir.

Nüfus bu geniş coğrafyaya karşın 1873-74 kıtlığı ve 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının da etkisi ile az olarak tesbit edilmektedir. Kıtlık ve açlığın etkisiyle ya ölümler yaşanmış ya da göç nedeniyle nüfus azalmıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında 179 bin kişinin Ankara Vilayeti'nden askere alınmış olması ve bunların bir bölümünün geri dönmemiş olması da başka bir etkidir. Savaş nedeniyle ortaya çıkan nüfus azalmasına karşı Rumeli'den Anadolu'ya olan göçler için Ankara bir yerleşim alanı haline getirilmeye ve böylece azalan nüfusun bu yolla bir miktar arttırılmasına çalışılmıştır. 1893 yılında Ankara Vilayeti nüfusu Kayseri, Yozgat ve Kırşehir dâhil olmak üzere 847.132 kişiden oluşmakta olup en yoğun nüfus Ankara Sancağı'nda idi ve bu nüfus içinde Türk ve müslüman nüfus % 95'lere yakın oranda bulunuyordu. Ankara şehir nüfusu 25.000 civarında tesbit edilirken, 1914 yılında Kayseri'nin Ankara Vilayeti'nden ayrılmasıyla Ankara Vilayetinin idari bölümleri ve nüfusu değişmiş ve Ankara, Çorum, Kırşehir ve Yozgat'ın toplam nüfusu savaşın ilk yılında yapılan nüfus sayımına göre 953.818 kişi olarak belirlenmiştir. Ankara Vilayeti merkez kazası nüfusu ise 1914 yılında 84.665 kişidir. %90 küsur oranında müslüman nüfus bulunmakta olup azınlıklar Ankara şehrinde toplanmıştır.¹ Ankara Vilayet Salnameleri içinde Haymana'yı takip ettiğimiz zaman ise kazanın idarecileri, ürettikleri, nüfusu ve geri kalan özellikleri konusunda bilgi sahibi olmamız mümkün. Yıllıklarda Sandık Emni, Ziraat Bankası şubesi azası ya da Belediye görevlisi olarak zaman zaman gayrimüslim vatandaşların ismi geçmekte olsa da Haymana'nın nüfusu ezici bir sayıyla müslüman olarak görülmektedir. Kemal Karpat 1831 nüfus sayımını verirken Ankara'nın toplam nüfusunun 57,149 olduğunu ve Haymana'nın ise 2,597 kişiden ibaret olduğunu ifade etmektedir. Hiç gayrimüslim bulunmayan bu nüfus sayımından sonra 1881/82-1893 sayımında Haymana'nın nüfusu 22,872 kişi olmuş ve bu nüfus içinde 23 Rum ve 5 Ermeninin yaşadığı görülmüştür.² 1894 yılında kasabanın nüfusu 146

¹ Bilal Şimşir, *Ankara Bir Başkent'in Doğuşu*, İstanbul, 1988, s. 26,39-42.

² Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, The University of Wisconsin Press, 1985, s. 110,126.

erkek ve 171 müslüman kadına karşılık 16 erkek ve 13 gayrimüslim kadın Rumdan oluşmakta olup bütün kuranın nüfusu 12,998 erkek ve 13,684 müslüman kadından oluşmaktadır. 1907 tarihli yıllığa göre Haymana kazasında toplam 30,824 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun 16,164'ü müslüman erkek, 14,515'i müslüman kadın 96'sı gayrimüslim erkek ve 49'u gayrimüslim kadındır. Gayrimüslim nüfus yalnızca kasaba merkezinde yaşamaktadır. 5054 hane 150 sıbyan mektebi, 90 dükkân ve 11 hanın tesbit edildiği Haymana'da 219,808 tiftik keçi, 181,176 koyun, 17,847 inek ve öküz bulunmakta olup bunları merkep, at, beygir ve manda takip etmektedir. ³Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman Ankara'nın Ayaş, Bala, Beypazarı, Haymana, Kalecik, Nallıhan ve Yabanabad ilçeleri bulunmakta idi ve Haymana Yabanabad ile Kalecik'ten sonra üçüncü büyük ilçe durumundaydı. Bu yıl içinde Haymana'nın nüfusu Karpat tarafından 34,352 müslüman, 180 Rum, 91 Ermeni, 13 Katolik Rum, 40 Katolik Ermeni, 7 Protestan olmak üzere toplam 34,683 kişi olarak verilmektedir.⁴

1884-1892 yılları arasında Ankara'da Valilik yapan Abidin Paşa döneminde demiryolu ulaşmadan önce altyapı tesisleri yapılmış, karayolu ağı tamamlanmış, Gureba Hastahanesi, kışlalar, depolar, Rüştiye ve Ankara Sultanisi tamamlanmıştır. Demiryolunun bu yüzyılın sonlarına doğru Ankara'ya ulaşmasının ardından hem muhacirlerin hat boyuna yerleştirilmesi konusundaki teşvik nedeniyle bu bölge cazip hale gelmiş, hem de hat boyunda hızla tarım üretimi artmıştır. Haymana, demiryoluna yakınlığı ve Polatlı istasyonu ile bağlantısı nedeniyle büyüme eğiliminde olan bir yerdir. Bu durum tiftik üretiminin hem önemini korumasına hem de artmasına neden olmuş, Beypazarı, Nallıhan ve hayvancılığın temel uğraşı alanı olduğu Haymana'da keçi sayısı artmaya başlamıştır.⁵ Demiryolunun gelişi sonrasında gerek İstanbul'dan ve gerekse diğer yerlerden Ankara istasyonuna gelen yolcu sayısını istatistiklerden görmek mümkün olduğu gibi, gün gün postaların takibini yapmak da söz konusudur. 1325(1907) tarihli Ankara Vilayeti Salnamesi'ne göre yalnızca nar ve incir üretimine iklimi müsait olmayan Ankara, ırmaklar ve dereler açısından zengin olması nedeniyle ziraata oldukça elverişlidir. İhracat iskelesi Polatlı olan Haymana'da buğday, arpa, mercimek, nohut gibi hububatlar yetiştirilmekte, halı, seccade, kilim, heybe yapılmakta, Cuma günleri Pazar kurulmakta ve sıcaklığı 40 derece olan, Yabanhamamı kasabasında bulunan iki adet kükürtlü kaplıca nedeniyle de Haziran ve

³ Bekir Koç (Yayına Hazırlayan), **Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara**, Ankara, 2014, s. 542,620, 650,844-845.

⁴ Karpat, **a.g.e**, s. 172-173.

⁵ İlber Ortaylı, "19.Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi, Hinterlandının ve Hinterlandındaki Üretim Eylemlerinin Değişimi," **Tarih İçinde Ankara**, Derleyen Aysel Tükel Yavuz, Ankara, 2000, s. 211-212,214.

Ağustos aylarında şiş ve ağrı hastalıklarına şifa bulmak isteyenlerin geldiği bir yer olmaktadır. Suların killi olmasına bağlı bazı hastalıklar ve kışın iklime bağlı zatülcenb ve zatürre benzeri hastalıklar görülmekle birlikte genel olarak sağlık sorunları bulunan bir bölge değildir.⁶

Bir Göç Alanı Olarak Haymana

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı süresince savaş halinde bulunduğu devletlerin mensuplarını Ankara Vilayeti ve Haymana da dâhil olmak üzere genellikle iç bölgelere çeşitli nedenlerin etkisi altında sürgün etmiştir. İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan, Romanya, Karadağ, Belçika, Sırp, Amerika, Yunan tebaası ve bu ülkelerin sömürgeleri, dinlerine değil uyruklarına bakılmak suretiyle uzaklaştırılmıştır. Sürgün bölgeleri genel olarak Sivas, Kastamonu, Diyarbakır, İstanbul, Konya, Ankara, Bursa, Adana, Halep, Suriye, Kayseri, Eskişehir, Niğde, Urfa ve İzmit'in Osmancık, Ayaş, Boğazlıyan, Tokat, Mecidiye, Mucur, Burdur, Yozgat, Çankırı, Çorum, Amasya, Kırşehir, Bozkır, Talas, Nevşehir, Kalecik, Şam, Orhaneli, Aksaray, Ereğli, Bor, Beypazarı, Taşköprü, Beyşehir, Bala, İskilip, Haymana, Seydişehir gibi yerleşim alanlarıdır. Daha çok kıyılardan iç bölgelere doğru yapılan bu sürgünlerde yerleşim alanları belirlenirken bölgenin demografik yapısı, askeri stratejik noktalardan uzak olması, casusluk, propaganda gibi faaliyetlerde bulunmalarının mümkün olamayacağı alanlar olmalarına dikkat edilmiştir. Gayrimüslim nüfusun daha az olduğu noktalar etki alanlarını ortadan kaldırmak için önemsenmiştir. Sürgün gerekçelerini ise casusluk yapma ihtimali, cephelerde ele geçirilen İtilaf Devletleri subay ve erlerinin harp esiri olarak sürgün edilmesi, düşman devlet tebaasından olması, misilleme suretiyle yapılan sürgünler, askeri gerekçelerle yapılan sürgünler gibi birden fazla başlık altında toplamak mümkün. Bu kapsamda Haymana'yı ilgilendiren belgelerin içinde de geçtiği üzere örneğin 26 Ocak 1916 tarihinde Fransız askerlerinin Rum çeteleriyle birlikte Kaş'ta devlet görevlilerini esir etme girişimine karşı aynı miktarda Fransız tutuklanarak Bozkır'a gönderilmek istenmiştir. Ya da Rusya ve Fransa tarafından tutuklanan Osmanlı tebaasına karşılık bazı Rus ve Fransız vatandaşları harp esiri olarak tutuklanmıştır. İzmir'deki Fransızlardan 29 nüfustan oluşan altı ailenin mukabele-i bilkemat olmak üzere Haymana'ya gönderilmesine ilişkin yazışmalar yapılmıştır.⁷ Söz konusu aileler için Aydın Vilayeti'ne çekilen

⁶**Ankara Vilayeti Salnamesi 1325(1907)**, Hazırlayanlar Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, Ömer Türkoğlu, Ethem Coşkun, Ankara 1995, s. 89,137-142.

⁷Ramazan Sonat, **I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım Devlet Tebaası Politikası**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2014, s. 30-31,36,38,41-42. DH.ŞFR, 57/367

telgrafta düşman devletler tebaasının sevk ve iaşelerinin masrafları Harbiye Nezareti tahsisatından verileceği için Haymana'ya gönderilecek olan bu ailelerin masraflarının karşılanması istenmiştir.⁸ Sürgünden kurtulmak için Osmanlı İmparatorluğu'nun ya da tarafsız devletlerden herhangi birinin tabiiyeti altına girmeye çalışan kişilerin sayısının artmasını engellemek için, düşman devlet tebaasının tarafsız devletlerin tebaasına geçmek talebinde bulunmalarına izin verilmediği gibi geçseler bile eski uyruklarının dikkate alınacağı ifade edilmiştir.⁹

Sürgüne tâbi tutulacak düşman devlet tebaasına mensup kişinin, babasının ismini bunun yanı sıra mesleğini, inancını, gönderilme nedenini, hangi birimin emriyle bunun gerçekleştiğini, ikamet mahalli gibi bilgileri içeren sevk cetvelleri hazırlanıyordu.

1334 (1918) yılı Haymana'ya sürülenlerin listesine göre memleketi Beyrut, Cebel-i Lübnan ve Şam olan içlerinde Rum ve Marunilerin bulunduğu Kolcu, Bakkal, Marangoz, Matbaacı, Tüccar, Papaz, Makinist, Kasap gibi meslekleri icra eden kişiler gönderilmiştir. Dördüncü Ordu komutanlığının emri ve uygun bulması ile gerçekleştiği ifade edilen bu sevkler Beyrut Vilayeti'nin ya da Cebel-i Lübnan mutasarrıflığının yazısı ile yapılmıştır. İkamet mahalli ya emval-i metrukeden ya da kiralanen evlerden oluşmuştur.¹⁰ Yukarıda sözünü ettiğimiz sevk cetveli içinde Haymana'ya gönderildiği görülen Cebel-i Lübnan'ın Cüveyne kasabasından olan Emil Tanoz Boyri'nin Haymana'da bulunuyorken firar ederek İstanbul'a geldiği anlaşılmıştır. Bu firarın nasıl gerçekleştiği konusunda araştırma başlatılmıştır.¹¹ Yapılan araştırma sonucunda Cemal Paşa tarafından Haymana'ya sürülmüş olan Emil Boyri'ye firarında Polatlı sevk memuru mülazım Abdülhamid'in yardımcı olduğu ve onun hakkında da kanuni takibatın yapıldığı ortaya çıkmıştır.¹² Cebel-i Lübnan halkından olan ve Haymana'da bulunan bir başka isim ise Tanos el- Buvari'dir. Buvari'nin oğlu Emil okulların tatil olması ile yalnız olarak Haymana'da bulunan babasını kardeşi ile birlikte ziyarete gelmiş ve bir buçuk yıl yanında kalmışlardır. Ancak babalarının ölmesi nedeni ile ailelerinin yanına gitmek istediklerini ancak buna izin verilmediğini ifade eden dilekçe vermişlerdir.¹³

⁸ DH.ŞFR, 57/370

⁹ Geniş bilgi için bkz. Nejdet Bilgi, "Osmanlı Devleti'nin 1917 yılı Yabancı Nüfusu", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XXV, Sayı1, Temmuz 2010, dergipark.ulakbim.gov.tr

¹⁰ DH.EUM.ECB 6/52. Bkz. EK 1

¹¹ DH.ŞFR, 81/171

¹² DH.EUM.4.Şb, 16/22

¹³ DH.EUM.4.Şb,23/74

Haymana'da bulunanlardan bir kısmının ise Rus olduğu görülmektedir. Rusya'nın savaş dışı kalmasının ardından daha çok Haymana'da bulunan Rus sürgünlerin aileleri tarafından dilekçelerin verildiği görülmektedir. Örneğin Rusya tebaasından olup Kadıköy'de ikamet eden Zarohi Popof adlı kadın, savaş nedeniyle Ankara Vilayeti dâhilinde Haymana kazasına sürülmüş olan kocasının İstanbul'a gönderilmesi konusunda başvuruda bulunmuştur. Dilekçede İstanbul'da doğmuş büyümüş olan kocasının Haymana'da esir olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu ile barış yapıldığı için emsalleri gibi onun da ücreti kendisi tarafından verilmek üzere kocasının İstanbul'a gönderilmesini istediğini ifade etmiştir.¹⁴ Bir başka dilekçe ise babası Haymana'ya kendisi ise Kırşehir'in Mucur kazasına gönderilmiş olan Rus halkından Nazret'e aittir. Aldığı mektuplarda babasının hasta olduğunu ve bakacak kimsenin bulunmadığını ifade eden Nazret, babasının yanına Haymana'ya gitmek istemektedir. Rus tebaasından ve Ermeni milletinden olan yaklaşık 100 kişi, görülen lüzum üzerine uzaklaştırılmış ve bunların arasında bulunan Nazret ve babası Ovakim bir süre Ankara'da kalmış ancak daha sonra Ankara'dan çevre yerlere gönderilirken ayrı ayrı noktalara sürülmüşlerdir. Öncelikle hangi sebebe dayalı olarak birinin Haymana'ya diğerinin Mucur'a gönderildiği anlaşılmaya çalışılmış ve arkasından bunda bir mahsur olmadığı ancak Polis Müdürlüğü'nün karar vermesi uygun bulunmuştur.¹⁵ Haymana'da bulunanlardan bir başkasının da Dışçı Daduryan olduğu görülmektedir. Eşinin Haymana'ya gönderildiğini ifade eden Aznif'in verdiği dilekçe üzerine yapılan incelemede Haymana'da olduğu ifade edilmesine rağmen buraya ne zaman gelip nereye sevk edildiğine dair hiç bir bilginin bulunmadığı ortaya çıkmıştır.¹⁶ Eşi Haymana'da bulunan ve İstanbul'da ikamet eden Haykanos Muradoğlu da eşi Onnik Muradoğlu'nun İstanbul'a gönderilmesini isteyen başka bir dilekçe sahibidir. Haykanos Muradoğlu verdiği dilekçede eşinin hasta olduğunu ve kendisinin de üç çocuğu ile paraya muhtaç ve perişan bir durumda bulduklarını yazarak eşinin İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Ancak bu talep üzerine yapılan araştırmada Galata'da emlak dellallığı yapan Muradoğlu'nun Rus tebaasından olması nedeniyle İstanbul'dan uzaklaştırılarak Haymana'ya gönderildiği ortaya çıkmış ve Kadıköy'de kayınbiraderinin yanında kalan eşinin iddialarının aksine parasızlık çekmediği, Hollanda Sefarethanesi'nden maaş aldığı ve altı adet de mülkünün bulunduğu anlaşılmıştır.¹⁷ Bir diğer dilekçe konusu seferberlikten önce gelip harb dolayısıyla memleketine gidemeyen ve Haymana'da kalan Şimali Kafkasya müslümanlarının durumuna aittir.

¹⁴ DH.EUM.5.Şb,57/45

¹⁵ DH.EUM.2.Şb,44/61

¹⁶ DH.EUM.2.Şb,49/10

¹⁷ DH.EUM.2.Şb,50/37

Bunların bir kısmı Birinci Dünya Savaşı'nın bitmiş olması nedeni ile ülkelerine geri gitmek için dilekçe vermeye başlamışlardır. Bunlardan birisinin Somof oğlu Ahmed Broviç olduğu görülüyor. Seferberlikten önce Haymana'ya bağlı İkizler köyünde bulunan akrabalarını ziyaret için gelen ve savaş nedeniyle geri dönemeyen Ahmet Broviç'in hangi tarihte Ankara'ya geldiği ve ne iş ile uğraştığı ve kimin yanında kaldığı ile ilgili inceleme yapıldığı görülmektedir. İkamet ettiği süre içerisinde yanlış bir davranışı görülmeyen ve ziraatle uğraşan, 33 yaşında olduğu bilgisi verilen Broviç'in yapılan inceleme sonucunda bir kaç ay evvel ülkesine döndüğü bilgisi Haymana Kaymakamlığı tarafından Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne verilmiştir.¹⁸

Haymana'da bu dönem içerisinde yalnızca düşman devlet tebaasından kişiler sürgün olarak bulunmamış Üsküplü Hakkı Bey örneğinde olduğu gibi Osmanlı vatandaşları da bulunmuştur. Şehremaneti Tahniye Başkâtibi ve Müdür Vekili iken Haymana'ya sürülen Üsküplü Hakkı Efendi konusunda uzun yazışmaların yapıldığı görülüyor. Ankara Valisi Kani Bey'e Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından yazılan yazıda uzaklaştırılma kararı alınan Üsküplü Hakkı efendinin şimdilik bir sui hareketinin görülmediği, bu nedenle Ankara'da ikamet ettirilirken kendisine hissettirilmeden hal ve hareketlerinin izlenmesi bildirilmiştir. Kimlerle görüştüğü ve ne yaptığı konusunda araştırmalar yapılan Hakkı Efendi'nin Kaymakam ile birçok suistimale kalkıştığı ve bu nedenle kaymakama işten el çektirildiği ve bundan sonra Haymana'dan Ankara'ya gönderilmesi kararı alındığı anlaşılmıştır. Üsküplü Hakkı Efendinin mektuplaştığı ve ayrıca bazı insanlarla ticaret yaptığı ihbarları nedeniyle hakkında sıkı takibat yapıldığı görülmektedir. Buna karşılık Hakkı Efendi, Harbiye Nezareti'nin gösterdiği lüzum üzerine Haymana'da ikamete memur edildiğini, iddia edildiği gibi servet sahibi olmadığını ve ikameti süresince geçinebilmek için dava vekilliği yaptığını, bu nedenle Ankara ile Haymana arasında gidip gelmesi için kendisine izin verilmesini istemiştir. Kendisinin siyasetle uğraştığı ve halkı etkilediği iddialarının doğru olmadığını, bu iddiaların Haymana askerlik şubesi başkanı Hüseyin Efendi tarafından ortaya atıldığını ve üzerinde kurulan baskı nedeniyle Haymana'da kalmasının çok zor hale geldiğini bu nedenle de Eskişehir ya da Diyarbakır'ın köylerinden birine gitmek istediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Ankara'ya seyahatine gerekli hallerde izin verilmekle birlikte şüpheli bazı halleri nedeniyle başka bir yere gönderilmeyerek Haymana'da kalmasının daha doğru olacağı sonucuna varılmıştır.¹⁹ Bunların yanı sıra Romanya ahalisinden olup Haymana kazasına hicret eden ve

¹⁸ DH.EUM.5.Şb,75/46

¹⁹ DH.EUM.1.Şb,10/7

Osmanlı tebaasına kabulünü isteyen Selimoğlu Osman²⁰ ve düşman işgali altında bulunan yerlerden diğer Osmanlı vilayetlerine iltica eden kişilere ellerinde bulunan Tekâlif-i Harbiye mazbataları içeriği doğrultusunda ödeme yapılması kararına bağlı olarak Haymana Kazasında iskân edilen mültecilerden Binbaşı Sadık Bey örneğinde olduğu gibi başka gerekçelerle Haymana'da bulunan kişilerin de var olduğu görülmektedir.²¹

2. ASAYİŞ

Dönemin asayiş sorunları benzer birçok yerde olduğu üzere Ankara ve Haymana'da da asker kaçakları, genellikle kaçakların neden olduğu çeteleşme, yol kesme, gasp gibi temel bazı başlıklar altında toplanabilir. Söz konusu dönem içinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Haymana'ya ilişkin olarak bulunan belgelerin önemli bir kısmını güvensiz ortamı yaratan çeteler oluşturmaktadır. Örneğin bu kapsamda Kırşehir, Haymana ve Koçhisar bölgesinde eşkıyalık yapan ve Koçhisar'ın bir köyünde yaşayan Ömer Ağa'nın evini basarak fidye alan, bazı bölgelerin ileri gelenlerini şehit eden Şaki Kör Hasan'ın eylemlerinden söz edilmekte ve Yüzbaşı Hacı Osman komutasındaki askerler sayesinde yakalandığı bilgisi verilmektedir.²²

Yine 1335(1919) tarihinde Ankara Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yazılan yazıda Haymana Kazası ahalisinden olan Hasan bin Osman'ın ticaret için Manisa'da bulunduğu sırada şekavetten dolayı yakalanarak Ankara'ya getirildiği ve Yozgat Mutasarrıflığından bildirildiğine göre de Boğazlıyan'a gönderildiği görülmektedir.²³

Köylerden tiftik ve benzeri ürün almak üzere Haymana'nın Katrancı köyüne giden Haymana'lı iki Rum, yine biri Haymana'lı ve diğeri Kırşehirli olan iki kişi tarafından öldürülmüş elbise ve paraları alınmıştır. Ancak yakalanarak tutuklanmışlardır. Bu gibi olayların yaşanması ticari işler üzerinde olumsuz etki yaratacağı için konuya son derece itina gösterilmesi gereği Ankara Valisi tarafından ifade edilmiştir.²⁴

Haymana'nın Sazağası köyünde meydana gelen cinayet faillerinden dördünün Konya'ya bağlı Taşpınar köyünde bir takım suç eşyaları ile birlikte yakalandıkları, bazı eşyaların Karacadağ'da failer tarafından saklandığı ve bir kısmının ise dışarıya ihraç edildiği bilgisi verilmiştir. Bu olayda üstün gayreti görülen müfreze komutanı Kazım Onbaşı'nın Ankara Valisi tarafından takdir

²⁰ DH.SN.THR, 66/47

²¹ DH.İUM.EK, 37/75

²² DH.EUM.5.Şb, 29/17

²³ DH.EUM.1.Şb 5/1

²⁴ DH.EUM.6.Şb 52/64

edildiği görülmektedir.²⁵ Yine söz konusu dönem içerisinde Haymana'ya ve Ankara'ya ilişkin olarak Ankara Valisi tarafından İçişleri Bakanlığı'na gönderilen yazılarda asayişe ilişkin temel sorunları ve suç çeşitliliğini görmek mümkündür. Buna göre Haymana kazasının Tepeköy köyünde Mehmet oğlu Haydar'ın katili olan ve Haymana hapisanesinde bulunan Hamza ve Musa adındaki iki mahkûm firar etmiştir. Bunların yakalandıkları bildirilirken bir başka asker kaçağı olan Mucur'un Hanlı karyesinden Osmanoğlu Ali kendiliğinden teslim olmuştur.²⁶

Çorum sancağında şekavetle uğraşan ve sayıları elliye aşan silahlı ve teçhizatlı eşkıya, gördükleri baskı sonucunda Ankara'nın Bala ve Haymana kazalarına geçmiş ve burada birer gece kaldıktan sonra bu sefer Konya'nın Koçhisar kazasına gittikleri haber alınmıştır. Heybelerinde ihtiyat cephaneleri olduğu bildirilen eşkiyaların buradan da Ankara hududuna gittikleri tesbit edilmiştir.²⁷

Haymana'lı Topal Mustafa Ağa İstanbul'a deniz yoluyla sevk edilmek üzere Diliskelesi'ne koyunlarını çıkarmış ancak bu sürüden 16 hayvan Geyveli şakiler tarafından kaçırılmıştır. Yapılan takibat sonucunda hayvanların bir kısmı canlı olarak eşkiyalarla birlikte bulunmuştur.²⁸ Konya'nın Saidili kazasının köyünü basıp yüklü miktarda para çalan ve kötü muamelede bulunan 11 eşkıya içinde Haymana kazasından olanlardan üç kişinin yakalandığı ve diğerlerinin arandığı görülmektedir.²⁹ Adam öldürme suçlusu olan ve firarda bulunan Haymanalı Ramazan Satılmış ve Hidayet'in yakalanarak kanunun pençesine teslim edildiği bildirilmektedir.³⁰ Haymana'dan Polatlı'ya gitmekte olan iki kişinin yanlarında bulunan 3 bin lira ve eşyaları ile birlikte soyuldukları görülmüş ve yapılan şikâyet sonucunda Kırşehirli katil Osman çetesi olduğu anlaşılan bu çeteden Bala kazasından olup hapisane firarisi olan bazılarının yakalandığı görülmektedir. Yapılan araştırma ve teşhisler sonucunda daha önceden de bulaştıkları suçlar belirlenmiş ve suçun mağdurlarının ifadeleri doğrultusunda bir kısmı gözaltına alınmış ve kaçanlar ile onlara yataklık yapanların takibatına devam edildiği haber verilmiştir.³¹

1335 yılı Ankara Vilayeti'nden gönderilen şehrin asayiş sorunlarını gösteren yazışmalara göre bu yıl içinde Haymana'da hane basma, kız kaçırma,

²⁵ DH.EUM.6.Şb, 34/35

²⁶ DH.EUM.6.Şb 40/2

²⁷ DH.ŞFR,85/15

²⁸ DH.EUM.AYŞ, 14/23

²⁹ DH.EUM.AYŞ,25/9

³⁰ DH.EUM.AYŞ,13/49

³¹ DH.EUM.6 Şb 55/75. Bkz. EK 2.

yaralama ve cinayet ile ilgili olaylar yaşanmış ve şakilerin takibat sonucunda yakalandıkları görülmüştür. Yine benzer şekilde örneğin Haymana'nın Selametli ve Çolak karyeleri arasında silahlı olarak dolaşan eşkıya grubu Haymana müfrezesiyle silahlı çatışmaya girmiş, iki saat süren çatışma sonucunda eşkıyalardan Osman ile Süleyman oğlu Hasan yakalanmış, ancak diğerleri takip edilmelerine rağmen gecenin karanlığından yararlanarak kaçmıştır. Yine Yabanabad mıntıkasında fahiş fiyatla tütün satarak ahaliyi zarara uğratan ve köy basarak imam ile çobanı katleden eşkıyaların bir kısmı çatışma sonucunda yakalanmış olsa da kaçanların yine tütün satmak üzere Haymana taraflarına gittiği ihbar alınmıştır. Cinayetten tutuklu Karasalmanlı köyünden Saburoğlu Ömer'in de hapisnedenen firar etmesi üzerine yapılan takibatlar ve diğer bazı mahkûmların da firar olayları gözleri Haymana hapisanesinin üzerine yöneltmiştir. Harap ve oturulamaz durumda olan Haymana Hapishanesi, Jandarma koğuşu ve tavlasının tamir edilmesi gereği Haymana esnaf ve tüccarlarını harekete geçirmiş ve elli bin kuruşa yapılabileceği bildirilen bu tamirin esnaf ve tüccarlar tarafından yapılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir.³²

3. İDARECİLERLE İLGİLİ SORUNLAR

Haymana Kaymakamı Ali Kemal Bey'in Hıristiyan halka kötü muamelede bulunduğu ve Papaz Jorj'u hapsedtiğine ilişkin iddialar nedeniyle Ankara Piskopusu tarafından İngiltere'ye şikâyet edilmesi, Haymana'nın bu dönem içindeki en önemli olaylarından birisidir. Buna karşılık Ankara Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne konunun araştırıldığına dair bir yazı yazılmış, Papaz'ın hapsedilme sebebinin Kaymakam Ali Kemal Bey'e hakaret etmesi olduğu, bunun Hıristiyanlara kötü muamele olarak gösterilmesinin sadece bir yaygara olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca 15 gün hapsine karar verilmiş olmakla beraber henüz bunun gerçekleştirilmediği, ermeni halkını işin içine karıştırmaya çalışmakla çok müteceviz olduğu, dini işlerini bırakarak siyasetle uğraştığı bildirilmiş ve bütün bu suçlamalar nedeniyle yerinin değiştirilmesi ya da kendisine uygun bir tebligatta bulunulması istenmiştir. Ayrıca dini görevleri dışındaki işlerle uğraşan Papaz Jorj'un hareketlerinin dikkatle takip edilmesi de istenmiştir.³³

Kaymakam Ali Kemal Bey'le ilgili bir başka şikâyet konusu onun İttihatçı olduğu ve bu nedenle Haymana'ya bağlı köylerde İttihat ve Terakki çetelerinin faaliyetlerine göz yumduğu ile ilgilidir. İlçe halkının beş aydan buyana şikâyet etmesine rağmen Vali Beyin de yetkisi ile kimsenin ona zarar

³² DH.HMŞ, 42/ 513 DH.EUM.AYŞ,0006/33,7/119

³³ DH.EUM.AYŞ,1/72

vermediğini dile getiren ve dilekçesinde savaş esnasında yaralandığını ifade eden Yozgatlı Mustafa Çavuş şikâyetinin araştırılmasını istemiştir. Haymana'nın Yavrucuk köyü civarında yedi silahlı eşkıya tarafından darp edildiğini, zorla kaza merkezine geldiğini ve durumunu Kaymakam Ali Kemal Bey'e ilettiğini dile getiren Mustafa Çavuş, başının çaresine bakması cevabı aldığı ifade etmiştir. Haymana'nın bir köyüne 15 eşkıyanın saldırarak köyden bir kızı kaçırdıklarını ve kızın çok sayıda altın ve eşya karşılığında serbest bırakıldığını bunun yanı sıra başka köylerin de basılarak hayvan ve eşyaların gasp edildiğini, Kaymakamın bütün bu asayiş sorunlarına rağmen hiç bir şey yapmadığını ifade etmiştir.³⁴ Bu dönem içinde Haymana'da Kaymakam olarak bulunan Faik Bey ise başka bir eleştiri konusu olmuş ve azledilmiştir. Faik Bey Belediye'ye ait odunlardan evine naklettirdiği, zimmetine para geçirdiği, kanuna aykırı çok sayıda hareketi tesbit edildiği için hakkında inceleme yapıp sonuçlandırılıncaya kadar işten uzaklaştırılmıştır.³⁵

Haymana'da idarecilerle ilgili şikâyet konularından birisi ise Jandarma Karakoluna ilişkindir. Fokus köyünde kardeşi Kaplan'ın eşi ve ailesinin oturduğu evin yarısının Jandarma Karakolu yapıldığına dair şikâyet içeren bir dilekçe veren Abdullah, kardeşinin şehit olduğunu, eşi ve 9 çocuğunun evlerinin yarısının karakol yapılması nedeniyle zor durumda kaldığını ifade etmiştir. Köyde karakol olmaya müsait ve kimsenin yaşamadığı başka evler varken bu evin tercih edilmesinin bir şehit ailesine adalet açısından yapılan bir yanlış olduğunu ifade eden Abdullah'ın dilekçesi üzerine inceleme yapılmıştır. Yapılan araştırmada aşar borcu nedeni ile mallarının hazineye geçtiği ve buna bağlı olarak da evin jandarma dairesine kiraya verildiği anlaşılmıştır. Aşar borcunu ödemesi karşılığında bunun düzeleceği ifade edilmiştir.³⁶

Haymana'da Papa Yorgi Mama zevcesi ve Papa Yorgi Hayla imzasıyla Rum metropolidhanesine çekilen telgrafta ise Devlet, cinayete karılmış olan bazı kişilerin serbest bırakılması ile suçlanmıştır. Zevcesini öldüren katillerin tahliye edildiğini, oysa 300 lira zayıatının yanı sıra dört fakir çocukla yalnız başına kaldığını, ticaret için yola çıkan oğlunun öldürülerek cesedinin kurtlara yem edildiğini ve bunu yapan iki askerin tahliye edilmesinin hukuka aykırı olduğunu ifade eden dilekçe üzerine araştırma başlatılmıştır. Buna göre Haymana kazasından olup yumurta vs almak için köylere giden Azarı ve Bedus adında iki kişi Katrancı köyünde yumurta ve tiftik aldıkları sırasında

³⁴ DH.EUM.AYŞ,3/56

³⁵ İ.DUİT. 114/53

³⁶ DH.İUM.EK,46/15

yanlarında da bol miktarda para bulunuyor iken Hamid ve Yusuf adındaki iki asker kaçağı tarafından hem gasp edilmiş hem de öldürülmüşlerdir. Bunların savaş sırasında askerden firar eden davete icabet eden kişilerin şekavet zamanlarındaki suçlarının affına ilişkin kararnameden istifade ederek tahliye edildikleri anlaşılmıştır.³⁷ Haymana kazası tütün kaçakçılarında Albay oğlu Mehmed'in katledilmesi ve Koca Ağa isimli kişinin yaralanması nedeniyle zanlı olan Jandarma Abdullah ve reji kolcuları hakkında yapılan araştırma da başka bir başlığı oluşturmaktadır. Kaçak tütün takibinde reji kolcularına refakat eden jandarmanın soruşturmasında sorumlu makamın Adliye mi yoksa Mülkiyeyi mi olacağı konusunda bir kafa karışıklığının yaşandığı görülmektedir. Reji kolcularının devlet memuru olması nedeniyle ilgili kanuna tabi olarak soruşturmalarının ona göre yapılması kararı verilmiştir.³⁸

Görüldüğü üzere Haymana, bir kısmı Birinci Dünya Savaşı yıllarından gelen bir kısmı, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte ortaya çıkan sorunların yaşandığı, güvensiz ve belirsiz ortamın sunduklarından yararlanan kişilerin bulunduğu bir yer olma özelliğine sahiptir. Firarlar, çeteleşmeler, haksız ve kolay yoldan para kazanma koşullarının oluşmasından cesaret alarak harekete geçen kişiler, dönemin genel asayiş sorunlarının Ankara ve Haymana ölçeğinde temsilcisi durumundadırlar. Bunun yanı sıra demografik olarak müslüman nüfusun daha baskın yaşadığı Haymana, bu özelliği nedeni ile Birinci Dünya Savaşı içerisinde başlamış bulunan ancak Milli Mücadele döneminde de henüz devam eden ve değişik nedenlere dayalı olsa da esasta düşman devlet tebaasından olanların ya da onların çıkarlarına hizmet etme olasılığı bulunanların gönderildiği bir yerleşim alanıdır. Dönem, bu sürgünlere bağlı bir takım sorunların da tanımlanmasına yol açacak nitelikte çok sayıda belge ile anlaşılabilir durumdadır. Özellikle Rusya'nın savaştan çekilmesi daha çok Rus tebaasından ya da onlara yardımcı olan kişilerden gönderilmiş olanların bulunduğu Haymana'nın değişen bu siyasi koşullara bağlı olarak yazışmalar açısından hareketlenmesine neden olmuştur. Ankara ve Milli Mücadele hareketinin kendini kabul ettirmesi, yapılan cephe savaşlarının kazanılması ve ardından gelen anlaşmalar Haymana'nın bu kapsamdaki sorunlarının da ortadan kalkmasına neden olacaktır.

³⁷ DH.UMVM,160/28

³⁸ ŞD,50/38

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Ecnebi Kalemi (DH. EUM. ECB.)6/52.

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Birinci Şube Belgeleri (DH. EUM. 1. ŞB.) 5/1,10/7.

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, İkinci Şube Belgeleri (DH. EUM. 2. ŞB.)44/61,49/10,50/37.

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Dördüncü Şube Belgeleri (DH. EUM. 4.

ŞB.) 16/22,23/74.

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Beşinci Şube Belgeleri (DH. EUM. 5.

ŞB.) 57/45, 29/17,75/46.

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Altıncı Şube Belgeleri (DH. EUM. 6. ŞB.)52/64,34/35,55/75,40/2.

Dâhiliye Nezareti, Şifre Kalemi Belgeleri (DH. ŞFR.) 57/367,57/370,81/171,85/15.98/138.

Dâhiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemi Belgeleri(DH.EUM.AYŞ.)14/23,25/9,13/49, 1/72,0006/33,7/119,3/56.

Şuray-ı Devlet (ŞD.)50/38.

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ek(DH.İUM.EK.)46/15,37/75.

Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi Belgeleri(DH.HMŞ.)42/513.

Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye-i Vilayat Müdüdiyeti Belgeleri (DH.UMVM.)160/28.

Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.DUİT.)114/53.

Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR.)66/47.

Kitap ve Makaleler

Ankara Vilayeti Salnamesi 1325(1907), Hazırlayanlar Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, Ömer Türkoğlu, Ethem Coşkun, Ankara, 1995.

Karpat, Kemal; **Ottoman Population 1830-1914**,The University of Wisconsin Press, 1985.

Koç, Bekir; Osmanlı Kent Yıllıklarında Ankara, Yayına Hazırlayan, Ankara, 2014.

Ortaylı, İlber; “19.Yüzyıl Ankara’sına Demiryolunun Gelişi, Hinterlandının ve Hinterlanddaki Üretim Eylemlerinin Değişimi”,**Tarih İçinde Ankara**, Derleyen Ayşıl Tükel Yavuz, Ankara, 2000.

Sonat, Ramazan; **I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devletinin Muhasım Devlet Tebaası Politikası**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Konya, 2014.

Şimşir, Bilal; **Ankara Bir Başkent'in Doğuşu**, İstanbul, 1988.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ DÖNEMİNDE SİNDİREN (BÜYÜKGÖKGÖZ)*

Ali ÇEKER*

ÖZET

Sindiren, 1826'da bugünkü meskûn olanların dedeleri tarafından yerleşilmiş eski bir gayrimüslim yerleşmesidir. Buranın sakinleri köken olarak; Elâzığ, Erzurum ve Urfa'dan gelmişlerdir. Sindiren sakinleri, 216 yılı bulan tarihi süreç içerisinde iki büyük hadiseye tanıklık etmişlerdir. Bunlar; Osmanlı Devletinin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşudur. Bu meskûn mahal ve sakinleri, bir devrin kapanmasını müteakip başka bir devrin açılmasını netice veren Sakarya Meydan Muharebesine bizzat tanıklık etmiş, işgali bilfiil yaşamış ve savaşın yıkıcı etkilerine doğrudan maruz kalmışlardır. Bu çalışma hem bir tarihi coğrafya hem de savaş coğrafyası perspektifiyle Sakarya Meydan Muharebesine tanıklık eden bir yerleşmeyi ve sakinlerini konu edinmekte ve o döneme ait coğrafi özelliklerin ortaya konmasını amaç edinmektedir. Bu çalışma da bir diğer amaç, Sakarya Meydan Muharebesinin bu küçük yerleşmeye olan etkilerinin ortaya konarak analiz edilmesidir. Aynı zamanda savaşa ait veriler değerlendirilerek mekânsal özellikleri ortaya konacaktır. Böylece Sakarya Meydan Muharebesine tanıklık eden Sindiren ile ilgili önemli bir envanter çalışması yapılarak yazılı kaynak oluşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Batı Cephesi, Milli Mücadele, Sakarya Meydan Muharebesi, Savaş Coğrafyası, Sindiren Mahallesi

SİNDİREN (BÜYÜKGÖKGÖZ) AT THE TIME OF THE BATTLE OF SAKARYA

ABSTRACT

Sindiren is an old non-Muslim settlement, first settled in 1826 by the ancestors of those people who currently live there. Occupants of this settlement originally came

* Sindiren'in o dönemdeki ismi "Büyükgökgöz" olarak geçmekteydi. Savaş sonrasında düşmanın sindirildiği yer anlamında "Sındıran" ismi verilmiştir. Bir süre sonra "Yenice" ismini alan yerleşme, 2015 yılında anlamına uygun bir şekilde, "Sindiren" olarak değiştirilmiştir.

* Araştırma Görevlisi Dr.; Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi.

from Elazığ, Erzurum and Urfa. Sindiren has witnessed two great events throughout the historical process spanning over 216 years. These are collapse of the Ottoman State and establishment of the Republic of Turkey. This settlement and its dwellers have witnessed the Battle of Sakarya, leading to a new era after the end of former one; actually experienced the occupation and were directly subject to the destructive effects of the battle. This study concerns a settlement and its dwellers that witnessed the Battle of Sakarya by adopting a historical geography and war geography perspective and aims at demonstrating the geographical features of the historical period in question. Another aim of this study is to reveal and analyse the effects of the Battle of Sakarya on this small settlement. Additionally, the data on the war will be evaluated and spatial characteristics will be displayed. And thus a written resource will be created by a significant inventory study on Sndiren which witnessed the Battle of Sakarya.

Keyword: *Battle of Sakarya, National Struggle, Sindiren Neighborhood, War Geography, Western Front*

YÖNTEM

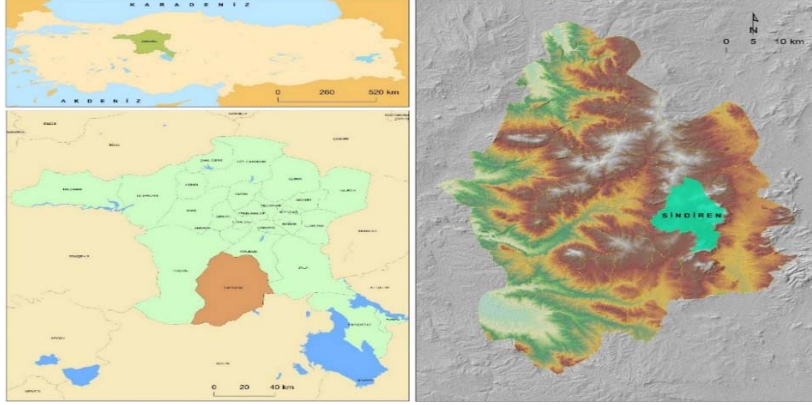
Bu çalışmada öncelikli kaynak, yapılan literatür çalışmasıdır. Konu ve alan bakımından çalışmalar incelenmiş ve amaç doğrultusunda yararlanılmıştır. Çalışmada değerlendirilmek üzere veri kaynakları, yapılan arazi çalışmalarından da oluşturulmuştur. Bu kapsamda kurtuluş savaşına tanıklık edenlerin evlatlarıyla belirlenen sorularla mülakat yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda kaynak kişilerden elde edilen veriler, karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Bu doğrultuda çalışma alanının, o döneme ait beşeri coğrafya özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Arazi çalışması kapsamında çatışmaların olduğu mevkilere gidilmiş ve incelemeler yapılmıştır. Elde edilen görsel veriler, değerlendirilmiştir.

Bu çalışmanın oluşmasında önemli bir kaynak da Genel Kurmay Başkanlığı tarafından yayımlanan “Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât” adlı kitaptır. Bu kaynaktan yararlanılarak incelenen sahasında 15 günü bulan işgal dönemi ile ilgili cephe savaşları incelenmiş ve ArcMap 10.3 programıyla haritalar oluşturulmuştur. Yapılan çalışmada diğer bir kaynak, sahaya ait farklı ölçeklerde topoğrafya haritalarıdır. 1930 yılına ait 1/200.000 ölçekli Katrancı ve Ankara Paftaları, 1/25.000 ölçekli Ankara; j29 (a4, a3, d2) topoğrafya paftaları, yararlanılan diğer kaynaklardır. İnceleme sahasında yerleşme, tepe, dere ve mevkii gibi yer adlarındaki değişim eski tarihli topoğrafya haritalarından tespit edilmiştir. Savaşa ait kaynaklarda eski isimlerin kullanılması nedeniyle yukarıda bahsedilen topoğrafya haritalarından yararlanılarak olası bir karışıklığa mahal verilmemiştir. Bu şekilde daha kesin sonuçlara ulaşılmıştır. O döneme ait

nüfus özelliklerinin belirlenmesinde kaynak kişilerden alınan veriler dışında nüfus sayımları da dikkate alınmış ve en doğru veriler oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma da haritaların oluşturulması ve görsel verilerin tasarımı için ArcMap 10,3 programından yararlanılmıştır. Bu kapsamda hava fotoğrafları ve uydu görüntülerinden de yararlanılmıştır.

GİRİŞ

İdari birimler bakımından Ankara iline bağlı Haymana İlçesinin bir mahallesi olan Sindiren; İç Anadolu Bölgesinin, Yukarı Sakarya Bölümünün, Yukarı Sakarya Oluğu Yöresinde yer almaktadır. Coğrafi Koordinat Sistemine göre, $39^{\circ} 12' 36'' - 39^{\circ} 21' 24''$ kuzey enlemleri ile $32^{\circ} 37' 31'' - 32^{\circ} 44' 04''$ doğu boylamları arasındadır (Şekil 1).

Şekil 1: Sindiren'in Konumu

İnceleme sahası; 1/250000 ölçekli Ankara Paftası, 1/100.000 ölçekli Ankara J29 Paftası ve 1/25000 ölçekli Ankara; (j29 a4), (j29 a3), (j29 d2) paftalarını kapsamaktadır. İnceleme sahası Kretase döneminde İzmir-Ankara-Erzincan Okyanusu ile İç Toros Okyanusunun kesişim bölgesinde yer almaktaydı. Geç Kretase de tektonik hareketlerle bu alanda yükselmeler görülmüştür. Yükselmeler esnasında Sakarya Kıtası ile Kırşehir Bloğunun çarpışması sonucu Tuz Gölü ile Haymana Baseni birbirinden ayrılmıştır. Böylece İzmir Ankara-Erzincan Okyanusu, İzmir-Ankara Okyanusu ile Ankara-Erzincan Okyanusu olarak ikiye ayrılmıştır. Tektonik hareketler, kıvrılmalar ve faylanmaları beraberinde getirmiştir. Lütasiyende (Eosen) kıta çarpışmaları sonrasında karasal yükselmeler belirginleşmiştir. Yükselen bu alanlarda Alt-Orta Miyosende volkanizma faaliyetleriyle (Yenice-Karacadağ-Selametli Volkanitleri) morfolojik birimler belirginleşmiştir. Kuvaterner da

zamanlarda göçler olmuştur. Toplu bir yerleşme örneği olan Sindiren, 27 Ağustos 1921'de saat 16:00-17:00 arasında Yunan birlikleri tarafından işgal edilmiştir. İşgal, 15 gün sürmüş ve 11 Eylül sabahı Sindiren de herhangi bir düşman askeri kalmamıştır. O dönemde Sindirenin nüfusu, 450 civarındadır. Nüfusun büyük çoğunluğunu kadınlar, çocuklar ve yaşlılar oluşturmakta, genç erkekler ise cephede savaşmaktadır. İşgal döneminde Sindirenin en önemli geçim kaynağı, küçükbaş hayvancılıktır. İşgali bilfiil yaşamış olan Sindiren, savaşın tüm olumsuz etkilerine doğrudan maruz kalmıştır. Düşman birlikleri 4000'e yakın küçükbaş hayvana, gıda maddelerine ve değerli diğer tüm emtiaya el koymuştur.

Bu çalışmada Kurtuluş Savaşında işgali bilfiil yaşamış olan kırsal bir yerleşme ele alınmıştır. Burada amaç, savaşa ait verilerin coğrafi bir bakış açısıyla değerlendirilerek analiz edilmesidir. Bu kapsamda 27 Ağustos-11 Eylül tarihleri arasında gerçekleşen savaş, ele alınmış ve harita çıktıları oluşturulmuştur. Yine Sindirenin işgali ve İşgalin bu yerleşmeye etkileri değerlendirilmiştir. Burada literatürde var olan veriler değerlendirilmiştir. Ayrıca işgal dönemini savaşa bizzat katılan gaziler ve diğer köylülerden öğrenen Sindirenlilerle mülakat yapılmış ve sözlü olarak bilinen bu hadiseler yazıya aktararak önemli bir envanter çalışması yapılmıştır. Yapılan bu çalışmada dikkate değer hususlarda bulunmaktadır. Sindirende artık sohbet ortamlarında Sakarya Meydan Muharebesi ve düşman işgali konuşulmamakta ve bu elim hadise unutulmaktadır. Sindirende 30 yaş altı neslin, savaşa dair herhangi bir bilgileri bulunmamaktadır. Yeni nesil, Sindiren'in işgal edildiğini bile bilmemektedir. Yaşadıkları coğrafyanın "vatan" olabilmesi hususunda mallarıyla, canlarıyla ecdadımızın ne türlü fedakârlıklar yaptıklarını, gencecik fidanların her bir tepe'nin, vadinin, yamacın elde edilmesi için toprağa tohum olduğunu unutmuslardır. Yapılan bu çalışmayla unutulmaya yüz tutmuş bu coğrafyada yaşanan hadiseler, yazılı bir kaynak haline getirilmiştir.

KUŞATMA HAREKÂTI VE YUNAN TAARRUZZLARI (27 Ağustos-31 Ağustos)

Yunan Ordusu, Türk Batı Cephesi'ni Haymana istikametinde yarmak ve güney kanadından kuşatmak amacıyla 22 Ağustos 1921'de Yukarı Sakarya ile Ilıca (Göksu) Deresi kavsi içinde üç kolordu ile toplanarak savaş pozisyonu almış ve 24 Ağustosta saldırıya geçmiştir. Türk kuvvetleri ise Sakarya Nehri doğusunda kuzey-güney doğrultulu; Mürettep Kolordu, 12., 5., 4., 3., ve 2. 1.

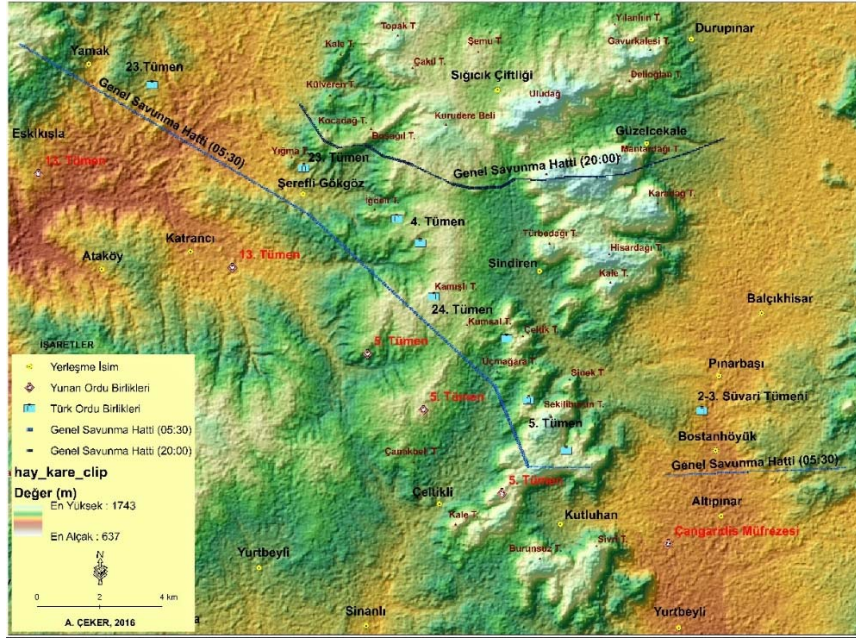
Yunan Ordu birlikleri bu kuşatma harekâtı neticesinde Türk kuvvetlerini tamamen imha ve Ankara'ya ilerleme amacındaydı. Bu doğrultuda üç koldan saldırı planlanmıştır. Yapılan planla; Türk Batı cephesini doğudan kuşatmak, Haymana istikametinde yarma harekâtı ve Türkhöyüğü-Derekeöy istikametinde ilerleyerek doğudan gelecek Yunan birlikleriyle kuşatma harekâtını tamamlamak hedeflenmiştir.⁵

Böylece II. Yunan Kolordusuna bağlı birlikler, kuzeye doğru saldırıya geçmiş mevzii başarılarla ilerlemiştir (Şekil 3). Sindiren 'in de içinde bulunduğu sol kanat hattını, 28 Ağustos'a kadar 1. Grup birlikleri korumuştur.⁶ 1. Grup birlikleri, 23. Tümen, 24. Tümen, 4. Tümen, 5. Tümen'den oluşmaktadır. Savunma hattının sağ kanadını, 13. Tümen ve 4. Tümen savunmaktadır. Bu birliklerin savunma hattındaki durumları şu şekildedir. 23. Tümen, Şerefligökgöz kuzeyi ve 4. Tümen, İğdetepe'nin kuzeydoğusunda mevzilenmiştir. Bu hat genel olarak Sadıkarkaç Tepe, Yığma Tepe, Kocadağ Tepe'den oluşmaktadır. Aynı şekilde İğdetepe kuzeydoğusunda Kurudere Mevkii, Yayla Sırtı ve Ağaçalıbel Mevkilerini kapsamaktadır.

Savunma hattının sol kanadını ise 24. Tümen ve 5. Tümen korumaktadır. 24. Tümen, Sindiren 'in güney ve güneybatısında bulunan Kamışlı Tepe, Kumsal Tepe, Çeltik Tepe ve Üçmağara Tepelerinde mevzilenmiştir. Savunma hattının en sol kanadını koruyan 5. Tümen birlikleri ise Çukürören Tepe, Büyük Tepe ve Dişli Tepe bölgesinde mevzilenmiştir. Bu hat Çeltikli Köyü kuzeydoğusu ve Kutluhan Kalderası'nın kuzeyindeki tepeleri kapsamaktadır (Şekil 4). 27 Ağustosta sabahın erken saatlerinde Yunan birlikleri şiddetli saldırılarda bulunmuştur. Bu saldırılar karşısında Türk birlikleri geri çekilmiştir. 27 Ağustos gecesi saat 20.00 da Türk kuvvetleri yaşanan geri çekilme sonucunda Sadıkarkaç Tepe ve Boşağıl Tepe hattında dışbükey bir hat oluşturacak şekilde Gökközşereflisi kuzey sırtları, doğuya doğru devamında Kurudere Beli güney yamaçları (Kurudere Mevkii) Bostanpınar Mevkii, Veli Çelebi Yaylası kuzeyinde bulunan Karabey Tepe, Kocadağ (Mantardağı) güney sırtları ve Güzelcekale'ye doğru uzanımında tutunmuşlardır (Şekil 4).

⁵ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, s. 64.

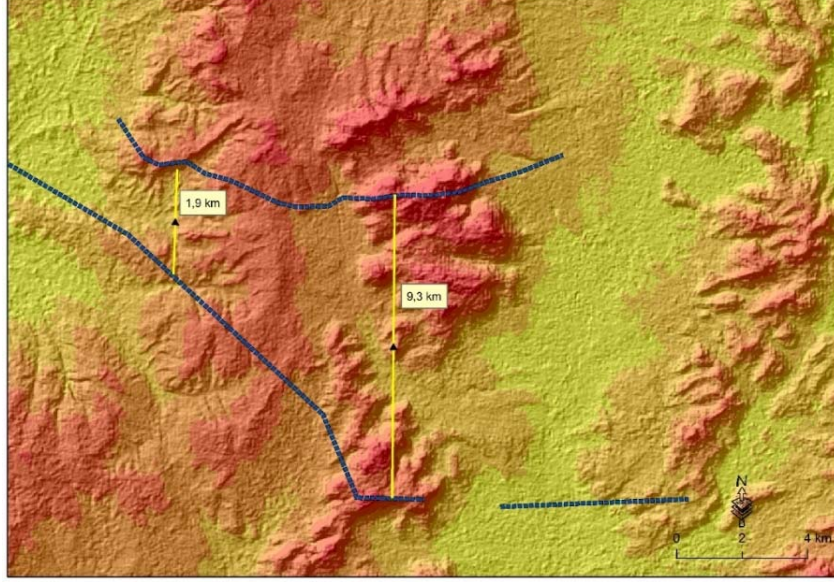
⁶ 1. Grup birliklerinin koruduğu savunma hattı, 29 Ağustosta görülen lüzum üzerine ikiye bölünmüştür. Savunma hattının sol kanadının 12. Grup, sağ kanadını ise 1. Grup olmak üzere mevzilenmişlerdir.

Şekil 4: Türk ve Yunan Ordu Birlikleri (27 Ağustos)

27 Ağustos günü kanlı muharebeler neticesinde Sindiren'i Yunan kuvvetleri işgal etmiş ve Türk savunma cephesinin sol kanadı, 9 km kadar kuzeye (Güzelcekele) doğru çekilmiştir. Sağ kanatta geri çekilme nispeten az olmuştur. Burada geri çekilme mesafesinde en dar bölge 1,9 km'dir. Türk savunma hattında sol kanatta bu denli geri çekilmeye en önemli sebep, 2. ve 3. Süvari Tümenlerinin savaşa neredeyse hiç müdahil olmamalarıdır.

Böylece sol kanat yanlarından Çangaridis Müfrezesi, rahatlıkla kuzeye doğru ilerleyerek 5. Tümen için tehlike arz etmiştir. Çangaridis Müfrezesi herhangi bir direnişle karşılaşmadan Kutluhan, Yenicik, Bostanhöyükü işgal etmiştir (Şekil 5).

Şekil 5: 27 Ağustos Günü Sonunda Geri Çekilme

“Her iki süvari tümeni de (2.- 3.), 1. Grubun hatta 5. Piyade Tümeninin en kritik muharebeler verdiği sıralarda sol kanatta kuşatıcı harekete geçen ve grup birliklerini yerlerinden bile oynatan düşmana karşı gerekli ve etkili bir harekette bulunamamışlardı.”⁷

Bir diğer sebep, 5. Türk Tümeninin bulunduğu tepelerde topoğrafyanın çıplak kayalık bir zeminden oluşması ve arazi örtüsünün taşlık kayalık olması nedeniyle ciddi bir savunmayı netice verecek siperlerin hazırlanamamasıdır. Savunma hattının bulunduğu coğrafyanın taşlık kayalık olması, atılan bombaların daha etkili olmasına neden olmuştur. Bombalar bu alanda patladıklarında kayaları da etrafa saçarak her bir kaya parçasının bir şarapnel gibi etkili olmasını netice vermektedir.

“24. Tümen mevzii, tamamıyla kayalık, sarpa keskin yarıntılarla ayrılmış birçok sırtlar blokundan ibaretti. Her türlü hareketin yapılması çok zaman alıcı ve gayet güçlü. Hiçbir şekilde en basit bir siperin kazılmasına da imkân yoktu... Yunan topçu ateşlerinden korunmaya elverişli olmayan bu arazide mermi infilakları ile parçalanmış kayalar yüzünden topçu tesirleri birkaç kat daha artmakta idi.”⁸

⁷ Genel Kurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, s. 79.

⁸ a.g.e., s. 77.

27 Ağustos günü muharebelerin sonunda 24. Türk Tümeni ağır kayıplar vermiş ve takviye ve tanzim edilmek için Sığırcıkçıftlığı düzlüklerinde toplanmıştır. Bu vaziyet üzerine bu tümene ait mevziler 7. Tümen tarafından korunmuştur. 28 Ağustosta Yunan II. Kolordusuna bağlı birlikler, bütün kuvvetleriyle kuşatma harekâtını tamamlama adına ağır topçu ateşi desteği altında 1. Grup bölgesindeki Türk Mevzilerine saldırmaktaydı. Karşılıklı göğüs göğse süngü hücumlarıyla siperler ve tepeler devamlı el değiştirmekteydi. Her bir el değiştirme hareketi yüzlerce neferin canına mal oluyordu.⁹

Savaşın ağırlık merkezi, Sindiren-Çalış hattı doğrultusunda idi. Düşman unsurları, bütün kuvvetleriyle bu bölgeye asker ve cephane sevk etmekteydi. Bu durum karşısında Türk kuvvetlerinin de diğer bölgelerdeki gruplardan desteklenmesi yoluna gidilmiştir. Örneğin 3. Gruptan iki piyade alayı, bir dağ bataryası, bir dağ obüs bataryası 1. Grup bölgesine kaydırılmıştır. Aynı şekilde 11. ve 41. Tümenlerden ibaret 12. Grup, Haymana'dan 1. Grup bölgesine hareket ettirilmiştir.¹⁰ İlerleyen saatlerde yaşanacak kanlı muharebeler için her iki tarafta hazırlık içindeydi.

“1. Grup bölgesinde şiddetli ve kanlı muharebeler oluyordu.”¹¹
“Mangaltepe, Gökgöz (Sindiren) gibi pek büyük kanlı muharebeler bu istikamette vuku buldu ve bulmaktadır.”¹²

Devamlı suretle savaşan taraflar birbirlerinin hareketlerini, mevcut durumlarını ve coğrafyada mekânsal konumlarını bilmek adına uçak keşifleri yapmaktaydı.¹³ 28 Ağustos kanlı muharebelerin sonucunda 4. Türk Tümeni ağır zayıatlar vererek mevzilerinden kuzeye doğru (Kurudere Beli) çekilmiştir. Genel anlamda Türk savunma hattında bir geri çekilme olmamasına rağmen savunma merkezinde en fazla 900 metreyi bulan bir geri çekilme söz konusudur. Zayıatlar dikkate alınarak diğer gruplardan takviye birliklerle savunma hatları tahkim edilmiştir (Şekil 6).

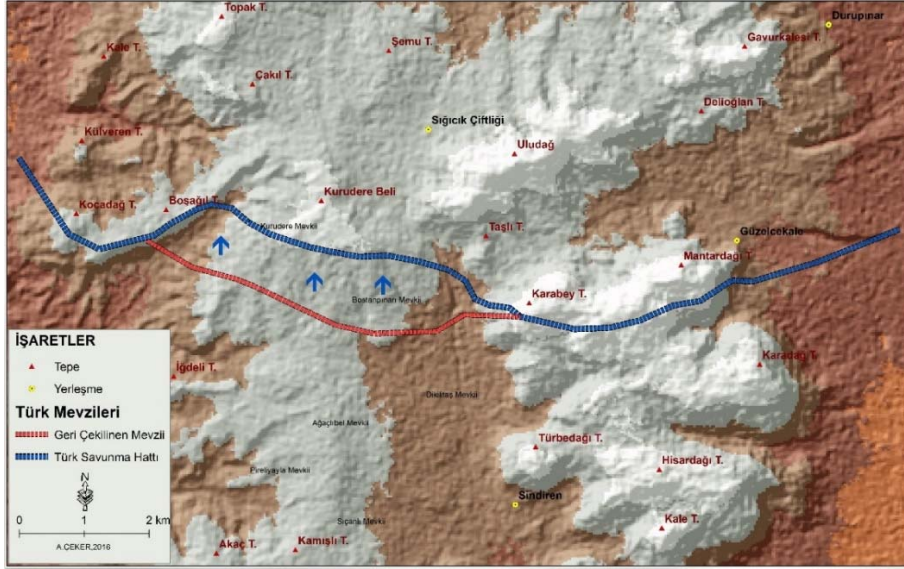
⁹ a.g.e., s. 94.

¹⁰ Kazım Özalp, **Milli Mücadele (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s. 198.

¹¹ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, 1995, s. 96.

¹² A., K., Köprülü, “Anadoluda Hayat ve Hatıratım, Anadoluda İstiklal Mucadelesi”, Yayına Hazırlayan: Hamit Pehlivanlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları; III., Dizi-Sayı: 10, 2011, s. 97.

¹³ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, s. 88.

Şekil 6: 28 Ağustos Günü Sonunda Geri Çekilme

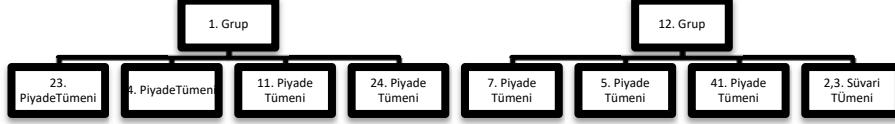
1. Grup birliklerinde en fazla zayıat öncelikle 4. Tümeinde olmuştur. Bu tümeinde karşı taarruzda bulunacak düzenli bir askeri nizam kalmamıştır. Bu zayıatlar karşısında Meclis Muhafız Alayı 'da 4. Tümen emrine verilmiştir. Yine yaşanan kanlı çatışmalar neticesinde tümen kurmay başkanı, 41. Alay komutanı ve üst düzey subaylar olmak üzere ağır zayıatlar veren 7. Türk Tümeni de büyük ölçüde sarsılmıştır. 24. Tümen ise aldığı zayıatlar la muharebe yeteneği kalmamıştır. 24. Tümen 1. Grup emrinde yeniden tanzim edilmekteydi. Bu tümen, ilk önce Sığircıkçiftliğine daha sonra ise Karasüleymanlı'ya intikal ettirilmiştir.¹⁴

Günün sonunda bölgedeki birlikler yeniden tanzim edilerek şu şekilde vaziyeti almışlardır.¹⁵ Bu planlama sonucunda 1. Grup iki ayrı bölgeye ayrılmıştır. 1. Grup'a bağlı birlikler sol kanat savunma hattının batı tarafını, 12. Gruba bağlı birlikler ise sol kanat savunma hattının doğu tarafını savunmakla görevlendirilmişlerdir.

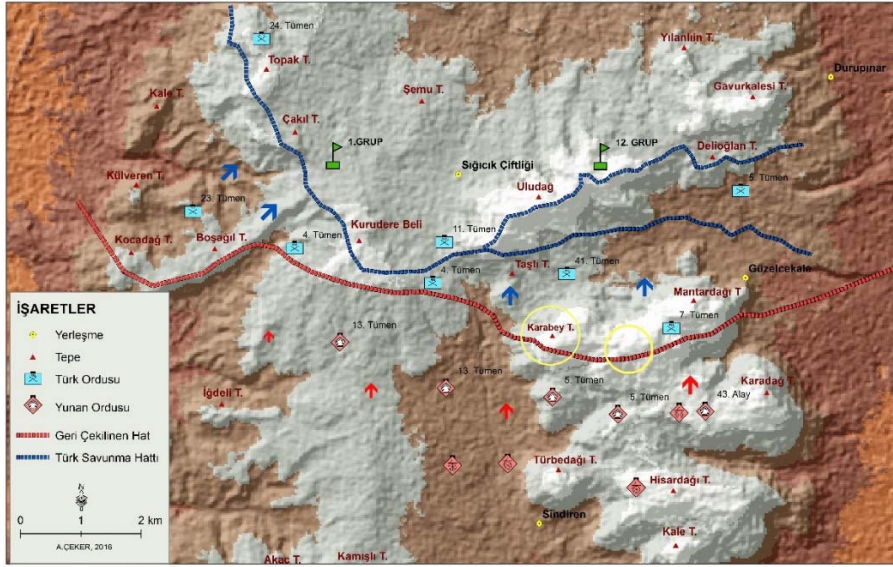
¹⁴ a.g.e., s. 108, 101.

¹⁵ a.g.e., s. 97, 101.

(Grafik 1).

Grafik 1: Tanzim Sonucu 1. ve 12. Gruba Bağlı Birlikler

Şekil 7: 29 Ağustos Günü Sonunda Geri Çekilme (09:00)

29 Ağustosta Yunan II. Kolordu birlikleri bütün cephelerden taarruza devam etmişlerdir. Yunan kolordusunun sağ cenahından gelebilecek baskınlara karşı korunması amacıyla 5. Yunan Tümeninden 47. Alay, bir dağ bataryasıyla birlikte Karadağ ve güneyinde mevzilendirilmiştir. Daha sonra II. Yunan Kolordusuna bağlı 13. Tümen ve 5. Tümeni birlikleri, Sindiren-Sığırcıkçiftliği yolunun her iki yakasını oluşturan düzlüklerden 4. ve 7. Türk Tümeninin savunduğu mevzilere saldırmışlardır. Saldırının ağırlık merkezi, Karabey Tepesiydi. Yapılan muharebelerde 7. Tümen ile 4. Tümen mevzilerinin ortasında bulunan ve Türk mevzilerinin gerilerine hâkim, Karabey Tepesinin (1418 m) Yunan kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi (05:00) bir kırılma noktası olmuş ve Türk mevzileri sarsılmıştır (Şekil 7).

“Güneş doğarken, 7. Tümen sağ kanat bölgesinde tümen mevziine ve gerilerine hakim bir tepe 5. Yunan Tümeni birliklerinin eline geçince...”¹⁶

Bu durum karşısında tepeyi geri alma amacını taşıyan Türk kuvvetlerinin karşı taarruzları neticesiz kalmış 13. ve 5. Yunan Tümenleri tepe noktasını tamamıyla ele geçirmiştir. İlerleyen saatlerde bu tepe noktasının oluşturduğu coğrafi üstünlükle Yunan kuvvetleri Kocadağ güneybatısındaki hâkim tepe bloklarını da zapt etmişlerdir. Saat 05:00 da Karabey Tepesini zapt eden Yunan kuvvetleri, 10:30’da ise 7. Tümen mevzilerini tamamen işgal ederek Kocadağ’ı (1466 m) ele geçirmiştir. Savaş esnasında her iki tarafta ciddi kayıplar vermiş ve bu durum karşısında devamlı surette takviye birlikleriyle tümenler desteklenmiştir. Siperler arasındaki mesafe bazı yerlerde çok daralmıştır. Topçu ateşleri bazen kendi birliklerine ait siperleri vurabiliyordu. Örneğin 19. Alay, karşı taarruza geçtiği sırada tümen topçularının ateşleriyle zayıflatılmıştır.¹⁷ Sindiren ile Güzelcekale arasında bulunan ve yükseltileri 1400 metre ve üzerinde olan bu dağlık alan üç gün süren şiddetli çatışmalar neticesinde tamamıyla Yunan Birliklerinin eline geçmiştir. Böylece Sindiren’den sonra ikinci bir yerleşme olan Güzelcekale’de elden çıkmıştır (Fotoğraf 1).¹⁸ Karabey Tepe, Mantardağı (Kocadağ) arasındaki bu yükselti bloklarından sonra diğer bir doğal savunma hattı ise Uludağ’ında (1492 m) üzerinde bulunduğu diğer yükselti bloklarından oluşmaktadır. Gerçekten de kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu uzanan bu dağ silsilesi Türk kuvvetlerine bu zor zamanlarında önemli bir coğrafi üstünlük kazandırarak Yunan kuvvetlerinin daha ileri gitmelerine mani bir set olmuştur.

“12. Grubun işgal ettiği mevziin savunma kabiliyetinin kalmaması yüzünden daha kuzeyde sağlam bir diğer mevzide tutunması üzerine, yine sekiz gündür tasarladıkları kuşatmada mümkün olmamıştır.”¹⁹

¹⁶ a.g.e., s. 109.

¹⁷ a.g.e., s. 112.

¹⁸ “29’unda birliklerimizin düşmana karşı baskısı daha açıkça görülüyordu. Sağ uçta, İkinci Kolordu şiddetli ve heyecanlı çarpışmalardan sonra Güzelce Kaleköy Tepesini almıştı.”, Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleri İle Sakarya’dan İzmire 1921-1922**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s. 161.

¹⁹ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, s. 117.

30 Ağustosta Yunan II. Kolordusu alınan yanlış bir istihbarat üzerine kuvvetlerinin büyük bir kısmının İlerkatrancıya alınması emredilmiş fakat daha sonra emir kaldırılarak tekrar Türk kuvvetlerini takip emri verilmiştir. Yapılan muharebeler aksam 23:00'a kadar devam etmiştir. Savunma hatlarının ağır kayıpları ve sarsılması sonrasında 12. Grup birlikleri Gökdere kuzey sırtlarında mevzilenmiştir. 41. Tümen, Çalış güneybatı sırtlarına, 7. Tümen Çalış kuzey sırtlarına, 5. Tümen Çalış doğusundaki Gökdere kuzey sırtlarında mevzilenmiştir. Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi sonucu Yunan kuvvetleri Sığırcıkçiftliği kuzeyi ve Güzelcekale hattına kadar ilerlemiştir (Şekil 8). Aslında Türk ordusunun savaş taktiklerinden biri olan daha emniyetli siperlere çekilme taktiği düşmanı önemli ölçüde yıpratmıştır. Düşman unsurları bu mevzii geri çekilmelere yer yer aldanmış ve Türk kuvvetlerini Ankara'ya kadar kovabileceğine inanmıştır. Fakat gerçekte olan şey; Yunan kuvvetlerinin ciddi kayıplar vererek yıprandığı ve lojistik desteklerinin (cephane, erzak, asker vb.) Türk süvarilerinin yaptığı baskınlarla azaldığıdır. II. Kolordu, verdiği zayıatlar neticesinde mevcudunun 2/3'ünü kaybetmiştir.

“2. Kolordunun bütün mevcudu 8000-9000 den fazla değildi. Cephane çok az, yiyecek çok daha azdı. Birliklere günlük istihkaklarının en çok 1/8-1/6'sı oranında ekmek verilebiliyor. Bazı tümenlere ise hiç verilmiyordu”²⁰

31 Ağustosta Yunan kuvvetleri yaptıkları taarruzlar neticesinde Temutlutepe-Totak (Durupınar) hattına kadar ilerleyebilmiştir. Türk kuvvetleri Çalış kuzeyi ve batısı, Gökdere kuzey sırtları hattında tutunmuştur.²¹ 30 Ağustostan itibaren Türk ordusuna ait süvari birlikleri Yunan kuvvetlerinin gerilerine sızma ve baskınları yoğunlaştırmıştır.

YUNAN TAARRUZLARINDA DURGUNLUK DÖNEMİ VE KARŞI TAARRUZ

Yunan II. Kolordu birlikleri 1 Eylül tarihinden itibaren durağan bir döneme geçmiş ve saldırı pozisyonları tamamen bitmiştir. Yunan kuvvetleri daha çok mevzi tahkimiyle uğraşmış ve savunma durumu almıştır. Tahkim edilen mevziler (3 Eylül) Totak (Durupınar) -Güzelcekale hattı, Hisarorta Dağı, Sekilik Tepesi hatlarıdır.

²⁰ a.g.e., s. 127.

²¹ Kazım Özalp, **Milli Mücadele (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s. 198.

“Düşmanın ordumuz sol kanadı karşısında savunmaya geçerek asıl etkili taarruz harekâtını Çal Dağından itibaren ordumuz sağ kanadına yönelttiği, bir iki günlük harekâttan anlaşılıyor.”²²

Düşman unsurları sol kanat üzerinden kuşatma harekâtında amaçlarına ulaşamayacaklarını anlayınca II. Kolorduya bağlı birliklerden önemli ölçüde kuvveti, Çal Dağı bölgesindeki yarma harekâtı için kaydırmış ve bu bölgede az kuvvetle savunmada kalmışlardır. 4 Eylül’de yapılan keşifler sonucunda Sindiren-Güzelcekele bölgesinde yalnız iki tümenin bulunduğu tespit edilmiştir.²³ Bu durum karşısında Türk kuvvetleri de batıya doğru kaydırılmış ve düşman karşısında denge sağlanmaya çalışılmıştır.²⁴ 2 Eylül’de 12. Grubun koruduğu mevziler, 1. Grup birliklerince devralınmıştır. 12. Grup birlikleri Culuk üzerinden Haymana’ya hareket etmiştir. Türk kuvvetleri, 31 Ağustostaki mevzilerine tamamen yerleşmiş ve geri çekilme pozisyonu ortadan kalkmıştır. 4 Eylül günü görülen lüzum üzerine 41. Tümen de Haymana’ya hareket ettirilmiştir. Bu tümenin mevzilerini 7. Tümen devralmıştır. Böylece 1. Grup ta üç tümen kalmıştır.

1. Grup 4 Eylül itibarı ile ihtiyat kuvveti olarak değerlendirilmiştir. 6 Eylül de düşman unsurlarında görülen hareketsizlik ve alınan istihbaratlar doğrultusunda Yunan kuvvetlerinin geri çekilme ihtimallerinin güçlendiği ve bu durum karşısında bütün birliklerin gece baskınları yaparak esir alınacak Yunan esirlerinden düşman hakkında bilgi alınması istenmekteydi.²⁵ Yapılan keşif baskınları sonrasında 13. Yunan Tümeninin mevzilerini koruduğu belirlendi. Yine düşman unsurlarının Güzelcekele-Sindirani hattında bulunduğu tespit edildi. Türk kuvvetlerinin düşman sağ kanatları doğrultusunda baskınları artırıldı. Bu baskınlar, hem keşif amaçlı hem de yıpratma amaçlıydı. Türk kuvvetleri 7 Eylül itibarı ile karşı taarruz için hazırlıklara başladı.²⁶

7 Eylül de 1. Grup birliklerine verilen emirle; 4. ve 5. Tümeden Kaletpe ve Totak sırtlarına taarruzları ve düşman birliklerinin geri çekildikleri eğer kesinleşirse 7. Tümenin takip harekâtına başlaması emri verildi. 13. ve 5. Yunan Tümeni birlikleri bu hatları savunmaktaydı. Türk taarruzları karşısında Yunan birlikleri ağır zayıflatılmıştır.

²² Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, s.161.

²³ a.,g.,e., s. 176.

²⁴ Cevdet Kerim İncedayı, **Türk İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, Editör: Yücel Demirel, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.140

²⁵ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, s. 186.

²⁶ a.,g.,e., s. 188.

“Bu kanlı hücumda tamamıyla sarsılan düşmanın siperlerine güneş batarken girildi. Siperlerde düşman cesetlerinden geçilmemekteydi.”²⁷

Bu saldırılar karşısında Yunan Kuvvetleri ileri mevzilerde gözcü birlikleri bırakarak bazı kuvvetleriyle (Yunan Süvari Tugayı) Sindiren doğusunda bulunan dağlık alanda savunma mevzileri tahkim etmiştir. II. Kolordunun karargâhını, 7 Eylül gecesi Sindirenden Gökközşerefli tarafına nakletmesi sonrasında bu kolorduya bağlı birlikler, peyderpey geri çekilmiştir. Çekilme işleminin güvenli bir şekilde yapılması için Sindiren doğusundaki dağlık bölgede, Güzelcekele de ve bazı önemli noktalarda dağ bataryaları ile takviyeli ihtiyat kuvvetleri bırakılmıştır.

Düşman unsurlarının I. Kolorduya yanaşarak kuvvetlerini cephenin sol kanadına kaydırması sonrasında 1. Grup cephesinde de 1 Tümen bırakılmıştır. 10 Eylül de Türk taarruzları bütün cephelerde başlamıştır.²⁸ Yunan kuvvetleri taarruzlara karşı misilleme yapsalar da bir bozgun havası ve geri çekilme durumu söz konusudur. 10 Eylül akşamından itibaren düşman birlikleri geri çekilmeye başlamıştır. 11 Eylül sabahı inceleme sahasında hiçbir düşman unsuru kalmamıştır.

Sindiren’in İşgali (27 Ağustos-11 Eylül)

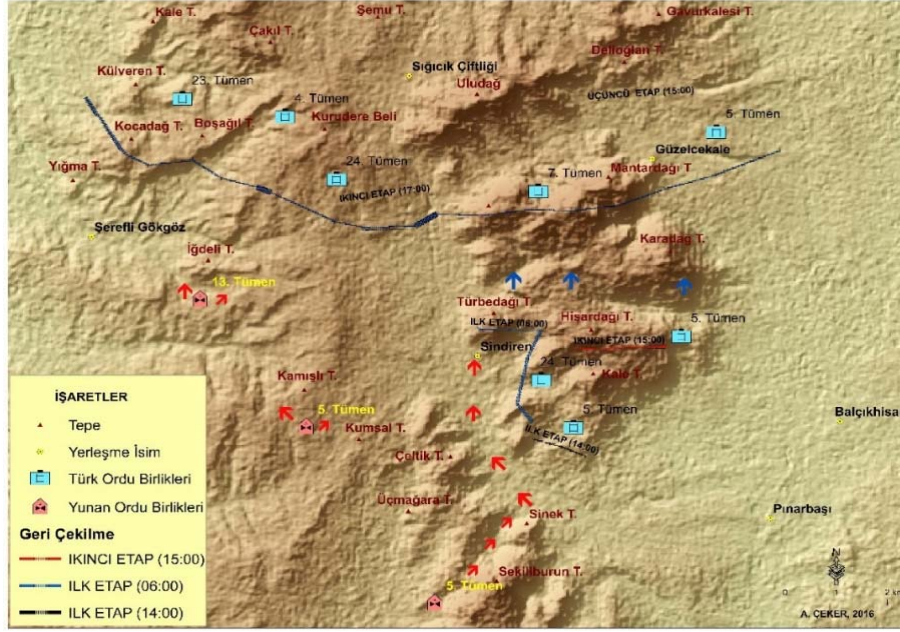
Sindiren; 27 Ağustos günü düşman taarruzları karşısında Türk birliklerinin yer yer 9 km kadar kuzey-kuzeybatıda bulunan Mantardağı (Kocadağ), Karabey Tepesi, Bostanpınarı Mevkii, Kurudere Beli hattına çekilmesi sonrasında aynı gün akşama doğru işgal edilmiştir. İşgal saati tahminen 16:00 ile 17:00 arasında gerçekleşmiştir.

Sindiren’e işgal kuvvetleri güney bölgesinden girmiştir. Düşman birlikleri Sindiren’i işgal için iki bölgeden saldırmış, birinde geri püskürtülmüş fakat diğerinde başarılı olmuşlardır. 13. Yunan Tümeninin, Sindiren’in batısındaki Kamışlı Tepe ve Ağaçalıbel arasında bulunan sırt bölgesinden yaptığı taarruzlar, 4. ve 24. Türk Tümenlerinin Türbe Dağının kuzeybatısında konuşlandırılan topçu birliklerinin etkili ateşleriyle geri püskürtülmüştür.²⁹ Haddizatında düşman unsurları cephenin bu bölgesinde çok fazla başarı gösterememiştir. Bu hadise Sindirenliler tarafından da yaptığımız görüşmelerde aktarılmıştır (Hamdi Çeker, Ahmet Arıkan, 2016).

²⁷ a.,g.,e., s.197.

²⁸ İncedayı, **Türk İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, s.144.

²⁹ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, s. 76-77.

Şekil 9: Sindirenin İşgali (27 Ağustos)

Amacına ulaşan saldırı olan ikinci taarruz ise Sindiren 'in güneyinde yer alan tepe silsileleri üzerinden gerçekleşmiştir. Sindiren'i 5. Yunan Tümeni birlikleri işgal etmiştir. Çeltikli'den kuzeye doğru saldırıya geçen düşman unsurları; 14.00'dan itibaren 5. Türk Tümeninin mevzilerinden geri çekilmeye başlamasıyla Halıkağa Sırtı ile Çukurören Tepe arasında bulunan ve kuzeye doğru devam eden dere vadisini takiben ilerlemiş, Sekiliburun Tepe'nin batısında bulunan sırt bölgesini geçerek Hacımemmişağılı Deresi Vadisine girmiştir.

Hacımemmişağılı Deresi Vadisini takip ederek ilerleyen düşman unsurları, önemli bir mesafeyi kat ederek rahatlıkla önemli bir eşik olan bu tepeler bölgesini aşmıştır. Hacımemmişağılı Deresi Vadisi bitiminde düşman birlikleri kuzeye yönelmiş ve Çeltik Tepe ile Şehit Tepe arasında bulunan boğazı geçmiş, Memmiş Deresini takiben dere yatağı boyunca ilerleyerek Sındireni, güneyden işgal etmiştir. Hacımemmişağılı Deresi Vadisi, düşman ilerleyişi ve işgali açısından değerlendirildiğinde Sindirenin en zayıf bölgelerinden biridir (Şekil 9, Fotoğraf 2).

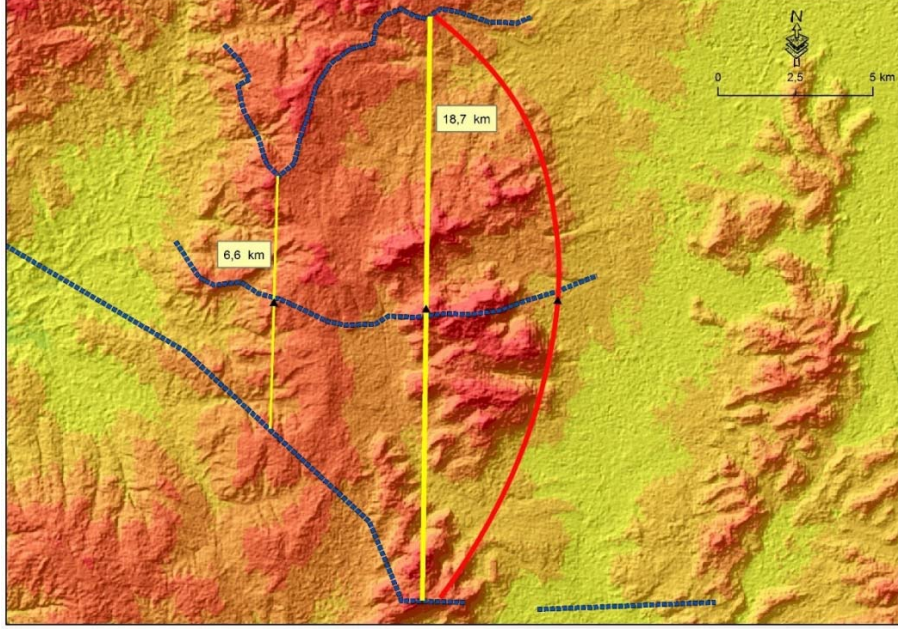

Fotoğraf 2: Hacı Memmiş Vadisi ve 5. Yunan Tümeni'nin Geliş İstikameti

Yunan kuvvetlerinin Polatlı'ya yaklaştığı günlerde 93 harbine katılan ve askeri tecrübeleri bulunan Sindirenli Tecir Osman, eski köy mezarlığının bulunduğu tepenin üzerinde, köylülerle savaşı ve köyün işgal ihtimalini değerlendirdiği bir sohbet ortamında;

“Bizim köy, çok muhkemdir. Yunan birlikleri kolay kolay köyü işgal edemez. Eğer Sindiren işgal edilirse, Hacımemmişağılı Deresi Vadisinden işgal gerçekleşebilir.” demiştir (Ahmet Arıkan, Hamdi Çeker, Dr. Orhan Çeker, 2016).

Bu ihtimal yukarıda da belirtildiği üzere 27 Ağustos saat 16:00 ve sonrasında bahsedilen bölgeden gerçekleşmiştir. 27 Ağustosta işgal edilen Sindiren'e düşman birlikleri konuşlanmıştır. II. Kolorduya bağlı birlikler, kuşatma harekâtında 27 Ağustosta yapılan taarruz sonrasında en sağ kanatta Türk mevzilerinin kuzeye doğru 9 km atmayı başarmışlardır. Bu tarihten itibaren Yunan kuvvetleri, 4 gün (28, 29, 30, 31 Ağustos) daha saldırı pozisyonunu devam ettirmiş ve Türk siperleri bir o kadar (9 km) daha kuzeye doğru geri çekilmiştir (Şekil 10).

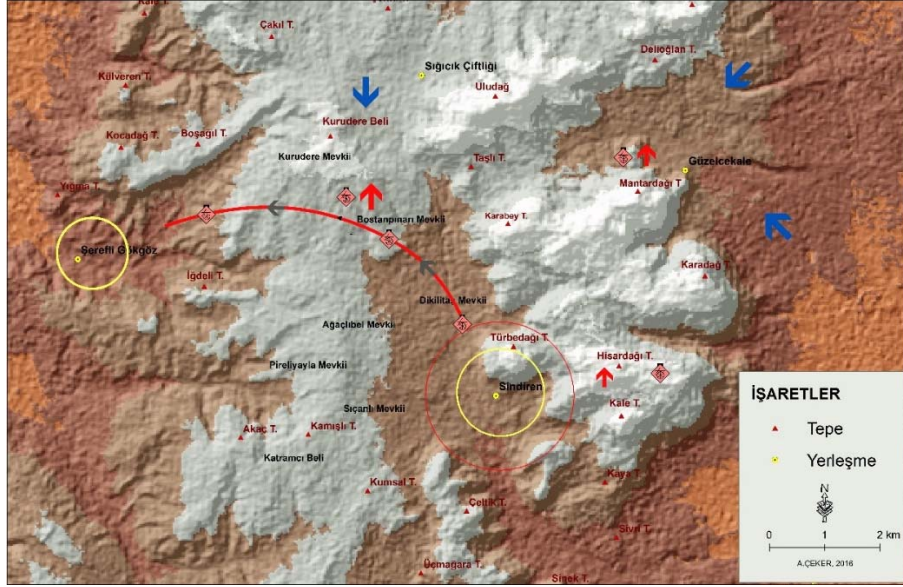

Şekil 10: 29 Ağustos Günü Sonunda Geri Çekilme (09:00)

11 Eylül gece yarısına kadar Yunan işgali Sindirende devam etmiştir. 10 Eylülde tüm cephelerde Türk taarruzu başlamıştır. 10 Eylül itibari ile Yunan II. Kolordusuna bağlı ihtiyat birlikleri öğleden önce Sindiren de toplanmaya başlamıştı. Bu birlikler içerisinde Sindiren'in doğusunda ki dağlık bölgede (Hisarorta Dağı, Kale Tepe, Şehit Tepe) konuşlanan Yunan Süvari Tugayı da bulunmaktaydı.

Sindiren de toplanan birlikler, geriye kalan tüm kuvvetlerin emniyetli bir şekilde çekileceği güzergâhı korumakta idi. Bu güzergâh; Sindiren' den Gökköşşerefli, Katrancı, Kanlıgöl ve Soğluca doğrultulu belirlenmiştir. Yunan II. Kolordusuna bağlı 13. ve 5. Tümen birlikleri, 10 Eylül akşamı saat 18: 00'dan itibaren mevzilerinden yukarıda belirtilen rota doğrultusunda çekilmeye başlamıştır. Saat 23.00'dan itibaren de geri kalan artçılar çekilmeye başlamıştır. Bu geri çekilme 11 Eylül gecesi boyunca devam etmiştir (Şekil 11).³⁰

³⁰ Genel Kurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, s. 235.

Şekil 11: 10-11 Eylül Yunan Birliklerinin Geri Çekilmesi

Gerçekleşme esnasında düşman birlikleri tarafından yanıltıcı taktiklerde kullanılmıştır. Düşman birlikleri Sındiren’den çekilirken aksam her tarafta öbek öbek ateş yakmıştır. Yakılan ateşlerle güya mevcudiyetlerini ispat etmişlerdir (Ahmet Arıkan, Hamdi Çeker, Faik Çoşkun 2016). 11 Eylül sabahı 09.30’da yapılan uçak keşfinde Sındiren de hiçbir düşman unsurunun bulunmadığı tespit edilmiştir. 27 Ağustos’ta başlayıp 11 Eylül gecesi sona eren düşman işgali yaklaşık 15 gün sürmüştür.

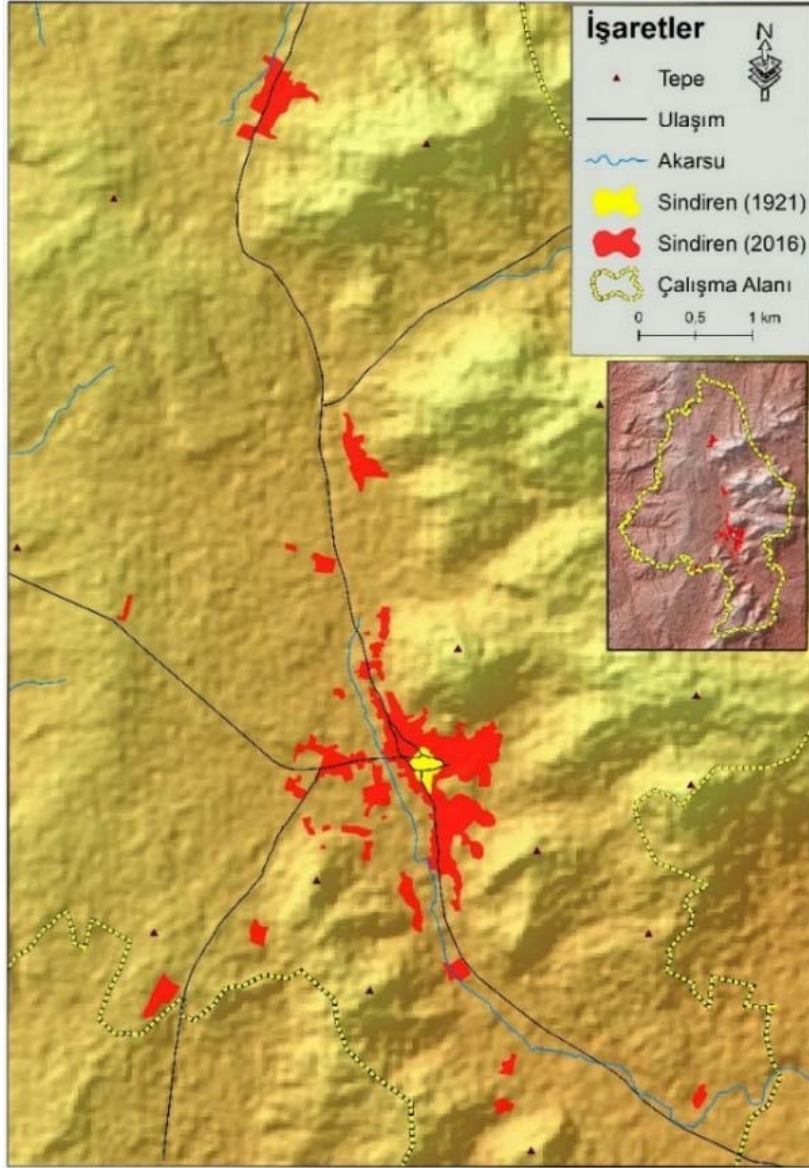
İŞGAL DÖNEMİNDE SİNDİREN

Nüfus ve Yerleşme

İşgal döneminde Sındiren’in tahmini nüfusu 450 civarındadır. Köy yaklaşık 80 hanelidir. Köyde nüfusun çoğunluğu yaşlılar ve çocuklardan oluşmaktadır. Genç erkekler, asker olarak cephede bulunmaktadır.³¹ Köyde herhangi bir eğitim kurumu bulunmamaktadır. Medrese eğitimi almış bazı köylüler, köy odalarında kuran ve din eğitimi vermektedir. Köydeki bazı erkek çocukları, medrese eğitimi almak üzere Ankara, İstanbul, Kulu ve Haymana gibi sancak ve kazalara gönderilmektedir. Köydeki herkes yaşına

³¹ Sadece I. Dünya Savaşında, Sındiren de 70 kişi şehit olmuştur. Bu nedenle köydeki nüfus ağırlıklı olarak kadın, çocuk ve yaşlılardan oluşmaktadır. Birçok ailede iki kardeş birlikte cepheye gönderilmiş fakat geri gelmemişlerdir. Örneğin, bir seferberlikte cepheye gönderilen 16 kişinin hiçbirini geriye sağ dönememiştir.

göre gündelik işlerle uğraşmaktadır. İşgal döneminde Sindiren, Haymana Kazasına bağlı bir nahiyeye merkezidir. Bu nedenle Sindirende karakol bulunmaktadır. Karakol için köydeki evlerden biri tahsis edilmiştir.

şekil 12: Sindirenin Mekânsal Gelişimi (1921-2016)

1921 yılında Sindiren, toplu bir yerleşme örneğini yansıtmaktadır. Bugünkü Yeni Camii ve etrafında bulunan yapılar, birbirine yakın vaziyette inşa edilmiştir. Yerleşmeler, Türbe Dağının güneyinde bulunan hafif meyilli yamacın üzerinde kurulmuştur. Yerleşmelerin güney sınırı, Memmiş Deresinin 200 metre kuzey bölgesidir.

Kuzeybatı sınırı ise bugünkü ilköğretim binasının bulunduğu yere kadar gelmektedir. Yerleşmelerin güneydoğu sınırını eski köy mezarlığının bulunduğu 1200 metre rakımlı tepeye kadar gitmektedir. Yerleşme alanı tahmini olarak 60510 m²'dir. Bu alan günümüzle kıyaslandığında günümüz yerleşme alanından 20 kat daha küçüktür (Şekil 12, Tablo 1).

Tablo 1: Sindiren 'in Mekânsal Gelişim Evreleri (1921-2016)

YILLAR	ALAN (m ²)	YIL ARALIĞI	ORAN (%)
1921	60510	-	4
2016	1624500	95	86
Oran	Toplam Alan İçindeki Oran		

Köyde bir adet köy çeşmesi ve bugünkü Yeni Caminin bulunduğu yerde mescit bulunmaktadır. Köy mescidi ile köy çeşmesi arasında bulunan yol, köyün en işlek merkezidir.³² Köydeki yapılar etrafta bolca bulunan tuf, trakit ve andezitten yapılmıştır. O dönemde yapılar için ahşap malzeme Çubuktan getirilmektedir.³³ Haymana Kazasındaki diğer bazı köylerde (Şerefligökköz, Kızılkoyun, Kerpiç) olduğu gibi Sindirendeki yapılarda kerpiç, yapı malzemesi olarak hiç kullanılmamıştır.

O dönemde köyde çatılı ev bulunmamaktadır. Evlerin çatıları, çorak toprakla örtülüdür. Bu toprak, Sinanlı Köyünde bulunan bataklık sahadan getirilmektedir. Ev, ahır, samanlık, tandır gibi belli başlı yapılar birbirine bitişik olarak inşa edilmiştir. Köylü henüz inşaat ve ustalığı iyi bilmemektedir. Bu nedenle Ankara ve diğer merkezlerden ustalar getirtilerek evler inşa edilmektedir. Evlerin iç ve dış kısımları toprak harçla sıvanmaktadır. O

³² Köydeki ilk mescit 1857 yılında yapılmıştır. Köy çeşmesi ise 1939'da yapılmıştır. Yurttaş, E & Çeker, H & Coşkun, F., **Dünden Bugüne Yenice, Haymana/Ankara**, s. 17.

³³ Ahşap malzemeden kastedilen, çatı için kullanılacak kerestedir. O dönemde evlerin pencereleri çok küçük yapılmakta (havalandırma deliğini andırır vaziyette) ve bazen cam dışında farklı malzemelerle (Naylon-teneke) kapatılmaktadır. Pencerelerde kereste malzemesi bulunmamaktadır. Cam, pencere olarak bırakılan kısma toprak harçla tutturulmaktadır. Yazın sıcak günlerinde toprak harç sökülerek evlerin pencereleri tamamen açık bırakılırdı (Hamdi Çeker, 2016).

dönemde köydeki yapılarda boya malzemesi kullanılmamaktadır. Bahçe ve ağıl yapımında harç kullanılmamakta sadece taştan örülmektedir.³⁴

Ekonomik Özellikler

Savaş döneminde Sindiren' in en önemli geçim kaynağı küçükbaş hayvancılıktır. Hayvanların sütü, yünü ve eti önemli bir gelir kaynağıdır. Aynı zamanda köylü yıllık tereyağı, peynir ve yoğurt gibi gıda ihtiyacını buradan karşılamaktaydı. Sindirende yetiştirilen tiftik keçilerinden elde edilen tiftikler ve koyunyünü Haymana ve Ankara'da ki tiftik tüccarlarına satılmaktadır. Köylü kadınların ellerinde işlenen tiftiklerden; kazak, çorap gibi giysi ihtiyacı da karşılanmaktaydı. Koyunyününden ise yorgan, döşek yapılmaktaydı. O dönemde Sindirenliler hayvan ticareti de yapmaktadı. Yakın yerlerden aldıkları kesimlik hayvanları başta Ankara ve İstanbul'a götürmekte ve bu ticaretten kar sağlamaktadırlar. Sindiren 'de 5000'e yakın küçükbaş hayvan olduğu tahmin edilmektedir. Karaman koyunu ve tiftik keçisinden oluşan küçükbaş hayvanların $\frac{3}{4}$ 'ü koyun $\frac{1}{4}$ 'ü ise tiftik keçisidir. Savaş döneminde Sindirende yaylacılık yapılmaktadır (Hamdi Çeker, Faik Coşkun, Cemal Karakaraya, 2016).

Her aile grubunun yaylası ve yaylasında ağılı bulunmaktaydı.³⁵ Bu ağılların bir köşesinde 10 m² büyüklüğünde bir odacık (çoban odası) yapılmakta ve uygun bir köşesinin üstü ağaç dalları ve kamışlarla kapatılmaktaydı. Soğuk havalarda hayvanlar burada barındırılarak korunmaktaydı. Kışın çok sert geçmediği dönemlerde hayvanlar bu ağıllarda kışı geçirmekteydi. Günümüzde de bu ağılların bir kısmı halen kullanılmaktadır (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3: Sindirende Küçükbaş Hayvan Ağılları

³⁴ Boya malzemesi olarak yapılarda kireç, ilerleyen yıllarda kullanılmıştır. 1945'li yıllarda o dönemin Sindiren Nahiye Müdürü, köylülere evlerini kireçle boyamayı öğretmiştir. Köylülere, tarlalardan kireçtaşlarını toplayan Sindiren Nahiye Müdürü, tezекle yaptırdığı yığın içinde kireçtaşlarını istifletmiş ve yaktırmıştır. Bu şekilde hazırlattığı kireç malzemesiyle köylülerin evlerini ve diğer yapılarını boyamalarını sağlamıştır (Hamdi Çeker, 2016).

³⁵ Ağılları bulunan aileler; Benlier (iki adet), Harpış, Delle, Dono Sığircıklar, Memiş Ailesi.

Köyde her evin kendi bal ihtiyacını karşılayacak kadar arı kovanı bulunmaktadır. Arılar söğüt ağacının dallarından yapılan kara kovanlarda yetiştirilmekteydi. Bunun dışında büyükbaş hayvanda beslenmektedir. Büyükbaş hayvan, 150 civarındadır. Köyde deve, at ve eşek de bulunmaktadır. Develer, tuz ticaretinde kullanılmaktadır. O dönemde Benlier ve Donooğulları Ailelerinde develer bulunmaktaydı. Tuz gölünden Ankara ya tuz taşınması develerle yapılmaktaydı.

Sadece binek hayvanı olarak kullanılan atlar için köyde ayrıca çoban bulunmakta ve ayrı otlatılmaktadır. Eşekler ise taşımacılık (su) ve diğer işlerde kullanılmaktadır. O dönemde Sindirende hayvancılık dışındaki diğer tarımsal faaliyetler fazla gelişmemiştir. Bugün tarla olan arazilerin büyük bir kısmı mera olarak kullanılmaktaydı. Tarlalar, köyün hemen bitişiğinde bulunmaktadır. Tarım, kara sabanla yapılmakta ve tohumlar, elle ekilmektedir. Her ailenin tarlalarını sürmesi için bir çift öküzü bulunmaktadır. Tarlalarda yetişen ürünler orakla veya elle biçilmektedir. Bazı yerlerde tırpanda kullanılmaktadır. Yine her ailenin kendine ait yaylalarında ekip biçtiği tarlaları bulunmaktadır. Buğday, arpa, mercimek, yulaf, burçak başlıca ekilen ürünlerdir.

Sindirende hayvancılığın önemli bir ekonomik faaliyet olması ve bugün tarla olan arazilerin büyük bir kısmının mera olması nedeniyle kışlık hayvan yemi yine meralardan karşılanmaktaydı. Her ailenin sahip olduğu otlaklardan tırpanla biçilen otlar kurutulmakta ve kış aylarında hayvanlara yedirilmektedir. Yine düvenle saman haline getirilen saplar, arpayla karıştırılarak hayvan yemi olarak kullanılmaktaydı. O dönemde Sindirende her türlü taşımacılık çift öküzlerin taşıdığı kağnılarla yapılmaktadır. Öküzlerden tarlaların sürülmesinden de faydalanılmaktaydı.

Sindirende tarım ve hayvancılık dışında belirgin bir ekonomik faaliyet bulunmamaktadır. Bununla beraber köyde yerel ölçekte dülgercilik, halı-kilim dokuma, nalbantçılık, demircilik gibi mesleklerle bulunmaktadır. Köyde bir adet köy bakkaliyesi bulunmaktadır. Bu dönemde köylünün en iyi bildiği meslek, çobanlıktır. Köylülerden bazıları diğer köylere çobanlık yapmaya giderdi. Aynı şekilde daha varlıklı köylere çiftçilik yapmaya giden köylülerde bulunmaktadır.

Yunan işgali sonrasında köyde küçükbaş hayvanların büyük bir kısmına el konulması dolayısıyla köylünün en önemli geçim kaynağı yok olmuştur. Bu durum karşısında köylü işgal edilmeyen varlıklı köylere giderek çalışmıştır. Köylü bu dönemde alışverişlerinin büyük bir kısmını Ankara Sancağına giderek yapmaktadır. Yılda bir veya iki defa eşek ve atlarla Ankara'ya giden köylüler alverişlerini yaparak dönmektedir. Alverişler nakit yapıldığı gibi

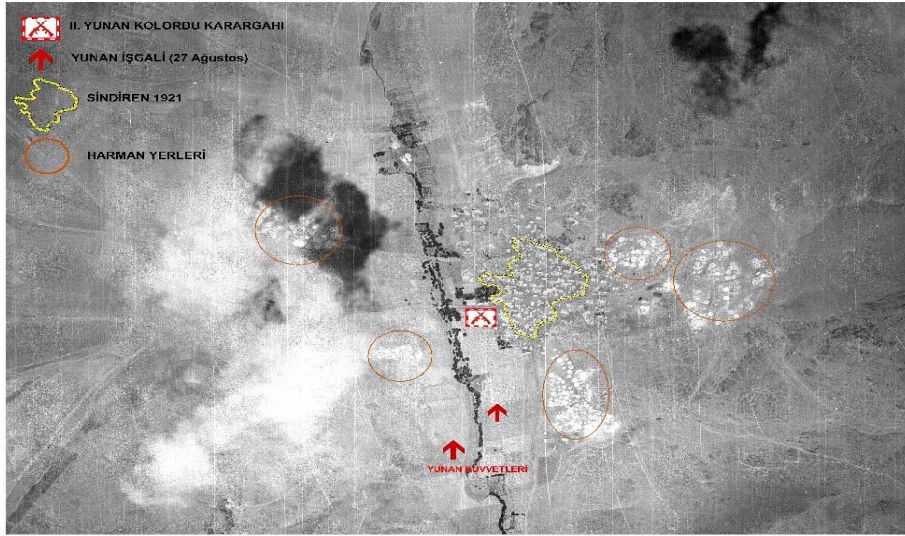
veresiye olarak ta yapılmaktadır. Harman zamanı alacaklı esnaf, köye gelerek borçlarını tahsil etmektedir.³⁶ Haymana Kazası da o dönemde gidilen diğer bir merkezdir. Gerek alışveriş gerekse kaplıcalar içinde köylü Haymana'ya gitmektedir.

YUNAN İŞGALİNİN SİNDİREN'E ETKİLERİ

Yağmalama ve El Koyma

5. Yunan Tümeni birliklerinin Sindireni işgali sonrasında Yunan kuvvetleri Sindiren'e yerleşmiştir. Prens Andreas komutasındaki II. Yunan Kolordu Karargâhı, 7 Eylül'e kadar Sindiren de bulunmuş ve savaşı buradan yönetmiştir.

“Durumunda bir değişiklik bulunmayan 5. Grup bölgesinde pusuya düşürülüp (2 Eylül) yakalanan Yunan askerlerinden: 2. Yunan Kolordu Karargahının Yenice (Büyükgöz'de) olduğu; Yunan Süvari Tugayının Totak – Güzelcekele kesiminde bulunduğu...”³⁷

Fotoğraf 4: İşgal Döneminde Sindiren³⁸

³⁶ Tunç, G., Özbay, F., Atauz, A., Korat, G., Sancar, M., Teymur, N., Türkün, A., Ulusoy, Z., **Şehrin Zulası, Ankara Kalesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 99.

³⁷ Genel Kurmay Başkanlığı, **“Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât”**, s.158.

³⁸ Görseldeki hava fotoğrafı, 1954 yılına aittir. Sakarya Meydan Muharebesinden 33 yıl sonra çekilen bu hava fotoğrafı, işgal döneminde Sindiren'e ait en yakın bilgileri vermesi dolayısı ile değerlendirilmiştir. Görselde harman yerleri ve yerleşmelerin mekânsal dağılımları

Yunan karargâhı, Memmiş Deresinin kuzeyindeki söğüt ağaçlarının bulunduğu düzlük alanda konuşlanmıştır. Ağustos ayının sıcak günlerinde bu alan, hem bir gölgelik teşkil etmekte hem de su kaynağına yakın bir mevkide bulunmaktadır (Fotoğraf 4). Düşman birlikleri köyü işgal ettiklerinde tam olarak harman zamanına dek gelmiştir. Buğdaylar, arpalar elle veya orakla biçilmiş, öküzlerin çektiği kağnılarla harman yerlerine taşınmıştır. Harman yerlerinde saplarından tanelerin düvenler le ayrılması gerçekleştirilmeden işgal başlamıştır. Köylü, 1921 yılında elle biçtiği ekinin ekmeğini yiyememiştir. Yunan Kuvvetleri işgali gerçekleştirir gerçekleştirmez bulabildiği tüm gıda maddelerine el koymuştur.

Harman yerinde duran buğday ve arpa başakları tanelerinden ayırılmış ve bu taneler, Yunan askerleri tarafından kaynatılarak (hedik) tüketilmiştir (Ahmet Arıkan, Hamdi Çeker, Fevzi Çiftçi, 2016). Sindiren işgal edilmeden önce köylüler birçok tedbir almışlardır. İşgal durumu belirginleşince köyde bulunan kadın ve çocukların çoğu Balçıkhisar'a gönderilmiştir. Yine bu köye giden köylüler, yanlarında taşıyabildikleri değerli eşyalarını da götürmüştür. Köydeki büyükbaş hayvanlarda Balçıkhisar'a götürülmüştür. Belirtilen tedbirler dışında köylü, taşıyamadığı ziynet eşyaları ve gıda maddeleri gibi emtiayı, uygun bulunduğu herhangi bir yere saklamıştır.³⁹ Alınan bu tedbirler, her türlü lojistik desteği azalan Yunan kuvvetlerinin köydeki aramaları karşısında boşa çıkmıştır. Düşman askerleri bulabildikleri her şeyi yağmalamışlardır. O dönemde Sindirenlilerin en önemli geçim kaynağı olan 5000'e yakın küçükbaş hayvanın büyük bir kısmına yunan kuvvetleri tarafından el konulmuştur. Yunan Kuvvetleri Sindirenden geri çekilirken bu hayvanları yanlarında götürmüşlerdir. Gıda maddeleri dışında Yunan kuvvetlerinin kullanabileceği at, eşek gibi hayvanlara el konulmuştur. Yine köy mescidi ve köydeki bazı evler (Benlierler'in Konağı)Yunan askerleri tarafından yerleşilmiş ve savaş boyunca karargâh olarak kullanılmıştır. Yunan askerleri yakacak ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanınca evlerin tavanlarındaki kalasları sökerek almış ve yakacak olarak kullanmıştır. Köydeki kağnılarda Yunan ordusu tarafından kullanılmıştır. İşgal kuvvetleri köylülerden de bilfiil yararlanmıştır. Köylüler; siper kazılması, su ve yük taşınması, yaralı yunan askerlerinin nakledilmesi gibi işlerde çalıştırılmıştır. Aslında köydeki herkes

belirgin olarak görülmektedir. Yerleşmelerin 1921 yılında kapladıkları alan belirlenirken kaynak kişilerden alınan veriler doğrultusunda mekânsal dağılım sınırları çizilmiştir.

³⁹ Bu konuda köylülerle yapılan mülakatlarda birebir şahıs isimleri vererek bilgi aktarmışlardır. Altın, gümüş gibi ziynet eşyaları, gıda maddeleri olabildiğince saklanmıştır. Örneğin; Benlier Ailesi iki kağrı kadar unu bir harabenin altına gömmüş, üzerine de harabenin sağlam kalan duvarlarını yıkmıştır. Buna rağmen Yunan askerleri şüphe üzerine bu yeri kazarak unları çıkarmıştır. Yunan askerleri her türlü lojistik ihtiyaçlarını karşılamak adına köyde ne buldularsa almışlardır.

bir anlamda esir alınmış ve işgal kuvvetlerinin menfaatleri doğrultusunda çalıştırılmaktadır.

İŞGAL GÜNLERİNDE YAŞANAN HADİSELER VE KÖYLÜNÜN SAVAŞ KARŞISINDAKİ TAVRI

Yunan kuvvetleri işgal sonrasında Sindirende inzibat kolu oluşturmuştur. Bu askerler, köylüye diğer askerlerin olası münferit saldırıları ve taşkınlıkları karşısında tedbir amacıyla köyde bulundurulmuştur. Köylü işgal günlerinde güvenlik amacıyla hep bir arada bulunmuş ve birlikte hareket etmiştir. Görünüşte Yunan askerleri köylüye iyi davranmaktadır. Bununla beraber Yunan askerleri şüphelendikleri köylüleri tutuklamış ve işkence etmişlerdir. Köyde gelin olan Giritli bir kadın, Rumca bilmesi dolayısıyla dövülerek öldürülmüştür. Bir gün Yunan askerlerinin aralarında yaptıkları konuşmaları köylüye anlatan kadını fark eden askerler, bu kadıncağızı dipçik darbeleriyle ağır yaralamıştır. Daha sonra ismini bilemediğimiz “Giritli Gelin” yaraların etkisiyle ölmüştür.

Mahmut isminde bir köylü (Hikmet Akbaş- Halil, Ahmet, Abdullah Akdoğanın dedesi) Yunan top arabalarını çeken katırları çalıp Türk askerlerine götürmeyi planlamıştır. Katırları çalmayı başarır. Fakat kısa sürede fark edilen olay sonrasında Mahmut ismindeki köylü, yoldayken yakalanır. Casuslukla suçlanan köylünün başı dere suyuna sokularak işkence edilmiştir. Söğüt ağaçlarının bulunduğu mevkide ayaklarından ağaca asılarak işkence gören Mahmut, öldü sanılarak bırakılmış fakat daha sonra köylüler tarafından kurtarılmıştır.

Köylü ’nün, Yunan kuvvetlerinin lojistik desteklerini kesmeleri, Türk tarafına istihbarat sağlanması gibi hadiselerde de olumlu katkıları olmuştur. Harmanlara işgal kuvvetlerinin el koyması sonrasında bir araya gelen köyün ileri gelenleri, “Halil” lakaplı bir köylüyü görevlendirmişler. Bu kişi gece karanlığından istifadeyle gizlice harmanlara yaklaşarak ateşe vermiştir. Rüzgârın etkisiyle harmanların büyük kısmı yanmıştır. Yakılan harmanlar, Yunan askerlerine de nasip olmamıştır. Köyden kaçarak Türk tarafına ulaşmayı başaran “Ali Hüseyin Yüzer” adındaki bir köylü, Türk kuvvetlerine önemli istihbari bilgiler aktarmıştır.⁴⁰ 8 Eylül akşamı Sindirenden kaçarak Türk tarafına geçen bir köylünün verdiği istihbarat Yunan kuvvetleri hakkında

⁴⁰ Genel Kurmay Başkanlığı, 1995 yılında basılan “Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât” adlı eserde olay anlatılırken köylünün ismi verilmemektedir. Hamdi Çeker ve Faik Coşkun’la yaptığımız mülakatlarda bu köylünün “Ali Hüseyin Yüzer” adlı kişi olduğunu bildirmişlerdir.

önemli bilgiler içermekteydi. İstihbaratta Yunan karargâhının Sindirenden 7 Eylül gecesi ayrıldığı bildirilmiştir.

“Büyükgökgöz’den bu gece kaçarak gelen bir köylünün ifadesinden: Güzelce kale – Büyükgökgöz kesimindeki düşman büyük kısmının 7 Eylül’de karargahı ile Gökgözşerefisi’ne gittiği; düşmanın bu bölgeden üç gündür batıya çekilmekte olduğu ve burada bir piyade taburu ile bir batarya ve birkaç süvari bölüğünün bırakıldığı öğrenildi.”⁴¹ Araziyi iyi bilen köylüler, ileri mevzilerde Yunan kuvvetleri hakkında edindikleri bilgileri Türk kuvvetlerine aktarmışlardır.

Yine köylülerden beş kişi (Ali Kaynser, Ali Haşim, Halit Çiftçi, Tayyar Çiftçi ve diğer bir köylü) Yunan kuvvetlerinin Sindiren ve civar köylerden el koydukları hayvan sürülerini çalarak Çalış köyüne kadar götürmüş ve Türk tarafına geçirmeyi başarmıştır. Bir başka olayda ise Çanakkale gazisi bir gözü kör olan Behsat Kaya ismindeki bir köylü taşıdığı yunan askerlerini taşırken bilerek düşürmüştür. Bir gün bu durumu far eden Yunan askerleri kendisine feci şekilde işkence ederler (Fevzi Çiftçi, 2016). Köylülerle yaptığımız mülakatlarda önemli bir ayrıntıda aktarılmıştır. Yunan birlikleri içerisinde Türkçeyi bilen ve savaş öncesi bu coğrafya da iş, ticaret vb. maksadıyla bulunmuş kişilerinde olduğu bildirilmiştir. Hatta bazı askerler içerisinde Sindiren’e önceden gelmiş kişilerinde olduğu ve bu kişilerin köye geldiklerinde daha önce görüştükları kişileri sordukları bildirilmiştir (Faik Çoşkun, 2016). 11 Eylül sabahı köylü uyandıığında düşman askerlerinin gittiğinin farkına varır. Köylü büyük bir sevinç içindedir. Gerçekten de o gün havadan yapılan keşiflerde bu durumu doğrulamaktadır. Düşman birlikleri gecenin karanlığından istifade ile Şerefli gökgeze kaçmıştır. Düşman birlikleri gece boyunca çekilirken köyde hâkim tepelerin üzerinde ve birçok noktada ateşler yakmıştır. Böylece geri çekilme durumunun fark edilmemesini sağlamıştır. O geceyi aktaran köylüler, her tarafta bir askeri hareketliliğın olduğunu birçok bölgeden süvari birliklerinin köydeki karargâhta toplandığını aktarmışlardır.

Düşman birlikleri köyden çekilirken herhangi bir taşkınlık yapmamıştır. Büyük ihtimalle taşkınlık yapmaya fırsat bulamamıştır. Zaten 15 gün boyunca köyde işlerine yarayan tüm mal varlıklarına el koymuştur. Hatta evlerin tavanlarındaki kalasları bile sökerek yakacak olarak kullanmışlardır. Yani köyde yağmalanacak bir şey kalmamıştır. Bununla birlikte düşman birlikleri geri çekilirken köyden bazı kişileri esir alarak yanlarında götürmüştür. Köyde esir edilen kişiler; Paşa Sakarya, Tabur Özkan, Beşir Bostancı, Zabit Özbenli

⁴¹ Genel Kurmay Başkanlığı, “Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât”, s. 208.

ve Ali Soyer'dir. Paşa Sakarya, yolda hastalanınca Sakarya Nehrine atılmış ve nehirde boğulmuştur. Diğer köylüler esir mübadelesi dolayısıyla köye geri dönmüşlerdir.

11 Eylül sabahı Köyde ve civarında o günkü manzara şöyledir. Birçok siperde hem düşman hem de Türk askerlerinden ölüleri bulunmaktadır. Düşman birlikleri bu telaş içinde ölülerini gömmeye bile fırsat bulamamıştır. Köylü düşman ölülerini bir arada toplamış ve ateşe vererek yakmıştır. Türk şehitleri ise defnedilmiştir. Köylü, gece boyunca karmaşa dolayısıyla birliğini kaybeden ve bulabildiği yerlere saklanan düşman askerlerinden yakaladıklarını öldürmüştür. Bu hadiselerden birinde köyümüzde yaşayan "Birinci" isimdeki bir kadın, gördüğü düşman askerinin peşine düşmüş ve bu askeri elindeki taşla vurarak öldürmüştür. Köylü, düşman askerlerinden köyün tamamen temizlendiğinden emin olduktan sonra "pılışka" olarak tarif ettikleri, düşman askerlerinin bıraktığı yağmalanan mallarını aramak olmuştur. Elbise, silah, bomba, bıçak, kap kacak ne bulduysa alarak evine dönmüştür. Bazı köylüler kaybolan hayvanlarını da geri getirerek köye dönmüşlerdir. Köylünün elindeki silah, kılıç ve bombalar yıllarca ahırlarda samanlıklarda saklanmıştır. Bazı köylüler ellerindeki patlamamış bombaları tarlalarının, bahçelerinin bir köşesine gömmüştür. Bugün köylülerle yaptığımız mülakatlarda, bombaları gömdükleri yerleri göstermişlerdir. O dönemde köylüler bombaların içini açarak bombanın içinden çıkan sarı renkli barutu sulandırarak hayvanların boyanmasında kullanmıştır. Bu işlemi gerçekleştiren Mehmet Bahçıvan adındaki köylünün elindeki bombanın patlaması sonucu bu kişi ölmüştür. Yanında bulunan Karman Akdoğan ise yaralı kurtulmuştur. Yine Kasım Çakır (Kör Kasım) kurşun patlaması sonucu bir gözünü kaybetmiştir. Yine patlamamış bombaların içinden çıkardıkları kurşun misketlerini satmışlardır.

Tablo 2: Sindirende Sakarya Meydan Muharebesine Katılan Kişiler

Ali Haşim	Mehmet Arabacı	Halit Bilgiç
Ali Kaynsar	Mehmet Emektar	Halit Çiftçi
Ali Korkmaz	Mehmet Özdemir	Hamit Akbenli
Ali Söyler	Hacıoğlu Mustafa	Zabit Durgun
Alike Soronun Babası	Nuri Sıvacı	Zabit Özbenli
Arap Keser	Paşa Sakarya	Tayyar Çiftçi
Cemal Ölçer	Tabur Özkan	Veli Çelebi
Duran Akgül	Tahsin Avcı	Ramazan Bahçıvan
Feramuz Baygın	Gence	
Hasan Güçlü	Halil Dinç	

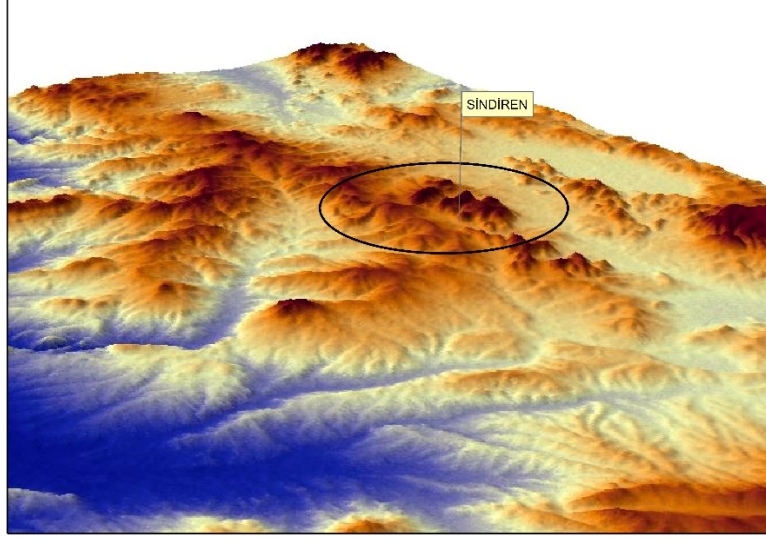
Sindirende yaptığımız mülakatlar neticesinde kurtuluş savaşına katılan kişiler tespit edilmiştir. Bu kişiler içerisinde mutlaka eksik olanlar bulunmaktadır. Kurtuluş savaşına katılanların birçoğu Yemen, Filistin ve Çanakkale gibi I. Dünya Savaşında birçok cephede savaşmıştır. I. Dünya Savaşında çok fazla şehit veren Sindirenden Kurtuluş savaşına 28 kişi katılmıştır. Bunlardan hayatta kalanlar 1969 yılında gazilik madalyalarını almışlardır.

SONUÇ

Sakarya Meydan Muharebesi, 24 Ağustosta başlamıştır. I., II. ve III. Kolordu olarak tasnif edilen Yunan Küçük Asya Ordusu, tüm gücüyle saldırıya geçmiş fakat inatçı Türk direnişi karşısında saldırı pozisyonunu 1 Eylül itibarı ile kaybetmiştir. 10 Eylül günü Türk taarruzu başlamış ve geri çekilen Yunan birlikleri, Sakarya Meydan Muharebesinde kesin bir yenilgiye uğramıştır. Sindiren' in de içinde bulunduğu Türk savunma cephesinin sol kanadına II. Yunan Kolordusu birlikleri saldırmıştır. Bu kolordunun görevi, Türk savunma hattını solundan kuşatmaktır.

Bu kuşatma harekâtının gerçekleştirildiği güzergâhta yer alan Sindiren, savaşın dördüncü günü olan 27 Ağustosta işgal edilmiştir. 27 Ağustos gününe kadar düşman birlikleri, Mangal Dağı ve Türbe Dağı gibi önemli tepeleri ele geçirmiştir. Fakat inceleme sahası, coğrafi açıdan tamamıyla volkanik kökenli tepeler bloğundan oluşmaktadır. Sıradağlar şeklinde temerküz eden bu tepe blokları, Türk savunması için doğal siper hatlarını oluşturmuştur. Türk savunması 1400 m ve üzeri yükseltilere sahip bu tepelerin sağladığı coğrafi üstünlükle kendisinden askeri açıdan üstün düşman birliklerine ağır zayıatlar verdirmiştir.⁴² Sadece üç günde 34 km mesafe ilerleyen düşman birlikleri inceleme sahasının sınırları içindeki bu coğrafya da kalan son enerjisini tüketmiştir. 27-31 Ağustos tarihlerini kapsayan 5 günlük saldırı pozisyonundaki Yunan birlikleri ancak 11 km ilerleyebilmiştir (Şekil 13).

⁴² Türk savunması, her geri çekildiğinde diğer bir doğal (Tepe noktaları) mevzi blokuna yerleşmiş ve yıpranarak ilerleyen düşman birlikleri bu yeni tepeler blokunu işgal için yeni bir enerji tüketmek durumunda kalmıştır. Böylece tepe noktalarını, sırtları ve yamaçları her seferinde kendine mevzi edinen Türk Ordusunun coğrafi üstünlüklerden yararlanma stratejisi başarıya ulaşmıştır. Gerçekten de bu dağlık coğrafyadan en iyi şekilde yararlanan Türk ordusu bu yönüyle coğrafyadaki üstünlükleri yanına almıştır. Mevzii başarılarla ilerleyebilen Yunan kuvvetleri, hem Türk ordusuyla savaşmakta hem de coğrafi zorlukları aşmak için coğrafyayla da savaşmak zorunda kalmıştır. Coğrafi üstünlüklerden en iyi biçimde istifade eden Tür ordusu bu yönüyle önemli bir avantaj sağlamıştır.

Şekil 13: Türk Sol Cephesindeki Dağlık Bölge

Sindiren, düşman işgalinin ilerleyebildiği en doğu noktasıdır. Atina merkezinden Sindiren'e olan mesafe kuş uçuşu ölçüldüğünde 795 km bir mesafe bulunmaktadır. Bu mesafe Anadolu yarımadasından ölçüldüğünde düşman birliklerinin 567 km Anadolu içlerine kadar ilerledikleri görülmektedir (Şekil 14).

Şekil 14: Anadolu İçlerinde Yunan İlerleyişi

Düşman işgali Sindirende 15 gün sürmüştür. 27 Ağustos öğleden sonra gelen düşman birlikleri, 10 Eylül akşamından itibaren çekilmeye başlamıştır. Bu geri çekilme 11 Eylül gece yarısına kadar sürmüştür. 11 Eylül sabahı yapılan keşifle Sindirende hiçbir düşman unsurunun bulunmadığı tespit edilmiştir. Düşman işgaliyle köylü, fiili olarak esir durumuna düşmüştür. Köylülerden gücü kuvveti yerinde olan erkekler siper kazılması, yaralı, su ve cephane taşınması gibi işlerde çalıştırılmıştır.

Köylünün elindeki tüm mal varlıklarına düşman el konulmuştur. Yağmalama var olan yoksulluğu tırmandırmıştır. Savaş sonrası köylünün en önemli geçim kaynağı olan hayvancılık, düşman birliklerinin bulabildikleri tüm hayvanlara el koyması nedeniyle neredeyse bitmiştir. Köylünün kaybı, 4000'e yakın küçükbaş hayvandır. Geçim kaynakları olan hayvanların olmaması dolayısıyla köylü işgal edilmeyen varlıklı köylere giderek çalışmıştır. Bu köylerde çobanlık ve reçberlik yapmıştır. Düşman işgali harman zamanına dek gelmiş ve Sindirenliler, o yıl ektikleri buğdayların ekmeğini yiyememiştir. Harmanlarda buğdaylar, başaklarından ayrılmadan bir kısmını Yunan askerleri yemiş ve büyük bir bölümü de köylü tarafından Yunan askeri yemesin diye kasten yakılmıştır. Köy işgal nedeniyle harap olmuştur. Yağmalamanın boyutu o kadar ilerlemiştir ki köydeki evlerin damları Yunan askerlerince sökülerek yakacak olarak kullanılmıştır. Köylünün elinde bulunan altın, gümüş gibi değerli eşyaya el konulmuştur. Özetle işgal sonrası köylünün hayvanları, harmanı ve diğer emtiaları yağmalanmıştır. Köyde casus olduğu düşünülen bazı köylülere işkence edilmiştir. Savaş sırasında bir köylü kadın dipçik darbelerine maruz kalarak ölmüştür. Sakarya Meydan Muharebesine 28 köylü katılmıştır. Yunan birlikleri köyden çekilirken 4 kişiyi esir olarak götürmüş bu esirlerden birini Sakarya Nehrine atarak boğulmasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

Atıcı, G. & Dönmez, M. & Çobankaya, M. & Sevin, M. & Atakay Gündoğdu, E. & Esirtgen, E. & Şimşek, E.; **1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları No: 209, Ankara J29 Paftası**, Maden Teknik Arama Genel Müdürlüğü, Jeoloji Etüdlere Dairesi, Ankara, 2014.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1995.

İncedayı, Cevdet Kerim; **Türk İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, Editör: Yücel Demirel, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Köprülü, A. K.; “*Anadoluda Hayat ve Hatıratım, Anadoluda İstiklal Mücadelesi*”, Yayına Hazırlayan: Hamit Pehlivanlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları; III., Dizi-Sayı: 10, 2011.

Omura, S.; **1993 Yılında İç Anadolu’da Yürütülen Yüzey Araştırmaları**, 1993. <http://envanter.gov.tr/index/search?q=ankara>

Özalp, Kazım; **Milli Mücadele (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.

Şimşir, B.; **İngiliz Belgeleri İle Sakarya’dan İzmire 1921-1922**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.

Özbay, Tunç G.; F., Atauz, A., Korat, G., Sancar, M., Teymur, N., Türkün, A., Ulusoy, Z., **Şehrin Zulası, Ankara Kalesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Türsan, N.; **Sakarya Meydan Muharebesinde Mustafa Kemal Paşanın Askeri Dehası**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1994.

Yurttaş, E & Çeker, H & Coşkun, F.; **Dünden Bugüne Yenice, Haymana/Ankara**, 2003.

Kaynak Kişiler: Hamdi Çeker, Dr. Orhan Çeker, Ahmet Arıkan, Faik Coşkun, Fevzi Çiftçi, Cemal Karakaya, Arap Ölçer.

SAKARYA MEYDAN SAVAŞI'NDA HAYMANA CİVARINDA GEÇEN MUHAREBELER VE HAYMANA AHALİSİNE ETKİLERİ

Efdal AS*

ÖZET

1919'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde genelge ve kongreler süreciyle başlayan, 1920'de siyasal açıdan meclis temelli, askeri açıdan kuvayimilliyeye eksenli olarak devam eden Millî Mücadele, 1921 yılında düzenli orduyla gerçekleştirilen bir mücadele türüne dönmüştür. 1921 yılının ilk yarısında Yunanlılara karşı yapılan I. ve II. İnönü Muharebelerinde kazanılan zaferlerle, hem halkın hem de mücadeleyi yürütenlerin moral motivasyonu ve zafere olan inancı artsa da Temmuz 1921'de gerçekleşen Kütahya – Eskişehir Savaşları sonrası ordunun Sakarya Nehri doğusuna çekilişi, bir anda ümitlerin kırılmasına neden olmuştur. Yunanlılar için artık bir sonraki savaş, Millî Mücadele'nin merkezi Ankara'yı düşürmek içindir ve bu amaç doğrultusunda Ankara yolunun kilit noktalarından birisi de Haymana'dır. Bu nedenle, 22 gün 22 gece sürecek olan Sakarya Meydan Muharebesi'nde Haymana civarında yapılan muharebeler, savaşın en çetin mücadeleleri arasındadır. Doğaldır ki iki ordu arasında yaşanan mücadeleler, Haymana ve çevresi köylerde yaşayan ve toprakları savaş alanı hâline gelen bölge ahalisini de derinden etkileyecektir. Bildiride, Haymana civarındaki Türk birliklerinin konuşlanışı, Yunan saldırısı sonucu bölgede yaşanan mücadeleler ve bu mücadelelerin bölgede yaşayanlara etkileri, arşiv kaynaklarından da yararlanılarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Batı Cephesi, Haymana, İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi

SAKARYA PITCH BATTLES IN HAYMANA SURROUNDINGS AND THEIR EFFECTS ON HAYMANA COMMUNITY DURING SAKARYA PITCH BATTLES

ABSTRACT

The National Campaign, which was launched by Mustafa Kemal Pasha in 1919 through circulars and congresses, and was maintained politically by the national

* Dr., Kara Harp Okulu Tarih Öğretim Görevlisi.

assembly and militarily by the National Forces (Kuva-yi Milliye) in 1920, evolved into a struggle fought by a regular army in 1921. The victories won against the Greeks in first and second Battles of İnönü in the first half of 1921 lifted the morale and motivation of the nation and those who carried out the struggle in the field and boosted their belief in the final victory, but the retreat of the army to the east of Sakarya river following the battles in Kütahya and Eskişehir in July 1921 led to sudden disappointment. Now, the Greeks' next target was to conquer Ankara as the headquarters of the National Campaign, and one crucial location on the road to Ankara was Haymana. During the Battle of Sakarya, which lasted for 22 days, the fighting that occurred near Haymana was considered as one of the fiercest actions during the entire war. Naturally, the clashes between the two armies made a deep impact on the inhabitants of Haymana and surrounding villages as their lands became the very battlefield. In this paper, the deployment of Turkish troops near Haymana, the fighting in the region resulting from the Greek attack, and effects of these struggles on the local people will be discussed using the archival resources.

Keywords: Haymana, İsmet Pasha, Mustafa Kemal Pasha, Sakarya Pitch Battles, Western Front

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, müttefikleriyle birlikte girmiş olduğu I. Dünya Savaşı'ndan 30 Ekim 1918'de imzalamış olduğu Mondros Ateşkesi ile ayrılmıştır. Bu tarihten sonra ateşkes hükümleri uyarınca İtilaf Devletleri'nin işgalleri başlamıştır. Bilinen işgalci devletlere, Paris Barış Konferansı'nda İzmir ve çevresi verilen Yunanistan da eklenmiştir.

Türk halkının bu durum karşısında yanıtı, 1919'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde genelge ve kongreler süreciyle başlayan mücadeleye destek vermek şeklinde olmuştur. Özellikle Eylül 1919'da gerçekleştirilen Sivas Kongresi ile esasları şekillenen Millî Mücadele, Ocak 1920'deki Mebusan Meclisi ve Nisan 1920'deki TBMM ile siyasal açıdan meclis temelli bir mücadeleye dönüşmüştür. Aynı yıl askerî açıdan da kuvayimilliyeye eksenli olarak devam eden Millî Mücadele, yılın sonlarına doğru düzenli orduyla gerçekleştirilen bir yapıya dönüştürülmüştür. Şüphesiz düzenli ordunun kurulmasında, 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti'ne imzalatılan Sevr Barış Antlaşmasının uygulanması için Yunan düzenli ordusunun harekete geçirilmesi, önemli bir etken olmuştur.

Doğu Cephesi'nde Ermeniler'e karşı kazanılan başarılar ve güneyde Fransızlar'a karşı milis kuvvetleri ağırlıklı direnişlerle moral bulan mücadelenin Batı Cephesi'ndeki ilk çatışması Ocak 1921'de gerçekleşmiş, genç düzenli ordu ilk sınavından başarıyla çıkmıştır. Batı Cephesi'nde daha sonra yapılacak diğer dört savaşa göre düşük yoğunluklu denilebilecek bu

savaşın sonuçları daha yüksek yoğunluklu olmuş ve İtilaf Devletleri, artık bir taraf olarak gördükleri ve tanıdıkları TBMM'yi Londra'da topladıkları konferansa davet etmek durumunda kalmışlardır.

Kendilerine her türlü desteği sağlayan İngiltere'ye karşı mahcubiyet içerisinde kalan Yunanlılar, Mart-Nisan 1921'de ikinci kez İnönü önlerine geldilerse de muharebe alanında yine hüsrarla ayrılmışlardır. Her iki zafer, hem Türk halkının hem de mücadeleyi yürütenlerin moral motivasyonunu ve zafere olan inancını artırmış, asker kaçakları sorunu da büyük oranda azalmıştır.

İlk iki savaştan yenilgiyle ayrılan Yunanlılar, bu kez işlerini şansa bırakmamak adına bir hazırlık içerisinde girişmişlerdir. Bu hazırlığın en önemli aşamasını, Yunanistan'da ilan edilen seferberlikle, Anadolu'daki ordularını iki yüz binden fazla bir kuvvetle takviye etmek oluşturmuştur.

Takviyeli birliklerle 10 Temmuz 1921'de saldırıya geçen Yunanlılar, Kütahya – Eskişehir Savaşları adı verilen mücadeleler sonrasında, Türk ordusunun Sakarya Nehri doğusuna geri çekilmesi üzerine Polatlı-Eskişehir arası bölgeyi işgal etmiştir. Yunanlılar için artık bir sonraki savaş, Millî Mücadele'nin merkezi Ankara'yı düşürme amaçlıdır.

Türk halkı ve yöneticiler içinse ordunun Sakarya Nehri doğusuna çekilişi, ümitlerin kırılmasına neden olmuştur. İnönü Savaşlarıyla bir nebze olsun önlenen asker kaçakları sorunu, ölüm kalım mücadelesinin verileceği bir savaş öncesinde yeniden ortaya çıkmıştır. Üstelik Eskişehir'den Polatlı'ya kadar olan bölgenin savaşız bir şekilde Yunanlılara bırakılması, Meclis'in konuyla ilgili askerî bir sorumlu aramasına neden olmuştur. Özellikle asker olmayan milletvekillerine, savaşız toprak bırakmanın askerî bir taktik gereği olduğunun anlatılması kolay olmamıştır.

Bilindiği üzere Meclis'deki tartışmalar, Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlığa getirilmesi üzerinde yoğunlaşmış ve sonuçta 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in askerlikle ilgili yetkilerini üç ay süreyle kullanma şartıyla başkomutanlığa getirilmiştir. Hemen harekete geçen Başkomutan, 7-8 Ağustos'ta ünlü Tekâlif-i Milliye emirlerini yayınlamış, o zamana kadar kan ve can fedakârlığı istediği Türk halkından, bu kez mal fedakârlığı istemiştir. Saldırması artık an meselesi olan Yunan ordusuna karşı, kısa zaman içerisinde alınabilecek azami tedbirler alınmaya çalışılmıştır.

Yunan ordusunun hedefi olan Ankara'ya ulaşmak için ele geçirilmesi gereken kilit noktalardan birisi de Haymana olmuştur. Bu nedenle, 22 gün 22 gece sürecek olan Sakarya Meydan Muharebesi'nde Haymana civarında yapılan muharebeler, savaşın en çetin mücadeleleri arasındadır. Bildiride,

Haymana civarındaki Türk birliklerinin konuşlanışı, Yunan saldırısı sonucu bölgede yaşanan mücadeleler ve bu mücadelelerin bölgede yaşayanlara etkileri, krokiler ve arşiv kaynaklarından yararlanılarak aktarılacaktır.

YUNAN SALDIRISI ÖNCESİ ALINAN TEDBİRLER VE SALDIRININ BAŞLAMASI

Olası Yunan saldırısı öncesi, Türk tarafının halletmesi gereken önemli sorunlardan birisi de savaşın uzaması olasılığına karşılık gıda ihtiyacının karşılanmasıdır. Yaklaşık yüz kilometre cepheye yayılmış olan büyük bir ordunun hem askerlerini hem de hayvanlarını besleyebilmek, hem de hasat mevsiminin bitmediği bir dönemde bunu gerçekleştirebilmek, o dönem için büyük bir seferberlik gerektirmektedir. Napolyon'un da "Ordu midesinin üzerinde yürür." diyerek dikkat çektiği gibi cepheye ekmek yetiştirmek, cephane yetiştirmek kadar önemlidir. Nitekim Başkomutan Mustafa Kemal Paşa da dört no.lu ulusal yükümlülük emrinde gıda ihtiyacına vurgu yapmış ve alınacak tedbirleri sıralamıştır. Söz konusu emir gereğince toplanan yiyecek maddeleri, bir yandan cephe yakınlarına sevk edilmiş, bir yandan da cephe yakınlarındaki kasaba ve köylerde depolanmıştır.

Bu bağlamda Haymana, dört no.lu emir gereği toplanan gıda maddelerinin depolandığı önemli merkezlerden birisi olmuş, Haymana ile birlikte Balâ'da savaşın en az beş günlük yiyeceği peksimet, bulgur, kuru fasulye ve nohut depolanmıştır. Ayrıca, Yahşihan (Kırıkkale), Keskin ve Köprüköy'de 60.000 ekmek yapacak fırınlar kurulmuştur.¹ Söz konusu kasabaların cepheye nispeten uzak oluşu, cepheye daha yakın yerlerde de fırınların açılmasını gerektirmiştir. Savaş başladıktan kısa bir süre sonra, kıtalardan ekmek pişirmesini bilen erler, Haymana'ya gönderilmiştir.² Haymana'nın Hallaçlı ve Çayırılı köylerinde fırınlar yapılarak cephedeki askerlerin ekmek ihtiyacı karşılanmıştır.³

Bir diğer önemli tedbir, cephe gerisinde etkili bir sağlık örgütlenmesine gidilmesidir. Ordunun Sakarya gerisine çekilmesi ile birlikte, Kütahya, Eskişehir ve Afyon'daki hastanelerdeki hasta ve yaralıların Sakarya doğusuna tahliyesi devam ederken, bir de olası bir savaşta yararlı olanların hızla Ankara'ya nakledilmesi kolay değildir. Bunun için en önemli ulaşım yolu

¹ Alptekin Müderrisoğlu, **Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 362 ve 506.

² **Genelkurmay ATASE Arşivi**, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH.), Kutu No: 1372, Gömlek No: 21, (31.08.1337).

³ Necdet Aysal, "Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa ve Haymana", **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, (Yay. Haz. T. Faik Ertan – Hakan Uzun), Ankara Üniversitesi TİTE Yay., s. 20.

demiryoludur. Ancak elde sadece Polatlı –Ankara arasındaki demiryolu kalmıştır. Bu nedenle cephenin hemen gerisinde seyyar hastaneler kurularak ilk yardımın buralarda yapılması düşünülmüştür. Seyyar hastanelerin kurulduğu yerlerden birisi Haymana’dır. (Diğerleri Polatlı ve Babayakup). 20 Ağustos’ta verilen emirle 15. Seyyar hastane Haymana’ya gelecektir.⁴ Haymana’da kurulacak 500 yataklı hafif yaralıları hastanesinin battaniye vb. acil eksiklerini gidermeyi Hilal-i Ahmer’den Sıhhiye Reisi Miralay Halil Bey üstlenmiştir.⁵ Kütahya’daki hastaneden hasta ve yaralıları Haymana’ya getirilmiştir.⁶ Ayrıca Köprüköy, Kalecik, Çankırı ve Kayseri’de de sabit hastaneler kurulmuştur.⁷

İkmal ve sağlık dışında, Haymana’nın kritik konumuna binaen, haberleşme alanında da önemli bir tedbir alınmış ve Haymana – Köprüköy arasında bir telgraf hattı inşasına başlanmıştır.⁸ Yine yeni bir telgraf hattı da Haymana-Bâlâ arasına çekilmiştir.⁹ Ayrıca Sivri, Haymana ve Çal Dağı üzerinden bir kablo hattı çekilerek Çal Dağı’nın ortasına bir zabıt komutasında telefon konmuştur.¹⁰

Beklenen hareketlenme 14 Ağustos’ta başlamış ve Yunanlılar’ın Küçük Asya Ordusu, olarak adlandırdıkları orduları, General Papoulas önderliğinde, üç kolordudan oluşan birliğiyle Sakarya önlerine doğru yürüyüşüne başlamıştır. Söz konusu kolordulardan 1. Kolorduya General Kondilis, 2. Kolorduya Prens Andreas ve 3. Kolorduya da General Polimenakos komutan etmektedir.

Küçük Asya Ordusu, mücadeleyi Türkler’i güneyden kuşatma harekâtına çevirmek adına geniş bir yay çizerek ilerlemiş ve bu da onlara Ağustos sıcağında İç Anadolu’nun ağaçsız ve nispeten susuz bozkırlarında uzun bir yürüyüşe mal olmuştur. Dahası, Türk Ordusu açısından bu durum, ordunun toparlanmasını ve doğu ve güney cephelerindeki birliklerden takviye alabilmesini sağlayacak 9 değerli gün demektir. Uzun bir yürüyüşün sonunda Sakarya önlerine gelen Yunan Ordusu ile ilk temas 23 Ağustos’ta sağlanmış ve 22 gün 22 gece sürecek olan Sakarya Meydan Savaşı böylece başlamıştır.

Savaşın başlamasında bir gün önce Türk kuvvetlerinin kuruluşu şu şekildedir:

⁴ Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1312, Gömlek No: 12, (20.08.1337)

⁵ Kızılay Arşivi, 74/116 ve 73/162.

⁶ Mesut Çapa, Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 105.

⁷ Müderrisoğlu, A.g.e., 366.

⁸ Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1166, Gömlek No: 34, (08.08.1337)

⁹ Müderrisoğlu, A.g.e., 372.

¹⁰ Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1282, Gömlek No: 93, (20.08.1337)

Başkomutan: Mustafa Kemal Paşa Genelkurmay Bakanı: Fevzi Paşa,
Batı Cephesi Komutanı: İsmet Paşa, Kurmay Başkanı: Alb. Asım (Gündüz)

Birlikleri: 1, 2, 3, 4, 5 ve 12. Gruplar, Mürettep Kolordu

1. Grup Komutanı: Albay İzzettin (Çalışlar)

Birlikleri: 23. Tümen (31, 68, 69. Alaylar), 24. Tümen (30, 32 ve 143. Alaylar)

2. Grup Komutanı: Albay Selahaddin Adil

Birlikleri: 4. Tümen (40, 42 ve 52. Alaylar), 5. Tümen (14, 15 ve 24. Alaylar), 9. Tümen (25, 26, 27. Alaylar)

3. Grup Komutanı Tümg. Yusuf İzzet Paşa

Birlikleri: 7. Tümen (2, 23, 41. Alaylar), 8. Tümen (131, 135 ve 189. Alaylar), 15. Tümen (Alb. Şükrü Naili (Gökberk)) Birlikleri: 38, 45 ve 56. Alaylar

4. Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami

Birlikleri: 5. Kafkas Tümeni (9, 10 ve 13. Alaylar), 61. Tümen (159, 174 ve 190. Alaylar)

5. Süvari Grubu Komutanı: Albay Fahrettin (Altay)

Birlikleri: 14. Sv. Tümeni (3, 54, 55. Sv. Alayları), 4. Sv. Tugayı (5. ve 20. Sv. Alayları)

12. Grup Komutanı: Albay Halit

Birlikleri: 11. Tümen (70, 126 ve 127. Alaylar)

Mürettep Kolordu Komutanı: Albay Kazım (Özalp)

Birlikleri: 1. Tümen (3, 4 ve 5. Alaylar), 17. Tümen (61, 62 ve 63. Alaylar), 41. Tümen (12, 16 ve 19. Alaylar), 1. Sv. Tümeni (10, 11 ve 14. Sv. Alayları)

Ayrıca doğrudan Batı Cephesi K.lığına bağlı; 6. Tümen, 57. Tümen, 3. Kafkas Tümeni, Mürettep Tümen, 2. Süvari Tümeni, 3. Süvari Tümeni.¹¹

Yukarıdaki birlikler içerisinde Haymana bölgesinde öncelikle konuşlanan birlik, Alb. İzzettin (Çalışlar) komutasındaki 1. Grup olmuştur. Yunanlılar'ın Sakarya Nehri üzerine harekete başladığı dönemde karargâhı Mihaliççik'ta olan grup, daha sonra bir ihtiyat birliği olarak Haymana bölgesine yerleştirilmiştir. Grubun bünyesindeki iki tümenden 23. Tümen Yb.

¹¹ Müderrisoğlu, A.g.e., 377-380.

Ömer Halis(Bıyıktaş), 24. Tümen ise Yb. Fuat Bulca komutasındadır. Her bir tümenin ayrıca üçer alayı mevcuttur. Ayrıca doğrudan Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı olan, Yb. Mümtaz komutasındaki 57. Tümen de üç alayıyla birlikte bölgededir. Bunların dışında Haymana'nın güneydoğusundaki Kızılkoyunlu Köyü'nde Topal Osman Alayı da denilen 47. Bağımsız alay, yedek kuvvet olarak bulundurulmuştur.¹² (Mangal Dağı yitirilince, o kesimi desteklemek üzere 1. Grup emrine verilmiştir.)

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, savaşın başlamasından iki gün önce, 21 Ağustos'ta Fevzi Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafta, 23. ve 24. Tümenlerle Osman Ağa Alayı'nın, Toydemir ile Mangal Dağı arasında lüzum görülecek mevzilerde takviye amaçlı kullanılabilmesi gibi düşman kuşatma hareketlerinin Mangaldağı kanadındaki kuzeydoğuya karşı da kullanılacak bir mevzide bulunacağını bildirmiştir.¹³ Böylece Yunan ordusunun olası yarma hareketine karşı bu bölgede gereken tedbir alınmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın belirtmiş olduğu durum, Yunan ordusunun harekete geçerek savaşı başlattığı ilk gün yani 23 Ağustos'ta gerçekleşmiştir. Türk ordusunun sol kanadının en önemli dayanak noktalarından birisi olan ve 2. Grubun 5. Tümeniyle savunma tertibatı alınan Mangal Dağı, biraz da o günün akşamı çıkan fırtınanın azizliği nedeniyle gece yarısına doğru kaybedilmiştir.

Böyle bir stratejik yerin yarım günlük bir çarpışma sonucunda elden çıkmış olmasının getirdiği tehlikeli durumu bertaraf etmek isteyen Başkomutan, Fevzi Paşa'ya telgrafla vermiş olduğu emirde, Mangal Dağı'nın batısında 3. Grubun, Mangal Dağı kesiminde 2. Grubun bulunacağını, 2. Grubun solunda da 1. Grubun yer alacağını belirtmiştir. Ayrıca, Haymana'dan ordu yedeği olarak Yamak Köyü'ne gidecek olan 23. Tümen ile Soğluca Köyü'ne gidecek olan 57. Tümenin, düşmanın geliyecek hareketine göre bir elden yönetilmesinin önemini vurgulamış ve bu çok önemli anda, düşmanın davranışı iyice anlaşılıp birliklerin düzenlemeleri güvenilir bir durum alınca dek, yukarıda belirtilen gruplarla yedek tümenlerin kumandasını Fevzi Paşa'nın bizzat üstüne almasını istemiştir.¹⁴

¹² a.g.e., 392.

¹³ Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1314, Gömlek No: 158, (21.08.1337); Baki Vandemir, *Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya*, (Yay. Haz. Hayriye Yalçın), Genelkurmay ATASE Yay., Ankara, 2006, s. 26. Fevzi Paşa da verdiği cevapta, 23. ve 24. Tümenlerin Sivri'den daha doğuya geçirilmemesi tavsiyesinde bulunmuştur.

¹⁴ Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1020 Gömlek No:5-1, F: 1-1 (24 Ağustos 1337.) Belgede şöyle denmektedir: “Birinci grubla Yamak'ta ordu ihtiyatı olarak Haymana'dan hareket edecek olan 23. Fırka ve Soğluca Köye hareket edecek olan 57. Fırkanın düşmanın inkişaf edecek hareketine göre bir nokta-i nazarda muvafık surette sevk

Bunun üzerine Fevzi Paşa, saat 08.30'da Haymana'dan Mustafa Kemal Paşa'ya "Sürekli olarak yollarda ve durumun önem kazandığı bölgelerde bulunmak suretiyle grupların bağlantı ve harekât birliğini sağlamaya çalışmaktayım. Son emirleriniz uyarınca, özellikle kesin sonuç alanındaki grupların harekâtını birleştirecek ve gerektiğinde birliklere doğrudan doğruya emir vereceğim. Ancak, Batı Cephesi komutanlığının genel duruma göre sevk ve yönetimi sağlaması için sürekli olarak gruplarla, yedek tümenlerle bağlantılı emirler vermesine de gerek vardır(...)"¹⁵ şeklinde yanıt vermiş ve emredildiği gibi 1. Grubun 24. Tümeni, ordu sol kanadını korumak üzere Haymana'dan Büyükgökgöz'e, 23. Tümeni ordu ihtiyatı olmak üzere Yamakköyü'ne sevk ederken; yukarıda doğrudan Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı olduğu belirtilen 57. Tümeni de Sivri'den Soğulca'ya göndermiştir.¹⁶

23-25 Ağustos arasında bir yandan Türk ordusunun sol kanadından saldıran, diğer taraftan da kuzeydeki 7. Tümenleriyle Polatlı'yı düşürmeye çalışan Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Korgeneral Papoulas, güneyde Mangal Dağı ve Türbetepe'yi alma, kuzeyde de az da olsa ilerleme ve buradaki Türk birliklerini yerinde tutabilme başarısı göstermelerine rağmen, Türk Ordusu'nun büyük bir direniş içerisinde savunmasına devam ettiğini, çekildikleri yerde hemen yeni bir savunma düzeni kurarak canla başla direniş devam ettiklerini görmüş ve 26 Ağustos'tan itibaren kendisine yeni bir hedef seçmiştir.

Söz konusu hedef, Haymana'ya taarruz ederek Türk cephesini bu yönden yarmaktır. Bu hedefe yönelik olarak 26 Ağustos sabahı kolordularına göndermiş olduğu emirde şunları söylemektedir: "3. Kolordu, 7. Tümeniyle Polatlı'yı ele geçirdikten sonra Türkhöyüğü yönünde, asıl kuvvetleriyle Haymana yönünde saldıracaktır. 1. Kolordu doğrudan Haymana yönünde saldıracaktır. 2. Kolordu, Güzelcekele yönünde saldırıyla Kızılkoyunlu'ya yönelerek Türk cephesinin güney kanadını kuşatacaktır."¹⁷

ve idaresinin derece-i ehemmiyeti nezd-i devletlerinde müsellemdir. Birçok avarız ile muharebede görülen müşkülât sebebiyle zat-ı samilerinin bu mühim anda mezkur grublarla ihtiyat fırkalarının düşman vaziyeti tamamen inkişafıla kitaatımızın tertibatı şayân-ı itimat bir şekil alıncaya kadar doğrudan doğruya sevk ve idaresini deruhte buyurmanızı rica ederim. (...)"

¹⁵ Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1020, Gömlek No: 5-1, F: 6-1 (24 Ağustos 1337.)

¹⁶ Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1020, Gömlek No: 158, F: 108-2 (23-24 Ağustos 1337)

¹⁷ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 398.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa da, aynı gün sabaha karşı saat 04.00’te vermiş olduğu emirle, tam da Papoulas’ın hedeflediği bölgenin savunması için ek tedbirler almıştır. 3. ve 4. Grup komutanlarına verilen bu emirle, hem olası Yunan saldırısının yapılacağı istikamet kapatılmış, hem de gerilerde kuvvetli yedek birlikler bulundurulmuş Haymana yolunun kesilmesi amaçlanmıştır.¹⁸

Bölgede beklenen Yunan saldırısı 27 Ağustos sabahı başlamış ve 5. Yunan tümeni, 1. Gruba bağlı 24. Tümenle karşı saldırıya geçmiştir. Sarp ve kayalık bir arazide düşman saldırısını kabullenmek durumunda olan 24. Tümen, önceleri geri çekildiyse de yeni mevzilerinde inatçı bir direniş göstererek durumunu güneş batıncaya kadar korumuştur. Fakat tümenin söz konusu direnci daha fazla sürdüremeyeceğini gören Başkomutan M. Kemal Paşa, 1. Grup Komutanı Albay İzzettin’e ve İsmet Paşa’ya gece yarısına doğru şu emri vermiştir:

“1. Grup, emrindeki tüm yedek kuvvetleriyle 24. Fırkanın [Tümenin] durumunu düzeltecek ve düşmanın adım adım başarıyı kazanmasını alışkanlık hâline getirmesini önleyecektir. Grubun desteklenmesi için 11. ve 41. Tümenlerden kurulan 12. Grup gece yarısı Haymana’ya varacaktır. Düşmanın gece saldırı ve baskınlarını sürdürmesi umulduğundan, birlikler dikkatli ve süngü karşı saldırıları yapmak üzere hazırlıklı bulunacaktır.”¹⁹

Nitekim 12. Grup, (11 ve 41. Tümenler birer alay eksik olmaz üzere) Polatlı üzerinden 50 km. sürekli yürüyerek 27-28 gecesini saat 22.00’de Haymana’ya varmıştır.²⁰

28 Ağustos sabahı 1. Yunan kolordusunun 1. ve 12. Tümenleri sabahleyin yeni bir taktikle yarma hareketine başladılar. Yamak yönünde ilerlemeye başlayan 1. Yunan tümeninin öğleye doğru Karlık Dağ’a yönelmesi, üzerine 2. Grup komutanı Alb. S.Adil, Yunanlıların niyetlerini anlamıştır. Buna göre Yunanlılar, Karlık Dağı kesimini ele geçirecek kendi grubu ile Yusuf İzzet Paşa komutasındaki 3. Grup arasına girmek ve cepheyi buradan yarararak Haymana üzerine ilerlemek niyetindedirler. Albay S.Adil, yapmış olduğu gözetlemede, 3. Grubun 57. Tümeni ile kendisinin 3. Kafkas tümeni mevzileri arasında kalan 2 km. genişliğindeki bir kesimin yeteri kadar kuvvetle tutulmamış olduğunu görmüş ve hemen 3. Grup komutanı Yusuf İzzet Paşa’ya bir haberci göndererek, 3. Grup sorumluluğunda bulunan bu kesimin tutulması gerektiğini bildirmiştir.²¹

¹⁸ A.g.e., s. 399.

¹⁹ Vandemir, a.g.e., s. 41-42.

²⁰ A.g.e., s. 44. (Bkz.Ek-4’teki harita)

²¹ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 423.

Bunun üzerine Yusuf İzzet Paşa, 8. Tümeni bölgeye gitmek üzere yola çıkarmıştır. 28 Ağustos akşamı Yunanlılar, 2. ve 3. Gruplar arasındaki Dikilitaş'a saldırılarını yöneltmişlerdir. Karşısında, 3.Kafkas tümeni komutanı Albay Halit (Akmansu) Bey, bölgedeki Yunan saldırılarını durdurmak için önce 7. Alayı, sonra da tümeninin tek yedek gücü olan hücum taburunu cepheye sürdüyse de cephenin 7 km. kadar olması, saldırıların durdurulmasını güçleştirmiştir. Üstelik 8. Tümen de hâlâ yardıma gelememiştir. Haymana büyük tehlike altındadır.

Komuta heyeti gece durumu öğrenmiş ve önce 22.30'da Fevzi Paşa, daha sonra da 01.30'da Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Yusuf İzzet Paşa'ya Alacık-Dikilitaş Haymana bölgesinin savunmasının kendi grubuna ait olduğunu ve kesin olarak bölgenin savunulması gerektiğini bildirmişlerdir.²²

Yunanlılar, 3. Grup birlikleri üzerine, gece yarısından sonra şiddetli bir saldırıya geçmişler ve 15. Tümen mevzilerinin bir bölümünü ele geçirerek 57. Tümeni ağır baskı altına almışlardır. 15.Tümen Komutanı Albay Şükrü Naili, durumu koruyabilmek için Soğluca-Eskiçalış arasında mevzilenen topçuların desteğinde tümenini karşı saldırıya kaldırmıştır. Yunanlılar öğleye doğru ele geçirdikleri mevzilerden geri atıldılarsa da akşamüzeri 57. Tümenin geri çekilmek zorunda kalışı, 15. Tümeni de geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Tümenler, yeniden Haymana yolunu tıkamak için savunma hazırlıklarına başlamışlardır.²³ Yunanlıların bir haftadır geceli gündüzlü saldırıları karşısında elde ettikleri başarı, ağır kayıplar vermelerine rağmen, sadece birkaç km. ilerlemekten ibarettir.

3.grup, 29 Ağustos'u 30 Ağustos'a bağlayan gece, karanlık bastıktan sonra, Soğluca –Horhor hattına çekilmiş, 15. Tümeniyle Soğluca köyünün kuzey ve kuzeydoğusunda 6 km.lik bir cephede, nihayet bölgeye gelen 8. tümeniyle de Deliklitaş kuzeyinde ve Deliklitaş –Haymana yolunun iki tarafında yerleşmiştir. 57. Tümen de bir alayla 15. ve 8. Tümenler arasında mevzilenmiş, diğer alaylarıyla grup ihtiyatında kalmıştır.²⁴ 29 Ağustos çarpışmalarında, 3. Grubun 57. ve 2. Grubun 3. Kafkas tümenlerinin zayıyatı oldukça fazladır.

Batı cephesi komutanlığının bugün de Yunan ordusundan taarruz beklemesine karşın ciddi bir Yunan teşebbüsü olmamıştır. Cephedeki birlikler, bu durum karşısında biraz olsun dinlenme olanağı bulabilmişlerdir. Buna karşın cephe komutanlığı kaygı içindedir. Çünkü 29 Ağustos'taki

²² Vandemir, a.g.e., s.48, Müderrisoğlu, a.g.e., s. 424.

²³ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 433.

²⁴ Hulusi Baykoç, **İstiklal Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi**, (134 sayılı Askeri Mecmua'nın 63 sayılı "Tarih Kısmı" eki), Askeri Matbaa, İstanbul, 1944, s. 120.

gelişmeler cepheyi oldukça kritik bir duruma sokmuştur. Yunanlıların Sivri-Karayavşan ve Haymana yönlerinde yapacakları saldırı önlenmezse, cephe ortadan yarılmış olacak, ordunun Ankara yönünde geri çekilmesi ve yeniden savunma düzenine girmesi olanağı da bulunmayacaktır. Bu bölgedeki en önemli arazi arızası artık Çal Dağı'dır.²⁵ Çal Dağı bölgesindeki hassasiyeti gören Erkanharbiye reisliği, saat 15.30'da verilen emirle, 1. Grubun ihtiyatı olarak 23 ve 4. Tümenlerin arkasında bulunan 24. Tümenin, Haymana'ya doğru yola çıkmasını sağlamıştır.²⁶

1. Çaldağı Muharebeleri

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa da, 30 Ağustos'u 31 Ağustos'a bağlayan gece saat 02.00 ve 03.00'te vermiş olduğu emirle (31 no.lu emir ve eki) Çaldağı'nın emniyette tutulmasının ve savunulmasının önemini birliklere bir kez daha hatırlatmış, Yunanlıların özellikle Sivri batısı-Haymana doğusu bölgesinden, cepheyi yarmak için genel saldırıya geçmelerinin beklendiğini vurgulamış, 4. Grubun 3. Gruba yanaşmasını istemiş ve Çaldağı bölgesinin komutasının tek bir gruba verileceğini, bunun için emir beklenmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁷

Bir haftadır süren çarpışmalar, gelip Çal Dağı'nda düğümlenmiş gibidir. Yunanlılar'ın Çal Dağı'nı işgal edinceye kadar korkulacak bir şey olmadığını, fakat Haymana'ya girerlerse Türk ordusunun da kapana tutulacağını²⁸ söyleyerek Çal Dağı'nın ve Haymana'nın stratejik önemini belirleyen Başkomutan M.Kemal Paşa, gelişmeleri yakından izlemek amacıyla Çal Dağı'nın kuzeyindeki tepelere gelmiştir.²⁹

Bölgedeki Yunan birlikleri arasında özellikle 2. ve 10. Yunan tümenleri, şiddetli saldırılarla hem Çal Dağı'nı almak hem de cepheyi yarmak için çaba sarf etmişlerdir. 2. Yunan Tümeni'nin Tabaklı bölgesinden Haymana yönüne hızlı bir saldırı icra etmiş, 57. Tümenin 39. Alayını dağıtarak Çal Dağı'nın batı kıyılarına ilerlemeye başlamıştır. Zaten 12. Yunan saldırısını göğüslemeye çalışan 57. Tümen için bu durum artı bir yük demektir. Buna rağmen öteki alayları ile 57. Tümen ve bölgedeki diğer önemli Türk birliği olan 8. Tümen, öğlene dek dayanmayı başarmışlardır.³⁰ Fakat yan saldırılarla

²⁵ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 440.

²⁶ Baykoç, a.g.e., s. 121.

²⁷ Vandemir, a.g.e., s. 56 ; Baykoç, a.g.e., s. 126.

²⁸ H.Edip Adivar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Can Yayınları, İstanbul, 2009, s. 224.

²⁹ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 449.

³⁰ a.g.e., s. 448.

Yunan tümenlerini baskı altına almak gerekmektedir ve bu sağlanmadıkça Türk birliklerinin uzun süre tutunabilmesi olanaksızdır.

10. Yunan tümeni ise bir gün önce işgal ettiği Sivri ile Çal Dağı batı yamaçları bölgesinde 5. Kafkas tümenine, 15. Tümen ve 1. Süvari tümenine taarruzlarına devam etmiş ve şiddetli çarpışmalardan sonra 1. Yunan kolordusunun yardımıyla Çal Dağı'nın batı tepelerini ele geçirmiştir.³¹

İsmet Paşa'dan öğle üzeri Çal Dağı'ndaki muharebeleri doğrudan doğruya yönetme ve bölgeye gelmiş olan 24. Kolorduyu da Çal Dağı'na sevk etme emri almış olan 3. Grup komutanı Yusuf İzzet Paşa, 10. Yunan tümenini baskılamak amacıyla 15. Tümen kumandanı Albay Şükrü Naili Bey'e Çal Dağı kuzey eteklerinden batıya doğru, 24. Tümen komutanı Yb. Fuat Bey'e (Bulca) de Çal Dağı güney eteklerinden batıya doğru saldırıya geçmelerini emretmiştir.³² Emri yerine getiren her iki tümen 2. Yunan tümeni birliklerini hızla geri atarak, batıya bakan tepeler dışında bütün Çal Dağı'nı Yunanlılardan temizlemiştir. Fakat her iki tümen de büyük zayıflık vardır. Her iki tümen de şimdiye kadar verdikleri muharebeler nedeniyle subay mevcutlarının üçte birini, erlerin de yarısını kaybetmişlerdir. Mevcutları 900 eri geçmemektedir.³³

Yusuf İzzet Paşa, 2. Yunan tümeni karşısında bunalmış olan 57. ve 8. Tümenin savunmalarının tek elden ve etkili bir biçimde yürütülmesini sağlamak amacıyla da, 8. Tümen komutanı Albay Kazım Bey'i (Sevüktekin) her iki tümeni yönetmekle görevlendirmiştir.³⁴

Gün sonunda görülen durum, kesin sonucun Çal ve Haymana bölgesinde alınacağı yönünde olduğu için, Erkânıharbiye Başkanlığınca düşünülen tedbir, soldan sağa doğru kuvvet kaydırmak, sol kanatta toplana kuvvetlerden bir kısmını sağa, düşmanın yarmak istediği bölgeye almaktır.³⁵ Diğer taraftan, en kötü ihtimaller de düşünülmekte, buna yönelik tedbirler alınmaktadır. Bunlar, Kızılırmak üzerindeki Yahşihan ve Köprüköy'de yeniden fırınlar açılması, Kızılırmak'a giden yollarla Ankara-Çankırı yolunun keşfi ve gereken yerlerin onarımı, Kalecik-Kesikköprü-Kulaksız-Yozgat yolunun tamiri gibi önlemlerin alınması için M.M. vekaleti ile yazışmalar yapılması, bir çekilme durumunda 1,2,12. Grupların Ankara güneyinden ve 4. Grupla mürettep kolordunun Ankara-Kalecik üzerinden Kızılırmak gerisine çekilmeleri de çok gizli olarak düşünülmektedir. Başkumandanlık da Anadolu

³¹ Vandemir, **a.g.e.**, s. 57.

³² Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 448.

³³ **a.g.e.**, s. 449.

³⁴ Baykoç, **a.g.e.**, s. 132 ve 141.

³⁵ **a.g.e.**, s. 135.

müdafaasının bir iki günlük meydan muharebesi şeklinden çıkararak devamlı yıpratma seferi haline girdiğini, bu halde muvaffakiyetin daima ikmal kabiliyetine bağlı bulunduğunu, bunu da top, tüfek ve cephane demek olduğunu görerek, Ruslarla bu konuda temasa geçilmesini MM Vekilliğine ve Moskova sefirliğine yazmıştır.³⁶

31 Ağustos'u 1 Eylül'e bağlayan gece 01.30'da verdiği 32 no.lu emirde İsmet Paşa, önceki günün değerlendirmesini yaparak, 1 Eylül'de özellikle Haymana'yı hedef tutan genel düşman saldırısı beklendiğini, ordunun, işgal etmiş olduğu mevzileri kesin olarak koruması ve savunması gerektiğini vurgulamıştır. Emrin devamında Çaldağı için yeni bir örgütlenmeye gidildiği görülmektedir. Buna göre, 15. Tümen komutanı Albay Şükrü Naili, geçici olarak ve doğrudan doğruya Batı Cephesi komutanlığı emrinde olmak üzere Çal Cephesi komutanlığı yapacak, emrinde 15. ve 24. Tümenler bulunacaktır. Emirde son olarak Haymana savunması için gönderilecek takviyeler bildirilmiştir. Bu takviyeler, 23. Tümenen bir alay (68. Alay) ile 7. Ve 11. Tümenlerdir.³⁷

Beklenen Yunan saldırısı 1 Eylül'de sabaha karşı üstün topçu desteğiyle başlamıştır. 12. ve 1. Yunan tümenlerinin şiddetli saldırıları karşısında tutunmaya çalışan 57. ve 8. Tümenler, başlangıçta sol kanat mevziilerini ele geçiren 12. Tümenin baskısını bir nebze olsun kırdılarsa da 1. Yunan tümeninin baskınına uğrayan 3. Kafkas tümeninin geri çekilmesi, durumu Yunanlılar lehine değiştirmiştir. 8. Tümen komutanı Albay Kazım (Sevüktekin), geri çekilmek zorunda kalan tümenini birkaç kez karşı saldırıya ve süngü hücumuna kaldırıysa da bütün çabaları boşa çıkmış, 57. Tümenin iki bölüğü, 8. Tümenin bir taburu Yunanlılar'a esir düşmüştür.³⁸ Üstelik 8. Tümen ile 3. Kafkas tümeni arasında üç km.lik bir açıklık meydana gelmiş ve bu açıklığa düşman yerleşmiştir.³⁹

1. Yunan kolordusu komutanı General Kondilis, Haymana'yı almak için önemli bir fırsatın doğduğunu sezerek, öğleden sonra 1. Tümenini ve 2. Tümenen bazı birlikleri de bölgeye sürmüş ve 12. Tümenle birlikte toplam üç tümeninden saldırılarını şiddetlendirmelerini istemiştir.⁴⁰ Akşama kadar süren çarpışmalarda, 8 ve 57. Türk tümenleri, Haymana'yı güney ve güneydoğudan saran sırtlara kadar çekilmişlerse de Yunanlıları Haymana'ya 2 km. kala durdurabilmişlerdir. Haymana kaptırılmamıştır ama verilen yitkiler

³⁶ a.g.e., s. 136.

³⁷ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 456; Baykoç, a.g.e., s. 142.

³⁸ İbrahim Artuç, *Zaferin Ayak Sesleri – Sakarya'dan Lozan'a*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1996, Cilt:1, s. 136.

³⁹ Baykoç, a.g.e., s. 142.

⁴⁰ Artuç, a.g.e., s. 136.

oldukça fazladır.⁴¹ Kendisine 2. grubun emir ve komutası da verilen 3. Grup komutanı Yusuf İzzet Paşa, bu grup durumu inceledikten sonra, gece yarısı Haymana'nın güney ve güneydoğusundaki sırtlara çekilen 57. ve 8. Tümenlere, burada yerleşme emri vermiştir.

Yunanlıların Haymana'ya bu denli yaklaşmışken mutlaka kasabayı düşüreceklerini ve Ankara yolunu açmak isteyeceklerini düşünen İsmet Paşa, 2 Eylül sabaha karşı saat 03.00'te şu emri vermiştir [33 no.lu emir]:

"1- Düşmanın Mürettep kolordu ve 3. Grup cephelerine yaptığı saldırılar sonuçlanmamıştır. 2 Eylül'de de bu saldırıların devamı beklenmelidir.

2- Ordumuz 2 Eylül'de savaşı bulunduğu mevzilerde yapacaktır. Haymana mevzilerinin, son yedeklerin ve en son fedakârlığın harcanmasıyla kesin olarak savunulması zorunludur(...)."

Gerçekten de Çal Dağı-Haymana bölgesine 1. Yunan kolordusu 1. Tümeni dışındaki birlikler saat 05.30'dan itibaren taarruz etmeye başlamıştır.⁴² Haymana yolundan saldırıya geçen 12. Yunan tümeninin saldırıları öğleye doğru yavaşlatılabildiği görülmüştür. Öğleden sonra şiddetlenen saldırılar karşısında İsmet Paşa, 1. Grup komutanı Albay İzzettin'e Kadıköy istikametine ne kadar birliği gönderebileceğini sormuş, Albay İzzettin de 23. Tümenin kalan kısımları ile 47. Alayı ve bir dağ bataryasını hemen harekete geçirebileceğini belirtmiş ve söz konusu birlikleri Haymana ve Kadıköy istikametine sevk etmiştir.⁴³ Bölgedeki çarpışmalar hava kararınca dek sürmüştür ve Haymana bugün de Yunanlılar tarafından düşürülebilmiştir.⁴⁴ 3. Grup komutanı Yusuf İzzet Paşa, daha düzenli mevzilere çekilmek ve birliklere istirahat olanağı sunmak amacıyla 8. ve 57. Tümenleri biraz daha geriye almışsa da Başkomutan M. Kemal Paşa kendisini şu sözlerle uyarmıştır: *"Düşmanın asker ve subay kaybı çoktur. Bölüklerinin 30-40 askere indiğini esirler söylemiştir. Kuvvetlerimizi uzun müddet için istirahate çekmek doğru değildir. İki üç gün içinde kesin sonuç belli olacaktır. 57. Ve 8. Tümenleri geri almamak şartıyla mevzilerin müdafası lazımdır."*⁴⁵

⁴¹ Bu konuda kaynaklarda farklı rakamlar vardır. Vandemir, sadece çekilme sırasında 3 alay komutanı, beş tabur komutanı, 82 subay ve 900 er kaybı olduğunu söylerken (Bkz. Vandemir, **a.g.e.**, s. 60), Baykoç, 3 alay komutanının ikisinin yaralı olduğunu, şehit subay sayısının da 90 olduğunu yazmaktadır. (Bkz. Baykoç, **a.g.e.**, s. 142. Müderrisoğlu'na göre ise sadece 8. Tümenen 800 er şehit ve yaralıdır. (Bkz. Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 461)

⁴² Vandemir, **a.g.e.**, s. 62.

⁴³ İzzettin (Çalışlar), **Sakarya Meydan Muharebesinde 1. Grup**, (86 sayılı Askeri Mecmua'nın 27 sayılı "Tarih Kısmı" eki), Askeri Matbaa, İstanbul, 1932, s. 51.

⁴⁴ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 467.

⁴⁵ Vandemir, **a.g.e.**, s. 63.

31 Ağustos'ta kaybettiği Çaldağı'na saldıran 2. Yunan tümeni ise Çal cephesi komutanı Albay Şükrü Naili'nin emrinde Çal dağı ile dağın batı ve doğu eteklerinde mevzilenen 15. ve 24. Tümenler tarafından başlangıçta durdurulabilmiştir. Fakat 12. Yunan tümeninin yardıma gelmesiyle, on günlük çarpışmalarda güçlerinin yarısını yitiren bu tümenler, ağır kayıplar vererek gerilemeye başlamışlardır.⁴⁶

Yunan kuvvetleri, dağın güneyinde direnen son birlik olan 38. Alayı da çekilmeye zorlayarak Çaldağı'nın güney tarafını tamamen ele geçirmiş ve hemen kuzeye de taarruzla 1140 rakımlı tepeyi de zapt etmiştir. Bu suretle Çaldağı'nın tamamı, saat 19.00 itibarıyla kaybedilmiştir. Çal mıntıkası komutanı Albay Şükrü Naili, 24. Tümen birliklerini İrif (Osmaniye) köyüne ve 15. Tümen birlikleri de Kadıköy batı sırtlarına doğru çekmiş ve gecenin Haymana deresinin 4 km. kadar batısında geçirilmesine karar vermiştir.⁴⁷

Yeni oluşan durum nedeniyle mevziyle ilgili cephelerde düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre, Haymana ve Kadıköy batısındaki Türk mevzileri, Osmaniye güneyi-Şeyhali-Yümkünlü (Yüzükurtlu)-Bakriköy genel hattındaki asli mevzilere bağlanmıştır.⁴⁸

2 Eylül'ü 3 Eylül'e bağlayan gece yarısı verilen 34 no.lu cephe emriyle Çal mıntıkası, 11. tümenle takviye edilerek 12. Grup kumandanı Halit Bey'in emrine verilmiş ve Halit Bey, saat 7'de gelerek emir ve kumandayı eline almıştır.⁴⁹

Cephenin merkezinde bulunan Çaldağı gibi kilit bir yükseltinin elden çıkması ve cephenin neredeyse yarılması, hem Haymana hem de tüm Türk ordusu anlamında kritik bir durum yaratmıştır. Fakat Yunan birlikleri bu durumdan yararlanamayacaklardır. Kaynaklar, Yunan birliklerinin takibi sürdürememesini, 2 Eylül sonunda büyük kayıplar vermelerine ve bitkin bir durumda bulunmalarına bağlamaktadırlar.⁵⁰ Nitekim Yunan ordusunun içinde bulunduğu durumu 2-3 Eylül gece yarısı saat 02.00'de Fevzi Paşa, M.Kemal Paşa'yı telefonla arayarak bildirmiştir. Fevzi Paşa'ya göre, Yunanlılar güçlerinin sonuna gelmişlerdir ve geri çekileceklerdir.⁵¹

Yine de tedbiri elden bırakmayan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, düşmanın yarın (3 Eylül) özellikle Sivri-Haymana arasından saldırması

⁴⁶ A.g.e., s. 465. (Bkz. EK-5'teki harita)

⁴⁷ Baykoç, a.g.e., s. 150.

⁴⁸ Genelkurmay ATASE Arşivi, (İSH), Kutu No: 1020, Gömlek No: 158, F: 5s, (2 Eylül 1337).

⁴⁹ Baykoç, a.g.e., s. 156-157.

⁵⁰ Vandemir, a.g.e., s. 62 ; Baykoç, a.g.e., s. 151 ; Artuç, a.g.e., s. 146-147.

⁵¹ Adivar,

olasılığı konusunda birlikleri uyarmış ve bu uyarı dikkate alınarak gerekli düzenlemeler yapılmıştır.⁵² Fakat 3 Eylül, her iki taraf açısından da büyük bir sessizlikle geçmiştir.

Haymana bölgesinde sessizlik, sonraki günlerde de sürmüştür. Bölgedeki 8. Tümen komutanı Albay Kazım ve 57. Tümen komutanı Yb. Mümtaz, 3. Grup komutanı Yusuf İzzet Paşa'ya 4 Eylül'de başvurarak, mevziilerinin savunma için elverişsiz olduğunu, bu nedenle Yunan birliklerine saldırarak kazanılacak arazide yeni mevziler kurmayı önerdilerse de Yusuf İzzet Paşa bunu kabul etmemiş ve buldukları mevzilerde berkitmelere devam etmelerini istemiştir.⁵³

Yunanlılar'ın saldırı gücünün kırıldığını anlayan Türk komuta heyeti, 5 Eylül'den itibaren artık taarruzu düşünmeye başlamıştır. Bu durumun en açık belirtisi, İsmet Paşa'nın vermiş olduğu 37 no.lu cephe emridir. İsmet Paşa'nın emrin 3. maddesinde geçen, "4. ve 12. Gruplar 6 Eylül'de mukabil taarruz için hazırlanacaklardır. Ancak taarruzun icrası belirecek vaziyete göre orduca emrolunacaktır."⁵⁴ şeklindeki sözleri, artık olası bir saldırı için gün sayıldığının göstergesidir.

Sonuçta beklenen saldırı 10 Eylül'de başlatılacaktır. İsmet Paşa, 9 Eylül'de saat 02.00'de vermiş olduğu cephe emrinde, düşmanın çekilme belirtileri gösterdiğini belirtmiş ve kesin bir sonucun alınması için 10 Eylül'de sabaha karşı, Türk cephesinin en kuzeyinde yer alan Albay Kazım (Özalp) komutasındaki Mürettep kolordunun Yunan ordusunun sol kanadına saldırması emrini vermiştir.⁵⁵

Haymana ve Çaldağı bölgesindeki birliklerin 10 Eylül'deki taarruzdaki durumunu görmek için İsmet Paşa'nın 10 Eylül sabaha karşı vermiş olduğu 40 no.lu cephe emrini incelemek gerekir. Buna göre, 1, 2 ve 3. Gruplar, 10 Eylül taarruzundaki hareketleri birleştirmek için Yusuf İzzet Paşa emrine verilmiştir. Ordunun sol kanadındaki bu grupların taarruz hedefi, Dikilitaş mevzileridir. Ayrıca Çaldağı da işgal edilecektir.⁵⁶ Haymana'nın yedi km. batısından başlayarak doğuya doğru otuz km. yi aşan bir cephe boyunca yapılan saldırının bir amacı da bu kesimde bulunan 1. ve 2. Yunan

⁵² Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 478-479. Bu önlemler, Erif ile Haymana arasındaki Babayakup Deresi doğu sırtlarının tutulması, Çal Dağı bloğunun geri alınması için yapılacak karşı saldırıda kullanılmak üzere Erif-Kadıköy bölgesinde 15., 23. ve 24. Tümenler toplanması, 7. Tümene Haymana'ya hareket hazırlığı yapmasının emredilmesidir.

⁵³ **a.g.e.**, s. 489.

⁵⁴ Baykoç, **a.g.e.**, s. 173.

⁵⁵ Vandemir, **a.g.e.**, s. 76-77.

⁵⁶ Vandemir, **a.g.e.**, s. 81-82.

kolordusunu yerlerinde tutarak, Mürettep kolordunun saldırdığı kesime, yani kuzeydeki Duatepe dolaylarına kuvvet kaydırılmasını önlemektir.⁵⁷

10 Eylül'de başlayan taarruz sonucunda 13 Eylül itibarıyla Sakarya Nehri'nin batısında hiçbir Yunan birliği kalmamıştır. Ölüm kalım savaşı kazanılmıştır. Şimdi artık Yunan ordusunun geçtiği yerlerde bıraktığı acıların yaralarını sarmak zamanıdır.

2. Savaşın Haymana Ahalisine Etkileri

23 Ağustos'ta başlayıp 13 Eylül'de Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanan Sakarya Meydan Muharebesinin, özellikle 26 Ağustos – 3 Eylül tarihleri arasındaki safhası Haymana çevresinde şiddetli mücadelelere sahne olmuştur. İki ordu arasında yaşanan mücadeleler, her ne kadar Haymana düşmemişse de çevre köylerde yaşayan ve toprakları savaş alanı hâline gelen bölge ahalisini oldukça etkilemiştir.

Bölge ahalisi, bir taraftan daha savaş öncesinde çıkarılan Tekâlif-i Milliye emirlerinin gereğini kıt kaynaklarla da olsa yerine getirirken, diğer taraftan Millî Mücadele'ye can ve kan desteğini de esirgememiştir. Bölge halkının bu fedakârlığı, o dönemde Meclis'te de yankı bulmuştur. Karesi milletvekili Vehbi Bey, zaferin kazanıldığı 13 Eylül tarihinde öğleden sonra gerçekleştirilen Meclis oturumunda yapmış olduğu konuşmada, *“Bu savaşı kazanan köylülerdir. (...) Onların bir kısmı savaşa katılmış, şehit düşmüş, yaralanmış. (...) Özellikle bu köylülerin Ankara ve Haymana dolaylarında, cephe yakınındaki köylülerin fedakârlıkları sayısızdır. Kasabalıların da yaptığı fazladır. Başkomutan Paşa Hazretlerinin yayınladığı emirlerde tekâlifi milliye yüzde kırk alınmak gerekirken, ordunun acil ihtiyacını karşılamak için yüzde yüz alınan mallar vardır. Bizim halka yapacağımız iyilik, ordu ilerledikten ve savaşın yükü azaldıktan sonra halkın zararlarını karşılamaktır⁵⁸.”* diyerek, Haymana halkının fedakârlıklarını övmüş ve savaş sonrasında bölge halkının maddi açıdan desteklenmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Gerçekten de Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra özellikle üç kaza ve bu kazaların köylerinde hem maddi hem de manevi olarak onarılması gereken kayıplar söz konusudur.

29 Eylül 1921'de Polatlı karargâhından İsmet Paşa'nın Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir yazıda; savaş alanında içerisinde bulunan Haymana, Sivrihisar, Mihalıççık kazalarındaki köylerin hemen hepsinin

⁵⁷ Müderrisoğlu, a.g.e., s. 543.

⁵⁸ a.g.e., s. 580.

düşman tarafından yakılıp tahrip edildiği bildirilmiş, ordu tarafından bunlara mümkün olduğu kadar yardımda bulunulması ve kış gelmeden köylerin inşasına başlanması tavsiyesinde bulunulmuştur.⁵⁹

Savaşın sonra Haymana, Sivrihisar ve Mihaliççık'a üç ayrı "imdad heyeti" gönderilerek, durum tespiti yapılmış ve buna uygun olarak ihtiyaç sahiplerine 3,500 lira dağıtılmıştır. İlk heyet, 9 Ekim 1921'de Haymana'ya gönderilmiştir.⁶⁰ Daha sonra kazaya tekrar gönderilen heyet, bölge ahalisine 510 metre kumaş fanila, 48 makara, 1.000 kalın yün fanila, 500 çift yün çorap, 300 takım pijama, 987,5 metre Amerikan [bezi] ile yine Haymana ve Mihaliççık muhtaçlarına 20.000 kilo buğday ve 5000 kilo tuz dağıtmıştır.⁶¹

Ahalisi zarar görmüş köylerin ihtiyar heyetleri, Haymana kaymakamlığına dilekçelerle başvurmuşlar ve köylerindeki yardıma muhtaç ailelerin ve bu ailelerin zayi olan mallarının listelerini vermişlerdir. Kaymakamlık da bu listeleri imdad heyetlerine ulaştırmıştır. Arşivlerde, çevre köylerden bu şekilde yazılmış çok sayıda dilekçe bulunmaktadır.⁶²

Garp Cephesi Komutanlığı'nın Dahiliye Vekâleti 'ne gönderdiği 23 Ekim 1921 tarihli yazıda da Hilal-i Ahmer tarafından her üç kazaya gönderilen heyetlerin yapmış oldukları yardımlardan övgüyle bahsedilirken, Haymana için Ankara mıntkasından tohumluk sağlanması ve bölgeye sevk edilmesi gerektiği; aksi takdirde açlığın kaçınılmaz olacağı uyarısında bulunulmuştur.⁶³ Belirtilen uyarı dikkate alınarak bölge halkına tohumluk sağlanmıştır. Fakat

⁵⁹ Genelkurmay ATASE Arşivi, (İSH), Kutu No: 1251, Gömlek No: 41, (29 Eylül 1921).

⁶⁰ Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umûmîsi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmîsi'ne Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul, 1339, s. 181.

⁶¹ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası - Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşekkülünden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu (23 Nisan 1336 – 23 Eylül 1337), Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaası, İstanbul, 1337, s. 43, 85 ve 87. (Rapor daha sonra İsmail Hacıfettahoğlu tarafından "Türk Kızılayı Tarih Dizisi" nin ilk kitabı olarak 2009'da yayımlanmıştır.)

⁶² Kızılay Arşivi, 252/82, 252/83, 252/84, 252/85, 252/86, 252/87, 252/88, 252/89, 252/90. Bu şekilde dilekçe gönderen köylerden bazıları şunlardır: Yenice, Güzelcekale, Demirözü, Topaklı, İncirli, Sinanlı, Etrek, Eskikişla, İnlerkatrancı, Ilıca, Cihanşah, Bostan Satanlı, Gedikşah, Eskiçalış, Soğulca, Bayburd, Sarıhalil, Yenimahmudlu, Tutak, Evliyafakı, Ördekgözü, Karabeyli, Çeltikli, Ada Toprakpınar, Alacak, Bahçecik, Yaprak Bayırı, Şeyh Ahmedli, Kürt Karapınarı, Kavak, Karayavşan, Sivri, Kürt Gökgözü, Köseabdallı, Tırnaksız, Horhor, Şerefligökgözü. Ayrı bir belgede ise hasar gören ve yardıma muhtaç olan köyler listelenmiş ve 83 köyün ismi verilmiştir. Bkz. Kızılay Arşivi, 252/86.9 ve 252/86.11.

⁶³ Haluk Selvi, "Mill Mücadele'de Haymana'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Faaliyetleri", Sakarya Zaferi ve Haymana IV, (Yay. Haz. T.Faik Ertan – Meryem Orakçı), Ankara Üniversitesi TİTE Yay., s. 89-90.

bölge halkının, dağıtılan tohumluğun tamamını ekmeklik olarak kullanmamasına özen gösterilmiştir.

Buna rağmen, bölge halkının 1923 kış mevsimini büyük yokluklarla geçirdiği, Ankara Valisi'nin⁶⁴ bizzat Ankara Hilal-i Ahmer Murahhaslığı'na yapmış olduğu başvurudan anlaşılmaktadır. Vali, "*Haymana Kazasının düşman istilasına maruz kalmış olan köylerinde elim bir sefalet ve perişanlık hükümferma olduğundan ve hatta açıklıktan fevkalade mustarip olduklarından mümkün olduğu derecede yardımlarına ait muamelenin icrası bu kaza idare meclisi kararı üzerine arz olunur.*" diyerek bölgeye gıda yardımı yapılmasını istemiş, Hilal-i Ahmer de o güne kadar bölgeye yapılan yardımların bir listesini göndermiştir.⁶⁵

1923 yaz mevsiminde ise bu kez Haymana'yı kuraklık vurmuştur. Yine Ankara Valiliği'nden yapılan başvuruda, kuraklık vb. doğal afetler yüzünden Haymana'nın 50 köy halkının önemli bir kısmının ot vs. ile karınlarını doyurdukları, halkın bir kısmının da mecburen göç ettikleri bildirilerek tekrar yardım istenmiştir. Bunun üzerine Hilal-i Ahmer tarafından 3 vagon un dağıtılması kararlaştırılmıştır.⁶⁶

Haymana çevresindeki köylerde Yunan tahribatının bilançosu, ancak savaştan 8 ay sonra belli olabilmektedir. Buna göre, Kızılay arşivinde bulunan 15 Nisan 1923 tarihli bir belgeye göre, Haymana ve çevresinde Yunan tahribatına uğrayan köy sayısı 159'dur. Bu köylerden 95'i tamamen tahrip edilmiştir. Geriye kalan 64 köyün 37 adedinde binaların % 50'den fazlası hasar görmüştür. Üstelik bu 37 köyün 17'sindeki hasarlı binaların oranı % 85-90'ları bulmaktadır.⁶⁷ Toplamda 159 köyde bulunan 7376 binadan 6372'si yıkılmıştır. Bir başka kaynağa göreyse Haymana'da yıkılan bina sayısı 1127'dir.⁶⁸ Bu rakam muhtemelen kaza merkezi için verilen bir rakam olmalıdır.

SONUÇ

1921 yılı içerisinde Yunanlılara karşı verilen dört savaşın sonuncusu ve en kritiği olan Sakarya Meydan Savaşı, 22 gün 22 gece süren kanlı bir mücadele sonunda kazanılmış ve Yunanlılar, geri çekilmeye mecbur

⁶⁴ Dönemin Ankara valisi Mehmet Atıf (Tüzün) Bey'dir.

⁶⁵ **Kızılay Arşivi**, 74/192.

⁶⁶ **Kızılay Arşivi**, 1373/8.

⁶⁷ **Kızılay Arşivi**, 1323/10 (1-4). Belge bir telgraf ve ekidir ve Hilal-i Ahmer murahhası tarafından Hilal-i Ahmer Merkez-i Umumisi Riyaseti'ne gönderilmiştir.

⁶⁸ Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, Çev: Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1995, s. 351.

edilmiştir. Özellikle Haymana'nın stratejik konumu, bu savaşta belirleyici olmuş ve Haymana'nın kaybedilmemesi sayesinde Yunan ordusuna Ankara yolu açılmamıştır.

Diğer taraftan, geniş bir cephede yapılan savaş, başta Haymana olmak üzere çevre ilçe ve köylerde çok sayıda asker ve sivil kaybı yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki savaşın bölge halkı üzerindeki olumsuz etkileri, savaştan sonra uzun bir süre daha devam etmiştir. Gıda ve barınma sorunu, bölge halkının en önemli iki sorunu olmuştur. TBMM Hükûmeti tarafından alınan önlemlerle, Haymana çevresi halkının sıkıntıları bir nebze olsun giderilebilmiştir.

Tüm bu zorluklarla üstesinden gelinen Sakarya Meydan Savaşı'dan yaklaşık bir yıl sonra, nihai zafer B. Taarruz ile kazanılmış, artık sıra masa başında kazanılacak zafere gelmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Kataloğu (İSH.), Kutu No: 1372, Gömlek No: 21, (31.08.1337).

Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1312, Gömlek No: 12, (20.08.1337)

Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1166, Gömlek No: 34, (08.08.1337)

Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1282, Gömlek No: 93, (20.08.1337)

Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1314, Gömlek No: 158, (21.08.1337);

Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1020 Gömlek No:5-1, F: 1-1 (24 Ağustos 1337.)

Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1020, Gömlek No: 5-1, F: 6-1 (24 Ağustos 1337.)

Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1020, Gömlek No: 158, F: 108-2 (23-24 Ağustos 1337)

Genelkurmay ATASE Arşivi, (İSH), Kutu No: 1020, Gömlek No:158, F: 5s, (2 Eylül 1337).

Genelkurmay ATASE Arşivi, (İSH), Kutu No:1251, Gömlek No: 41, (29 Eylül 1921).

Kızılay Arşivi, 252/82, 252/83, 252/84, 252/85, 252/86, 252/87, 252/88, 252/89, 252/90, 252/86.9, 252/86.11, 74/192, 1373/8, 1323/10 (1-4), 74/116 ve 73/162.

Kitap ve Makaleler

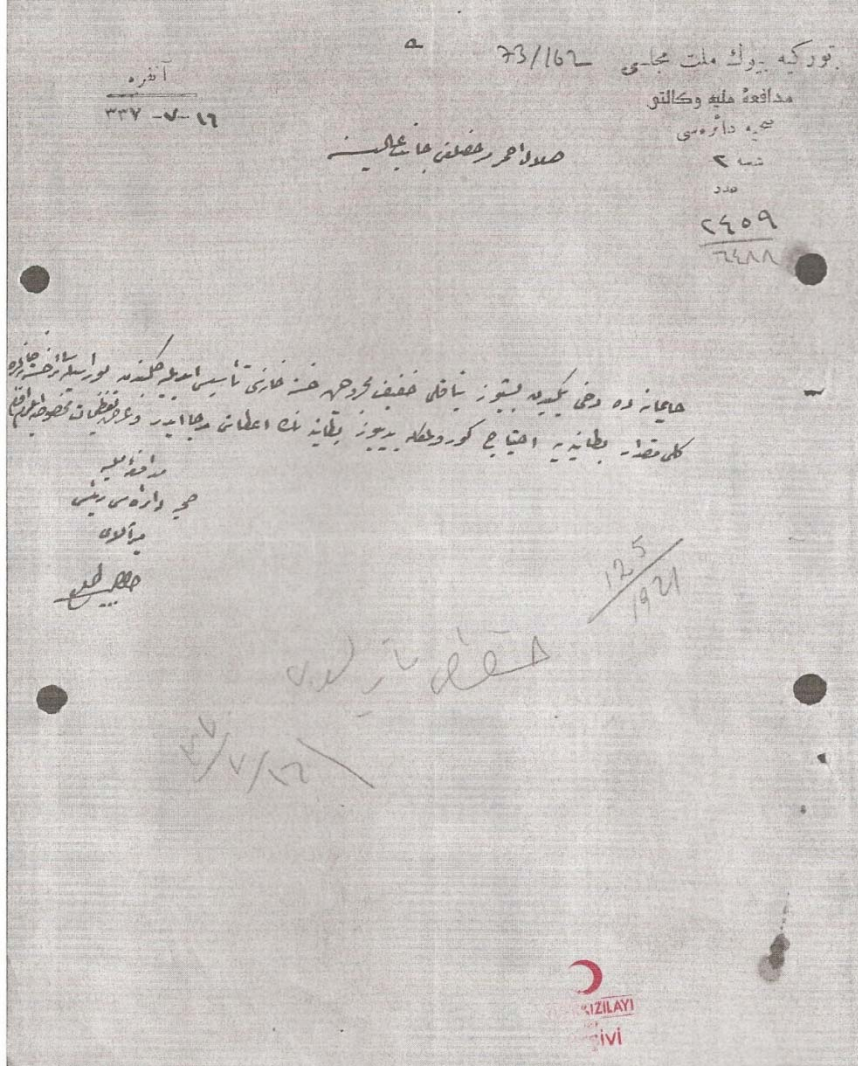
- Adıvar, H. Edip; **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Can Yayınları, İstanbul, 2009.
- Artuç, İbrahim; **Zaferin Ayak Sesleri – Sakarya'dan Lozan'a**, Kastaş Yayınları, Cilt:1, İstanbul, 1996.
- Aysal, Necdet; “Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa ve Haymana”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, (Yay. Haz. T.Faik Ertan – Hakan Uzun), Ankara Üniversitesi TİTE Yay., Ankara, 2015, s. 3-27.
- Baykoç, Hulusi; **İstiklal Savaşı’nda Sakarya Meydan Muharebesi**, (134 sayılı Askeri Mecmua’nın 63 sayılı “Tarih Kısmı” eki), Askeri Matbaa, İstanbul, 1944.
- Çapa, Mesut; **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, 2. Baskı, Ankara, 2010.
- İzzettin (Çalışlar), **Sakarya Meydan Muharebesinde 1. Grup**, (86 sayılı Askeri Mecmua’nın 27 sayılı “Tarih Kısmı” eki), Askeri Matbaa, İstanbul, 1932.
- McCarthy, Justin; **Ölüm ve Sürgün**, Çev: Bilge Umar, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1995.
- Müderrişoğlu, Alptekin; **Sakarya Meydan Muharebesi Günlüğü**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası - Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Teşekkülünden Sakarya Zaferi’ne Kadar İcraat Raporu (23 Nisan 1336 – 23 Eylül 1337)**, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul, 1337.
- Selvi, Haluk; “Mill Mücadelede Haymana’da Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Faaliyetleri”, **Sakarya Zaferi ve Haymana IV**, (Yay. Haz. T.Faik Ertan – Meryem Orakçı), Ankara Üniversitesi TİTE Yay., Ankara, 2016, s. 87-99.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumîsi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umûmîsi'ne Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul, 1339.

Vandemir, Baki; **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, (Yay. Haz. Hayriye Yalçın), Genelkurmay ATASE Yay., Ankara, 2006.

EKLER

EK-1

Haymana'da kurulacak 500 yataklı hafif mecruhîn hastahanesi için gerekli battaniyenin temini hakkındaki yazı. (Kızılay Arşivi, 73/162)

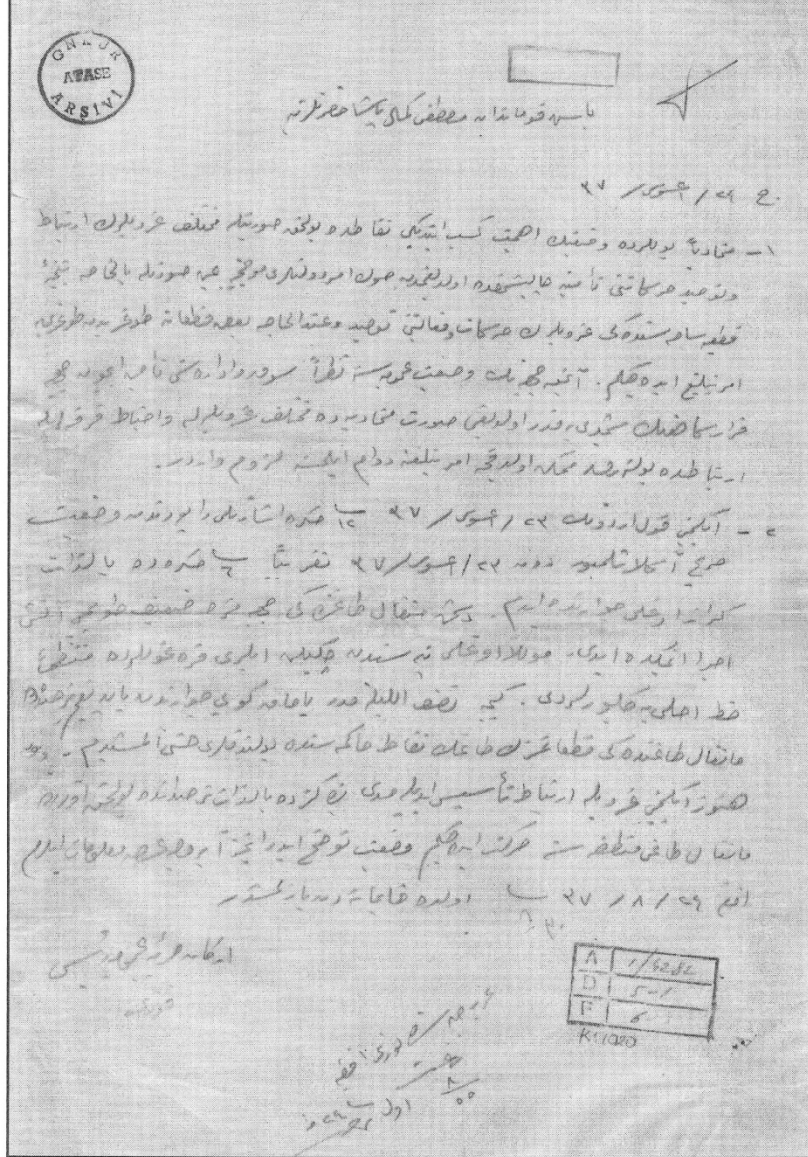
EK-2

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a military order or report. The text is written in a cursive script. At the bottom left, there is a circular stamp that reads "GNKUR ATASE ARŞİVİ". At the bottom center, there is a rectangular stamp with the following text: "A 1/1232", "D 1/1", "F 1/1", and "K1020".

Handwritten Ottoman Turkish text, likely a military order or report. The text is written in a cursive script. At the bottom right, there is a circular stamp that reads "GNKUR ATASE ARŞİVİ". At the bottom center, there is a rectangular stamp with the following text: "A 1/1232", "D 1/1", "F 1/1".

Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Ağustos 1921 tarihinde Fevzi Paşa'ya vermiş olduğu emir.
(Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1020 Gömlek No:5-1, F: 1-1 (24 Ağustos 1337.)

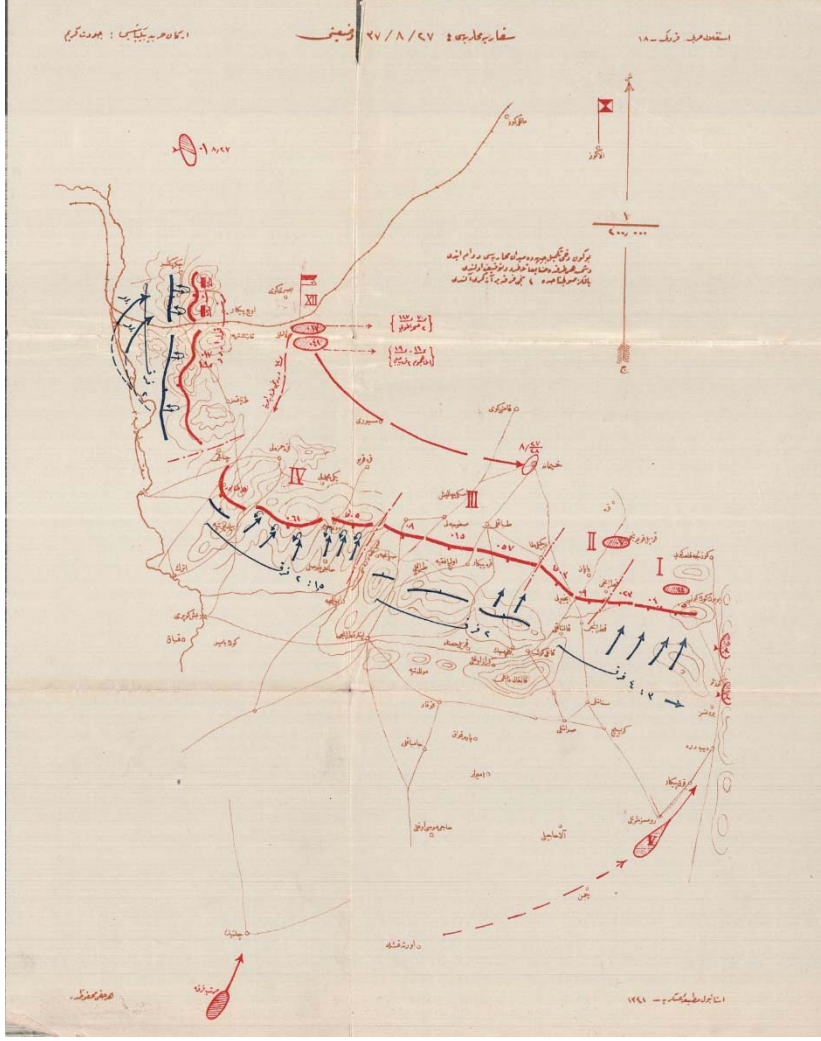
EK-3

Fevzi Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya cevabi yazısı (24 Ağustos 1921)

(Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 1020, Gömlek No: 5-1, F: 6-1 (24 Ağustos 1337.))

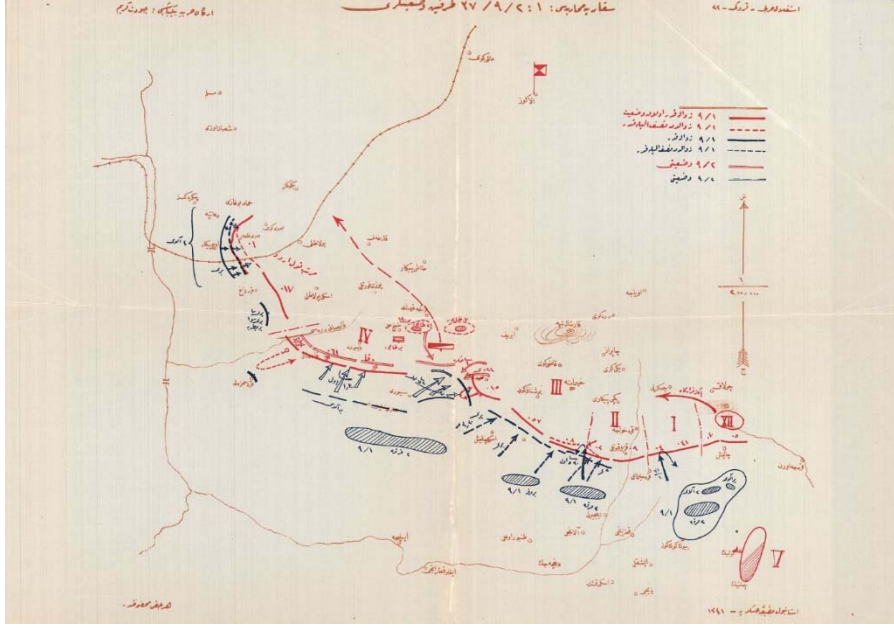
EK-4

Sakarya Meydan Savaşı'nda 27 Ağustos tarihinde tarafların durumu
(Mondros Mütarekesinden Sakarya Savaşına Kadar Türkiye, Milli Kütüphane Harita Kataloğu, 1961, Yer No: Hrt 1994 DD 223)

EK-5

1-2 Eylül'de tarafların durumu

(Mondros Mütarekesinden Sakarya Savaşına Kadar Türkiye, Milli Kütüphane Harita Kataloğu, 1961, Yer No: Hrt 1994 DD 223)

DÖRDÜNCÜ OTURUM
CUMHURİYET DÖNEMİNDE
HAYMANA

ANKARA'DA 1923 SEÇİMLERİ

İhsan GÜNEŞ*

ÖZET

1923'e geldiğimizde Emperyalizme karşı vatanın bağımsızlığını, milletin birliğini savunan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi amacını büyük ölçüde gerçekleştirmişti. Emperyalist güçler ve onların işbirlikçileri yenilmiş Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine çağrılmış ve görüşmeler sürdürülmekte idi. Ancak, savaşı kazanan Türkiye Büyük Millet Meclisinde tartışmalar artmış adeta "Meclis Meclis olmaktan çıkmıştı". Kısa bir yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Paşa Meclisin yenilenmesinin uygun olacağına karar vermişti. Onun bu kararını benimseyen kimi meclis üyeleri 1 Nisan 1923'te daha işgalci güçlerin askerleri İstanbul'dan çıkarılmadan Türkiye Büyük Millet Meclisinin yenilenmesini öngören bir önergeyi Meclis Başkanlığına sunmuşlardır. Gerek hükümet yanlıları gerekse hükümet karşıtları bu teklife olumlu yaklaşmışlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin yenilenmesini engelleyen yasal engelleri kaldırarak seçimlerin yenilenmesine karar vermişlerdir. Bu bildiriye Lozan Antlaşmasını onaylayacak ve Çağdaş Türkiye Cumhuriyetinin kurulması yolunu açacak olan İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin Ankara'da nasıl geçtiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1923, Ankara, Lozan, Seçim, TBMM

THE 1923 ELECTIONS IN ANKARA

ABSTRACT

In 1923, the first Turkish Grand National Assembly that protected the independence and the unity of nation against imperialism achieved its goal substantially. Imperialist Powers and their collaborators were defeated, the government of Turkish Grand National Assembly was called for the peace negotiations in Lausanne. While the peace negotiations were going on, in Turkish Grand National Assembly discussions were intensified. At that time Mustafa Kemal Pasha decided that it would be right to renew the Assembly. Some Assembly members who agreed with Mustafa Kemal Pasha, tabled a motion about renewing the members

* Prof. Dr.; Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.

of the Assembly on 1st April 1923. Both progovernments and antigovernments found this motion favourable and by cancelling the legal hitches which blocked renewing the Assembly decided to renew the elections.

In this paper, the elections in Ankara of the second Turkish Grand National Assembly which would confirm the Lausanne Treaty and would make way for establishing a modern Turkish Republic will be analyzed.

Keywords: 1923, Ankara, Election, Lausanne, Turkish Grand National Assembly

GİRİŞ

Demokratik siyasal sistemlerin temel ögesi parlamentolarıdır. Parlatentonun oluşabilmesi içinde seçimlerin yapılması gerekir.

Türk halkında seçim kültürü 19. Yüzyılın ilk yarısında oluşturulan Muhassıllık Meclisleriyle başlamıştır. Onu eyalet meclisleri ve vilayet idare meclislerinin kurulması izlemiştir. Her ne kadar bunlar yöresel amaçlarla oluşturulmuş olsalar da seçim kültürünün oluşmasına katkıda bulunmuştur.

Türk tarihinde sandık konularak yapılan ilk seçim kanımca 1877 Meclis-i Mebusan-ı için İstanbul'da yapılan seçimdir. Zira bu seçimde yapılan uygulamalar meclis açıldıktan sonra daha da geliştirilerek yasa tasarısına dönüştürülmüş, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayanda görüşülerek kabul edilmiş ancak padişah imzalamadığı için yasa niteliği kazanmamış ve kadük kalmıştır. Buna rağmen 1908'den sonra ki seçimlerin yasal dayanağını oluşturmuş hem imparatorluk hem de cumhuriyet döneminde uygulanmış bir belge olarak tarihe geçmiştir.

1923 seçimlerine gelinceye kadar Türk halkı 5 kez sandık başına gitmiştir. Bunlardan 1920 seçimleri dışındakiler aynı düzlemde gerçekleştirilmiştir. 1923 seçimleri de bu geleneğin bir devamıdır.

Ancak 1923 seçimlerinin kendine özgü bazı özelliklerini unutmamak gerekir. Çünkü 1923 seçimleri emperyalistlerin ülkeyi sömürgeleştirmek, halkı köleleştirmek isteklerine karşı Türk halkının Müdafai Hukuk Cemiyetleri içinde örgütlenecek Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde tüm halkın katılımı ile verilen bir hak savaşı- halk savaşı sonrasında gerçekleştirilmiştir. Henüz kılıçların kınına sokulmadığı, süngülerin çıkarılmadığı, namluların soğumadığı, barış antlaşmasının yapılmadığı, işgalci güçlerin İstanbul'dan ayrılmadığı bir ortamda yapılmıştır. Dolayısıyla bu seçim; biryandan 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla temelleri atılan Yeni Türkiye Devletini çağdaş devlet ve toplum yapısına taşıyacak kurumların, kuralların oluşmasını sağlayacak yolu açarken

öte yandan da Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yürüttüğü politikanın halk tarafından desteklenip desteklenmediğinin adeta bir göstergesi olacaktı. Dolayısıyla bu seçim aynı zamanda hükümet için bir güven oylaması demektir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi 5 Eylül 1920’de kabul ettiği Nisabı Müzakere kanunu ile “Hilafet ve Saltanatın vatan ve milletin istihlas ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar” aralıksız çalışma ilkesini kabul etmişti.¹ 20 Ocak 1921’de meclisçe kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanununda da “4,5,ve 6 maddelerin ancak meclisin 2/3 çoğunluk ile amaca ulştığı kabul edildikten ve yeni seçimler yapıldıktan sonra uygulanması kabul edilmişti.”² Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasından, Saltanatın kaldırılmasından, Osmanlı Devleti’nin sona erdiğinin yerine “Yeni ve milli bir Türkiye Devleti’nin”³ kurulduğunun vurgulanmasından ve Lozan barış görüşmelerinin başlamasından sonra Meclis giderek karışmaya başlamıştır. “Bu meclis harbi yapmak ve zaferi kazanmakla mükellefi” barış antlaşmasını başka bir meclis yapsın sesleri duyuluyordu.⁴ Muhalif tavırlarıyla tanınan Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey’in öldürülmesinden sonra; Birinci Grup ile İkinci Grup arasındaki gerginlik daha da arttı ve seçimlerin yinelenmesine duyulan ihtiyaç kendini iyice hissettirdi. Mustafa Kemal Paşa, yaptığı yurt gezisinde, edindiği izlenimleri Hükümet üyelerine aktardıktan sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanununa eklenen ve seçimlerin yenilenmesini engelleyen, madde 1 Nisan 1923’te kaldırıldı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerin yinelenmesi kararını aldı.⁵

Bu karar vakit geçirilmeden İcra Vekilleri Heyeti Reisine iletilerek seçimlere başlanması istendi.

Hükümet gerekli çalışmaları yaparken Türkiye Büyük Millet Meclisi de mevcut seçim sistemini gözden geçirdi ve seçim mevzuatında bazı değişikliklerin yapılmasına karar verdi. 50 bin erkek yerine 20 bin erkek için bir milletvekili seçilmesi, oy verme yaşının 25 den 18’e indirilmesi, birinci, ikinci seçmen olabilmek ya da milletvekili olabilmek için vergi verme

¹ Sicilli Kavanin, c.1, İstanbul: 1926, s.10-11. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi I. Devre c.3, Ankara, TBMM. Matbaası, s.518-551

² Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 4. Maddesine göre Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca müntehip azadan mürekkebirdir.

³ Madde Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir.

⁴ Büyük Millet Meclisi’nin Heyeti Umumiyesi Teşrinisani iptidasında davetsiz olarak toplanır.

⁵ Bkz. Düstur, 3. Tertip, c.3, Ankara: Devlet Matbaası, 1953, s.102

⁶ İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul, 2008, s.124-128. Suphi Nuri İleri, “Halk Fırkası”, **İleri**, 24 Kânunuevvel 1338

⁷ Bkz. TBMM. Zb. C., 1.Devre, c.28, s.322-348

zorunluluğunun kaldırılması, her 200 erkek kişi için bir ikinci seçmen seçilmesi en dikkati çeken değişiklikler idi.⁶

Seçim kararı hiyerarşik sıra içinde Hükümet Başkanından Dâhiliye Vekiline, oradan da Vali, Mutasarrıf ve kaymakamlıklarla, Belediye Başkanlıklarına iletildi.

Seçimin yapılabilmesi için öncelikle seçmenlerin belirlenmesi gerekiyordu. O günkü mevzuata göre seçim kararı belediyelere ulaştınca Belediye Başkanları mahalle ve köy muhtarlarını çağırarak seçim defterlerinin(Defter-i Esasi)(Seçmen Kütüğü) hazırlanmasını istiyordu. Muhtar imam, papaz ve mahallenin ileri gelenlerinden iki ya da üç kişinin yardımı ile bu defterler hazırlanıyordu. Defterler iki bölüme ayrılıyordu. Birinci bölüme sıfır yaştan 18 yaşına kadar olan erkeklerin, ikinci bölüme ise 18 yaşından yukarı olan erkekler yazılıyordu. Yaşları bilinmeyenler tahmini olarak yazılıyordu. 18 yaşından yukarı olanların adlarının yanına seçme yeterliliğine sahip olup olmadıkları da yazılıyordu. Defterler 8 gün içinde bitirilmek zorundaydı.

Nüfus defterleri (Defter-i Esasi) hazırlanıp kaza belediye başkanlıklarına ulaşmaya başlayınca Belediye başkanının başkanlığında kaza idare meclisinin halk tarafından seçilmiş üyeleri ile Belediye Meclisi üyeleri arasında kazanın büyüklüğüne göre 4-10 kişi arasında bir Heyet-i Teftişîye(Seçim Kurulu) oluşturuluyordu. Üye sayısı artırılmak istenir ise dışarıdan alınacak kişiler konusunda da Heyet-i Teftişîye karar verebiliyordu.

Heyet-i Teftişî'ye mahallelerden gelen defterleri inceliyor varsa yanlışlıkları düzeltiyor, eksiklikleri gideriyor ve seçmen sayısını belirliyordu. Defterler halkın kolayca göreceği yerlerde askıya çıkarılıyor yapılan itirazlar da değerlendirildikten sonra belediyeler seçime hazır hale gelmiş oluyordu.

Kaza Heyet-i Teftişîyesi, nüfus defterlerini hazırlarken aynı zamanda kaza nüfusunu da saptayıp livaya bildiriyordu. Liva Heyet-i Teftişîyesi, tüm kaza sonuçlarını aldıktan sonra livadan seçilecek milletvekili sayısını saptıyor ve Dâhiliye Vekâletine bildiriyordu. Kaza Heyet-i Teftişîyesi aynı zamanda ikinci seçmen sayısını da belirliyordu. Seçim iki dereceli olduğu için ikinci seçmen sayısını önemliydi. Seçmenler önce ikinci seçmenleri seçecek onlar da milletvekillerini seçecekti. 300 kişiye kadar bir ikinci seçmen seçilecekti.

İkinci seçmen seçimi nahiyelerde yapılıyordu. Nahiyeye bağlı köy seçmenleri nahiyeye geliyor ve günde 300 seçmen oy verecek şekilde bir düzenleme yapılıyordu. Oy verme işine nahiyeye en uzak köyden

⁶ Düstur, c.4, s.17-18

başlanıyordu. Her nahiyeye Heyet-i Teftişiye'ce bir seçim memuru görevlendiriliyor ve yanına güvenlik görevlisi asker veriliyor. Kaza Heyet-i Teftişiye'si köylerin ve mahallelerin hangi günde oy kullanacaklarını belirliyor ve bunu köy ve mahalle halkına duyuruyordu. Köylüler/mahalleliler de o gün gelip oylarını kullanıyorlardı. Bu memurun başkanlığında köyün dini yapısına göre imam, papaz, haham ve nahiye meclisi başkanı ve üyelerinin arasından seçilecek kişilerden bir sandık kurulu oluşturuluyor ve bu kurul sandığın nereye konulacağını belirliyor, oyların düzenli bir şekilde kullanılmasını sağlıyordu. Hangi köy oy kullanacak ise o köyün muhtarı da sandık kurulu içinde bulunuyordu.

İkinci seçmenlik için siyasal örgütler- ki 1923 seçiminde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun- adaylarını gösteriyor ya da kişiler kendileri aday olabiliyordu. Seçmenler de istediklerine oy verebiliyorlardı. Seçim çoğunluk sistemine göre yapıldığı için kimler çok oy almış ise onlar ikinci seçmen seçilmiş oluyordu.

Milletvekili seçimi kazalarda oluyordu. İkinci seçmen seçimi kazalarda bittikten sonra, Liva Teftiş Heyeti'nin belirlediği günde ve belirlediği yerde tüm kaza ikinci seçmenleri toplanıyor siyasal örgütler tarafından aday gösterilen, bağımsız olarak adaylığını koyan ya da 300 imza ile halk tarafından aday gösterilenlerden birine oyunu veriyordu. Çoğunluk esastı. Kazalardan alınan sonuçlar livaya bildiriliyor ve tüm kaza sonuçları alındıktan sonra kimlerin seçildiği Liva Heyet-i Teftişiye'since saptanıyor ve seçilenlere mazbataları verilerek Ankara'ya gönderiliyordu. Seçim sonuçları Dâhiliye Vekilince açıklanıyordu.

Bu teorik çerçeve içinde Ankara seçimlerine baktığımızda nasıl bir gelişme görüyoruz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin seçimlerin yenilenmesine dair aldığı 1 Nisan 1923 tarihli karar, vakit geçirilmeden aynı gün hükümete bildirildi.

Dâhiliye Vekili'nin seçimlere başlanılmasını öngören yazısı Belediye Başkanlığı'na ulaştıktan sonra Ankara Belediye Başkanı Ali Bey de hazırlıklara başladı. Bu çerçevede uygulamadaki seçim kanunu göz önüne alınarak 8'i belediye, 2'si idare meclisi üyesi olmak üzere bir Heyet-i Teftişiye oluşturdu.⁷ Başkanlığına ise Reis Ali Bey üslendi.

⁷ Üyeler şunlardı: Meclis İdare Azasından Tahsildarzade Hacı Ahmet Efendi, Eşraftan Nazım Bey, Belediye Meclis Azasından Küçükçüzade Feyzi, Toygarzade Naşit, Terdibanlızade Necib, Hoca Abdülkadir, Ser atarzade Hacı Kerim, Hoca Abdülhalik, Karabiber Ahmet Efendilerden. **Anadolu'da Yeni Gün**, 18 Nisan 1339 (1923), s. 1; **İleri**, 22 Nisan 1339 (1923), s. 2.

Seçim kararının dâhiliye vekâletince mülki amirlere ve belediye başkanlıklarına ulaştırıldıktan sonra ülkedeki seçim faaliyetleri fiilen başlamış oldu. Belediye başkanlıkları nüfus defterlerinin hazırlanması için gerekli çalışmaları başlattı. Nüfus defterlerini şehirlerde mahalle muhtarı, imam ve papazlar ile mahalle ileri gelenlerinden 2 ya da üç kişi tarafından hazırlanacaktı. Bunlar mahallelerinde oturan erkekleri nüfus defterlerine yazacaklardı. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın karargâhı olan Ankara'nın nüfus durumu bir hayli karışıktı. Çeşitli nedenlerle insanlar yaşadıkları yerleri terk ederek ya zorunlu ya da görev gereği olarak Ankara'ya gelmişlerdi. Seçim yapılırken bunların da seçmen olması gerekiyordu. Defterde adı olmayanların oy kullanmaları mümkün değildi. Bu nedenle mahalle muhtarları yayınladıkları bildirimlerle mahallede oturan halkı nüfus defterlerine yazılmaya çağırırdı.⁸

Ankara'nın 75 mahallesinin seçim defterleri 23 Mayıs'ta tamamlanmıştır. 62 Nahiyeden de 32'i defterlerini bitirmiş, 30 nahiye ve Bağlı köylerin de defterlerinin tamamlanması beklenmiştir. Haziran başında nüfus defterlerinin hazırlanması tamamlanmış ve hazırlanan nüfus defterleri Heyet-i Teftişîye'ye verilmiştir. Defterler, Heyet-i Teftişîye tarafından incelendikten sonra mahallelerde halkın göreceği yerlerde askıya çıkarılmıştır. Defterde adları bulunmayanlarla birlikte Ankara'lı olmayıp ta seçim süresi içinde Ankara'da bulunacakların da Belediye'ye başvurmaları istenmiştir.⁹ Ankara'da bulunan yabancılar için bir defter hazırlanmış ise de yabancılar pek itibar etmemiş, Belediye Başkanının açıklamalarına göre 100 kişi kaydını yaptırmıştır.¹⁰ Defterler Heyet-i Teftişîye tarafından incelendikten ve eksiklikler tamamlandıktan varsa yanlışlıklar giderildikten sonra kesin seçmen listeleri oluşturuldu. Ankara'nın 117 957 erkek nüfusunun olduğu saptanmıştır.¹¹ Buna göre Ankara'dan 6 milletvekili seçilecekti.

⁸ Örneğin Hacı Murad Mahallesi duyurusunda şöyle deniliyordu:

“Hacı Murad Mahallesinden derdest-i icra bulunan mebus intihabatına esas olmak üzere muktezi defatar-ı esasiyenin tanzimine başlandığından mahallemizde müsteciren mukim bulunan bilumum zevatın ve aileleri efradından nüfus-ı zükurun esami ve tarih-i tevellüdlerini müstacilen imam Hacı Ahmed Efendi'ye bildirmeleri mercudur.”

Hacı Ayvaz, Hacı Murat, Hacı Seyit, Öksüzce, Hacı Doğan mahallesi ihtiyar heyeti bildirimleri için, bkz. **Anadolu'da Yeni Gün**, 11-16 Nisan, 110-11 Haziran 1339 (1923), s.1-2.

⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Haziran 1339, s.3

¹⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Haziran 1923, s.1.

¹¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Haziran 1923, s.3 Bazı yerlerde bu nüfusun 116 117 olduğu yazmaktadır.

1 Haziran'da seçim defterleri tamamlanmış 4 Haziranda askıya çıkarılmıştır.¹²

Ankara Heyet-i Teftişyesi 18 Haziran 1923'te "Müntehib-i sani intihabı başlıyor. Şehrimiz fikirde ve emelde ittihatta bütün Anadolu'nun gösterdiği ruhtan geri kalmayacaktır" diye başlayan bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiriye göre; 20 Haziran 1923 tarihine denk gelen Çarşamba günü Belediyede ikinci seçmenlerin seçimine başlanacağı ve 1 Temmuz'a kadar süreceği belirtiliyordu. Herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için hazırlanan programa uyulmasını isteniyordu.¹³ Ayrıca her mahallenin seçmenlerinin belirlenen günde mahallenin imamı, muhtarı, mahalle meclisi üyelerinden ikişer kişi ile toplu olarak gelerek Heyeti Teftişye huzurunda seçim pusulalarını sandığa atmalarının zorunluluğu da vurgulanıyordu.

Yapılan planlamaya göre; 20 Haziran Çarşamba gününde Hacıbayram, Ahi Yakup, Osmaniye, Hamidiye, Afi, İğneci Belkıs, Kureyş, Bustaniye, Akşemseddin, Mahalleleri, 21 Haziranda Hacı Doğan Müslim, Hacıdoğan Gayrimüslüm, Valtarin, Hatuniye, Leblebici, Türk ve Muhacir Yenice, İstasyon, İmam Yusuf, 23 Haziran'da Hacı Ashab, Boyacı Ali Gayrimüslim, Boyacı Ali Müslüm, Dellal Karece, Hoca Hindi Müslüm, Hoca Hindi Gayri Müslüm, Pazar-ı ganem, 24 Haziran'da Debbâğın Gayrimüslüm, Debbâğın Müslüm, Balaban, Börekçiler, Hoca Beşe, Ahi Tuğra, Hallacı Mahmut Gayrimüslüm, Hallacı Mahmut Müslim, Papani, Baklacı, İbnGökçe Alibey, Şeyh İzzeddin, Tevlice, 25 Haziran'da İmaret, Hacettepe, Kulderviş, Hacı İbn Seyid, Teke Ahmed, 26 Haziran'da Hacı arab, Mevcud, Sırac Sinan, Şükriye, Hacı Musa, 27 Haziran'da Hacı Murad, Katani, Boşnak Beyi, Merveri, Geçek, Çeşme, 28 Haziran'da Sultan Alaattin, Ramazan Şemseddin, Dudıran, Emirler, Misafir Fakih, Direkli, Minellabüyük, Kayabaşı, 30 Haziran'da Hacı Ayvaz, Helvayı, Hanife Bayazıd, Hacı Halil, Yakup Herat, Gengi,, Yusuf Abbas, Rüstem Nal, Ürgüb, Sabuni, 1 Temmuz'da Öksüzce, Makdem, Erzurum ve Buriyacı mahalleleri oylarını kullanacaktı.¹⁴

Seçim sandığı 19 Haziran'da üzeri pembe bir örtü ile sarılmış ve bir iki bayrak ile süslenerek bir arabaya konmuştur. Önde mızıka olduğu halde kentin kalabalık sokaklarında dolaştırıldıktan sonra Belediye'ye getirilmiş, Belediye

¹² **Hakimiyet-i Milliye** 22 ve 23 Mayıs, s.1,3. 19-20 Haziran 1923, s.3. Kazalardaki ikinci seçmen seçimi 8 Haziran ile 25 Haziran ile 25 Haziran 1923 arasında tamamlandı. İkinci seçmenlerinin aldıkları oylar için bkz. **Hakimiyeti Milliye**, 5 Temmuz 1923, s.1

¹³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 19-20 Haziran 1339 (1923), s.3. Kazalardaki ikinci seçmen seçimi 8 Haziran ile 25 Haziran 1923 arasında tamamlandı. İkinci seçmenlerin aldıkları oylar için, bkz. **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Temmuz 1339 (1923), s.1.

¹⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Haziran 1923, s.2.

başkanı Ali Bey oy verme işleminin saat sabah 1.30'dan akşam 10.30'a kadar süreceğini belirtmiştir.¹⁵

20 Haziran'da Ankara halkı sabahın erken saatlerinden başlayarak sokağa fırlamış ve Belediyeye yönelmiştir. Oy verilecek yer olan Belediye binası erkenden bayraklarla süslenmiş, davul ve zurnanın yanı sıra Büyük Millet Meclisi'nin mızıkta takımı da Belediye bahçesine getirilerek seçmenlerin oylarını kullanırlarken sıkılmaları önlenmeye çalışılmıştır. Yöneticiler oy verme işlemini adeta bir eğlenceye dönüştürmeye özen göstermişlerdir. Heyet-i Tetfişiyeye ve Belediye Meclisi üyeleri geldikten sonra Mızıkta e ezanı saat 3 buçukta İstiklal Marşını çalmaya başlamış, gelen seçmenler Belediye salonuna alınmış, seçimin mutlu sonuç vermesi için dua edilmiştir. Ardından Belediye Başkanı şu konuşmayı yaparak oy verme işlemini başlatmıştır...

“Efendiler

Hükümet-i Milliyemizin her tarafında intihab icra edilmekte olduğu gibi bugün dahi min-el kerim Ankara'da intihaba başlıyoruz. Cenabi hak bu intihabımızı necip Türk milleti ve alem-i İslam için mesut ve müteyemmin buyursun Amin. Halkımız harekât-ı milliyenin bidayetinden beri Gazi Baş Kumandanımız ve münci ve halaskarımız Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin etrafında nasıl bir kitle-i vahide halinde çalışmış ve ahz-ı mevki etmiş ise bu intihabta da reisi bulunduğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin umdeleri etrafında müttehiden ısbat-ı vücut edecektir.”¹⁶

Seçmenler kime oy verecekti?

Bir yandan seçmen listeleri hazırlanırken öte yandan da ikinci seçmen adaylarının saptanmasına çalışıldı. Bu sırada kimi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti karşıtlarının kendi adaylarını seçtirmek için 42 kişilik bir liste hazırlayarak el altından seçmenlere ulaştırmaya çalıştığı saptanmıştır.¹⁷ Bu durumu farkedene Müdafaa-i Hukukcular Devlet katında görev almış, mahalle halkı üzerinde etkinliği olan kişilerden bir liste hazırlayarak seçmenlere sunmuşlardır. Bu listenin içinde Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere kimi milletvekili adayları, Ankara halkı üzerinde etkin olan din adamı ve eşraftan da bazı kişiler vardı.

Oy verme işlemini başlayınca seçmenler; Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından gösterilen ikinci seçmen adaylarını incelemişler ve kendilerine verilen altı, Ankara Heyet-i Teftişiyeye'sinin mührü ile mühürlenmiş oy

¹⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 20 Haziran 1339 (1923), s.4.

¹⁶ Hâkimiyet-i Milliye, 21 Haziran 1923, s.1

¹⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 19 Haziran 1339 (1923), s.3.

pusularına uygun gördükleri isimleri yazmışlardır. Ardından özel deftere adını yazdırdıktan sonra ikinci seçmenlerin adlarını yazdığı oy pusulasını sandığa atmıştır. Davullar, zurnalar çalmış, musiki icra edilmiş, öğle arası yemek molası verilmiş sonra oy verme işlemine devam edilmiştir.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa 20 Haziran'da saat 3 buçuk civarında yaverleri Mahmut ve Muzaffer Beyler ile birlikte oy verme yerine gelmiş Vali, Belediye Başkanı, Polis Müdürü, Heyet-i Teftişîye üyeleri, Mahalle Muhtarları Heyeti ve seçmenler tarafından karşılanmıştır. Bir süre Belediye Başkanının odasında dinlendikten sonra oy pusulasını ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ikinci seçmen adaylarının listesini almış ve bunlara bakarak adayların adlarını oy pusulasına yazmıştır. Adayların arasında kendi adı da olmasına karşın oy pusulasına adını yazmamıştır. Bunu gören Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey, oy pusulasını sandığa atarken müdahale etmiş ve Paşa'dan oy pusulasına Gazi Paşa'nın adını da yazmasına izin vermesini rica etmiş, Paşa'da bu ricayı kırmayarak kendi adını ikinci seçmenlerin en başına yazdıktan sonra oyunu sandığa atmıştır.¹⁹ Mustafa Kemal Paşa şu isimleri tercih etmişti: Müftü Hacı Atıf Efendi, eski Müftü Rıfat Efendi, Kınacızade Şakir Efendi, Müderris Abdülkadir, Çubukçuzade Mustafa, Karabiberzade Ahmet, Çulhazade Rıfat, Mumcu Hacı Mehmet, Kütükçüzade Feyzi, Yağcızade İsmail, Koçzade Mustafa, Hamamcızade Halil Ağa, Şeyh Şemseddin, Adamzade Ahmet Efendi, Müderris Tevfik, Kavukzade Mehmet, Ittarzade Rasim Efendi, İlimdarzade Hasan, Şemsizade Ahmet, Bulgurluzade Asım, Belediye Reisi Ali Bey, Ittarzade Hacı Kerim, Sultan Alaattin Müderrisi Ahmet, Hatib Hacı Ahmet, Yağcızade Mesut, Hanıfzade Ahmet, Toygarzade Naşid, Abdülhalik Efendi, Tahsildarzade Osman, Erzurum İmamı Ali, Kütükçüzade Halim, Kınacızade Mehmet, Börekçüzade Hazım, Gedikzade Ali, Odabaşzade Mehmet, Ömer Mümtaz Bey, Topçuzade Mehmet, Bostancılarşeyhi Hacı Mahmut Ağa, Balıkçızade Tevfik, Arif Çavuş, Debbâğ Hacı İbrahim Ağa.²⁰

Bu seçimde sadece Türk ve Müslüman olanlar değil Müslüman olmayan kesimlerde seçime katılarak ülkenin kaderi hakkında söz söyleme haklarını kullanmışlardır. Ankara'daki Musevi seçmenler 23 Haziran'da, Mustafa Kemal Paşa'nın bir çerçeve içine yerleştirilmiş fotoğrafı önlerinde öğrencileriyle birlikte davul-zurna eşliğinde Belediyeye gelerek oylarını

¹⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Haziran 1339 (1923), s. 1. Ankara'dan seçilen ikinci seçmenler ve aldıkları oylar için, bkz. **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Temmuz 1339 (1923), s.1-2.

¹⁹ Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın oy verdiği ikinci seçmen adayları için, bkz. **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Nisan 1339 (1923), s.1.

²⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Nisan 1339 (1923), s.1.

kullanmışlardır.²¹ Ankara merkezdeki ikinci seçmen seçimi 4 Temmuz'da tamamlanmış ve Ankara Merkezden 74 ikinci seçmen seçilmiştir.²²

Merkez kazanın dışındaki yerlerde ise seçim şöyle yapılıyordu. Kaza Belediye başkanı belediye sınırları içinde mahalle muhtarı, imam, papaz, haham vb. dini cemaat başkanları ve mahalle ileri gelenlerinden 2 ya da 3 kişinin yardımı ile nüfus defterleri hazırlanıp Kaza heyet-i Teftişyesine veriliyordu. Onların incelemesinden sonra halkın kolayca inceleyeceği yere asılıyor ve gelecek itirazlara göre gerçek seçmenler belirleniyordu.

Köylerde ise seçmenler şöyle belirleniyordu. Seçim kararı kazaya ulaşınca kazaya bağlı nahiye meclislerinin başkanı ve yardımcısı kazaya çağırıyor ve onlara nüfus defterlerinin nasıl hazırlanması gerekeceğini anlatıyor. Onlar da nahiyeye dönünce köy muhtarlarını, imam, papaz, haham vb. din önderleriyle köyde saygın 2 ya da 3 kişinin yardımıyla köyde oturan erkek nüfusun deftere yazılması sağlanıyordu. Defterler iki nüsha oluyor biri muhtarda kalıyor diğeri Kaza Meclisi Reisine onun vasıtasıyla da kaza teftiş heyetine gönderilerek eksiklikler, yanlışlıklar giderilerek kesin seçmen listesi belirleniyordu.

1923 Seçimleri sırasında Ankara vilayetinin 11 kazası bulunuyordu.

Yabanabad da 7 Haziran'da, Beypazarı'nda 8 Haziran'da, Haymana'da, Zir'de 13 Haziran'da, Merkez Kaza'da 18 Haziran'da, Çubuk'ta 20 Haziran'da, Keskin'de 21 Haziran'da, Ayaş'ta 25 Haziran'da, Bâlâ'da 30 Haziran'da ikinci seçmen seçimine başlanması kararı alınmıştır.²³ Saptayabildiğimiz kadarıyla Haymana, Yabanabad, Nallıhan, Zir ve Beypazarı ikinci seçmen seçimleri 23 Haziran'a kadar tamamlanmıştır. Haymanadan 76, Yabanabad'dan 69 (79), Nallıhandan 26, Zir'den 35, Beypazarı'ndan 48 ikinci seçmen seçilmiştir.²⁴

²¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Haziran 1339 (1923), s.2.

²² **Akşam**, 4 Temmuz 1339 (1923); **Hâkimiyeti Milliye**, 19-20 Haziran 1923, s.3. İkinci seçmenlerinin aldıkları oylar için bkz. **Hâkimiyeti Milliye**, 5 Temmuz 1923, s.1

²³ **Hâkimiyet-i Milliye** 5 Haziran 1923, s.3

²⁴ **Hâkimiyet-i Milliye** 24 Haziran 1923, s.2. Bâlâ, Keskin ve Çubuk seçimleri devam etmektedir. İkinci seçmenlerden bazılarının aldığı oy miktarı şöyleydi: Mustafa Kemal Paşa 2276, Kütükçüzade Feyzi Efendi 2276, Toygarzade Naşid Efendi 2234, sabık Müftü Rıfat Efendi 2224, Belediye Reisi Ali Bey 2224, Şemsizade Ahmet Efendi 2224, Müderris Abdülkadir Efendi 2219, Şeyh Şemsettin Efendi 2218, Müftü Hacı Atıf Efendi 2216, Seratarzade Rasim Efendi 2215, Hınıfzade Ahmet Efendi 2214, Sarıkadı Müderrisi Tevfik Efendi 2214, Ömer Mümtaz Bey 2213, Seratarzade Hacı Kerim Efendi 2213, Abdülhak Efendi 2213, Mehmet Efendi 2213, Boğacızade Mesut Efendi 2213, Kınacızade Şakir Efendi 2212, Hatip Hacı Mehmet Efendi 2209, Koçzade Mustafa Efendi 2208, İlimdarzade Hasan Efendi 2207, Kütükçüzade Hilmi Efendi 2207, Karabiberzade Ahmet Efendi 2207, Bostancılar Şeyhi Hacı Mehmetağa 2203 vb. bkz. **Hâkimiyeti Milliye**, 5 Temmuz 1923.

MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ

Milletvekili seçiminin yapılabilmesi için önce milletvekili adaylarının belirlenmesi gerekiyordu. Ankara’da içinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk GrubuYönetim Kurulu üyelerinin, Nafia Vekili Feyzi Bey’in, İktisat Vekili Mahmut Esat Bey’in, Dış İşleri Vekili İsmet ve Necati Beylerin, Ali Fuat ve Kâzım Karabekir Paşaların, Sivas Milletvekili Rasim Bey’in ve Posta Telgraf Umum Müdürü Sabri Bey’in de bulunduğu bir seçim komitesi kurulmuştu. Milletvekili adayları burada görüşülüyordu.

Gençler Birliği Yurdu’nun girişimi ile Hüseyin Ertuğrul Bey’in başkanlığında Ankara eşraf ve aydınları 21 Nisan 1923’te Türk Ocağı binasında bir toplantı yapmışlar ve seçim konusunu tartışmışlardır. Toplantıda Hüseyin Ertuğrul, kimyager Refik, Avukat Ekrem Bey ile Tacettin Şeyhi Tacettin Efendi, Beypazarı Eşrafından Ali Ağa, Emin ve Talat Beyler gösterilecek adaya özen gösterilmesini istemişlerdir. Müdafaa Hukuk Grubu ile görüşülerek Grubun umdelerini kabul eden adayların benimsenmesini istemişler ve Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuad Paşa, Dr. Ertuğrul Bey, Kimyager Avni Refik Bey, İstanbul Sıhhiye Müdürü Dr. Saadetin Bey, Mülkiye Müfettişi Mecdi Fevzi, Vilayet Encümeni Üyesi Muharrem Bey’i²⁵ milletvekili adayı olarak görmek istediklerini Müdafaa Hukuk Cemiyetine önermeyi kararlaştırmışlardır. Ayrıca, Ankara’nın kazalarından seçilen ikinci seçmenlerden bir grup Ankara’ya gelerek milletvekili adaylarının saptanması konusunda Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüşlerdir. 2 Temmuz 1923’te Ankara Belediyesinde yapılan toplantıda seçim konusunu ve milletvekili adaylarını tartışmışlardır. İkinci seçmenler kimi milletvekillerine karşı olumsuz tavır sergilemiş ve bunların adlarını Mustafa Kemal Paşa’ya vermişlerdir. Milletvekili adaylarının kazalarından olmasını istemişlerdir. Ancak Gazi Paşa’nın, Ali Fuat Paşa’nın ve Rıfat Efendi’nin Ankara milletvekili olmasını da istemişlerdir. Ankara’dan 6 milletvekili seçileceği için öteki üç kişinin de Mustafa Kemal Paşa tarafından belirlenmesini istemişlerdir. Ancak Gazi Paşa onların da katılımcılar tarafından belirlenmesi isteyince ortaya uzun bir liste çıkmıştır. Gazi Paşa kendisinin İzmir’den seçildiğini söylemiş ise de ikinci seçmenler itiraz etmiş ve “behemehal” Ankara milletvekili olarak görmek istediklerini belirtmişlerdir. Bu toplantıdan sonra Gazi Paşa İntihap komitesi toplantısına katılarak Ankara milletvekili adayları sorununu görüşmüştür.²⁶ Ankara’dan 6

²⁵ **İkdam**, 22 Nisan 1339, s.1. **Anadolu’da Yeni Gün**, 22 Nisan 1923, s.1.

²⁶ **İleri**, 3 Temmuz 1339, s.3. **İkdam**, 4 Temmuz 1339, s.1. **Hâkimiyeti Milliye**, 3 Temmuz 1339, s.1.

milletvekili seçilecekken²⁷Müdafaai Hukuk Cemiyeti Merkezi 6 Temmuz'da şu 13 kişiyi milletvekili adayı olarak açıklamıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Rıfat Efendi, İhsan Bey, Hilmi Bey, Ömer Mümtaz Bey, Şemseddin Efendi, Kınacızade Şakir Efendi, Ahmed Bey, Rasim Efendi, Haydar Bey, Muharrem Efendi, Hacı Abdullah Efendi.²⁸ Bunlardan Rıfat Efendi ile Rasim Bey buldukları görevi yapacaklarını söyleyerek seçime katılmayacaklarını belirtmişlerdir. Geriye kalan 11 kişiden 6 kişi seçilecektir. Dolayısıyla Ankara halkına adaylar arasında bir tercih yapma hakkı tanınmıştır.

Milletvekili seçimi Ankara'nın kazalarında ayrı günlerde yapılmıştır. Haymana, Bâlâ, Yabanabad ve Çubuk'ta 12 Temmuz'da, Ayaş'ta 14 Temmuz'da, Nallıhan'da 15 Temmuz'da, Beypazarı, Zir'de 16 Temmuz'da, Kalecik ve Merkez Kaza'da 21 Temmuz'da, Keskin'de 22 Temmuz'da yapılmıştır.

Milletvekili seçimine katılarak oy kullanacak olan ikinci seçmenlerin kazalara göre dağılımı şöyledi. Haymana 76, Merkez kaza 74, Kalecik 73, Keskin 70, Yabanabad 69, Ayaş 54, Beypazarı 48, Bâlâ 44, Zir 35, Çubuk 29, Nallıhan 26 ikinci seçmene sahipti.

Bu 11 adayın aldıkları oylara baktığımızda, Mustafa Kemal Paşa'nın 598, Ali Fuat Paşa'nın 585, İhsan Bey 407, Kınacızade Şakir Efendi 345, Hilmi Beyin 372, Ömer Mümtaz Bey 293 oy ile milletvekili seçildiği görülmektedir.²⁹

Haymana ikinci seçmenlerinin tercihi şöyle olmuştur. Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşa 76, İhsan Bey 70, Ömer Mümtaz Bey 55, Kınacızade Şakir Efendi 44, Hilmi Bey 38. Dolayısıyla Haymana Kurtuluş Savaşı'nın iki önderine oy birliği ile oylarını kullanmaktan çekinmemiştir.

²⁷ İleri, 6 Temmuz 1339, s.3

²⁸ Hâkimiyeti Milliye, 6 Temmuz 1339, s.1.Rıfat Efendi ile Rasim Bey adaylıktan çekilmişlerdir. Hâkimiyeti Milliye, 9 Temmuz, 1339, s.1.

²⁹ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin verdiği bu sonuçlardan Hilmi Bey ile Ömer Mümtaz Bey'in aldıkları oyların toplamında bir yanlışlık var. Bizim yaptığımız tabloya göre Hilmi Bey 345, Ömer Mümtaz Bey 293 oy almıştır.

	Gazi Mustafa Kemal Paşa	Ali Fuat Paşa	Hukuk Müşaviri İhsan Bey	Kınacı-Zade Şakir Efendi	Hilmi Bey	Ömer Mümtaz Bey	Haydar Bey	Şeyh Semsettin Efendi	Muharrem Bey	Ahmet Bey	Hacı Abdullah Efendi
Haymana	76	76	70	44	38	15	54	21	19	7	
Balı	44	44	42	18	26		29				
Yabancabad	69	69	67		68	7	11	62	48	4	
Çubuk	29	28	25	16	2		6	12	24	18	7
Ayaş	54	51	4	4	50	53		52	1	51	
Nallıhan	26	26		16		16	100	16		26	
Beypazarı	48	48	2	31	48	36	2	47		20	
Zir	35	35	8	34	35	35		28			
Kalecik	73	68	57	46	58	12	23	15			70
Merkez Kaza	74	70	62	69	20	49	20	29			
Keskin	70	70	70	67		70	15				50
	598	585	407	345	345 ³⁰	293	160	282	92	126	127

³⁰ Hâkimiyet-i Milliye’de Hilmi Bey’in 372 oyla seçildiği yazmaktadır. Bkz. **Hakimiyeti Milliye**, 23 Temmuz 1923, s.1. Eğer sonuç böyle ise ya Keskin’den aldığı oy yazılmamış, ya da Merkez kazadan aldığı oy eksik yazılmıştır.

آنگره نامزدلری اعلان ایدیلدی
 ۱۳ نامزدده آنچی معیوت جیفاره جعفر
 در معیوت حوقل شیت بیگم کیریمی آنقره نامزدلری شیت اعلان ایدیلدی.
 آنقره نامزدلر ایون ۱۳ مارچ کوندا کیریمدی.

- ۱ - کریم پروتک مش بیگم بیگی باس لیماسان
- ۲ - قادی مصطفی کوندا مش بیگم بیگی باس لیماسان
- ۳ - آنقره مش بیگم بیگی باس لیماسان
- ۴ - دامله رفیق مش بیگم بیگی باس لیماسان
- ۵ - مینوش مش بیگم بیگی باس لیماسان
- ۶ - مینوش مش بیگم بیگی باس لیماسان
- ۷ - مینوش مش بیگم بیگی باس لیماسان
- ۸ - مینوش مش بیگم بیگی باس لیماسان
- ۹ - مینوش مش بیگم بیگی باس لیماسان
- ۱۰ - مینوش مش بیگم بیگی باس لیماسان
- ۱۱ - مینوش مش بیگم بیگی باس لیماسان
- ۱۲ - مینوش مش بیگم بیگی باس لیماسان
- ۱۳ - مینوش مش بیگم بیگی باس لیماسان

ارداهده، لایزنسده، قره سی ختام لولری
 دون اوج دارا اناپیادهما ساییشیت بیز مشدد. چو بولک مشیت
 القان ایلدی بکی اعصار شیدرد.
 ۱- اردهان (۱) سابق قره سی بیگم بیگی باس لیماسان

آنگره شهری منتخب ئانیلری
مدافعه حقوق نامزدلری فاهر براکرتیت قازانمشلردرد
 دون آنقره منتخب ئانیلری اصابت ایلدی و مدافعه حقوق نامزدلرک فاهر براکرتیت
 قازاندی کورواقتدر. مدافعه خارجدن بر جوق دوته رای و بر ایددر. وائی آلایرک اسماسیل
 بروجه آئی عرس الیلورد.

مدافعه حقوق نامزدلری

۲۲۷۶ مصطفی کالان پاشا خیری	۲۲۷۷ کونکی زاده بیگی
۲۲۷۸ طوبیلا زاده بیگی	۲۲۷۹ مینوش زاده بیگی
۲۲۸۰ مینوش زاده بیگی	۲۲۸۱ شمس زاده بیگی
۲۲۸۲ بلده بیگی	۲۲۸۳ مینوش زاده بیگی
۲۲۸۴ مینوش زاده بیگی	۲۲۸۵ مینوش زاده بیگی
۲۲۸۶ مینوش زاده بیگی	۲۲۸۷ مینوش زاده بیگی
۲۲۸۹ مینوش زاده بیگی	۲۲۹۰ مینوش زاده بیگی
۲۲۹۲ مینوش زاده بیگی	۲۲۹۳ مینوش زاده بیگی
۲۲۹۵ مینوش زاده بیگی	۲۲۹۶ مینوش زاده بیگی
۲۲۹۸ مینوش زاده بیگی	۲۲۹۹ مینوش زاده بیگی
۲۳۰۱ مینوش زاده بیگی	۲۳۰۲ مینوش زاده بیگی
۲۳۰۴ مینوش زاده بیگی	۲۳۰۵ مینوش زاده بیگی
۲۳۰۷ مینوش زاده بیگی	۲۳۰۸ مینوش زاده بیگی
۲۳۱۰ مینوش زاده بیگی	۲۳۱۱ مینوش زاده بیگی
۲۳۱۳ مینوش زاده بیگی	۲۳۱۴ مینوش زاده بیگی
۲۳۱۶ مینوش زاده بیگی	۲۳۱۷ مینوش زاده بیگی
۲۳۲۰ مینوش زاده بیگی	۲۳۲۱ مینوش زاده بیگی
۲۳۲۴ مینوش زاده بیگی	۲۳۲۵ مینوش زاده بیگی
۲۳۲۸ مینوش زاده بیگی	۲۳۲۹ مینوش زاده بیگی
۲۳۳۲ مینوش زاده بیگی	۲۳۳۳ مینوش زاده بیگی
۲۳۳۶ مینوش زاده بیگی	۲۳۳۷ مینوش زاده بیگی
۲۳۴۰ مینوش زاده بیگی	۲۳۴۱ مینوش زاده بیگی
۲۳۴۴ مینوش زاده بیگی	۲۳۴۵ مینوش زاده بیگی
۲۳۴۸ مینوش زاده بیگی	۲۳۴۹ مینوش زاده بیگی
۲۳۵۲ مینوش زاده بیگی	۲۳۵۳ مینوش زاده بیگی
۲۳۵۶ مینوش زاده بیگی	۲۳۵۷ مینوش زاده بیگی
۲۳۶۰ مینوش زاده بیگی	۲۳۶۱ مینوش زاده بیگی
۲۳۶۴ مینوش زاده بیگی	۲۳۶۵ مینوش زاده بیگی
۲۳۶۸ مینوش زاده بیگی	۲۳۶۹ مینوش زاده بیگی

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Düstur

Sicilli Kavanin

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Kitap ve Makaleler

Güneş, İhsan; **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul, 2008.

İleri, Suphi Nuri; "Halk Fırkası", **İleri**, 24 Kânunuevvel 1338.

Sürelî Yayınlar

Akşam

Anadolu'da Yeni Gün

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

İleri

REFİK HALİT KARAY'IN YATIK EMİNE ÖYKÜSÜNDE HAYMANA

Sabit DUMAN*

ÖZET

Karay'ın Memleket Hikâyeleri adlı kitabında "Yatık Emine" adlı kısa hikâyenin konusu Haymana'da geçmektedir. 1919 yılında yayınlanan eserinde Karay, I. Dünya Savaşı yıllarında yakından gördüğü Anadolu'da yaşayan halkın hayatlarını konu alan hikâyelere yer vermiştir. Anadolu coğrafyasında yaşayan insanları canlı bir şekilde anlatarak, dönemin sosyal hayatını gözler önüne sermiştir. Böylelikle Anadolu'da yaşayan halk ütopyik bir tanımlanma yerine gerçek bir şekilde okuyucunun önüne konmuştur. Karay'ın eserinde Haymana hakkında yazdıkları dönemin ruhu ile bir uyum içerisinde midir? Edebiyat incelemelerinde "Yatık Emine" daha çok metin incelenmesi şeklindedir. Oysa olayın geçtiği dönem Birinci Dünya Savaşı mı kapsamaktadır? Hikâye bir hayal ürünü müdür? Yine aynı dönemi konu edinen diğer eserlerle paralellik gösteriyor mu? Haymana tarihi ile ilgili yabancı raporlar hikâyede ileri sürülen sosyal hayatla örtüşüyor mu? Bütün bunlar hazırlanacak bildiride ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Haymana, Milli Mücadele, Refik Halit Karay, Yatık Emine

"HAYMANA" IN REFİK HALİT KARAY'S BOOK "YATIK EMİNE"

ABSTRACT

In the "Hometown Novels/Memleket Hikâyeleri" book of Karay, the main place of short tale called "Yatık Emine" is Haymana. In this book which published in 1919, Karay built his tales on the life of Anatolian people that he saw closely during World War I. He revealed the social life of the period, telling the people of Anatolia realistically. In this way Anatolian people were represented naturally, instead of utopian descriptions. In the work of Karay do his translations have an harmony with the spirit of the period? In literary investigations "Yatık Emine" is studied mostly as text investigation. Is the period of the tale World War I? Is that tale a fiction? Does

* Prof. Dr.; İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.

it have analogies with other works which reflect the same time period? Do the foreign reports about Haymana coincide with the social life that was asserted in the tale? All these questions are going to be answered in this paper.

Keywords: *Haymana, National Struggle, Refik Halit Karay, The World War 1st, Yatık Emine*

GİRİŞ

1888 yılında İstanbul'da doğan Refik Halit Karay (1888-1965), Galatasaray ve Hukuk mektebinde okuduktan sonra Maliye nezaretinde memur olarak çalışmaya başladı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gazeteciliğe yönelerek Tercüman-ı Hakikat gazetesinde mütercimlik ve muhabirlik yaptı. 9 Haziran 1910'da gazeteci Ahmet Samim'in öldürülmesi üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine yazılar yazmaya başladı. İttihatçı karşıtlığı ile bilinen Karay, Mahmut Şevket Paşa'nın katledilmesinden sonra yargılanmaksızın Sinop'a sürgüne gönderildi. 1913 yılında Sinop'a gönderildikten sonra Çorum, Ankara ve Bilecik'e sürgün olarak gönderildi. 1918 yılında Bilecik'ten izinle İstanbul'a geldiğinde Ziya Gökalp'ın yardımı ile sürgün cezası kalktı. Cezası affedilip İstanbul'a dönünce bir süre Türkçe öğretmenliği yaptı. Damat Ferit Paşa ile kurduğu yakın dostluk sayesinde PTT (Posta ve Telgraf Teşkilatı) Genel Müdürlüğü'ne getirildi. Bu arada Hürriyet ve İtilaf Fırkasına üye olarak İttihatçı karşıtlığını sürdürdü. İzmir'in işgal edilmesinden sonra Milli hareket ile İstanbul hükümeti arasında yaşanan telgraf krizinde İstanbul hükümetinin yanında yer aldı. Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasının ardından 1922 Kasımında Beyrut'a kaçtı. *İstiklal Savaşı* aleyhine yazdığı yazılarından ötürü vatan hainliği suçlanıp yüzellilikler listesine girmesi ile Beyrut ve Halep'te sürgün hayatı yaşamaya mecbur oldu.

1919'da Bilecik ile sona eren sürgün hayatından sonra İstanbul'a geri döndü. Bu beş yıllık sürgün dönemde yazılmış altı hikâyeye imza attı. Refik Halit'in, Bunlardan Şaka (1915) Sinop'ta, Sarı Bal ile Küs Ömer (1916) Çorum'da, Yatır (1916) Ankara'da, Vehbi Efendi'nin Şüphesi ile Boz Eşek (1918) Bilecik'te kaleme alındı. Refik Halit'in hikâyelerinden söz ederken "Anadolu" vurgusu muhakkak yapılır. Atatürk'e yazdığı şiir ve af mektuplarının sonucunda af kanunu ile 1938 yılında yurda döndü. Refik Halit yurda döner dönmez tekrar daha önce çıkardığı mizah dergilerini yayınlamaya başladı. Refik Halit'ten önce Anadolu'yu konu edinen kitaplar yazıldı. Ancak onun Anadolu'su, selefleri Nâbizade Nâzım'ın (Karabibik, 1890), Ebubekir Hâzım Tepeyran'ın (Küçük Paşa, 1910) Anadolu'sundan farklıdır. Her şeyden önce daha inandırıcıdır. Bunda, Refik Halit'in, Nâbizade

Nâzım gibi “asker”, Tepeyran gibi “vali, nazır” olmayışının etkisi büyüktür. Refik Halit, bürokrat değil sivil hayata karışan biri olup halkın arasında yaşamıştır. Ayrıca Anadolu’da beş yılı geçmiş, Anadolu insanının arasında yaşarak gözlemler yapmıştır. Bu nedenle Anadolu’yu konu edinen hikâyeye türü içinde ilk kez o işlemiştir.¹ Sürgün yıllarında yazdığı Memleket Hikâyeleri’nde Anadolu’da geçen olayları anlatarak dönemin sosyal hayatına dair önemli ipuçları vermektedir. Adı geçen kitapta yer alan “Yatık Emine” adlı uzunca öykü Haymana’da geçmektedir. O güne kadar genel olarak konuları İstanbul ile sınırlı olan öykücülük Anadolu’yu keşfedilmeye başlanıldığından Karay’ın Anadolu hakkında yazdıkları gerçek olarak algılanmış ilgi ile okunmuştur. Muhtemelen onun bir sivil olarak yazdıkları edebiyat çevrelerinin dikkatini çekmiş, gitmedikleri kentlerin yaşam biçimlerinden sosyal hayatlarından haberdar olmuştur. Hikâyelerin oldukça gerçekçi bir tarzda anlatılması kitaplarda geçen hikâyelerin gerçek olduğuna dair güçlü bir inanç oluşturdu. Bilinmeyen, gidilmeyen Anadolu birden bu hikâyelerin yarattığı etki sayesinde ilgi çekici olmaya başladı.

Refik Halit’in hikâyelerinde ortaya çıkan en önemli özelliklerinden biri mekân sorunudur. Sürgün hayatı dolayısıyla sürekli yer değiştiren yazarın içinde yaşadığı dış dünyayı ele alış biçimi Memleket ve Gurbet Hikâyeleri adlı iki eserinde derin farklar barındırır². Yazar eserlerinde olayın geçtiği yeri tam olarak belirtmemiş, genel olarak kasaba, köy, kaza gibi tanımlamalar yapmıştır. Ankara’da kaldığı sırada yazar Ankara’yı “üç ay kaldığım Ankara tanıdığım Anadolu kasabalarının en kurusu, en dar ve en durgunuydu. Hükümetin en küçük himmetinden, muhabbetinden uzak kalmış, gamlı kasaba. Bu kasaba, kirli bir dere kenarına yan gömülmüş, unutulmuş yatıyor”³ şeklinde tanımlamıştır. Ankara yağışlar az olduğundan ormanlarla kaplı olmayıp bozkırlara sahiptir.⁴ 3 ay kaldığı Ankara yazara oldukça olumsuz hisler verdiği açıktır. Memleket hikâyelerinde en dikkat çekici mekân tasvirlerinden biri “Yatık Emine” adlı öyküde karşımıza çıkmaktadır. Anadolu’nun ortasında Ankara’ya bağlı olduğu anlaşılan ve yazar tarafından adı zikredilmeyen Haymana Ovası ortasındaki bu kasaba; iklimi, coğrafyası, insanları kaynaştırılarak yazarın alışkanlığının aksine diğer öykülere kıyasla biraz daha uzun tutulmuş cümlelerle aktarılmıştır. Haymana ovasında

¹ Necati Mert, “Refik Halit’in Muhalifliği, Sürgünlüğü ve Merkez-Taşra Açısından Hikâyeleri”, s.63, <http://www.bilgidergi.com/uploads/2000Mert.pdf>

² Gülizar İyioğlu, **Refik Halit Karay’ın Hikâyelerinde Değişim**, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul 2011, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 36.

³ Refik Halid Karay, **Deli**, İstanbul, 1939, s.13.

⁴ **Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Agricultural condition of the Vilayet of Angora**, Majesty’s Statonery Office, Lndon, 1895, s. 4.

1920'lerde en önemli yerleşim yeri olarak Haymana görüldüğünden tanımladığı yerin Haymana olduğu varsayabiliriz.

“Burası Ankara'ya iki gün öte, ana yollardan aykırı küçük bir kasabaydı. İki gün bitmez tükenmez yokuşlar çıkılarak bin zahmetle takatsiz ve ezilmiş bir halde geldiği halde orada oturulacak bir kahve, yatılacak bir han bulunmaz; şu çıplak kuru memlekete varmak için neden bu kadar yollar aşır zahmetler çekildiğini insan bir türlü anlayamazdı.

Civara nisbetle o kadar yüksek ve yolsuzdu ki sanki buraya insanlar yokuşları tırmana tırmana değil, gökten serpile serpile gelmişler ve inmeye iz bulamayarak öyle, dünyadan alakasız bir küme halinde kalmışlardı. Haymana ovasının ortasında, en yüksek bir yerde gözcü gibi bekleyen kasaba, kerpiç evleri ve ağaçsız sokaklar ile ne kadar zevksiz kasvetliydi.

Zaten civardaki halk ile kolayca buluşup münasebete girişmemek yüzünden bu kasaba gayet geri, gayet uyusuk, şevksiz kalmıştı. Ne gençlerinde hayatın ilk tatlarını duymaktan gelen bir iştah, bir hararet; ne de ihtiyarlarında rahat bir yaşlılığın verdiği çubuklu, hikâyeli bir keyif... Hepsinin de ne kadar gürbüz, ne dinç ve sağlam vücutları vardı. Sıtmaların tırmanamadığı, hastalıkların barınamadığı bu dağ sırtında çınarlar gibi gelişe genişleye uzun, bıktırıcı bir ömür sürüyorlardı. Lakin ne kadar heyecansız, ne derece uyusuk bir ömür!”

Yazar olaya geçmeden önce kasabanın iklimiyle beraber yine insanların yaşam biçimini tasvir etmeye devam eder. Aynı zamanda da kapalı ve bağınaz oluşlarına alttan alta vurgu yaparak insanları üstü kapalı eleştirir.

“Hayatın aşağı tabakalarda insanları kasıp kavuran, çarpışıp didişiren fırtınaları burasını tutmuyordu. Burada maneviyat itibari ile de durgun, tahavvülsüz bir hava, karları lapa lapa yağın, sakin bir dağ havası vardı. Köylerinde ahali apaçık, kaç göçsüz gezip yaşadıkları halde bu kasabada kadınların bir gözünü görmek imkânsızdı. Gelin bir evde kayın babasından kaçır, güvey baldızının yüzünü tanımazdı. Sazsız sözsüz, düğünsüz, derneksiz bir felaket hayatı geçiriyorlardı.”⁵

1. YATIK EMİNE ADLI ÖYKÜNÜN ÖZETİ

Eserde, düşkün fakat sevme ve acıma duygularına sahip olan bir kadın (Yatik Emine) ile aşırı namuslu geçinen ve dinine son derece bağlı görünen fakat merhamet, sevgi gibi duygulardan yoksun kasaba halkının yaşayışları

⁵ R. H. Karay, **Memleket Hikayeleri**, İstanbul, 2000, s.9

hikâye edilir. Yazar, toplumsal değerlerin yitirilişini, hikâyenin kahramanı Emine'nin yaşadıkları üzerinden okuyuculara aktarır. Emine'nin varoluşu, kasaba halkının yaşayışını, düşüncelerini, olaylara bakış açısını ve kültürünü bizlere derinlemesine karakterize eden en çarpıcı olgudur. Emine düşkün bir kadındır, onun karakteri ve insanlarla olan ilişkileri hikâyenin belli safhalarında okuyucuya aktarılır. Kasaba halkının Emine'ye karşı olan tutum, davranış ve hislerine de olayların akışı içerisinde tanık olunur.⁶

Öykü, Ankara'ya iki gün uzaklıkta ana yollardan uzak, küçük bir kasabada geçmektedir. Burada, her küçük Anadolu kasabalarında yaşanan olayların durağanlığı ve sıradanlığı görülmektedir. Olayın geçtiği kasabaya Yatık emine adlı bir kadının vaka çıkarttığı için sürgün olarak gelişi tekdüzeliği bozmaya başlar. Emine, Valilik kararıyla vilayet merkezinden bir kasabaya sürgün edilir. Kasabada ıslah edileceği hükmü verilmesine rağmen kasabanın kaymakamı ve jandarma komutanının keyfi kararlarıyla hayat ona zindan edilir. Haymana'nın tutucu bir yapısı olduğundan kasabalı bu karardan dolayı valiliğe şikâyet dilekçesi verir. Gelen yazıda bu kararın değişmeyeceği, emre uymaları bildirilir. Yatık Emine'nin kalacak sorunu ev bulana kadar kadınlar hapisanesinde kalması ile çözülür. Emine kasabaya ilk ayak basması ile dışlanmışlıkla karşı karşıya kalır.

Kadınlar hapisanesinde barınamayan Emine sokakta kalma durumu ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun üzerine kalem odacılarından bir ihtiyarın evinde kalması için izin verilir. Ankara'dan sürgün olarak gelen Yatık Emine'nin namı kısa zamanda bütün kasabaya yayılarak, onun hakkında aslı astarı olmayan birçok hikâye dillerde dolaşmaya başlamıştır. Kasabanın kadın ve erkekleri Emine'yi görmek için odacının evinin etrafında dolaşmaya başlarlar. Odacının olmadığı bir zamanda, mahallelinin baskısı ile odacının karısı Emine'yi evden kovarak sokağa atar. Kalacak yer sorununu gidermek için kasabanın kaymakamı onu hastaneye yerleştirerek bir çözüm bulur. Hastaneye jandarmanın kötü muamelesi ile gelen genç kadın her şeye boyun eğdiğinden ona "Yatık Emine" demeye başlanmıştır.

Bir zaman sonra kasabanın ileri gelenleri Yatık Emine ile ilgilenmeye başlarlar. Emine, hastaneden kasabanın dışında bir eve yerleştirilir. Ancak Emine'nin toplumla ilişkisini kesiktir. Kimse ona yiyecek vermez. Hastanede çalışan Gürcü Server, Emine'ye yardım etmeye başlar. Daha sonra aralarında bir ilişki başlar. Bunun üzerine kasabanın ileri gelenleri yönetime baskı

⁶ Arif Özgen, "Memleket Hikayecisi Refik Halit Karay'ın Yatık Emine Adlı Hikayesine Üzerine Bir Tahlil Denemesi", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkic**, Volume 6/3 Summer 2011, p.1995-2011

yaparak Server’i sürerler. Yatık Emine bir nevi kasabalı erkekleri kendisine çeken dişi bir kimliğe bürünür. Herkes onu istemesine rağmen duygularını dışa vurmazlar. Server’in gitmesi ile Emine için yalnız günler tekrar başlamıştır. Kaldığı evdeki eşyaları da çalınırken kasabalı Yatık Emine’ye yiyecek yardımı yapmayarak onu toplumun dışına iterken, acımasız yüzünü de ortaya koymuştur. Emine için gerçekten zor günler başlamıştır. Kaymakam Emine’ye yiyecek verilmesine, fırından ekmek dahi almasına izin vermemektedir.

Yazın sıcak günleri geçmiş Haymana’ya kış gelmiştir. Kasabanın kışı oldukça sert geçmektedir. Kasabalının gözünde ise o namustan yoksun bir kadın imajı çizmektedir. Server’in daha önce aynı koşu da kaldığı çavuş ile arkadaşı Yatık Emine’nin evine giderek iyi bir gece geçireceklerini planlarlar. Kasabaya karanlık çökünce Emine’nin evine doğru yola çıkarlar. Bu iki asker Emine’nin kendilerine karşı koyamayacağını, bağırsa bile sesini kimselerin duymayacağından emindir. İki jandarma çavuşu, bir gece onun evine gelip soğuktan donmuş bedeniyle karşılaştıkları zaman bile bir müddet onun cansız bedeniyle ilgili fanteziler kurarlar. Yatık Emine ölmüş olmasına rağmen insanların onun ölümüne kayıtsız kalmaları kasabanın ruhsuz yapısını ortaya koymaktadır. Yatık Emine’nin ölümü ile birlikte hikâye burada son erer.

2. HİKÂYENİN TARİHSEL GERÇEKLİKLE UYUMU

“Yatık Emine” Anadolu’nun orta yerinde bir kasaba halkının kadına karşı tutumunun ve ahlak normlarının sorgulandığı bir hikâyedir. Sürgün edilen, daima dışlanan ve kullanılmak istenen kadın karakterin hazin sonundan yola çıkılarak Anadolu insanının ahlak anlayışı sorgulanır. Refik Halit’in hikâyeleri normal olarak edebiyatçılar tarafından incelenmiştir. Edebiyatçılar, sosyologlar ve diğer sosyal bilimciler tarafından “Yatık Emin” adlı öykü üzerinde yapılan çalışmalar genellikle içerik ile ilgili olmuştur. Hikâyede adı geçen karakterlerin kişilik özelliklerini ele alınıp buradan bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışmalarda yazarın hangi psikolojik konumda eseri yazdığı göz ardı edilirken dönemin koşullarına değinilmemiştir. Hikâyenin gerçek mi yoksa kurgusal bir öykü olup olmadığı incelenmemiştir. Yapılan çalışmalarda dönemin koşullarına hiç değinilmediği görülmektedir. Bu bağlamda Haymana’da geçen olayın gerçeklik boyutuna bakmamız gerekmektedir. Bunun yanı sıra araştırmacılar yazarın benzer hikâyelerden etkilenip etkilenmediğine dair bilgi de görülmemektedir. Hikâye gerçekimsi olarak kabul edilip buna ilişkin değerlendirmelere gidilmiştir. Oysa bu gibi çalışmalar gerçeklerle örtüşüp örtüşmediğine araştırıldığında bir anlam

kazanabilir. Yatık Emine üzerine yapılan çalışmaların az olduğunu,⁷ dönemi inceleyen tarihçilerinde dönemi anlatan hikâye ve romanlara fazla itibar etmedikleri de görülmektedir. Haymana’da adı geçen öykünün yalnızca edebiyatçılar, sosyologlar tarafından incelenmesi öykünün yeterince anlaşılmasında bir eksikliğe neden olmaktadır.

Öyküde Haymana isminin geçmesi böyle bir olayın yaşandığının bir kanıtı olarak gösterilemez. Araştırmacılar sorgulamadan öyküde anlatılanların mutlak doğru kabul ederek değerlendirme yapmaktadır. Buna ilişkin bir örnek verilirse, “*Refik Halit Karay, ‘Yatık Emine’ adlı öyküsünde bireyin ve toplumun içinde bulunduğu durumu metne taşıyarak bir yaşam gerçekliğini anlatır*”.⁸ Araştırmacı bu yargıya nasıl vardığı belirsizdir. Araştırmacı bahsedilen yerin Haymana diye tanımlanması, öykünün gerçekliğini kuvvetlendirdiği inancındadır. Oysa Karay’ın kasabaları ulaşım imkânlarından yoksun, bakımsız, geri kalmış yerler olarak tanımlanmıştır.⁹ Gene olarak 1920’lere bakıldığında kasabaların kentlerle ilişkisinin az olduğu, ticari hayatın yerel olduğu, kentlerle ulaşımın yol olmadığından çok zor olduğu anlaşılmaktadır. Ulaşımın hayvanlarla yapıldığı, yol koşullarının iyi olmadığı döneme ait hikâye ve romanlarda bahsedilmektedir. Ayrıca 1900’lerin başında Haymana’da deve, at ve eşek gibi hem yük hem de binek hayvanlarının oldukça fazla olduğu İngiliz raporlarında da belirtilmektedir.¹⁰

Karay, Memleket hikâyeleri kitabını yer alan Yatık Emine adlı öyküyü 1919 yılında sürgün dönüşü yazdı. Hiç kuşkusuz sürgündeki yıllarının etkisini burada görmek mümkündür. Kendisinin 1913’te Anadolu’ya sürgüne gönderilmesi, Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik’ten sonra İstanbul’a dönmüştür. İstanbul’dan Anadolu’ya geçişte yeni bir hayata başlamaktadır. Tamamen yabancı bir kente gitmesi kişiliği üzerinde önemli izler bırakması kaçınılmazdır. Olduğu yere ait olamamak, sürekli doğduğu kente dönüş özlemi bulunduğu yere yabancı bir konumda kalacaktır. “Yatık Emine”de yaşadıkları yerden ayrılıp farklı nedenlerle başka yere gitmek zorunda kalan insanlar anlatılır. Karay’ın da hayatı Yatık Emine ile benzerlik göstermektedir. Her ikisi de sürgündür. Yatık Emine kendisini yeni

⁷ Bu araştırmada bu üç benzer hikâye incelenmiştir. Yatık Emine diğerlerinden en son yazılmıştır. Yusuf Köşeli, “Evensel Bir Tema Olarak Düşmüş Kadın: Fantine, Marta el-Bani ve Yatık Emine”, **Tarih Okulu Dergisi**, Aralık 2014, Yıl.7, No: XX, s.421

⁸ Veysel Şahin-Fatma Topdaş, “Refik Halit Karay’ın Yatık Emine Adlı Öyküsünün Sosyolojik Açıdan İncelenmesi”, **Journal of Turkish Language and Literature**, Vol 1, S.2, Autumn 2015, s.186

⁹ Türkan Kodal Gözütok, “Refik Halit’ten Cumhuriyet Dönemi Hikayecilerine (1919-1940) Kasaba Olgusu”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Vol.4, S.2, Haziran 2007, s..75

¹⁰ **Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Agricultural condition of the Vilayet of Angora**, Majesty’s Statonery Office, LLondon, 1897, s.12

gönderildiği kasabaya kabul ettiremez, toplum acımasız bir şekilde onu dışlar. Karay'ın hikâyelerine baktığımızda hep dramatik sahneler karşımıza çıkmaktadır. O da sürgün gittiği kentlerde hep dışarıdan bir gözlemcidir. Kendisini o yere ait hissetmediğinden kasabalar ve kentler hep kasvetlidir. Öykünün dramatik bir sonla bitmesi aslında bir sembolizmdir. Kendisinin Ankara'da unutulmuş hissetmiş, Emine'nin sonu ile kendisini özdeşleştirmiştir. İstanbul'a döndükten hemen sonra bunu yazması kendisi bir anlamda Emine'nin kaderi ile özdeşleştirmiştir.

Hikâyenin Osmanlı Devleti'nin son döneminde geçtiği söylenebilse de 1900'leri 1918'leri yansıttığı açık değildir. Bu durum, Emine'nin jandarmaya ifade verdiği sırada anlaşılır: "adım Emine, babamın adı Abdullah, anamınki Hürmüz... Üç yüz yirmide doğmuşum, rumî hesap hamidiyemde öyle kayıtlı imiş¹¹." Emine'nin burada vermiş olduğu bilgiler olayların yaşandığı zamanı bizlere sezdirmektedir. "Hamidiyemde" ifadesi II. Abdülhamit döneminde yapılan bir nüfus kayıt uygulamasıdır. Ayrıca tarihlerin de eski takvimin kaidelerine göre belirtilmesi, askerde "kılıç" kullanılması, uzunluk ölçüsü olarak "endaze" ifadesinin dile getirilmesi, kasabada "sarı" giyilmesi dönemin yaşayışına has özellikleri açıklayan diğer önemli unsurlardır. Zira "bir dönem moda olan giysi, eşya, mobilya tarzı ve toplumsal alışkanlıklarla da zamanı somutlaştırmak mümkündür."¹² Salnamelere ve İngiliz raporlara baktığımızda hikâyenin somut verilerle uyummadığı açıktır. Yalnızca Haymana ile ilgili tanımlama dönemin şartlarına uymaktadır.

Öyküde geçen mekânlar; jandarma komutanlığı, Emine'ye bulunan izbe bir ev, hastane, kadınlar hapisanesi, kalem odacısının evi, kasaba sokakları, eczane, arzuhalcinin dükkânı, hamam, kireç ocağı, hükümet avlusundan bahsedildiği görülmektedir. Burada geçen jandarmanın canı istediğinde suçlulara şiddet uygulaması doğal karşılanmaktadır. Ayrıca Yatık Emine'nin başından geçenler muhafazakâr bir çerçeveye oturtulmuştur. Refik Halit oluşturduğu kasaba imajı diğer hikâyelerinde de benzer şekilde rastlamak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında gerçekte Haymana'da var olan toplumsal yapıyı değil gerçekte var olmayan toplumu konu edinmektedir.

1882'deki Ankara salnamesine göre 1 hükümet konağı, 8 medrese, 1 cami mevcuttur. 1902 salnamesine göre 74 cami, 10 mescid, 1 tekke, 1 hükümet konağı, 150 mekteb-i sıbyan, 8 kahvehane, 8 han, 2 kaplıcasının

¹¹ R. H. Karay, **Memleket Hikayeleri**, s. 14

¹² A. Özgen, a.g.m., s.2006

olduğu görülmektedir¹³. Haymana'da gayri Müslim sayısı oldukça azdır. Haymananın temel geçim kaynağı ziraat, İngiliz diplomatik raporlarında buğday ve tiftik en önemli ürünleridir. 1899 yılında tiftik üretimin azalması İngiliz firmaların İngiliz tiftiğine yönelmesinden kaynaklanmıştır¹⁴. Haymana'da raporlara göre Kayseri, Kırşehir ile birlikte halı üretimi de yapılmaktadır. Ancak bu bir sanayi kolu şeklinde değil evlerde kurulan tezgâhlarda dokunmaktadır. Ankara ile ilgili salnamelerde buna değinilmemiştir. Ayrıca Anadoluya demiryolu gelmesi ile birlikte yerli ürünlerin pazar bulma şansı artmıştır. Tiftik en fazla ihraç edilen maddedir. İngiltere bunun en büyük alışı konumundadır. Haymana tarım ürünlerinin yanı sıra halı gibi ürünler ihraç eden bir kasabadır.

SONUÇ

Hikâyenin yazıldığı tarih 1919 yılı olup Halit Refik Karay'ın sürgün hayatının sona erdiği dönememe rastlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin sürekli savaşta olduğu bir dönemde Refik Halit, Anadolu'da sürgün hayatı yaşamaktadır. Yemen'e Osmanlı askerlerinin gönderilmesi, arkasından İtalyanlar ile Trablusgarp Savaşı biter bitmez başlayan Baklan Savaşları Devleti her bakımdan yıpratmıştı. Bunların getirdiği sorunları çözmeden Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ülkede büyük acıların çekilmesine neden oldu. Bu dönemde ülkenin her yerinde bu savaşın izleri görülmesine rağmen Halit Refik dönemi yansıtan gelişmelere, sorunlara öykülerinde yer vermez. Hikâyelerinde genel olarak bakıldığında hükümeti rahatsız edebilecek konulara değinmemeye çalıştığı gözlenmektedir. Dönemin önemli sorunlarından biri askere gidenler, sakat dönenler veya savaşta şehit olup dönmeyenler toplumun önemli bir sorunu olurken yazar bunların hiç birine değinmemiştir. Özellikle köy ve kasabalardaki erkek nüfusun azalması, tarım ürünlerindeki düşüş, işgücü açığı, asker kaçakları, savaş hakkındaki konuşmalara öykülerinde yer vermez. Anadolu'da gördüklerini dönemin koşulları içinde değil sürrealist bir ortam içinde öykülerini anlatmaya çalıştığı söylenebilir. Bu bağlamda ele alındığında hikâyenin gerçekliği tartışma konusudur. Edebiyatçıların birçoğu ise dönemin şartlarını bir kenara bırakarak öyküdeki olayları ve öyküde geçen karakterleri incelemeyi birinci hedef olarak seçmiştir.

¹³ Aysun Benlioğlu, **XIX.Yüzyıl Ortalarında Ankara Vilayetinin Haymanateyn Kaza'sının Sosyal ve İktisadi Durumu**, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2009, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. s.10

¹⁴ **Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Agricultural condition of the Vilayet of Angora**, Majesty's Statonery Office, London, 1898, s.7

Refik Halit'in Yatık Emine adlı hikâyesine baktığımızda yazar gibi o da kendisi gibi sürgüne gönderilen biridir. Haymana'yı durağan bir şekilde tanımlaması kendisinin İstanbul'daki hayat tarzı ile tamamen zıttır. Yatık Emine gönderildiği kasabada dışlanan topluma kabul edilmeyen birisidir. Refik Halid'de sürgüne gönderildiği kentlerde fazla kalmayarak yer değiştirmektedir. Kendisinin de bir anlamda toplumla uyum içinde olmadığı, yerli halkla yüzeysel bir ilişki kurduğu anlaşılmaktadır. Bulunduğu yere ait olamama duygusunu kuvvetle hissetmektedir. Yazar öykü kahramanı ile kendisini özdeşleşmiş sembolizmi kullanmıştır. Yatık Emine'nin açlıktan ölmesi öykünün kurgusu ile ters düşmektedir. Aç bir kişi belli bir saatten sonra yiyecek bulmak için çabalar, hırsızlık yapar, problemine bir çözüm bulmak için çabalaması gerekir. Öykü kadın kahramanın soğuktan donarak ölmesi ile sonlanması kurgu açısından gerekli idi. Yazar burada da sembolizm yaparak sürgün döneminde entelektüel anlamda beslenemediğini anlatmaya çalışmıştır. Bunu dile getirirken siyasal iktidar ile ters düşmemeye özen göstermeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Benlioğlu, Aysun; **XIX. Yüzyıl Ortalarında Ankara Vilayetinin Haymanateyn Kaza'sının Sosyal ve İktisadi Durumu** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 2009.

Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Agricultural condition of the Vilayet of Angora, Majesty's Statonery Office, LLondon, 1895.

Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Agricultural condition of the Vilayet of Angora, Majesty's Statonery Office, LLondon, 1897.

Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Agricultural condition of the Vilayet of Angora, Majesty's Statonery Office, LLondon, 1898.

İyioğlu, Gülizar; **Refik Hait Karay'ın Hikâyelerinde Değişim**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, 2011.

Karay, Refik Halid; **Deli**, İstanbul 1939.

Karay, Refik Halid; **Memleket Hikâyeleri**, İstanbul, 2000.

- Kodal Gözütok, Türkan; “Refik Halit’ten Cumhuriyet Dönemi Hikâyecilerine (1919-1940) Kasaba Olgusu, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Vol.4, S.2, Haziran 2007.
- Köşeli, Yusuf; “Evrensel Bir Tema Olarak Düşmüş Kadın: Fantine, Marta el-Bani ve Yatkı Emine”, **Tarih Okulu Dergisi**, Aralık 2014, Yıl..7, No: XX.
- Mert, Necati; “Refik Halit’in Muhalifliği, Sürgünlüğü ve Merkez-Taşra Açısından Hikâyeleri”, <http://www.bilgidergi.com/uploads/2000Mert.pdf>
- Özgen, Arif; “Memleket Hikâyecisi Refik Halit Karay’ın Yatkı Emine Adlı Hikayesine Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkic**, Volume 6/3 Summer 2011.
- Şahin, Veysel - Topdaş, Fatma; “Refik Halit Karay’ın Yatkı Emine Adlı Öyküsünün Sosyolojik Açıdan İncelenmesi”, **Journal of Turkish Language and Literature**, Vol 1, Sayı: 2, Autumn 2015.

HAYMANA KAPLICASININ CUMHURİYET DÖNEMİNDEKİ GELİŞİMİ

Kadri UNAT*

ÖZET

Şifalı suların tedavi amaçlı kullanımı, insanlık tarihi boyunca var olmuştur. İlk çağlardan itibaren çeşitli uygarlıkların (Hitit, Frigya, Lidya, Med, Galat, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı) yerleşim yerlerinden biri olan Haymana'yı ön plana çıkaran önemli özelliklerinden biri de kaplıcası olmuştur ki, bu bölgedeki sıcak suyun ilk olarak Hititler tarafından fark edilerek kullanıldığı düşünülmektedir. Bu düşünceyi güçlendiren durum ise Haymana kaplıcasının civarında yapılan kazılardan çıkan havuz parçalarının Dereköy'de bulunan ve Hitit Mabedi olduğu kesinlik kazanan Gâvur Kalesi'nin yapımında kullanılan taşlarla aynı olmasıdır. Hititlerden sonra bölgeyi hâkimiyetleri altına alan diğer uygarlıkların da Haymana kaplıcasından yararlandıkları düşünülmektedir. Öyle ki Galatların Haymana bölgesine sıcak su kaynağı anlamına gelen 'Galatia Salutaris' ismini vermeleri bu durumun önemli işaretlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Romalılar tarafından da geliştirildiği düşünülen Haymana, Yavuz Sultan Selim tarafından 1521'de Osmanlı topraklarına katılmış ve bir Osmanlı toprağı olmuştur. Cumhuriyet döneminde Haymana kaplıcasının yararlarını ortaya çıkarmak, geliştirmek, tanıtımını yapmak ve ziyaretçi sayısını arttırmak için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Kaplıcanın ilk önemli restorasyonunu gerçekleştiren Belediye Başkanı Bekir Fahri Daldaloğlu'nun 1929 yılındaki girişimleriyle başlayan bu süreçte Haymana kaplıcası Dr. Kerim Ömer Çağlar, Ernest Chaput, Dr. Tayyar Kuşçu, Dr. Fevzi Övet, Dr. İsmail Koca ve diğer bilim adamları tarafından çeşitli açılardan incelenmiştir. Geniş bir zaman yelpazesine yayılan bu çalışmalarda hem Haymana kaplıcasının ne tür hastalıklara iyi geldiği tespit edilmeye çalışılmış hem de tanıtımı yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada söz konusu araştırmalardan yararlanmak suretiyle Haymana kaplıcasının cumhuriyet dönemindeki gelişim aşamaları incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Haymana, Bekir Fahri Daldaloğlu, Cimcime, Kaplıca, Kerim Ömer Çağlar

* Öğr. Gör. Dr.; Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

THE PROGRESS OF HAYMANA THERMAL SPRING DURING REPUBLIC PERIOD

ABSTRACT

Using healing water for therapeutic purpose has existed through the human history. One of the prominent features of Haymana which has been a settlement of various civilizations (Hittites, Phrygians, Lydians, Medes, Galatians, Romans, Byzantines, Seljuks, Ottomans) since the early ages is its thermal spring which is thought that it had been firstly used by the Hittites. The case that corroborates the assumption of which the Hittites used the thermal spring of Haymana, grounds on the equalisation of the stones which were found in an archaeological dig around Haymana thermal spring and in Gavur Kalesi (Gavur Castle) of which was a Hittite Temple in Dereköy. It is also thought that after the Hittites various other civilizations which domineered the Haymana district, benefited of Haymana thermal spring. In fact, it should be considered that the Galatians gave the name of "Galatia Salutaris" to the district of Haymana which meant spring of hot water. The district of Haymana was developed by the Romans and was conquered by Sultan Selim I in 1521 in the period of Ottomans. In Turkish Republic period a series of attempts were made for revealing the benefits, developing, advertizing and increasing the number of visitors of Haymana thermal spring. In this process of renovation of Haymana thermal spring, following the first attempt which started with the restoration of thermal spring on Mayor Bekir Fahri Daldaloğlu's initiative in 1929, Dr. Kerim Ömer Çağlar, Ernest Chaput, Dr. Tayyar Kuşçu, Dr. Fevzi Övet, Dr. İsmail Koca and other scientists examined the thermal spring from many perspectives. Their works discoursed on which diseases the Haymana thermal spring heals or makes better besides advertizing Haymana thermal spring. In this paper, by utilizing those researches, the stages of development of Haymana thermal spring in republic period will be analyzed and evaluated.

Keywords: *Bekir Fahri Daldaloğlu, Cimcime, Haymana, Kerim Ömer Çağlar, Thermal Spring*

GİRİŞ

Bu çalışma köklü bir tarihsel geçmişe sahip olan Haymana kaplıcasının Cumhuriyet dönemindeki gelişim aşamalarına odaklanmaktadır. Bu kapsamda yerel yöneticilerin (özellikle de Belediye Başkanı Bekir Fahri Daldaloğlu'nun) 1923'ten sonraki süreçte kaplıcayı geliştirmek, yararlarını ortaya çıkarmak, tanıtımını yapmak ve ziyaretçi sayısını arttırmak amacıyla ne tür girişimlerde buldukları ve bu girişimlerin Haymana kaplıcasına yansımalarının boyutları çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Ancak Haymana kaplıcasıyla ilgili cumhuriyet dönemindeki gelişmelere geçmeden

önce Haymana'nın Hititlere kadar uzanan tarihsel geçmişine özet olarak değinmek yerinde olacaktır.

Bilindiği üzere mineralli suların tedavi amaçlı kullanımı insanlık tarihi kadar eskidir ve yapılan incelemeler termal suların Bronz Çağından bu yana temizlenme, dinlenme ve tedavi amaçlı kullanıldığını göstermektedir. Anadolu'da da termal kaynakların tarihsel kullanımını gözler önüne seren sayısız kalıntı vardır. Sıcak su kaynağı bakımından bir hayli zengin olan Anadolu, 1300'den fazla yeraltı sıcak su kaynağına sahip olup, bu kaynakların neredeyse yarısının yararlı olduğu tespit edilmiştir.¹ Zira Türkiye; jeotermal kaynak zenginliği ve potansiyeli açısından dünya genelinde ilk yedi ülke, Avrupa ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır.² Uygarlığın beşiği olarak nitelendirilen Anadolu topraklarında birçok devletin sıcak su kaynakları etrafında yerleştikleri, bıraktıkları tarihi eserlerden de anlaşılmaktadır. Hatta Türkiye'de adını termal kaynaklardan alan ve termal kaynaklara bağlı olarak gelişen birçok yerleşim yeri bulunmaktadır.³

Bildirinin temelini oluşturan Haymana kaplıcası, Türkiye'deki termal kaynaklar arasında önemli bir potansiyele sahiptir. Yerleşim yeri olarak kökeni bir hayli eskiye uzanan Haymana; Hitit, Frig, Galat, Roma-Bizans, Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyetine sahne olmuştur.⁴ Kaplıca suyunun kullanımının tam olarak ne zaman başladığı ise bilinmemektedir. Ancak bölgede yapılan arkeolojik kazılar sayesinde kaplıcayla ilgili önemli bulgulara da ulaşılmıştır. Birbirini tamamlayan gözlem, gezi ve arkeolojik çalışmaların ilki George Perot ve Ernest Guillaume tarafından 1800'lü yıllarda gerçekleştirilen Galatya-Kapadokya keşif gezisi olup, bu gezinin sonucunda Hititlerin mabedi olarak kabul gören Gâvurkalesi tespit edilmiştir.⁵ 1882 yılında Haymana'ya uğrayan seyyah Par Vital Cuinet, La Turquie D'Asie isimli eserinde şunları ifade etmektedir: "Eski harabe hamamları, senenin büyük bir kısmına yakın kaplıcalarla besleniyor. Güneybatı bölgesinde bulunan bu bol kaynaklar bugün Haymana diye isimlendiriliyor."⁶ Bunları

¹ İsmet Ülker, **Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s. 18.

² Recep Çiçek, Selçuk Avderen, "Sağlık Turizmi Açısından İç Anadolu Bölgesindeki Kaplıca ve Termal Tesislerin Yapısının ve Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 15 (25), 2013, s. 27.

³ İhsan Bulut, "Kökeni Termal Kaynaklara Dayanan Bir Yerleşme: Sivas-Sıcak Çermik", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 119, Yıl: 1999, s. 187.

⁴ Ernest Mamboury, **Ankara Gezi Rehberi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2014, s.55-74; Bahattin Çalış, **Dün Bugün Haymana**, Kaynak Kitap, Ankara, 1977, s. 7-8.

⁵ Halil İbrahim Uçak, **Tarih İçinde Haymana**, (Haymanalılar Yardımlaşma ve Tanışma Derneği Yayın No: 1), Ankara, 1986, s. 10.

⁶ Par Vital Cuinet, **La Turquie D'Asie**, Cilt: 1, Paris, 1892, s. 278. Aktaran: Uçak, a.g.e., s. 7.

Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği doğrultusunda Prof. Dr. Von Der Osten'in bölgede gerçekleştirdiği araştırma takip etmiş ve bu bilgileri teyit eden bulgulara ulaşılmıştır.⁷ 1936 yılında ise Ankara Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu yönetimindeki bir ekip, bu bölgede yaptıkları araştırma sonucunda önemli verilere ulaşmıştır.⁸

Birbirini tamamlayan bu çalışmalar sonucunda kaplıca suyunun ilk kullanımına dair de birtakım tespitler yapılmıştır. Haymana kaplıcasının bulunduğu yerde yapılan arkeolojik kazılarda karşılaşılan havuz parçacıklarının Gâvurkalesi'nin yapımında kullanılan taşlarla aynı olduğu belirlenmiştir. Buna göre Hititler, Horasan harcıyla(kiremit ve tuğla tozlarının kireç ve suyla karıştırılarak elde edilen harç) yaptıkları bir galeriye kaplıca suyunu toplamış ve bunu havuz olarak kullanmışlardır. Hititler kadınlar ve erkekler için, her biri yekpare taştan olmak üzere, iki genel havuzla tek kişilik küvetler yapmıştır.⁹ Bu tespitin etkisiyle de kaplıcanın ilk olarak Hititler tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir.¹⁰ Ancak kaplıca suyu sadece Hititler tarafından kullanılmamış, Frigler, Galatlar ve Romalılar tarafından da geliştirilmiştir. Bunun en önemli işaretlerinden biri, Galatların bu bölgeye sıcak su kaynağı (membai) anlamına gelen "*Galatia Salutaris*" ismini vermeleridir.¹¹

Genel anlamda hamamlara ve kaplıcalara önem veren Romalılar da Haymana kaplıcasına önemli katkılarda bulunmuştur. Haymana kaplıca tesislerini yeniden onaran Romalılar; banyo küvetlerinin sayısı arttırmış, havuzlardan birinin üzerini kapatmış, diğerini de genişleterek daha çok kişiye hizmet verecek duruma getirmiştir. Suyu bir yerden başka bir yere aktarma konusunda mahir olarak bilinen Romalılar, Haymana'da da bu özelliklerini ön plana çıkarmış ve kaplıca suyunu kaynağın 1.5 km doğusunda yeni kurdukları bir yerleşim yerine aktararak orayı bir su şehrine dönüştürmüştür. Tuna bu yerleşim yerine ait kalıntıların hala mevcut olduğunu ifade etmektedir.¹²

⁷ Von Der H. H. Osten, **Gavurkale Kılavuzu**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

⁸ Şevket Aziz Kansu, **Ankara ve Civarının Prehistoryasında Yeni Buluşlar**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

⁹ Necdet Tuna, **Haymana Kaplıcaları ve Romatizmada Kaplıca Tedavisi**, Mars Matb. Ankara, 1976, s. X.

¹⁰ Uçak, **a.g.e.**, s. 192.

¹¹ Seyyah Paul Lucas, Anadolu'da gerçekleştirdiği seyahatinde Ankara civarında Galatius Salutaris bölgesinden şu şekilde söz etmektedir: "Bu Galati-Saluter yahut Galatya Saluteris ismi Ankara'nın güney kısmına verilmiştir. Sebebi de bazı yerlerinde çoğunlukla kaplıca maden sularının bulunmasıdır. Bu havaliye şimdi Haymana namı verilir. Başlıca özelliği ağaçtan tamamen yoksun olmasıdır. Rumlar buraya Axylon derler." Charles Texier, **Küçük Asya**, Cilt: 2, Paris, 1892. Aktaran: Uçak, **a.g.e.**, s. 7.

¹² Tuna, **a.g.e.**, s. X.

Uçak'a göre de Romalılar, Hititlerin yaptığı su galerisine özel su kanalları ekleyerek, sıcak suyu 1-1,5 km uzaklıktaki havuzlara aktarmış ve kullanmışlardır.¹³ 1970'li yıllara kadar da Romalılar tarafından yapılan bu su yolları kullanılmıştır.¹⁴ Böylece kaplıca suyunun kullanım oranı arttırılmış ve Haymana bir şifa müessesesi olarak değerlendirilmiştir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de Haymana kaplıcası ününü sürdürmüştür. Tayyar Kuşçu'nun tespitlerine göre, hamam sadece bir havuzdan oluşurken Selçuklular zamanında bir duvar örülerek ikiye ayrılmış, kadın ve erkek olarak kullanılmıştır. Kadınlar hamamı ve soyunma odaları da Osmanlı Devleti tarafından yapılmıştır.¹⁵ Necdet Tuna'nın belirttiğine göre ise; Osmanlı Devleti döneminde ayrı renkte mermerlerden yedi ayrı havuz yapılmış ve her birine ayrı ayrı yollarla sular taşınmıştır.¹⁶ Böylece Haymana, Osmanlı döneminde Türk mimarisine göre yeniden düzenlenmiştir.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE HAYMANA KAPLICASI

Cumhuriyet dönemi, Türkiye ve Türk toplumu için olduğu gibi kaplıcalar için de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1925-1926 gibi Cumhuriyet döneminin başlangıcı olarak kabul edilecek yıllarda bazı milletvekilleri kaplıcaların ıslah edilmesi, geliştirilmesi ve bunlardan daha verimli bir şekilde yararlanılması için TBMM'ye çeşitli öneriler sunmuştur. Bu konudaki ilk örnek, Kocaeli milletvekili İbrahim Bey'in Yalova kaplıcalarından tam olarak yararlanılabilmesi için gerekli işlerin yapılması konusundaki 14 Mart 1925 tarihli önergesidir.¹⁷ Kaplıcaları TBMM gündemine taşıyan İkinci örnek, Muğla(Menteşe) milletvekili Esat Bey'in kaplıcaların yararlarının yaygın yoluyla tanıtılmasını ön gören önergesidir.¹⁸ Konuyla ilgili üçüncü örnek ise Rize milletvekili Esat Bey'in sağlığa faydalı nitelik taşıyan Rize'nin Atina (1928 itibariyle Pazar) ilçesindeki kaplıcanın kontrol altına alınması ve buraya yol yapılması konusundaki 19 Aralık 1926 tarihli önergesidir.¹⁹

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere, 1920'li yıllar Türkiye'sinde kaplıcalar yoğun olmamakla birlikte TBMM'de gündeme gelmeye başlayan konular arasında yer almış ve bunu birtakım somut adımlar takip etmiştir. 1926 yılında merkezi İzmir'de olmak üzere Çeşme Kaplıcaları Türk Anonim

¹³ Uçak, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁴ Uçak, **a.g.e.**, s. 192.

¹⁵ Tayyar Kuşçu, **Haymana Kaplıcası ve Faydaları**, Işıl Matbaası, İstanbul, 1946, s. 16.

¹⁶ Tuna, **a.g.e.**, s. X.

¹⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30-10-0-0/7-428

¹⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30-10-0-0/176-213-2

¹⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30-10-0-0/ 8-46-17

Şirketi kurulurken,²⁰ 1927 yılında Merkezi İstanbul olmak üzere Bursa Kaplıcaları Türk Anonim Şirketi kurulmuş²¹ ve Diyarbakır'daki Çermik kaplıcası işletmesi mahalli özel idareye satılmıştır.²² Bu süreçte Atatürk de Yalova kaplıcasıyla bizzat ilgilenmiştir. Yalova'ya ilk ziyaretini 19 Ağustos 1929 tarihinde gerçekleştiren Atatürk, geniş bir ormanlık alanın içerisinde bulunan termali çok beğenmiş ve burayla ilgili düşüncesini; "Burası geleceğin su şehri olacaktır" şeklinde ifade etmiştir. Bunun üzerine tümüyle bakımsız ve onarıma muhtaç olan termalin yeniden düzenlenmesi için yetkilileri görevlendirmiş, böylelikle Yalova kaplıcasının imarı başlamıştır. Yalova kaplıcasını yeniden hayata döndüren bu imar faaliyetini bizzat takip eden Atatürk'ün amacı, Yalova kaplıcasının termal turizmi açısından uluslararası bir merkez olmasını sağlamak olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Haymana kaplıcasının TBMM'de gündeme geldiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte uzun süre Belediye Başkanlığı yapan Bekir Fahri Daldaloğlu (1925-1946), Haymana kaplıcasını imar etmek ve termal turizm merkezlerinden birine dönüştürmek için büyük çaba harcamıştır. Halil İbrahim Uçak'ın aktardığına göre Daldaloğlu yayınlanmamış anılarında Haymana kaplıcasının durumunu ve kaplıcayı imar etme girişimlerini şu şekilde aktarmaktadır:

"Banyoya yalnız köylüler ve bir de Museviler girerdi. Onlar da bir yekun tutmazdı. Ankara halkı Kızılcahamam'a taşınırdı ve bizimkini açık yaraya ve kadın hastalıklarına iyi gelir, ağrıya, sızıya iyi gelmez derlerdi. Hülasa, Haymana kaplıcaları tekniğinden hiçbir bilgim yoktu. Evvela bu bilgiyi çalıştım. Bir iki eser buldum, okudum. Bir taraftan da mevcut binanın muhafazası için tedbir almaya koyuldum. Getirdiğim mimarlar, kubbelerin kalkması lazım, ondan sonra duvarlar(kamburu çıkan yerleri) sağlam değildir diye rapor verdiler. Fakat bizim mali durumumuz buna müsait değildi... Sonra Sivaslı Hilmi Bey geldi, kasabaya su aradık, Musagür'de bir su bulduk, su mühendisleri getirttik, keşif raporu aldık. Vilayetin yardımıyla 5000 metreye yakın tazyikli 60 milimetrelik pik boru aldık. Ama müteahhit Vehbi Koç'a üç bin lira borcumuz kaldı. Bir türlü ödeyemedik. Kaplıca için Emlak Bankası'ndan para almak teşebbüsünde bulundum ve fen heyeti şefi olan emekli paşayı kış kıyamet Polatlı yoluyla getirip götürdüm. Haymanadayken para verebiliriz diyen zat, dönüşte trene biner binmez; 'Kaplıcalara güvenilmez, bakarsın suyu başka tarafa kaçırır ve hem bu dağ başına kim gelir?' demez mi? Baktım kimseden hayır yok, kendi yaramızı kendimiz

²⁰ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-18-1-1/19-36-1

²¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-18-1-1/25-38-13

²² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30-18-1-1/23-17-13

saracağız, kendi yetiştirdiğimiz Gazi ustayla işe başladım. Evvela Tunus sistemi kubbenin ta küçüklüğümden beri göre geldiğim çatlaklarını temizleyip çimentolu harç ve şerbetle doldurttum. Duvarları da adam akıllı tamir ettirdim ve sıvattım. Artık dâhilden yılanların görünen deliklerden eser kalmadı. Bu işleri kadınlar kısmında yaparken duvarın içinde su sesi duydum, açınca suyun gürül gürül yüksekte aktığını hayretle gördüm ve Arşimet gibi 'buldum buldum' diye Kaymakam Hilmi Bey'e koştum. Havuzun etrafına yıkanma kurnaları koyabileceğimizi ve havuzu tecrit edebileceğimizi söyledim. Para bulup havuzları ve etraflarını tanzim etmek için birlikte Ankara'ya yollandık."²³

Bu aktarımdan hareketle Hititlerden itibaren kullanılmaya başlanan Haymana kaplıcasının pek de iyi durumda olmadığı anlaşılmaktadır. Fakat Daldaloğlu, kaplıcayı onarma konusunda kararlı davranarak, bürokrasiden alamadığı desteği başka yollarla temin etme yolunda çabalamış ve bu konuda başarılı olmuştur. Daldaloğlu, Vehbi Koç'tan borçlanarak 1929'da başladığı ve 1938'de tamamladığı hamamın restorasyon öyküsünü şu şekilde anlatmıştır:

"Her taraftan ümit kesilmişken, bir defa daha Vehbi Koç'a başvurmaya karar verdik. Gittik vaziyeti anlattım, sana borcumuzu veremiyoruz, yardım yapınız, şu hamamı bir hal yoluna koyalım, müşteri çok gelsin, her iki borcumuzu ödeyelim dedik ve gülüştük. Onun da hoşuna gitti ve Nasrettin Hocanın pamuk ekme hikâyesini anlattı ama işi de tatlıya bağladı. 'Size iyi bir Macar usta vereyim, istediğiniz malzemeyi de mağazadan alın, ustanın yevmiyesini siz verin, öbür tarafı yavaş yavaş ödersiniz' dedi. Ufak bir proje yapmak içinde ecnebi kalfasını bizimle Haymana'ya gönderdi. Sevinerek döndük ve işimize başladık. Evvela suyun geldiği yolu takiben membaa kadar açtık. Bu yol Romalılar zamanında çok muntazam ve horasandan yapılmış, membaın üstünü açmaya cesaret edemedim ama buradan şimdiki taksim yerine muntazam avgına aldık ve taksim yerinden itibaren de demirden borulara aldık ve içeriye ikişer banyo müteaddit kurnalar koyduk. Bu suretle içinde insanın tiksinden banyo alabileceği durum meydana geldi. Bundan sonra Ankara'da propaganda yapmaya başladık. Artık rağbet görmeye başlamıştık ve borç da ödeyebilirdik. 2-3 sene sonra ikinci hamleyi yaptık, o sırada K. K. Belediye üyesiydi, ona derdimi açtım ve 5-6 yüz lira kadar bize yardım ederse hayli iş yapacak, erkek tarafının soyunma yerleri ve gişe mahalli düzene girecekti. Çünkü o vakte kadar biri şarka öbürü kuzeye bakıyor ve işletmesinde zorluk çekiliyordu. Şimdiki gişe ve kapıların bulunduğu saha ise harabeydi, yılanların meskeniydi. K. Efendi teklifimi iyi

²³ Uçak, a.g.e., s. 192.

karşılıklı ve yardım yapacağını vadetti. Biz de sevinçle işe koyulduk, kendi yaptığım projeyi tatbik edecektik, bugünkü şeklini alacaktı. Derhal eski kazamataları yıktık, hususi banyoların yerini kazmaya başladık, bir taraftan da yeni bölmeler yapıyorduk. Hayli usta ve amele çalışıyordu. Bu arada elimizdeki hazır para sona eriyordu. Amele ve ustaların arasında bir fiskos duydum. Bunlara demişler ki; belediyenin parası yok, ne çalışıp duruyorsunuz, yarın para yerine hava alacaksınız. Demek ki bizim muvaffakiyetimizi arzu etmeyenleri ve paramızın olurluğunu bilenler canımıza kasteder vaziyet alıyorlardı. Benden kurtulmak için belediyeyi kötü duruma sokmak ve kaplıcaları harap vaziyette bıraktırmak istiyorlardı. Bunların memleket davasıyla en ufak bir ilgileri yoktu. İçimize bir sızı çöktü. Acaba K. Efendi verdiği sözden cayacak mıydı? Remzi efendiyi gönderdim, K.'yı bir kolaçan et dedim ve heyecanla beklerken geldi ve 'vermiyor' dedi. Kan başıma sıçradı, nihayet kendim gittim, aman etme sonra mahvoluruz, banyo mevsimi geliyor, siz dururken nerelere gidelim dedim. Ama bir defa 'cık' demişti. Tekrarladı, 'Benim bağırsağım yerde, yapağı, tiftik alacağım, veremem. Size söz verdim amma senet vermedim ya?' demez mi? Elimizde 900 küsur liralık bonom vardı. Çalışıp çabalayıp askeriyeden aldığım odun mazbataları karşılığında almıştım. Onları karşılık koyam dedim, yine olmadı, 'cık' dedi. Ümitsiz olarak o bonoları yanıma alarak Ankara'ya gittim, yüzde iki buçuk ıskontoyla alıp, eksiklerimizi de tamamlayarak geldim ve işime daha hızla devam ettim ve bu parayla erkekler kısmının soyunma yerlerini, gişe yerini ve beş hususi banyoların üstüne yaptığım dört odanın çatısını kapatamadım. Gelecek seneye kaldı, ertesi sene kaymakam değişti. Deli Nasuhi geldi. Belediye Bankası açılmıştı. Onlardan beş bin lira aldım ve kadınlar kısmını gayet esaslı ve kâgir olarak yaptık, bitirdik. Sıvacının malayını bıraktığı gün bir mülkiye müfettişi geldi. Sene 1938 Ağustosunda...''²⁴

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere 1930'lu yıllar, Haymana kaplıcasının imarı konusunda bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu yıllarda hamam birçok yönüyle elden geçirilip imar edildiği gibi sadece yöre halkının değil dışardan gelen ziyaretçilerin kullanımına uygun ve daha modern bir görünüme kavuşturulmuştur. Seyyah Kandemir de "Ankara Vilayeti" isimli eserinde Haymana'yı tasvir ederken Daldaloğlu'nu teyit eden ve hamamla ilgili biraz daha detay veren şu bilgileri aktarmaktadır:

"Haymananın çok güzel bir hamamı var. Buraya yazın epice bir kalabalık toplanıyor. Geniş bir soyunma mahalli odalara bölünmüş, havlusuz fiyat, mevki 10-20 kuruş, havlu verilirse 20-30 kuruş... Hamamın bulunduğu yer beş metre murabbai kadar bir havuzdan ibarettir. Havuzun kenarında

²⁴ Uçak, a.g.e., s. 193.

*sıcak su fişkırtıyor ve herkes aynı havuzda yıkıyor. Suyun sıcaklık derecesi 39'dur. Kükürtlü olduğundan cilt hastalıklarına faydası vardır. Bu hamamın asri hale konulması için bazı projeler yapılmış, fakat parasızlık yüzünden tatbik olunamamış...*²⁵

1930'lar Daldaloğlu'nun girişimleri sonucunda doğrudan Haymana kaplıcasını konu edinen birtakım akademik çalışmaların da yapıldığı yıllar olmuştur. Dolayısıyla Daldaloğlu'nun Haymana kaplıcasına hizmetleri hamamın imarıyla sınırlı kalmamış, Haymana suyunun yararlarının bilimsel verilerle tespit edilmesi ve bunların yazıya dökülmesi için de çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Daldaloğlu'nun buradaki amacı hem Haymana kaplıcası ile ilgili bir literatür oluşturmak hem de bu literatür aracılığıyla propaganda yaparak Haymana'ya gelenlerin sayısını arttırmaktır.

Tespitlerimize göre, Cumhuriyet döneminde doğrudan Haymana kaplıcasını konu edinen ilk eser Dr. Kerim Ömer Çağlar'a aittir. 1935 yılında yayınlanan "*Ankara Çevresi Suları ve Haymana Kaplıcası Üzerine Etüdler*" isimli çalışmada Çağlar hem haymanayı tasvir etmiş hem de kaplıcanın fiziksel özelliklerinden söz etmiştir. Sözü ona bırakalım:

"Haymana kasabası Ankara'nın cenup batısında 74 kilometre kadar mesafededir. Yaz aylarında otomobil ile üç saatte rahatça gidilir. Yolu geçilemediği için kışın bu mümkün değildir. O takdirde tren ile Polatlı'ya (90 kilometre) oradan da 45 kilometre süren bir şose üstünden otomobil veya araba ile Haymanaya gidilir... 1500 nüfuslu Haymanada çoğu tek katlı olmak üzere 300 kadar ev vardır. Kasaba ziyaretçiler üzerinde temiz bir yer hissi verir, yolları kaldırımla örtülmüştür. 300 kadar çocuk alan ilk mektebi kasabanın en güzel binalarından biridir. Yanında gölgeli ağaçlıklarla güzel bir bahçesi vardır. Üç han, bir pansiyon, bir lokanta ve birkaç ufak aşçı dükkânı kaplıca ziyaretçilerinin hizmetine arz edilmiştir... Yazın yerlilerin çoğu evlerini kaplıca misafirlerine kiralayarak bağlarındaki ufak evlerine çekilirler.

Kasabanın batı eteklerinde bulunan hamam biri erkek, diğeri kadınlara mahsus olmak üzere iki kısımdan ibarettir. Su hamamdan 40 metre kadar şarkta yerden fişkırmaktadır. Kaynağın asıl yeri şimdiye kadar tespit edilememiştir. Kaynak yerinde yaptırduğım hafriyatta birçok eski su kanalları görülmüştür. Bunlardan biri ile su hamama gidiyor. Su bu suretle 20 metre kadar aktıktan sonra demir borulara alınarak iki değişik istikamete isale edilmektedir. Suyun bir kısmı dispansere, asıl mühim miktarı da hamamın

²⁵ Seyyah Kandemir, **Türkiye Seyahatnamesi No:1 Ankara Vilayeti**, Başvekalet Müdevvenat Neşriyatı, Ankara, 1932, s. 243-244.

yanındaki taksim yerine akar. Bu yer betondan yapılmış olup üstü de beton bir kapakla örtülüdür. Su buradan demir borularla erkek ve kadın kısımlarına sevk edilir. Burada yaptığım etütlere istinaden, bu taksim yerinin kapalı ve tazyikli bir rezervuar şeklinde yapılması daha münasiptir, çünkü taksim yerinin iptidailiği yüzünden gerekli gazlardan mühim miktar zayi olmaktadır. Erkek hamamında beş separe banyo kabinesi, bir yüzme havuzu, bunun yanında da türlü hususi banyo vesair istirahat yerleri vardır. Buna mukabil kadın kısmında yalnız bir yüzme havuzu vardır. Büyük yüzme dairelerinin kenarlarına demirden yapılmış birçok kurnalar raptedilmiş olup buradan daimi olarak su akmakta ve banyo alanların yıkanmalarına hizmet etmektedir. Kaynağın su akıtma kabiliyeti ortalama bir hesapla dakikada 240 litre olup bu hesapla hususi banyolarda olmak şartıyla günde 1000 kişinin yıkanmasına yetecek su vardır.”²⁶

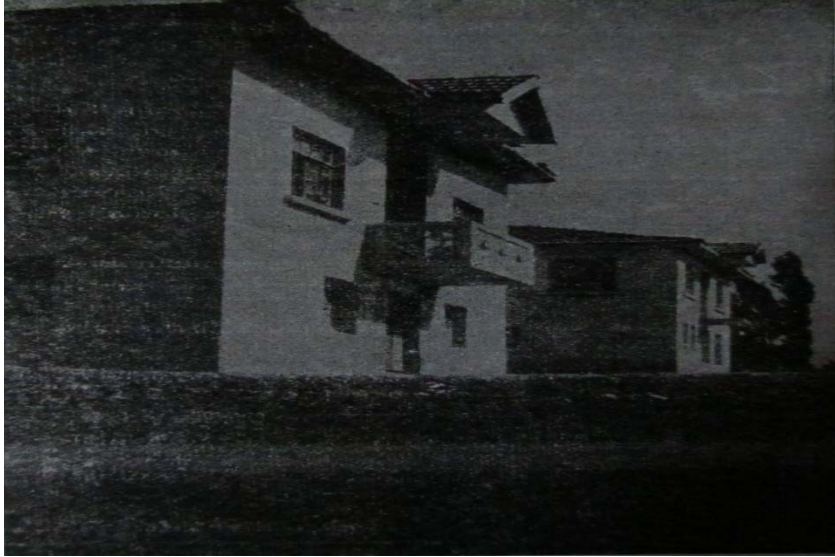
Haymana Kaplıcasıyla ilgili olarak tespit edilen ikinci çalışma 1936 tarihli bir makaledir. Nüzhet Şakir Dirisu tarafından kaleme alınan makalede hem Haymana hamamına dair hem de Haymana kaplıcasının yararlarına dair bilgilere ulaşmak mümkündür. Makalenin girişinde Kerim Ömer Çağlar’dan doğrudan alıntı yapmak suretiyle Haymana kaplıcası ve hamamıyla ilgili özet bilgi veren Dirisu; değerlendirmelerinin devamında Haymana kaplıcası ile Bursa’da bulunun Çekirge sularıyla karşılaştırma yaparak düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Şimdiki halde bu su, Bursa’daki Çekirge sularının yani yeni yapılan asri kaplıcaya gelen suyun tamamıyla aynıdır. Sıcaklığının 44 olması, terkibindeki maddeler ve bunların miktarı, bu iki suyun aynı evsafa olduğunu gösterir. Ancak Çekirge sularındaki radyoaktivite Haymana’dakinden daha yüksektir. Bu cihetten biraz fark vardır. Mevradı medeniyesi ise Çekirge’ye nazaran biraz fazladır. Derecesi hararetinin 44 oluşu dolayısıyla içerisine soğuk su katılmasına ve soğutmak için de hususi tertibata ihtiyaç göstermeden, mebadan çıktığı gibi kullanılacak bir vaziyette bulunduğu tedavide daha kıymetlidir. Bütün romatizmal hastalıklarda, nevrastenilerde, kadın hastalıklarında, mafsal iltisaklarında ve bazı damar bozukluklarında banyo suretiyle çok iyi gelebileceği gibi, içme suretiyle de bazı dispepsilerde, mide ve bağırsak tembelliklerinde ve müdrir hassasiyle de idrar yolu hastalıklarında ve böbrek kumlarında, Çekirge sularından daha

²⁶ Kerim Ömer Çağlar, **Ankara Çevresi Suları ve Haymana Kaplıcası Üzerine Etüdlere**, (Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmalarından Sayı: 7), Köyhocası Matb. Ankara, 1935, s. 22-23.

*muvaffakiyetle kullanılabilir. Sofrada içme suyu olarak kullanılması çok faydalı olur.*²⁷

Haymana kaplıcası ve yararlarıyla ilgili önemli bilgiler sunan çalışmaların bir diğeri Haymana Hükümet ve dispanser tabipliği de yapan Dr. Tayyar Kuşçu'dur. Kuşçu, 1943-1945 yılları arasında Haymana kaplıcasına gelen hastalar üzerindeki çalışmalarından yola çıkarak yazdığı eserinde Haymana kaplıcasının tarihine değinmenin yanı sıra hem kaplıcanın 1946'daki durumuna değinmiş hem de kaplıca suyunun faydaları üzerinde durmuştur. Kuşçu kaplıcanın 1946'daki durumuyla ilgili olarak verdiği bilgilerde öncekilerden farklı olarak bir dispanserden söz etmekte ve bu dispanser ile bazı özel hamamlara da demir borularla su götürüldüğünden bahsetmektedir.²⁸ Bu bilgilerden hareketle 1940'lı yıllarda kaplıca suyundan yararlanma oranının arttığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

Kaplıca Binasının Arkadan Görünüşü(1946):
Tayyar Kuşçu, **Haymana Kaplıcası ve Faydaları**, Işıl Matbaası, İstanbul, 1946, s. 21

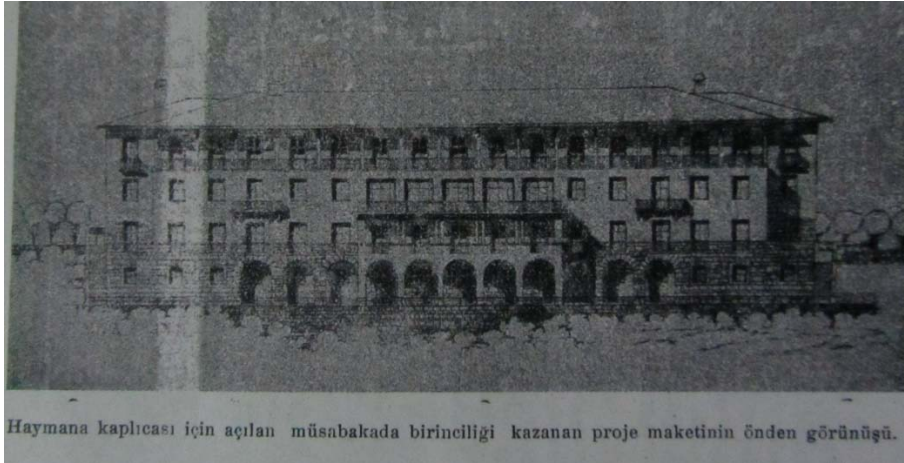
Bu bilgilerin yanı sıra kaplıcanın yararlarına da değinen Kuşçu; tedavi ettiği hastalardan örnekler vererek Haymana suyunun romatizma, bronkiyal astım, polinevrit, kadın hastalıkları, hipertansiyon ve cilt hastalıklarında

²⁷ Nüzhet Şakir Dirisu, "Haymana Kaplıcası", **İlca**, Yıl:2, İkinci Kanun 1936, Sayı: 1-3, s. 29-31.

²⁸ Kuşçu, **a.g.e.**, s. 19.

yararlı olduğunu tespit etmiştir.²⁹ Bununla da yetinmeyen Kuşçu, yine tedavi ettiği hastalarından yola çıkarak hamamın kullanım şekli ve süresiyle ilgili olarak da birtakım tespitlerde bulunmuştur.³⁰

1940'lı yılların ikinci yarısı Haymana kaplıcasıyla ilgili dikkat çekici gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemin ilk dikkati çeken gelişmesi, "Haymana Otel, Termal ve Halk Hamamı Projesi Müsabakası" isimli bir yarışma yapılmış olmasıdır. Ancak Kuşçu'nun kazanan projenin fotoğraflarına yer vermekle yetindiği ve Mimarlık dergisinin 1945 yılı 4. ve 5. sayılarında yayınlanan bu yarışmayla ilgili çok fazla bir bilgiye ulaşamadığıdır. Bunun nedeni Mimarlık dergisinin ilgili sayılarının temin edilememiş olmasıdır. Ancak muhtemelen bu yarışma Haymana kaplıcasına birçok hizmette bulunan Belediye Başkanı Bekir Fahri Daldaloğlu tarafından düzenlenmiştir. Aynı zamanda böyle bir yarışmanın düzenlenmiş olması; Haymana kaplıcasının kayda değer bir ziyaretçi kapasitesine ulaştığı, dolayısıyla da daha geniş bir komplekse ihtiyaç duyulmaya başlandığı şeklinde yorumlanabilir.

Tayyar Kuşçu, **Haymana Kaplıcası ve Faydaları**, Işıl Matbaası, İstanbul, 1946, s. 28

Bu dönemin dikkat çeken ikinci gelişmesi ise kaplıcanın işletme hakkıyla ilgilidir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde tespit edilen belgelerin ilkinde göre; Haymana Belediyesi'ne ait olan kaplıcanın işletme imtiyazı, 2 Temmuz 1945'te ve 60 yıl süreyle Ankara İl Özel İdaresi'ne devredilmiştir.³¹ Ancak bu

²⁹ Kuşçu, a.g.e., s. 47-101.

³⁰ Kuşçu, a.g.e., s. 37-47.

³¹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30-18-1-2/108-40-17

durum uzun sürmemiş ve 22 Haziran 1950’de bu ihale iptal edilerek kaplıcanın işletme hakkı yeniden Haymana Belediyesi’ne devredilmiştir.³²

Haymana, 1950’li yıllarda yerel yöneticilerin sık sık değişimine sahne olmuş, dolayısıyla da kaplıcaya dair istikrarlı bir faaliyet söz konusu olmamıştır. Bununla birlikte Belediye Başkanı Niyazi Sirel döneminde (1956-1960) ve 1958 yılında Haymana Belediyesi Neşriyatı’na başladığı ve bir numaralı yayının da “Haymana Kaplıcaları” isminde bir kitapçık ya da broşür yayımlandığı tespit edilmiştir. Haymana kaplıcasının o dönemki durumuna dair önemli ayrıntılarına yer verilen söz konusu broşür, kuşkusuz kaplıcanın tanıtımını yapmak ve daha geniş kitlelere ulaşmak amacıyla hazırlanmıştır. Zira broşürün giriş kısmı, Dr. Fevzi Öyet’in kaplıca ile ilgili görüşlerinden oluşmakta ve Öyet; Haymana kaplıcasının özellikle romatizma, hipertansiyon ve kadın hastalıkları için yararlı olduğunu vurgulamaktadır.³³ Broşürün ilerleyen kısımlarında ise Haymana ile ilgili önemli bilgilere yer verilmiştir. Buna göre, haymana’nın ana caddesinin tamamen asfalt olduğu ve dışardan gelen ziyaretçilerin kolaylıkla kaplıcaya gidebildiği belirtilmiştir. Konaklama konusunda herhangi bir sıkıntının söz konusu olmadığına da ifade edildiği broşürde; Belediye’ye ait 25 odalı lüks otelinin yanı sıra 15 özel otel ve 20 pansiyon bulunduğu, ayrıca bir çok evin de arzu edenlere pansiyon olarak kiralandığı vurgulanmıştır. Üzerinde durulan önemli konulardan biri de Haziran’da başlayarak Ekim sonuna kadar devam eden kaplıca döneminde günde 2000 kişinin hamamdan yararlanabildiğidir.³⁴

Bu bilgiler bize Cumhuriyet’in ilk yıllarında harabe olan Haymana kalıcasının ortalama 30 yıllık bir sürecin sonunda nasıl bir gelişim geçirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere, 1930’lu yılların başında Haymana kaplıcası, yıkık dökük ve sadece yerliler tarafından kullanılan bir hamam görünümündeydi. Ayrıca herhangi bir otelin varlığı da söz konusu değildi ve Haymanalılar evlerini dışardan gelenlere kiralyıyorlardı. 1929’da başlayan imar faaliyetleri sonucunda suyun kullanım ortalaması arttırılmış ve bir günde sudan yararlanabilen kişi sayısı ancak 1000’e çıkarılabilmisti. Broşürün sunduğu bilgilere göre, 1950’li yılların ikinci yarısında ise, hem kaplıca suyundan yararlanma oranı yüzde yüz arttırılmış, hem de yeni açılan oteller ve pansiyonlar sayesinde konaklama konusu profesyonelleşmeye başlanmıştır.

1960’lı ve 1970’li yıllarda da Haymana kaplıcasıyla ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1963’te açılan fizik tedavi ünitesinin yanı sıra 1965’te

³² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30-18-1-2/123-55-12

³³ **Haymana Kaplıcaları**, Haymana Belediyesi Neşriyatı No: 1, Güven Matb., Ankara, s. 7-8.

³⁴ **Haymana Kaplıcaları**, s. 14-15.

temeli atılarak 1972’de hizmete açılan Cimcime Otel o dönemde Türkiye’nin en modern tesislerinden biri olmuş ve yılın 12 ayı ziyaretçilere açık olması öngörülmüştür. Konaklama yönünden önemli adımların atıldığı bu yıllarda Tuna’nın belirttiğine göre, Haymana’da otel ve pansiyon olarak 600’e yakın yatak bulunmaktadır. Ayrıca evlerde de kiralık oda bulmak mümkündür.³⁵

Needet Tuna, **Haymana Kaplıcaları ve Romatizmada Kaplıca Tedavisi**, s. XIV.

Haymana’ya ve kaplıcaya dair önemli bilgiler sunan Bahattin Çalış da 1977’de yayınlanan “Dün Bugün Haymana” isimli eserinde 1970’ler Haymanası ile ilgili önemli bilgilere yer vermektedir. Eserinde Haymana kaplıcasının yararlarından bahseden Çalış, kaplıcanın kadın hastalıklarına, doğum yapma ve kolaylaştırmada, içildiği zaman hazım konusunda böbrek ve bağırsakları kolayca çalıştırmakta ve mesane ile böbreklerdeki taşları düşürmekte etkili olduğunu altını çizmiştir. Çalış’a göre bunların yanı sıra kaplıcanın ellerdeki egzamaya, açık yaralara ve sinir rahatsızlıklarına gayet iyi geldiği tespit edilmiştir. Söz konusu hastalıklarda sonuç alınabilmesi için tedavinin 21 gün sürdürülmesi gerektiğini de ifade eden yazar, hastalıklarından kurtulmak isteyenlerin kaplıcayı kullanmadan önce muayene olmaları ve doktorun tavsiyelerine uymaları gerektiğini vurgulamaktadır. Konaklama konusunda da detaylı bilgiler veren Çalış, Haymana’ya gelecek olanların bu konuda sıkıntı çekmeyeceklerini belirterek, ilçede Cimcime Otel, Kaplıca Otel, Turistik Saraçoğlu, Reyhan, Gürsoy, Okçu, Balcı, Sevinç ve

³⁵ Tuna, **a.g.e.**, s. X-XIII.

Bilgiç otellerinin var olduğunu ifade etmektedir.³⁶ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere 1960'lı ve 1970'li yıllar hem kaplıcanın geliştirilmesi hem de ziyaretçilerin ağırlanması konusunda önemli adımların atıldığı bir süreç olmuştur.

SONUÇ

Hitlere kadar uzanan köklü bir tarihe sahip olan ve birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Haymana, kaplıcası açısından kuşkusuz Türkiye'nin önemli kazanımlarından biridir. Cumhuriyet yönetiminin neredeyse bir harabe olarak devraldığı bu kaplıca, 1920'li yılların sonu itibariyle imar edilmeye başlandığı gibi sürekli geliştirilmeye de çalışılmıştır. Yukarıda da aktarıldığı gibi bu konuda önemli hizmetlerde bulunan çeşitli yöneticiler olmuş ve Bekir Fahri Daldaloğlu ile başlayan bu hizmet süreci sonraki yıllarda da sürmüştür. İmarının, genişletme işlemlerinin ve tanıtım işlerinin paralel bir şekilde sürdürüldüğü bu süreç boyunca yıkık bir hamamdan, sahip olduğu yararlı su kaynağı sayesinde bugün bir kaplıca merkezi doğmuştur. Altı çizilmesi gereken nokta günümüz Haymanasının temellerinin peyderpey ve uzun bir süreçte atıldığıdır. 1920'lerde sadece harabe bir hamamla hizmet veren Haymana kaplıcası, 1970'lerin sonuna gelindiğinde modern bir kaplıca otelinin yanı sıra yaklaşık yirmi civarında özel otel, motel ve pansiyon ile hizmet verecek duruma gelmiştir. Bugün hepimiz mamur ve misafirlerine büyük oranda ihtiyaçlarını karşılayacak konforu sunan bir Haymana'ya tanık olmaktayız. Ancak bunun yeterli olmadığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Temennimiz büyük oranda yerli ziyaretçilere hizmet sunan Haymana'nın daha da gelişerek, Almanya'daki Baden Baden, Çek Cumhuriyeti'ndeki Karlsbad, Fransa'daki Deaville veya İtalya'daki Montecatini gibi dünyanın her tarafından turist alan ünlü kaplıcalardan birine dönüşmesidir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Kitap ve Makaleler

Bulut, İhsan; "Kökeni Termal Kaynaklara Dayanan Bir Yerleşme: Sivas-Sıcak Çermik", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 119, Yıl: 1999.

³⁶ Bahattin Çalış, **Dün Bugün Haymana**, Kaynak Kitap, Ankara, 1977, s. 32-34.

- Cuinet, Par Vital; **La Tuquie D'Asie**, Cilt: 1, Paris, 1892.
- Çağlar, Kerim Ömer; **Ankara Çevresi Suları ve Haymana Kaplıcası Üzerine Etüdler**, (Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmalarından Sayı: 7), Köyhocası Matb. Ankara, 1935.
- Çalış, Bahattin; **Dün Bugün Haymana**, Kaynak Kitap, Ankara, 1977.
- Çiçek, Recep- Avderen, Selçuk; "Sağlık Turizmi Açısından İç Anadolu Bölgesindeki Kaplıca ve Termal Tesislerin Yapısının ve Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 15 (25), 2013.
- Dirisu, Nüzhet Şakir; "Haymana Kaplıcası", **Ilıca**, Yıl:2, İkinci Kanun 1936, Sayı: 1-3.
- Haymana Kaplıcaları**, Haymana Belediyesi Neşriyatı No: 1, Güven Matb., Ankara.
- Kandemir, Seyyah; **Türkiye Seyahatnamesi No:1 Ankara Vilayeti**, Başvekalet Müdevvenat Neşriyatı, Ankara, 1932.
- Kansu, Şevket Aziz; **Ankara ve Civarının Prehistoryasında Yeni Buluşlar**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.
- Kuşçu, Tayyar; **Haymana Kaplıcası ve Faydaları**, Işıl Matbaası, İstanbul, 1946.
- Mamboury, Ernest; **Ankara Gezi Rehberi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2014, s.55-74; Bahattin Çalış, **Dün Bugün Haymana**, Kaynak Kitap, Ankara, 1977.
- Osten, Von Der H.; **Gavurkale Kılavuzu**, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937
- Tuna, Necdet, **Haymana Kaplıcaları ve Romatizmada Kaplıca Tedavisi**, Mars Matb. Ankara, 1976.
- Uçak, Halil İbrahim; **Tarih İçinde Haymana**, (Haymanalılar Yardımlaşma ve Tanışma Derneği Yayın No: 1), Ankara, 1986.
- Ülker, İsmet; **Türkiye'de Sağlık Turizmi ve Kaplıca Planlaması**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988.

BEŞİNCİ OTURUM
ÖNCESİ VE SONRASIYLA
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ I

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN ADLANDIRMA SORUNU

Temuçin F. ERTAN*

ÖZET

Savaş, harp, muharebe, çatışma gibi kavramlar birbiriyle çok ilişkili olmakla birlikte tümüyle eş anlamlı değildir. Eş anlamlı olmamakla birlikte, söz konusu kavramlar popüler ve akademik anlamda, ilgili ve bilgili çevreler tarafından sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Milli Mücadele yıllarında gerçekleşen askeri gelişmeler adlandırılırken de aynı durum söz konusudur. Birinci İnönü, İkinci İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya muharebelerinin adlandırılması konusu da bu yüzden bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bildiride Sakarya Meydan Muharebesi ya da Savaşı'nın adlandırılma sorunu ele alınacaktır. Buradan hareketle diğer askeri gelişmelerin de adlandırılması konusuna ışık tutulması amaçlanmaktadır. Adlandırma ya da kavramlaştırmanın başlık ve özetle bile bir sorun olduğu görülen bildiriye, araştırmanın temelini teşkil eden sözcükler etimolojik açıdan inceleneceği gibi, çeşitli sözlük ve ansiklopedilerde yer alan anlamları ve tanımları hakkında açıklamalar yapılacaktır. Ayrıca konuyla ilgili olarak arşiv belgeleri, hatıralar, araştırma eserler, biyografiler ve ders kitapları taranacak ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin nasıl adlandırıldığı konusu karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Diğer yandan başta Yunanca olmak üzere, Türkiye dışındaki belge ve eserler ile yabancılar tarafından kaleme alınan Atatürk biyografileri de gözden geçirilerek, konunun yabancılar tarafından nasıl adlandırıldığına dair bilgiler aktarılacaktır. Bu arada çatışmanın niteliğinden kaynaklanan adlandırma kadar, coğrafyaya dayalı adlandırma da önemlidir. Ankara yakınlarındaki Sakarya Nehrinin doğduğu kaynaklara yakın yerlerde, bugünkü Haymana ve Polatlı civarında gerçekleşen savaşın/muharebenin coğrafi açıdan adlandırılması konusunda da farklılıklar mevcuttur. Genel olarak Sakarya ifadesi kullanılmakla birlikte, Haymana ve Ankara gibi yer adlarından kaynaklanan isimlendirmelere de rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Haymana, Milli Mücadele, Sakarya Meydan Muharebesi, Tarihte Yöntem

* Prof. Dr.; Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

THE NAMING PROBLEM OF SAKARYA BATTLE

ABSTRACT

Although concepts such as war, warfare, battle and conflict are closely interrelated, they are not entirely synonymous. Besides not being synonymous, the mentioned concepts are often used interchangeably by relevant and knowledgeable circles in the popular and academic meaning. While naming the military developments that took place during national struggle, the same case is valid. The issue of naming battles of the Inonu, Kutahya-Eskisehir and Sakarya also appears to be problematic due to this. In this paper, the battle or war of Sakarya will be discussed. Hence it is aimed to highlight the issue of naming the other military developments. The paper in which even the naming or conceptualization appear to be a problem in the title and summary, the words which constitute the basis of the research will be examined etymologically and explanations about their descriptions and definitions in various dictionaries and encyclopedia will be made. Moreover, relevant archival documents, memoirs, research works, biographies and books will be scanned and the issue of how the battle of Sakarya was named will be examined comparatively. On the other hand, mainly in Greek, documents and artifacts out of Turkey and Atatürk biographies written by foreigners will be revised and information about how the issue is named by foreigners will be transferred. Meanwhile the naming based on geography is as important as the naming resulting from the nature of conflict. Also there are differences in resources where Sakarya River is born near Ankara in the issue of the naming of war/battle geographically which took place around present Haymana and Polatlı. Although overall Sakarya expression is used, naming originating due to names such as Haymana and Ankara are also encountered.

Keywords: *Ankara, Battle of Sakarya, Haymana, Method in History, The National Struggle*

GİRİŞ

Hemen bütün bilim dalları ve disiplinlerde olduğu gibi, tarihte de bir kavramlaştırma sorunu vardır. Tarihçilerin neredeyse tümü, kişi, yer, olay ve olguları açıklarken, başlarına buyruk bir şekilde dayanaksız bir adlandırma ya da kavramlaştırma yolunu seçmezler. Bu bağlamda döneme ait belgeler, kaynaklar, araştırmalar tarihçiye yön verir ve bir hareket noktası oluşturur. Bu durum yakın dönem tarih araştırmaları kapsamında ele alınabilecek olan Cumhuriyet tarihçiliği için de geçerlidir. Örneğin 1918-1922 yılları, Milli Mücadele, Kurtuluş Savaşı, Mütareke Dönemi gibi adlandırmalarla bir anlamda ön tanıma tabi tutulurken, alanla ilgili olan hemen herkes hangi olaylar dizgisinden bahsedildiğini hemen anlar ve kavrar. Milli Mücadele, bu anlamda hem Türklerin Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgallere

karşı yapmış olduğu direnişin niteliğini hem de tarih aralığını belirten bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihinde Ankara yakınlarında gerçekleşen Türk-Yunan çatışmasının adlandırma konusu iki boyutta ele alınacaktır. Birincisi askeri, daha doğrusu çatışmanın adlandırılması ya da tanımlanması açısından, ikincisi ise mekânsal kavramlaştırmadır.

MUHAREBE Mİ, SAVAŞ MI?

Öncelikle harp, muharebe, savaş gibi kavramların tanımına bakmakta yarar vardır. Arapça kökenli bir sözcük olan muharebe, *harb* sözcüğüne dayanmakta ve “*harbetme, savaşıma; harb, savaş, savaşta yapılan çarpışmalardan her biri*” şeklinde tanımlanmaktadır.¹ Buna karşılık aynı sözlükte *harb* ise “*cenk, kavga, döğüş, savaş*” olarak ifade edilmektedir.²

Ancak günümüzde yaygın olan Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğünde bu tanımlama biraz daha farklıdır. Şöyle ki; bu sözlükte muharebe; “*savaşta yapılan çarpışmalardan her biri*” olarak tanımlanırken,³ savaş sözcüğü; “*devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, harp, cenk, cidal*” olarak daha geniş bir kendine bir yer bulmuştur.⁴ Buna karşılık harp; “*savaş*” şeklinde tek bir sözcükle belirtilmiştir.⁵

Yaygın olarak kullanılan Cambridge sözlüğün resmi internet sitesinde yer alan tanımlara bakıldığında; “*battle*”; “*silahlı kuvvetler arasındaki çatışma; muharebe*” şeklinde tarif edilirken,⁶ “*war*”; “*iki veya daha fazla ülke veya grup arasında yaşanan silahlı mücadelelerin bütünü*” olarak tanımlanmıştır.⁷ Bu tanımlardan da anlaşılacağı gibi Türkçe’deki savaş kavramının İngilizce karşılığı “*war*”, muharebenin İngilizce karşılığı ise “*battle*”dır.

Türk ordusu ile Yunan ordusu arasında 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihinde gerçekleşen çatışmaların askeri açıdan adlandırma konusuna gelecek olursak; belgelere, anılara, biyografik eserlere, araştırmalara ve kronolojik çalışmalara bakıldığında, muharebe, meydan muharebesi, harp ve savaş en fazla kullanılan adlandırmalardır.

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004, s. 668.

² Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 327.

³ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 1704.

⁴ *Türkçe Sözlük*, s. 2043.

⁵ *Türkçe Sözlük*, s. 1051.

⁶ <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/battle> Erşim Tarihi: 30.08.2016.

⁷ <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/war> Erşim Tarihi: 30.08.2016.

Konuyla ilgili olarak öncelikle arşiv belgelerine belgelere bakmakta yarar vardır. ATASE Belgelerinde; *Sakarya Meydan Muharebesi* ifadesi bulunmaktadır.⁸ Meydan muharebesi ifadesinin kullanılması çatışmanın gerçekleştiği tarihe ait belgelerde yer alması açısından önemlidir.

Sakarya Muharebesi, Meydan Muharebesi, Harbi ve Savaşı şeklinde tanımlanan çatışmayla ilgili olarak Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivindeki belgelerde *muharebe* sözcüğünün çok yaygın bir şekilde kullandığını görmekteyiz.⁹ Bazı belgelerde ise *Sakarya Harbi* ifadesi de kullanılmıştır.

Konuya anılar çerçevesinde yaklaştığımızda ise ilk gözden geçirilmesi gereken eserin, dönemin Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk adlı eseri olduğunu düşünmekteyiz. *Nutuk*'ta *muharebe* ya da *meydan muharebesi* olarak belirtilen çatışmalar, özel bir şekilde nitelemeye tabi tutulmuş¹⁰ ve *Sakarya Melhame-i Kübrası* şeklinde ifade edilmiştir.¹¹ Bu savaşı bizzat yöneten Başkomutanın *melhame-i kübra* ifadesini kullanması son derece anlamlıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın çatışmanın şiddetini anlatmak için özel olarak böyle bir ifadeyi tercih ettiği söylenebilir. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Muharebesi'ni, şiddeti ve çatışmaların yoğunluğu açısından Milli Mücadele yıllardaki diğer çatışmalardan ayırt etmeyi tercih ettiği de anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa ayrıca Meclis'te 19 Eylül 1921'de yapmış olduğu konuşmanın başlarında, Sakarya adını kullanmadan *muharebe* ve *muharebat* ifadelerini tercih etmiştir.¹² Konuşmanın sonuna doğru nihayet *Sakarya Meydan Muharebesi* ifadesini kullanmıştır.¹³ Sonraki yıllarda derlenerek yayımlanmış olan *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* adlı çalışmada ise sadeleştirmeye gidilmiş ve *savaş* ifadesine yer verilmiştir. Atatürk TBMM'de yapmış olduğu konuşmanın aynen değil de, sadeleştirilerek alınması metodolojik açıdan sorunlu bir durumdur.

Mustafa Kemal'e eleştirel yaklaşan ve zaferin asıl sahibinin Fevzi Çakmak olduğunu yazan Karabekir, *İstiklal Harbimiz* adlı eserinde muharebe ve meydan muharebesi ifadelerine yer vermiştir.¹⁴

⁸ Askeri Tarih Belgeleri Dergisi'nin çeşitli sayılarında söz konusu ifadeler kullanılmıştır.

⁹ Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi kataloglarında bir tarama yapıldığı takdirde söz konusu bilgilere ulaşmak mümkündür. **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi Katalogları-TİTE-A1-A10**, Ankara, 2001-2006.

¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Milli Eğitim Basımevi, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, s.607.

¹¹ Atatürk, **a.g.e.**, s.618.

¹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 12, İçtima 12, s. 257-258.

¹³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 12, İçtima 12, s. 260.

¹⁴ Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960, s. 934.

İsmet İnönü, *Meydan Muharebesi* ve *muharebe* ifadesini kullanırken,¹⁵ Falih Rıfki Atay, *Çankaya* adlı anı özelliği taşıyan eserinde *Sakarya Harbi* ve *Sakarya Savaşı* ifadelerini tercih etmiştir.¹⁶

Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*'da, *Sakarya Muharebesi* başlığını atmış ve metinde *Sakarya Meydan Muharebesi* ifadesini kullanmıştır.¹⁷ Aydemir, kitabın bir başka yerinde *Sakarya Harbi* de yazmıştır.¹⁸

Dönemin bir başka tanığı olan Kılıç Ali de anılarında *Sakarya Meydan Muharebesi* ifadesine yer vermiştir.¹⁹

Sakarya Nehri'nin doğusundaki 23 Ağustos 1921 tarihi sonrası gelişmeleri *Sakarya Muharebesi* başlığı ile anlatan Kazım Özalp, çatışmaları yer adlarına göre gün gün belirttikten sonra, genel bir isim kullanmayı tercih etmiş ve *Sakarya Muharebesinin Sonuçları* diyerek konuyu tamamlamıştır.²⁰

Batı Cephesi'nde bizzat görev yapan ve bu cephedeki yaşadıklarını kaleme alan Rahmi Apak, konuyla ilgili ilginç bir isimlendirme yapmıştır. Apak, *Sakarya Kavgası* başlığını kullanırken,²¹ *zafer* olarak ifade ettiği çatışma sürecini “Sakarya Savaşı benim Anadolu’da bizzat katıldığım kavgaların sonucusudur” diyerek tamamlamıştır.²² Bu ifade İngilizcede de geçmektedir savaşmak anlamında kullanılan *fight* kelimesi kavga etmek dövüşmek anlamına gelmektedir. Savaşan iki tarafı belirtmek için *fight/ing* ifadesine sıkça rastlanmaktadır.

Bir günlük niteliği taşıyan ve Sakarya Meydan Muharebesi’ne fazla yer verilmeyen Hüsrev Gerede'nin anılarında, *Sakarya Savaşı* ifadesi kullanılarak kısa açıklamalarda bulunulmuştur.²³

Çatışmanın adlandırılmasıyla ilgili Milli Mücadele’yi anlatan hemen her araştırmada konuya değinilmiş ve bilerek veya bilmeyerek bir adlandırma yapılmıştır. Örnek olarak alınan bazı araştırmalarda konu şöyle ele alınmıştır:

¹⁵ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Birinci Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 261, 267-268-269.

¹⁶ Falih Rıfki Atay, **Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, Sena Matbaası, İstanbul, 1980, s. 292.

¹⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, s. 499.

¹⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s. 503.

¹⁹ Hulusi Turgut (Derleyen), **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Dokuzuncu Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007, s. 150-151.

²⁰ Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s. 193-216.

²¹ Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.241.

²² Apak, **a.g.e.**, s. 260.

²³ Sami Önal (Yayına Hazırlayan), **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 221-222.

Genel Kurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan ve resmi bir yayın niteliği taşıyan Türk İstiklal Harbi serisinin II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitabı *Sakarya Meydan Muharebesi* başlığını taşımaktadır. Metin içinde de *Sakarya Meydan Muharebesi* ve *Sakarya Muharebeleri* ifadeleri yer almıştır. Ayrıca kitaptaki krokilerde de muharebe isimleri kullanılmıştır.²⁴

Araştırma niteliği taşıyan kronolojik el kitaplarında Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili adlandırmalara gelince; Utkan Kocatürk yaptığı çalışmada *Sakarya Meydan Muharebesi* ifadesini kullanırken, gelişmeleri gün gün anlatmış ve muharebeden başka bir adlandırma yapmamıştır.²⁵

Bir yabancı araştırmacı olan Gotthard Jaeschke, hazırlamış olduğu kronolojik eserinde Sakarya adını, daha doğrusu bir coğrafi adlandırma yapmadan sadece *harp* ifadesini kullanarak çatışmanın niteliğini anlatmaya çalışmıştır.²⁶

Atatürk biyografileri arasında kuşkusuz en fazla bilinen Kinross'un eserinin İngilizce olan özgün halinde *The Battle of Sakarya* şeklinde bir başlık altında konu anlatılırken, Türkçe çevirisinde *Sakarya Savaşı* ifadesi tercih edilmiştir.²⁷ Çevirmenin muharebeyi bilerek mi, bilmeyerek mi tercih etmediği konusunda herhangi bir yorum yapmaya imkân yoktur.

Aynı şekilde A. Mango da *The Battle of Sakarya* şeklinde bir adlandırma yapmıştır. Mango'da ilginç olan Sakarya'nın *Victory in War* başlığı altında anlatılmasıdır. Buradaki *War* ifadesi ile Sakarya değil, Kurtuluş Savaşı kastedilmektedir.²⁸

Bir başka yabancı araştırmacı Stanford J. Shaw da; "From Empire to Republic, The Turkish War of National Liberation 1918-1923" adlı eserinde *The Battle of the Sakarya* ifadesini kullanmıştır.²⁹

²⁴ **Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi'nden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât,**

II. Cilt, Batı Cephesi, 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 12, 22, 44.

²⁵ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 278-258.

²⁶ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970, s.160-161.

²⁷ Patrick Kinross, **Atatürk the Rebirth of a Nation**, Phoenix, London, 2001, s. 275.

²⁸ Andrew Mango, **Atatürk**, London, 1999, s. 325-326.

²⁹ Stanford J. Shaw, **From Empire to Republic. The Turkish War of National Liberation**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 1347.

Ders kitaplarında ise Sakarya Meydan Muharebesi ve Sakarya Meydan Savaşı ifadeleri sıklıkla kullanılmıştır. Yılmaz Altuğ, Hamza Eroğlu, Osman Güngör Feyzioğlu gibi yazarlar Sakarya Meydan Muharebesi'nin tercih ederken, Afet İnan, Ahmet Mumcu ve Suna Kili gibi araştırmacılar Sakarya Meydan Savaşı ifadesini kullanmışlardır.

ADLANDIRMADA COĞRAFİ MEKÂN SORUNU

Tarih araştırmalarında neden-sonuç ilişkisi kadar, zaman-mekân ilişkisi de önemlidir. Bir tarihi olayın gerçekleştiği mekân, coğrafi konumu, yer altı ve yer üstü değerleriyle ve tarih boyunca barındırdığı insan unsuruyla ele alınması gereken bir tarihsel objedir. Bütün bunların yanı sıra mekânların birbirinden ayırt edilmesi için de, hemen her coğrafi alan bir isimle anılmış ve tarihi kaynaklara bu isimle işlenmiştir.

23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihinde cereyan eden Türk-Yunan çatışmasının gerçekleştiği coğrafyanın adlandırılması konusunda, Sakarya kavramının genel kabul gören bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Bu savaşın geçtiği coğrafyadan kaynaklanan bir durumdur ve pek de haksız bir yaklaşım değildir. Bununla birlikte Genelkurmayın yayınladığı Türk İstiklal Harbi serisinde *Sakarya Muharebeleri* genel başlığı altında, *Mangal Dağı Muharebeleri*, *Beylikköprü Muharebeleri*, *Türbetepe Muharebesi* gibi ifadelerle de rastlanmıştır.³⁰

Benzer şekilde Şevket Süreyya Aydemir de, Tek Adam adlı eserinde, Kartaltepe, Duatepe ve Beştepe'de gerçekleşen çatışmaları kastederek *Sakarya Muharebeleri* şeklinde bir ifade kullanmıştır.³¹

Olayı yaşayanların başında gelen İsmet Paşa ise coğrafi tanımlamaya gitmiş ve *Duatepe Muharebesi* ifadesiyle olayı açıklamaya çalışmıştır.³²

Konuya karşı taraf, bir başka deyişle başta Yunanistan ve Batılı devletler yönünden bakılacak olursa; Sakarya Savaşı öncesinde Yunan Savaş Meclisi'nin 28 Temmuz 1921 tarihinde Kütahya'da gerçekleştirdiği toplantıda,³³ mevcut durum değerlendirilmiş bununla birlikte hazırlanan

³⁰ **Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi'nden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât**,

II. Cilt, Batı Cephesi, 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.

³¹ Aydemir, **a.g.e.**, s. 508.

³² İnönü, **a.g.e.**, s. 264

³³ Kütahya Toplantısı için bkz. Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "*Sakarya Savaşı Öncesinde Yunan Savaş Meclisi'nin Kütahya Toplantısı*", **Sakarya Zaferi ve Haymana III**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin F. Ertan - Sedef Bulut, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015, s.s. 95-112.

Raporlarda hedef doğrudan Ankara olarak belirlenmiştir. Kurmaylar toplantısının hazırlanmış olduğu rapora bakıldığında, raporun adının *Küçük Asya Ordusu'nun Ankara'ya Harekâtı Hakkında bir Muhtıra*³⁴ olması dikkat çekicidir. Özellikle Yunan askeri literatüründe ve yazışmalarda konuyla ilgili genel adlandırmanın *Ankara Harekâtı* olarak geçtiği söylenebilir. Zira Yunan Komutan Aleksandros Mazarakis de anılarında konu ile ilgili bölümü *Sakarya Seferi/ Harekâtı (Ekstratia tou Sangariou)* olarak adlandırmış ve bu şekilde ifade etmiştir.³⁵

Aynı şekilde son dönemde Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin komutanlığına getirilen ve Büyük Taarruz sırasında Uşak'ta esir düşen General Trikupis'in Türkçeye çevrilmiş anılarında harekât *Sakarya Harekâtı* olarak adlandırılmaktadır.³⁶

Diğer yandan Yunan internet sitelerinde yapılan araştırmalarda özellikle bu savaşın *Sakarya Savaşı (Mahi Sangariou)* ve *Sakarya- Ankara Harekâtı* şeklinde adlandırıldığı da görülmektedir.³⁷ Buna ek olarak Sakarya Nehri'ndeki Savaş şeklindeki ifadeler de rastlanmaktadır.³⁸ Açıkça söylememekle birlikte Yunan Genelkurmay Başkan yardımcısı ise şunu der gibidir: “*Haritaya bir bakınız. Çengel gibi kıvrılan bu “Sangarios” nehir değil, düpedüz devasa bir oltadır. Porsuk bu oltanın iğnesidir. Biz Yunanlar bu dev oltayı, iğnesiyle birlikte fena halde yuttuk.*” İşte Sakarya meydan savaşı bu “*Sakarya çıkmazında*” yapılmıştı.³⁹

Yunanların Türk kuvvetleri karşısında yaşadığı yenilginin sebeplerini anlatan bir İngiliz belgesinde de adlandırma konusunda *Battle of Sakarya* (Sakarya Muharebesi) ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.⁴⁰ 21 Eylül 1921 tarihli bu İngiliz Dışişleri Savaş Kurulunun hazırladığı belgede, “*Yunan Başarısızlığının Nedenleri*” konusunda “*Sakarya Muharebesi ile ilgili operasyon planının fazlasıyla karmaşık olması ve bu yüzden anlaşılabilmesi*”

³⁴ Georgios L. Spiridonos, **İ Mikrasiatiki Ekstrateia Opos tin Eida (Polemos kai Eleftheriai)**, Eleftheri Skepsis, Athina, 2011, s. 160.

³⁵ Aleksandrou Mazaraki Ainianos, **Apomnimonevmata**, İkaros, (T.Y.), s. 295.

³⁶ General Trikupis, **Hatıralarım**, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1967, s. 78.

³⁷ https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%AC%CF%87%CE%B7_%CE%A3%CE%B1%CE%B3%CE%B3%CE%AC%CF%81%CE%B9%CE%BF%CF%85 Erisim Tarihi 29.08.2016.

³⁸ <http://www.xryshaygh.com/enimerosi/view/h-machh-sto-saggario-potamo-10-augoustou-4-septembriou-1921>. Erisim Tarihi: 29.08.2016.

³⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e '1921-1922'**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 158

⁴⁰ **National Archives**, CAB/ 24/129.

şeklinde bir cümle yer almaktadır.⁴¹ Bu belge, savaşın sona ermesinden çok kısa bir süre sonra İngiliz resmi kurumlarının savaşı nasıl adlandırdığı konusunda oldukça aydınlatıcıdır.

Öte yandan, Sakarya ise sadece bir nehir adı olarak değil, bir coğrafi alan olarak kullanılmaktadır. Bu pek çok eserde böyle geçmektedir. Bu da doğru bir yaklaşımdır. Zira bugün Sakarya diye anılan Adapazarı, 14 Haziran 1954 yılında Kocaeli Vilayetinden ayrılmış ve Sakarya adını alarak yeni bir vilayet olarak organize edilmiştir. Kocaeli vilayetine bağlı Adapazarı kazasının, bu vilayetten ayrılarak il merkezi yapılması ve Sakarya adını almasına dair kanun, Meclis'te oy birliği ile kabul edilmiştir. Kanun 1 Aralık 1954 tarihinden itibaren geçerli olmuştur.⁴²

Bu tarihten sonra Sakarya ifadesi, artık bir nehrin doğduğu topraklar için değil, bir vilayet adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlayışı mücadelenin önemini zerre azaltmamış ama coğrafi mekân konusunda karışıklığa, yanlış anlatımlara yol açmıştır.

SONUÇ

Sakarya Meydan Muharebesi'nin adlandırma sorunuyla ilgili bu çalışmada, başlıktan itibaren bir ad tercih edilmiş ve bu tercihte de yaygın kullanım ve kelimenin etimolojisi esas alınmıştır. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihinde, Ankara yakınlarında gerçekleşen Türk-Yunan çatışmalarının genel adında, çoğunlukla Meydan Muharebesi, Muharebe ve Savaş kelimeleri kullanılmıştır. Türk Kurtuluş Savaşı, Türklerin Anadolu'daki işgallere karşı yürüttüğü mücadelenin genel adı olarak kabul edilirse, Ankara yakınlarında, Sakarya Nehrinin doğduğu topraklarda gerçekleşen Türk-Yunan çatışması, bu savaş içindeki bir muharebe olarak ele alınabilir. Göğüs göğüse ve geniş bir satıhta gerçekleştiği için de meydan muharebesi olarak adlandırılması şaşırtıcı bir yaklaşım olmayacaktır.

Çatışmanın mekânının adlandırılması konusunda ise Türk kaynakları fikir birliği etmişçesine Sakarya ismini kullanırken, Yunan kaynaklarında Ankara adı da öne çıkarılmıştır. Bugünkü Polatlı-Haymana sınırları içinde kalan bir coğrafi alanda gerçekleşen çatışmaların mekânsal tanımında bu iki yerleşim merkezinin adı muharebe adı olarak anılmamaktadır.

⁴¹ Çağla D. Tağmat “*Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümeti'nin Komutan Arayışları: Metaksas-Gounaris Görüşmeleri*”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015, s. 38. (Yazar çeviride savaş ifadesini kullanmıştır).

⁴² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre X., Cilt I, s. 161-179.

Çatışmaların mekânından hareketle Sakarya adının kullanılmasında neredeyse bir mutabakat söz konusu iken, muharebe mi, savaş mı konusunda aynı görüş birliğini görmek mümkün değildir. Bu çalışmada ise Sakarya Meydan Muharebesi ifadesi uygun görülmüştür.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi Katalogları-TİTE-A1-A10, Ankara, 2001-2006.

United Kingdom National Archives, CAB/ 24/129.

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Kitap ve Makaleler

Apak, Rahmi; **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Milli Eğitim Basımevi, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Atay, Falih Rıfkı; **Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, Sena Matbaası, İstanbul, 1980.

Aydemir, Şevket Süreyya; **Tek Adam**, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.

Devellioğlu, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004.

General Trikupis; **Hatıralarım**, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1967.

İnönü, İsmet; **Hatıralar**, Birinci Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985.

Jaeschke, Gotthard; **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918- 11 Ekim 1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1970.

Kazım Karabekir; **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1960.

Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem; "Sakarya Savaşı Öncesinde Yunan Savaş Meclisi'nin Kütahya Toplantısı", **Sakarya Zaferi ve Haymana III**,

(Editör: Temuçin F. Ertan- Sedef Bulut), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015.

Kinross, Patrick; **Atatürk the Rebirth of a Nation**, Phoenix, London, 2001.

Kocatürk, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Mango, Andrew; **Atatürk**, London, 1999.

Mazaraki Ainianos, Aleksandrou; **Apomnimonemata**, İkaros, (T.Y.).

Özalp, Kazım; **Milli Mücadele 1919-1922**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.

Önal, Sami (Yayına Hazırlayan); **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Shaw, Stanford J.; **From Empire to Republic. The Turkish War of National Liberation**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Spiridonos, Georgios L.; **İ Mikrasiatiki Ekstrateia Opos tin Eida (Polemos kai Eleftheriai)**, Eleftheri Skepsis, Athina, 2011.

Şimşir, Bilal; **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e "1921-1922"**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1989.

Tağmat, Çağla D.; **"Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümeti'nin Komutan Arayışları: Metaksas-Gounaris Görüşmeleri"**, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015.

Turgut, Hulusi (Derleyen); **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Dokuzuncu Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007.

Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi'nden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât, II. Cilt, Batı Cephesi, 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.

Ansiklopedi ve Sözlükler

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

İnternet Kaynakları

<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/battle> Erişim Tarihi: 30.08.2016

<http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/war> Erişim Tarihi: 30.08.2016

https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%AC%CF%87%CE%B7_%CE%A3%CE%B1%CE%B3%CE%B3%CE%AC%CF%81%CE%B9%CE%BF%CF%85 Erişim Tarihi 29.08.2016.

<http://www.xryshaygh.com/enimerosi/view/h-machh-sto-saggario-potamo-10-augoustou-4-septembriou-1921>. Erişim Tarihi: 29.08.2016.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDE KADINLARIN YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER

Nuray ÖZDEMİR*

ÖZET

Milli Mücadelenin her aşamasında kadınlar da yer almış, gerek cephede gerekse cephe gerisinde ülkenin işgalden kurtuluşu için büyük destekte bulunmuşlardır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde kadınların faaliyetleri daha çok orduya lojistik sağlamaya yönelik olmuştur. Ancak başta Halide Edip Hanım bir kadın aydın olarak Sakarya Meydan Muharebesi boyunca Batı Cephesi Karargâhında görev alırken Fatma Seher Hanım (Kara Fatma), Ayşe (Çavuş) Hanım, Tarsuslu Adile Hanım gibi kadın kahramanlar da cephede savaşmışlardır. Kastamonu, Rize, Söke gibi şehirlerden de kadınlar gönüllü olarak cephede yer almak isteğiyle başvuruda bulunmuşlardır. Savaş süresince cephe gerisinin asıl yükünü kadınlar taşımıştır. Silahaltına alınan erkek işgücünün boşluğunu dolduran kadınlara Tekâlif-i Milliye emirlerinin uygulanmasında büyük iş düşmüştür. Kağm ile cepheye devamlı olarak iâşe maddeleri ve askeri malzeme taşımışlardır. Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Hanımlar Merkezi ve Hilal-i Ahmer Hanımlar Şubesi etrafında toplanan kadınlar ordu için yardım toplamışlardır. Savaşla birlikte yaralı sayısının artması ile hastanelerde yaralıların bakım hizmetlerinde görev almışlar, dikimhanelerde ve evlerde askerler için giyecek hazırlamışlardır. Özellikle dönemin basınında sıklıkla kadınların yaptığı yardımlarla ilgili haberlere yer verilmiş, kadınların cephede ve cephe gerisindeki faaliyetleri, erkeklerin Milli Mücadele içinde yer almalarında özendirici bir unsur olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmada, Batı Cephesi'nde kadınların Sakarya Meydan Muharebesi'ne verdiği destek incelenmiştir. Kadınların ülkenin kurtuluşu için cephede ve cephe gerisinde yaptığı faaliyetlerin Milli Mücadelenin kazanılmasındaki yeri ve önemi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Batı Cephesi, Halide Edip, Kadın, Milli Mücadele, Sakarya Meydan Muharebesi

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi.

THE ACTIVITIES OF WOMEN DURING THE BATTLE OF SAKARYA

ABSTRACT

Women have been involved in every stage of Turkish War of Independence and they gave a great support both in fronts and behind fronts for liberation of the country. The activities of women in the battle of Sakarya have contributed to provide more military logistics. However, Halide Edip as a female intellectual worked at the headquarters of Western Front in Sakarya War while Mrs. Fatma Seher (Kara Fatma), Mrs. Ayşe (Çavuş), Mrs. Adile (Tarsuslu Adile) fought in the front. In addition to this, women volunteers from such cities as Kastamonu, Söke have applied as volunteers to fight at the front. During the course of the war, the women has played a principal role. The women who filled the emptiness of the male labor force, has played a great role in the implementation of National Orders (Tekâlif-i Milliye). They continuously carried board material and military material to the front with agents. The women gathering around Society for Defence of Rights and Hilal-i Ahmer sought help for the army during the war. They served in hospitals for injured people and prepared clothing for the soldiers. In this period, the activities and role of women have been handled in the news and it has been used as an incentive for men to take part in the National Struggle. In this study, the support of women to the Battle of Sakarya on the Western Front will be analyzed. The activities of women in Turkish War of Independence and the role and importance of these activities carried out in the front for the liberation of the country will be assessed.

Keywords: *Halide Edip, National Struggle, The Battle of Sakarya, The Western Front, Women*

GİRİŞ

Türk Kurtuluş Savaşı'nın her aşamasında kadınlar da yer almış, gerek cephede gerekse cephe gerisinde ülkenin işgalden kurtuluşu için çok çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kadınlar, cephede askeri birlikler içerisinde savaşarak, cephe gerisinde ise; işgalleri protesto etmek için mitinglere katılmak, protesto telgrafları çekmek, cephede yaralıların bakımını yapmak, sırtında ya da kağnılarla cepheye cephane taşımak, cephane imalathanelerinde çalışmak, askerler için dikimhanelerde giyecek dikmek, ordu için yiyecek, giyecek ve para toplamak, cemiyetler etrafında örgütlenmek gibi çok çeşitli faaliyetlerle Milli Mücadeleye büyük destekte bulunmuşlardır.

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı döneminin birikimiyle kadınlar Milli Mücadele başlarken kısa sürede örgütlenmişlerdir. Savaş yıllarında kadın faaliyetleri içerisinde en kapsamlısı halkı bilinçlendirip Kuva-yı Milliye

ruhunu geniş kitlelere yaymak amacıyla kurulan cemiyetlerdir. Çoğunlukla Anadolu'da görev yapan yöneticilerin ve eşraftan kimselerin eşleri olan kadınlar pek çok cemiyet ve şubelerini kurmuşlardır. Cemiyetlerin yönetim kurullarında yer alan bu kadınlar çalışmalarıyla diğer kadınları etkilemiş ve onları Milli Mücadele yararına çalışmaya ikna etmişlerdir.¹ Özellikle Sivas merkezli Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti Milli Mücadele döneminin en etkin kadın hareketi olmuştur.² Müdafaa-ı Hukuk ve Hilal-i Ahmer Cemiyetlerinin kadınlar şubeleri de ordu için yardım toplama faaliyetleriyle öne çıkmışlardır.

Anadolu kadınları söylediği şiirler, yazdığı mektuplar ya da cephede savaşmak isteğiyle TBMM'ye verdiği dilekçelerle vatanın kurtuluşu için ellerinden geleni yapmaya hazır olduklarını her fırsatta göstermişlerdir. Örneğin Bolu Müdafaa-ı Vatan Gazi Kadınlar Cemiyeti üyeleri Bolu Mutasarrıflığına TBMM'ye ulaştırılmak üzere Temmuz 1920'de bir dilekçe vererek ülkede yaşanan işgaller karşısında artık tahammüllerinin kalmadığını bildirmişlerdir. Bu dilekçe ile erkekleri cephede savaşmaya teşvik etmeyi amaçlayan kadınlar gerekirse cepheye gideceklerini ifade ederek bunun için izin istemişlerdir. Kadınların bu girişimine dikkat çeken gazeteler “*Erkeklerimiz Okusun ve Utansın*” başlığı ile bu haberi duyurmuştur.³ Dönemin basınında asker kaçağı oğlunu evine almayan analar eşlerini savaşmak için cesaretlendiren kadınlarla ilgili haberler İstanbul ve Anadolu gazetelerinde özellikle propaganda amaçlı geniş yer bulmuştur. Bu yolla, erkeklere savaşa gitmek ve mutlaka kazanmak için telkinde bulunulmuştur.⁴

1. KADINLARIN CEPHEDEKİ FAALİYETLERİ

Milli Mücadelede kadınlar sadece cephe gerisinde değil vatanını işgalden kurtarmak için silaha sarılıp cephelerde de İngiliz, Fransız ve Yunan işgallerine karşı mücadeleye katılarak erkeklerle birlikte savaşmıştır. Mehmetçiklerin yanında “*Fatmalar*” da ülkenin kurtuluşu için mücadele etmişlerdir. Anadolu'da işgalleri birebir yaşayan çok sayıda kadın silaha sarılmak zorunda kalmıştır. Kadınların bir kısmı çetelere katılarak faaliyet

¹ Leyla Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s.236; A. Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975, s.121-122.

² Bkz: Bekir Sıtkı Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.

³ “Erkeklerimiz Okusun ve Utansın”, *Dertli*, 19 Temmuz 1920, s.2; “İstilaya Karşı Kadınlarımız Ne Diyorlar?”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Temmuz 1920, s.2; Nuray Özdemir, “Milli Mücadelede Kadın Desteği: Bolu Müdafaa-ı Vatan Gazi Kadınlar Cemiyeti”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:2011-2, Sayı:23, s.59.

⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları*, Cem Web Ofset, Ankara, 2006, s.258.

göstermiş bir kısmı birliklere komuta etmiş ve kendilerine çavuş, onbaşı gibi çeşitli rütbeler verilmiştir.⁵ Ancak Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılan ve cepheye savaşı kadınların çok azına dair bilgiye sahibiz. Savaş boyunca adını duyuran kadın kahramanlar şunlar olmuştur:

Fatma Seher Hanım (Kara Fatma): Milli Mücadele döneminin en çok tanınan savaşçı kadınıdır. Erzurumlu Yusuf Ağa'nın kızı olup Balkan Savaşı'nda kocası Derviş Erden'le birlikte Edirne kuşatmasında mahsur kalmıştır. Mondros Mütarekesi ertesinde ölen Binbaşı Derviş Bey'in orduda bıraktığı boşluğunu doldurmak için çalışmıştır. Güney Cephesi'nde Fransız ve Ermenilere karşı mücadeleye girmiş Batı Cephesi'ne geçmiştir. Fatma Seher Hanım'a "kara" unvanını 1919'da Sivas Kongresi sırasında Mustafa Kemal Paşa vermiştir. Bir lakap olmaktan öte yüksek karakterli, korkusuz, yiğit kahramanlıklar gösteren kişilere verilen bir unvandır.⁶

Yunanlılara karşı savaşmak üzere İzmit'te 43 kadın ve 700 erkekten oluşan bir müfreze birliği kurmuştur. Öncelikle TBMM'ye karşı çıkartılan isyanları bastırmak için İzmit, Adapazarı, Düzce ve Bolu bölgesinde savaşmıştır. Bu süreçte müfrezesi içinde yer alan kadınlardan 28'i şehit düşmüş diğer geriye kalan kadın ve erkeklerle I. ve II. İnönü Savaşı'na katılmıştır. Bu savaşlarda da birliğindeki geriye kalan kadınlar şehit ya da gazi olmuş kendisi de yaralanmıştır. Düzce bölgesinde asker kaçaklarını vatani vazifeye çağırmak için geri çekilmiştir. Fatma Seher Hanım, Sakarya Meydan Muharebesi'ne de katılarak İznik, Kumlu, Alaşehir ve Sivrihisar cephelerinde çarpışmıştır. Yunanlılar, 29 Ağustos'ta Kara Fatma'nın tuttuğu bölgeye Bereket, Kaynarca, Karadin üzerinden hücum etmiştir. Birinci gün on bir saat, ikinci gün de dokuz saat süren çarpışmalar yaşanmıştır. İznik civarında 7 Eylül 1921'de Yunan saldırılarına karşı mücadele etmiş ve göğsünden yaralanmıştır. Savaştan sonra teğmenlik derecesine yükseltilmiş ve Büyük Taarruz'da da başarılar göstermiştir. İstiklal Madalyası ile taltif edilen kadınlardan biri olmuştur.⁷

Ayşe Çavuş: İzmir'in 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgali sırasında ilk mukavemet hareketine iştirak etmiştir. Yunanlılar İzmir'e hâkim olunca Aydın'a geçip orada bir çete teşkil etmiştir. Oğlu ile birlikte sekiz yüz atlı toplayarak dağa çekilmiştir. Salihli, Demirci, Simav, Gördes ve Kütahya'da Yunanlılara karşı savaşmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'ne

⁵ Ferhat Uyaniker, **Milli Mücadele'de Türk Kadını**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.55.

⁶ Aynur Mısıroğlu, **Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994, s.90-95; Cahit Çaka, **Tarih Boyunca Harp ve Kadın**, As. Fb. Matbaası, Ankara, 1948, s.73-75.

⁷ Sarıhan, **a.g.e.**, s.287-290; Uyaniker, **a.g.e.**, s.60-61; Mısıroğlu, **a.g.e.**, s.99.

katılmış Haymana bölgesinde çok sayıda at toplamıştır. Bir gazete röportajında Sakarya’da çok şiddetli çarpışmalara katıldıklarını “*koca dere Yunan ölüleri ile doldu*” sözleriyle ifade etmiştir. Ayşe Çavuş, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Ankara’da bulunan üç kızını Mustafa Kemal Paşa’ya emanet etmiştir. Ayşe Çavuş’un kızları Mustafa Kemal Paşa’nın kendilerini güvenliklerini sağlamak için Kayseri’ye gönderme isteğine karşı çıkıp “*anamız şehit olursa yerine biz geçeceğiz*” diyerek kabul etmemişlerdir.⁸

Tarsuslu Adile Hanım: Güney Cephesinde Fransızlara karşı Toroslarda çete başı olarak büyük kahramanlıklar gösteren silah arkadaşları arasında Tarsuslu Kara Fatma olarak büyük ün kazanmıştır. Onbaşı sıfatı ile anılan Adile Hanım, Sakarya Meydan Muharebesi’nin en çetin günlerinde Hacı Mehmet Ağa gönüllü müfrezesi ile Tarsus’tan Batı Cephesi’ne geçmiştir. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yer alan bir haberde Adile Onbaşı’nın cepheye hareketi şöyle duyurulmuştur:⁹

“Şimdiye kadar cephemizde birçok kahramanlıklar gösteren Adile Hanım da Garp Cephesi’ne gidiyor. Namrun’da ikamet eden fedakâr, vatanperver Tarsuslularla Namrun ahalisi tarafından teşkil olunan ve Adile Hanım’ın da dâhil olduğu Hacı Mehmet Ağa gönüllü müfrezesi, Namrun muhabirimizden aldığımız telgrafa nazaran dün halkın hararetle ve samimi teşyi ve duaları arasında ile Garp Cephesi’ne müteveccihen hareket etmişlerdir...”

Halide Edip Hanım: Milli Mücadele dönemi İstanbul mitinglerinin ünlü hatiplerinden biri olan Halide Edip Hanım da bir kadın aydın olarak Sakarya Meydan Muharebesi boyunca Batı Cephesi Karargâhında görev yapmıştır. TBMM ordusunun Sakarya Nehri’nin doğusuna çekilmesi ve Ankara’ya doğru Yunan ilerleyişi karşısında cephe gerisinde beklemeye tahammülü kalmamış ve 16Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya telgraf çekerek gönüllü olarak cepheye gitmek istediğini bildirmiştir. Kendisine 18 Ağustos 1921’de ivedi olarak cevaben şu telgraf gönderilmiştir:¹⁰

“Halide Edip Hanımefendi Hazretlerine

Garp Cephesi

Ordu safları arasında vatanımızın müdafaasına fiilen iştirak için şiddetli istekle vuku bulan müracaat-ı vatanperveraneleri orduca memnuniyetle telakki olundu. Hizmeti fiiliye-i askeriyeye kabul ve Garp Cephesine memur edildiğinizi tebliğ ederim. Keyfiyet cephe kumandanlığına da bildirildi. İlk

⁸ Sarıhan, a.g.e., s.305.

⁹ “Tarsus Kahramanları”, Hâkimiyet-i Milliye, 12 Eylül 1921,s.2; Sarıhan, a.g.e., s.318.

¹⁰ Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1992, s.182.

vasıta ile cephe karargâhına müracaat ve oradan görevinizi öğrenmeniz rica olunur.

Fi 18/8/37

Başkumandan Mustafa Kemal

Halide Edip Hanım, 20 Ağustos 1921’de cepheye hareket emiştir. “*Halide Onbaşı*” sıfatıyla İsmet Paşa’nın emrinde Batı Cephesi Karargâhında önce birinci şubede bir süre sonrada ikinci şubede görev almıştır. Garp Cephesi Erkan-ı Harbiye Reisi Asım Paşa onunla ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır:¹¹ “...*Sakarya Muharebesinde 21 gün süren buhranlı devrede geceleri bazen vagonlarda bazen kuru toprak üzerinde geçirdi. Muharebe bittikten sonra karargâhın at üzerinde dönmesi kararlaştırıldı. Günde yetmiş kilometre at koşturulacaktı. Halide Hanım bir saniye bizden geri kalmadı. Pek cesur bir Türk askeridir. Korku kelimesi meçhuldür.*”

Halide Edip Hanım’ın cepheye giderek savaşın içinde yer almasına özellikle İstanbul kamuoyu büyük ilgi göstermiştir. Halide Edip Hanım da cepheden gazeteler aracılığı ile İngiliz işgali altında bulunan İstanbul’a seslenerek “*top sesleri ve bomba infilakları altında inleyen*” Anadolu’nun kurtuluşu için yardım istemiştir. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yayınlanan “*İstanbul Gençlerine*” başlıklı bir mektubunda İstanbul gençlerinin cepheye gelmesini teşvik etmek amacıyla şunlara yer vermiştir:¹²

“Hani siz miydiniz, bir gün Sultanahmet’in ebedi minarelerinden sarkan siyah bayraklar altında Allah’ı şahit tutarak benimle yemin ettiniz? Değil bir fırka olacak kadar beş bin, on bin kişi belki yüz bin kişi birden, samedani bir gök gürültüsü gibi bayrağınızı yere getirmeyeceğinize, aziz Türkiye’yi topraklara geçmiş bir tarih harabesi gibi gömdürmeyeceğinize ağlayarak yemin ettiniz!”

Şimdi neredesiniz? İçinizden hani on bin kişilik bir İstanbul fırkası, her neferi milli rüyanın hakikatini sezmiş ve o rüyaya aşık olmuş, her biri şikayetsiz ve kavi bir nefer gibi bu topraklar üstünde icap ederse toprak yiyerek aziz Türkiye’yi omuzlarında taşımak için neden bizle beraber değil!.. Sultanahmet’te ve Fatih’te beraber yemin ettik. Hissediyorum ki bu güzel ve ebedi aşkı size anlatamazsam, ben de o günkü yeminime sadık kalmamış olacağım. Kalbimin gözleri İstanbul’da, Fatih’ten gelecek arkadaş fırkanın ayak seslerini dinliyorum.”

¹¹ Uyanıker, a.g.e., s.90.

¹² Halide Edip, “İstanbul Gençlerine”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1921, s.1.

Halide Edip Hanım bu mektubu ile Milli Mücadele başlarken İstanbul'da Fatih ve Sultanahmet meydanlarında yapılan mitinglerde vatanın kurtuluşu için birlikte yemin ettiği İstanbul gençlerini cepheye çekmek ve onları cesaretlendirmek istemiştir.¹³ Savaşın ortasında bir kadın aydınının, cepheden gönderdiği mektup propaganda amaçlı dönemin basınında geniş yer bulmuştur.¹⁴

Batı Cephesi Karargâhında, Türkiye'nin en tanınmış kadınlarından birinin görev alması dünya kamuoyunun da ilgisini çekmiştir. Savaşın gölgesinde Halide Edip Hanım'ın örneğin Amerikan Associated Press gibi gazetelerin muhabirlerine yaptığı beyanatlar büyük ilgi uyandırmış ve Türk basınında da aynen yer bulmuştur. Vakit Gazetesi Halide Edip Hanım'ın Amerikan gazetesine yaptığı açıklamada "*Son erkeğimize ve son kadınıma kadar mücadele edeceğiz*" sözlerine övgüyle yer vermiştir.¹⁵ Halide Edip Hanım, Kurtuluş Savaşı'nda Türk kadınının azim ve kararlılığının simgesi olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi günlerinde ve hemen sonrasında kadınlar cepheye savaşmak isteğiyle harekete geçmişlerdir. Ülkenin çeşitli bölgelerinde gönüllü olarak cepheye katılmak isteyen kadınların başvurularına dair gazetelerde haberler geniş yer bulmuştur.¹⁶ Böyle zor ve kritik bir dönemde kadınların ülke savunmasında yer almak istemelerine basın yoluyla dikkat çekilerek yurt savunması için erkeklerin cesaretini artırmaya yönelik bir politika izlenmiştir. Örneğin Tosya'nın İlyas Bey Mahallesinden Karamehmetoğlu Mustafa Ağa'nın kerimesi Nafize Hanım'ın askerlik şubesine bir dilekçe vererek gönüllü olarak cepheye gitmesine izin verilmesi yönündeki isteği büyük ilgi görmüştür.¹⁷ Nazife Hanım'ın dilekçesi şu şekildedir:¹⁸

"Anadolu'muza bütün mevcudiyetiyle istiklalimizi mahvetmek hülyasıyla hücum eden erzel Yunan palikaryalarının namusuz ve pek kirli ayaklarını mukaddes topraklarımız üzerinde görmesini hiçbir zaman arzu etmeyen cariyeleri istihlas-ı vatan uğrunda cephelerde gazanferane çarpışan erkek kardeşlerimle beraber bu mukaddes vazife-i diniyede benim de bulunmaklığım

¹³ Olcay Özkaya Duman, "Milli Mücadelenin Entelektüel Kadın Aktörleri", **Sakarya Zaferi ve Haymana IV**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2016, s.42.

¹⁴ "Halide Edip Hanımın İstanbul'a Müheyyic Bir Hitabı", **Tevhid-i Efkâr**, 12 Eylül 1921, s.1.

¹⁵ "Halide Edip Hanım Efendinin Beyanati", **Vakit**, 8 Eylül 1921, s.1.

¹⁶ "Tosyalı Nazife Hanım'ın Vatanperverliği", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1921, s.2; "Gönüllü Kız", **Tevhid-i Efkâr**, 30 Ağustos 1921, s.2; "Söke'de Kadınlar da Gönüllü Gidiyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Eylül 1921, s.2.

¹⁷ "Tosyalı Nazife Hanım'ın Vatanperverliği", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1921, s.2.

¹⁸ "Gönüllü Kız", **Tevhid-i Efkâr**, 30 Ağustos 1921, s.2.

hususunda fedai olarak cepheye harekete amade bulunduğumdan lütuf-ı müsaade-i alilerinin...”

Kadınların gönüllü olarak cepheye gitme isteğinin yanında cepheden kaçan erkeklere tahammülünün olmadığına da dikkat çekilmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen sonrasında “*Kocasının yerine koşan Türk kadını*” başlığıyla 21 Eylül 1921'de Tevhid-i Efkar Gazetesinde çıkan haber oldukça ilginçtir. Karamürsel'in Karadere Köyü'nden Fatma Hanım kocası İsmail'in askerden kaçtığını öğrenince kaymakamlığa giderek eşinden boşanmak istemiştir. Onun cephedeki yerini tutmak üzere kendisine izin verilmesi için bir dilekçe ile başvuruda bulunmuştur.¹⁹

Sakarya'da kazanılan zafer kurtuluşa olan inancı güçlendirirken kadınların da ülke mücadelesinde yer almak isteklerini artırmıştır. Ülkenin çeşitli bölgelerinde kadınlar askerlik şubelerine giderek başvuruda bulunmuşlardır. Örneğin Söke ve çevresinde Sakarya zaferi münasebetiyle büyük bir tezahürat gösteren kadınlar Ahz-ı Asker Şubelerinde açılan akıncı defterlerine gönüllü olarak yazılmaya başlamışlardır.²⁰

2. KADINLARIN LOJİSTİK HİZMETLERDEKİ FAALİYETLERİ

Sakarya Meydan Muharebesi'nde kadınların faaliyetleri daha çok orduya lojistik sağlamaya yönelik olmuştur. Savaş süresince cephe gerisinin asıl yükünü kadınlar taşımıştır. Silahaltına alınan erkek işgücünün boşluğunu dolduran kadınlara Tekâlif-i Milliye Emirlerinin uygulanmasında da büyük iş düşmüştür. Kağnı ile cepheye devamlı olarak iâşe maddeleri ve askeri malzeme taşımışlardır.²¹ Milli Mücadelede kağnısıyla ya da sırtında cepheye erzak ve mermi taşıyan kadın kabileleri şiirlere, romanlara, resimlere, heykellere konu olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 7-8 Ağustos 1921'de yayınladığı Tekâlif-i Milliye Emirleri ile cephe gerisinde seferberlik başlatmış Beş Numaralı Emir ile ordu nakliyatının yürütülebilmesi için alınacak tedbirleri açıklamıştır. Halk elinde kalan her türlü taşıt aracıyla ordu gereçlerinden bir kısmını ayda bir defa olmak üzere 100 km'lik bir mesafeye kadar taşıma görevini Ağustos ayı ortalarından itibaren yerine getirmeye başlamıştır. Oluşturulan kağnı

¹⁹ “Bir Türk Kadınının Fedakârlığı”, *Tevhid-i Efkar*, 21 Eylül 1921, s.2.

²⁰ Söke'de Kadınlar da Gönüllü Gidiyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Eylül 1921, s.2.

²¹ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, ATAM Yayınları, Ankara, 1990, s.398; Rahmi Çiçek, “Ankara Hükümeti'nin Dünya'ya Açılan Kapısı İnebolu-Ankara Yolu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt:5, Sayı: 20, (1997), s.403.

kollarında çoğunlukla yaşlı erkekler, çocuk ve kadınlar yer görev almışlardır.²²

Milli Mücadele yıllarına dair hatıratlarda ve edebiyatta cephe gerisi anlatılırken cephane ve erzak taşıyan kadın motifi çok işlenmiştir. Çocuk ve kadınların çektiği kağnılara dair duygusal sahnelerin anlatımına geniş yer verilmiştir. Cephane taşıırken yolda doğum yapmasına rağmen cephe mermi bekliyor diye hastaneye gitmeyi kabul etmeyen kadın figürleri, çocuğunun yorganını yağmura soğuğa rağmen mermiler nemlenmesin diye cephanenin üstüne saran veya kağnısı yolda arızalınca yükünü sırtında taşıyan kadınlar... Ayakları çıplak, kucaklarında taşıdıkları çocuklarıyla cephelere mermi taşıyan kadınlar cephe gerisinde yaşananlarla ilgili çarpıcı hikâyelerden bir kaçıdır.²³

Kadınlar cepheye sadece mermi değil erzak da taşımıştır. Yunanlılar Batı Cephesi'nin günlük ekmek ihtiyacının karşılandığı Haymana ve Polatlı yakınlarına kadar ilerleyince ekmek temini zorlaşmıştır. Köylere yakın yerlerde iâşe hizmetlerinde köylü kadınlar seferber olmuşlardır. Asker için yemek pişirip kağnılarla gece yarısı alaylara, bölüklere taşımışlardır. Bu dönemde askerler protein ağırlık beslenmiş et, ekmek ve diğer sebzeler bakımından iyi bir şekilde ikmal edilirken aylardır sebze ve meyve yüzü görmemiştir. Bu nedenle ev yapımı yemekler ve sebze-meyveye büyük ilgi göstermişlerdir.²⁴

Tekâlif-i Milliye Emirlerinin yayınlanmasından Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar cephe gerisinin asıl yükünü kadınlar taşımışlardır. Milli Müdafaa Vekili Refet Paşa, 13 Eylül 1921 tarihli TBMM'nin oturumunda Sakarya Zaferinin kazanıldığı haberini verirken yaptığı konuşmada kadınların savaşta gösterdiği çabaya dair şunları söylemiştir:²⁵

“Arkadaşlar! Bundan birkaç gün evvel hususi tarzda huzurunuzda çıktığım zaman en büyük vazifenin bu harp dolayısıyla, bu gaza dolayısıyla köylülere düştüğünü, onların sayesinde bu harbin kazanıldığını ve bunun için

²² Serpil Sürmeli, **Milli Mücadelede Tekâlif-i Milliye Emirleri**, ATAM Yayınları, Ankara, 1998, s.106; Uyaniker, **a.g.e.**, s.47; Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.II, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s.822-825.

²³ Sarıhan, **a.g.e.**, s.219; Çaka, **a.g.e.**, s.70-71; Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2010, s.567; Enver Behnan Şapolyo, **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Alemi**, Hamle Matbaası, İstanbul, 1967, s.34; Mehmet Evsile, “Milli Mücadele Sırasında Cephe gerisinde Günlük Hayat”, **History Studies**, Cilt:4, Sayı:1, (2012), s.225.

²⁴ Murat Günel Ataman, **Kurtuluş Savaşı'nda Levazım İkmal Faaliyetleri**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.116.

²⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 75. İçtima, Birinci Celse, C.12, 13 Eylül 1921, s.185.

köylülere medyun-ı şükran olduğumuzu burada söylemiş idim. Bu kati zaferi milletin alicenaplığına borçluyuz. Müdafaa-ı Milliye vekili olarak ordunun şükranını milletin ayaklarına sererken, göz önünde kağrı arabalarıyla çalışan köylülere ve köylü kadınlara bu şükranı burada bir defa daha eda etmek en mukaddes bir vazifedir. Bu zafer ferdin zaferi değil, milletin zaferidir. Kağrı arabasıyla koşan, yavrusunu kucağında taşıyan köylü kadının zaferidir. Vatandaşlar! Bugün zaferimizi resmen ilan ediyoruz.”

3. KADINLARIN YARDIM FAALİYETLERİ

Milli Mücadele boyunca kadınlar, imalat-ı harbiye atölyelerinde fişek doldurmuşlar, dikimhanelerde ve evlerde askerler için giyecek hazırlamışlardır. Savaşla birlikte yaralı sayısının artması ile hastanelerde yaralıların bakım hizmetlerinde görev almışlardır. Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Tekâlif-i Milliye Emirlerinin yayınlanmasıyla bütün Anadolu harekete geçirilmiştir. İki Numaralı Tekâlif-i Milliye Emiri ile ordu için, her hane birer kat çamaşır, birer çift çorap ve birer çift çarık hazırlayacaktı. Böylece toplumun en küçük birimi olan aile topluca bir mükellefiyet karşısında kalmıştır. Tekâlif-i Milliye Emrinin gereğini yerini getirmek için görev kadınlara düşmüş ve Anadolu’da evlerde hummalı bir çalışma başlamıştır.²⁶ Afet İnan, o günlere dair anılarını şöyle anlatmaktadır:²⁷“*Antalya’nın Elmalı kazasında. İlkokulu yeni bitirmiştim. Babam ve amcam memurluklarından alınıp ordu hizmetine çağrılmışlardı. Her evde bu, “2 numaralı emir” icapları yapıyor. O kadar heves ve süratle ki, yapılan bu eşyaları biz çocuklar cepheye götürsek, sanki zafer daha çabuk kazanılabilecektir.”*

Tekâlif-i Milliye Emirlerinden başka kadınlar imkânlarını zorlayarak ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yardım kampanyalarına büyük ilgi göstermişlerdir. İmkânları ölçüsünde mütevazı ama o günün koşullarında önemi çok olan bağışlarda bulunmuşlardır. Yardımların toplanmasına Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubeleri ve Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Kadın Şubeleri öncülük etmişlerdir. Örneğin, Sakarya Meydan Muharebesi günlerinde bir genç kızın ordu için yaptığı yardım oldukça dikkate değerdir. Kastamonu’da Hatice adında bir genç kız düğünü için babasının hazırlattığı gelinliğini düğün günü giymekten vazgeçip Hilal Ahmer Cemiyeti’ne bağışlamıştır. Gelinlik 30 liraya satılmıştır. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde bu olayla ilgili şu yoruma yer verilmiştir:²⁸“*Hatice Hanım şüphesiz bu harbin en büyük kahramanları arasına girecek bir kadındır.”*

²⁶ Sürmeli, a.g.e., s.89-90; Müderrisoğlu, a.g.e., s.384.

²⁷ Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, (Yay. Haz. Arı İnan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s.148.

²⁸ “Gelinlik Fedakârlığı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Ağustos 1921, s.2.

Bartın ve Amasra hanımları sandıklarının en gizli köşelerinden çıkardıkları çamaşır çorap, çarşaf gibi çeyizlik eşyalarını yaralı askerlerin tedavisinde kullanılmak üzere Bartın Hilal-i Ahmer Cemiyetine bağışlamışlardır.²⁹ Zonguldak'ta Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti, Ankara merkezine önce 700 ardından 463 lira para göndermiştir.³⁰ Aynı günlerde Niğde'de de Hilal-i Ahmer Kadınlar Heyeti tarafından 17.500 lira toplanmıştır.³¹

Anadolu'nun çeşitli şehirlerindeki yardım seferberliğine özellikle de kadınların yaptığı yardımlarla ilgili haberlere tüm topluma özendirici olması için gazeteler sıklıkla yer vermişlerdir. Basın bu süreçte etkili bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır.³² Örneğin, İstanbul'un zenginleri hedef alınarak fakir bir ninenin yaptığı yardım öne çıkartılmış *Tevhid-i Efkâr* Gazetesinde "*Anadolu'da mecruh gazilerine borçlarını vermekten imtina edenlere ibret!*" başlığı altında yaralılar için yüz çift çorap yardımında bulunan bir "Türk ninesinin hamiyeti" anlatılmıştır.³³ Bu şekilde İstanbul'un varlıklı kesimlerini harekete geçirip Anadolu'ya yardım yapmaya yöneltecek bir strateji de izlenmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde yaşanan şiddetli çarpışmalarda yaralı sayısının artması üzerine askerlerin bakım işlerinde de kadınlar büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bolu Kastamonu gibi Ankara'ya yakın ve işgal bölgesine uzak şehirlerde kurulan hastanelerde hastabakıcılık yapmışlardır. Kastamonu'da üç gün gibi kısa bir sürede 700 yataklı hastanenin 30 Ağustos 1921'de kurulması ve ihtiyaçlarının karşılanmasında kadınlar büyük çaba göstermişlerdir. Halkın sağladığı eşyalarla donatılarak cepheden getirilen askerler tedavi edilmiştir. Kastamonu Hilal-i Ahmer Cemiyeti üyesi kadınlar yaralıları ziyaret etmişler, onlara sigara ve şeker dağıtarak şükranlarını bildirmişlerdir.³⁴ Çankırı Müdafaa-ı Hukuk Kadınlar Cemiyeti Heyeti ise Çankırı Mecruh Hastanesini ziyaret ederek gazileri tebrik etmişler ve bin mevcutlu hastanede yatan her askere birer paket sigara, kibrit yarım okka üzüm hediye etmişlerdir.³⁵

Ayrıca, Sakarya Meydan Muharebesi'nin devam ettiği günlerde ve sonrasında Anadolu'nun dört bir yanında yapılan mitingler, dini toplantılar ve

²⁹ "Kadınlarımızın Şefkati", *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Eylül 1921, s.2.

³⁰ "Zonguldak Kadınlarının Teferruatı", *Tevhid-i Efkâr*, 8 Eylül 1921, s.2.

³¹ Sarıhan, *a.g.e.*, s.214.

³² Yasemin Doğaner, "Anılarda Sakarya Savaşı", *Sakarya Zaferi ve Haymana IV*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2016, s.106.

³³ "Bütün Yoksullulara Rağmen Türkün Zaferi", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Eylül 1921, s.2.

³⁴ Sarıhan, *a.g.e.*, s.207.

³⁵ Kadınlarımızın Şefkati", *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Eylül 1921, s.2.

dualara kadınlar büyük ilgi göstermişler ve cephede savaşan askerlerin yanında olduklarını göstermişlerdir. Yalova’da kadın ve erkeklerin katılımıyla okutulan mevlit sonrasında ülkenin işgalden kurtuluşu yolunda bir takım kararlar alınırken “*mertebe-i şehadeti ihraz veya şerefle avdet etmeyen gençler kadınlar tarafından evlerine kabul edilmeyeceği*” de duyurulmuştur.³⁶

SONUÇ

Sakarya Meydan Muharebesi’nde hem cephede hem de cephe gerisinde kadınlar çok çeşitli hizmetlerde bulunmuşlardır. Ancak savaş boyunca kadınların faaliyetleri daha çok orduya lojistik sağlamaya yönelik olmuştur. Tekâlif-i Milliye Emirlerinin yayınlanmasından Kurtuluş Savaşı’nın sonuna kadar cephe gerisinin asıl yükünü kadınlar taşımışlardır. Cepheye askeri malzeme ve erzak taşıyan kağı kolları çoğunlukla kadınlardan oluşmuştur.

Milli Mücadele’de kadınların yürüttüğü faaliyetler bir propaganda aracı olarak en etkili bir biçimde Sakarya Meydan Muharebesi’nde kullanılmıştır denilebilir. Dönemin başında özellikle kadınların savaşa yönelik faaliyetleriyle ilgili haberlere geniş yer verilmiştir. Gazeteler yoluyla bu haberler üzerinden erkekler savaşmak ve orduya destek için cesaretlendirilmek istenmiştir. Böylece Milli Mücadele’ye kamuoyunun desteğinin artırılması hedeflenmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi’nde kazanılan zafer kadınların Milli Mücadele’deki yeri ve önemini daha belirgin hale getirmiştir. Savaşın sona gönüllü olarak cephede savaşmak isteyen kadınların sayısı artarken lojistik hizmetlerde de daha çok öne çıkmışlardır. Cephede ve cephe gerisinde deneyim kazanarak hızla organize olan kadınlar 26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruz’da da çok önemli faaliyetlerde bulunarak Türk Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasında büyük rol oynamışlardır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Kitap ve Makaleler

Adıvar, Halide Edip; **Türkün Ateşle İmtihanı**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1992.

³⁶ “Yalova Kadınları Ya Ölüm Ya Şeref İstiyorlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1921, s.2; Sarıhan, a.g.e., s.265.

- Ataman, Murat Günel; **Kurtuluş Savaşı'nda Levazım İkmal Faaliyetleri**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- Atatürk, Mustafa Kemal; **Nutuk**, C.II, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- Baykal, Bekir Sıtkı; **Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1996.
- Cebesoy, Ali Fuat; **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2010.
- Çaka, Cahit; **Tarih Boyunca Harb ve Kadın**, As. Fb. Basımevi, Ankara, 1948.
- Çiçek, Rahmi; "Ankara Hükümeti'nin Dünya'ya Açılan Kapısı İnebolu-Ankara Yolu", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:5, Sayı:20, (1997), s.399-413.
- Doğaner, Yasemin; "Anılarda Sakarya Savaşı", **Sakarya Zaferi ve Haymana IV**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2016, s.101-117.
- Halide Edip; "İstanbul Gençlerine", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1921.
- Evsile, Mehmet; "Milli Mücadele Sırasında Cephe gerisinde Günlük Hayat", **History Studies**, Cilt:4, Sayı:1, (2012), s.215-234.
- İnan, Afet; **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, (Yay. Haz. Arı İnan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.
- İnan, A. Afet; **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975.
- Kaplan, Leyla; **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
- Mısıroğlu, Aynur; **Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları**, Sebül Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Müderrişoğlu, Alptekin; **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları ATAM Yayınları**, Ankara, 1990.
- Özdemir, Nuray; "Milli Mücadelede Kadın Desteği: Bolu Müdafaa-ı Vatan Gazi Kadınlar Cemiyeti", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2011-2, Sayı:23, s.49-63.
- Özkaya Duman, Olcay; "Milli Mücadelenin Entelektüel Kadın Aktörleri", **Sakarya Zaferi ve Haymana IV**, Ankara, 2016, s.31-55.
- Sarıhan, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, Cem Web Ofset, Ankara, 2006.

Sürmeli, Serpil; **Milli Mücadelede Tekâlif-i Milliye Emirleri**, ATAM Yayınları, Ankara, 1998.

Şapolyo, Enver Behnan; **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin İç Âlemi**, Hamle Matbaası, İstanbul, 1967.

Uyaniker, Ferhat; **Milli Mücadele’de Türk Kadını**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Tansel, Fevziye Abdullah; **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991.

Sürelî Yayınlar

Dertli

Hâkimiyet-i Milliye

Tevhid-i Efkâr

Vakit

SAKARYA SAVAŞI'NIN LOJİSTİK DESTEK BÖLGESİ: KASTAMONU VİLAYETİ

Rahmi ÇİÇEK*

ÖZET

Sakarya Savaşı, Kurtuluş Savaşı tarihimizin en önemli aşamalarından biridir. Savaşın kazanılmasında cepheye faaliyet gösteren askeri gücümüz kadar, cephe gerisinde savaşa hazırlık aşamasından başlayarak, savaşın kazanıldığı günlere kadar cephenin askeri lojistik açısından desteklenmesini sağlayan sivil ve askeri faaliyetlerin önemi kuşkusuzdur. Bu açıdan bakıldığında; Sakarya Savaşı'nın lojistik destek bölgelerinin başında Kastamonu yöresi gelir. Kastamonu bölgesi, Kurtuluş Savaşının başlaması ve Ankara'nın merkez haline getirilmesiyle birlikte önem kazanmıştır. Bölge; bir taraftan Anadolu'ya İstanbul üzerinden insan ve cephaneye sevkinde kritik bir rol üstlenirken, diğer yandan diplomatik temasların sağlanmasında geçiş noktası olma özelliğine sahip olmuştur. Sakarya Savaşı öncesinde ise bölgenin önemi daha da artmıştır. Bir taraftan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile imzalanan Moskova Antlaşması sonrası, dışarıdan temin edilen silah ve cephanenin batı cephesine aktarılması, diğer yandan Ermenistan üzerinde kazanılan zafer sonrasında imzalanan Gümrü Antlaşması sonrası, 15. Kolordu bölgesinden batı cephesine aktarılan asker ve cephaneye sevkinde de etkin roller üstlenmiştir.

Ankara Hükümeti'nin dünyaya açılan önemli kapılarından biri olan Kastamonu bölgesinin, Sakarya savaşı öncesinde ve sırasında Haziran-Ağustos 1921 döneminde bölgede, Sakarya Savaşı'na yönelik alınan önlemler ile insan ve cephaneye sevkine ilgili oluşturulan birimler üzerinde durulmuştur. Bölgede yaşayan sivil halkın silah ve cephanenin cepheye sevkine yaptığı fedakârlıklar ve çalışmaların Sakarya Savaşı açısından önemi vurgulanmıştır. Ayrıca Yunanistan donanmasının bölgeye yönelik tehditleri ve asker kaçaklarına karşı bölgede alınan tedbirler ve oluşturulan askeri ve sivil örgütler hakkında bilgiye yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Destek, Kastamonu, Lojistik, Milli Mücadele, Sakarya Savaşı

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi.

THE LOGİSTİC SUPPORT REGION OF THE BATTLE OF SAKARYA: KASTAMONU

ABSTRACT

The battle of Sakarya is one of the most important stage of the War of the Independence. All civil and martial activities behind the front line which supported the front in terms of logistic, from the preparation phase to the days of victory, takes undoubtly important place to win the battle as well as the armament on the front. In this respect, Kastamonu is one of the leading logistic place of the battle of Sakarya. Kastamonu took important role after Ankara had become the center by the beginning of the war of independence. While the region took critical role to transport people and ammunition to Anatolia via Istanbul, it became crucial transition point for demarche as well. Before the battle of Sakarya, the role of region became more important. The region also had important role to transport ammunition to the west front after the Treaty of Moscow was signed with Soviet Russia. Furthermore, it took important place in transportation of the soldiers and ammunition from 15. Army Corps to the west front, after the Treaty of Alexandropol which was signed after the victory against Armenia.

This study covers the units in Kastamonu which was the important gateway of Ankara Government to the world. This units were associated with the transportation of man power and armor support before and during the battle of Sakarya in the period of June-August 1921. The self-sacrifice and the work of local civilians during the ammunition support in the terms of the battle of Sakarya is emphasized. Furthermore, informations about the precautions and the military and civil units created against the threats of the Greek Fleet on the region and AWOLs, are discussed.

Keywords: *Ammuniton, Battle of Sakarya, Kastamonu, Logictic, War of Independence*

GİRİŞ

TBMM hükümetinin kuruluşundan sonra Jeopolitik konumu nedeniyle Milli hükümetin batı cephesindeki lojistik destek bölgesi konumuna gelen Kastamonu vilayeti ve ikmal iskelesi olan İnebolu ve batı Karadeniz kıyı limanları, düşman devletlerinde ilgisini çekmeye başladı. Bu nedenle TBMM hükümeti kuruluşundan itibaren bölgede düzeni sağlamak için tedbirler almaya 1920 yılının Eylül ayından itibaren başlamıştı. Milli Mücadelenin batı cephesinde geçeceği gerçeğinden hareket eden hükümet, batı cephesinin en önemli destek bölgesi olarak Kastamonu ve havalisini görmekteydi. Bu nedenle buradaki askeri yapılanmayı yeniden örgütlenmeye başladı.

Kastamonu bölgesindeki askeri birlikler, 30 Eylül 1920 tarihine kadar 20. Kolordu ve Batı cephesi Komutanlığına bağlı olarak hizmet vermekte idi. Bu tarihte ordu komutanı olarak Kastamonu'ya gelen Muhittin Paşa, Kastamonu vilayetinde “Kastamonu ve Bolu Havalisi Komutanlığı” adıyla yeni bir teşkilatlanma ortaya koydu.¹

Muhittin Paşa, 12 Kasım 1920 tarihinde bölgedeki askeri birliklere gönderdiği yazıda, Komutanlığın Batı Cephesi ile bağlantısı olmadığını, Kastamonu vilayeti ile müstakil Sinop, Çankırı, Bolu ve Zonguldak livalarının Kastamonu ve Bolu Havalisi komutanlığına bağlandığını bildirmektedir. Bölgedeki askeri ve mülki kuruluşlardan her türlü harekât ve asayişten kendisinin haberdar edilmesini istemekte, birliklerin silah ve cephane ihtiyacının da komutanlıkça sağlanacağını belirtmektedir.²

Batı cephesinde İnönü Savaşları ile Sakarya Savaşını içerisine alan tarihsel dönemde Kastamonu ve Havalisi Komutanı olarak görev yapan Muhittin Paşa, görev yaptığı 30 Eylül 1920-27 Ekim 1921 tarihleri arasında bölgedeki asayişin sağlanması için ordu birlikleri ve askerlik şubeleri yeniden düzenlenmiştir.³

Sakarya Savaşının gerçekleştiği Ağustos-Eylül 1921 tarihinde Kastamonu Havalisi Komutanlığı emrindeki askeri birlikler; bölgenin güvenliğini, silah ve cephane sevki ile asker sevkiyatını organize etmekteydi.⁴

Komutanlık kuruluşundan itibaren Sinop, İnebolu, Amasra, Bartın, Zonguldak, Ereğli, Sakarya gibi kıyı bölgelerini koruyacak askeri birliklerin kurulmasını ve kadrolarının teminini sağladıktan sonra özellikle Sakarya Savaşı öncesi cepheye sürekli asker sevkiyatına başladı.⁵ Askeri sevkiyat önce, Ankara TBMM Muhafız Bölüğüne sonra İnönü Savaşları sırasında her gün için yüz kişilik kafileleri yola çıkararak cepheye gönderme şeklinde oldu.

İnönü Savaşlarından sonra bölgeden toplanan askerler, 58., 40., 23. Alaylar⁶ şeklinde kadro ve eğitimleri tamamlandıktan sonra cepheye gönderilmeye başlanmıştır.

¹ Rahmi Çiçek, **Milli Mücadele’de Kastamonu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara, 1991, s. 152-154.

² **ATASE Arşivi**, KL.601, D.17, F.31

³ **ATASE Arşivi**, KL.1017, D.23, F.8; Muhittin Paşa'nın görev yaptığı tarihler için bkz. **Açıksöz Gazetesi**, 28 Teşrin-i evvel 1920

⁴ Rahmi Çiçek, **a.g.e.**, s.155

⁵ Cengiz Şavkılı, “Sakarya Savaşında Levazım İkmal Faaliyetleri”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, s. 84-86.

⁶ **ATASE Arşivi**, KL.954, D.11, F.1

TBMM'sinin açılmasından sonra İnebolu-Ankara yolunun önemi artmaya başladı. Batı cephesinin silah ve cephane ikmali bu güzergâh vasıtasıyla yapılmaktaydı. Fakat İnebolu-Ankara yolu, yoğun taşıt trafiğini taşıyacak durumda değildi. Bu amaçla yolun tamiri ve bazı kısımlarının onarılması amacı ile daha önce Maliye Vekâletinden sağlanan tahsisatla yapılan onarım işleri⁷ Mart 1921'den itibaren Nafia Vekâletine bağlı olarak görev yapacak olan "Yol İnşaat Taburları" tarafından yürütülmesi kararlaştırıldı.

Buna göre; Kastamonu Havalisi Komutanlığı tarafından Kastamonu ve Çankırı'da olmak üzere iki yol inşaat taburu kurulması kararlaştırılmıştı⁸.

Kastamonu'da Yol İnşaat Tabur Komutanlığı kurma görevi, Komutanlık Ambar Müdürü Yüzbaşı Nedim Bey'e verilmişti. Tabur teşkilatına göre; taburda, bir tabur komutanı, bir doktor, bir hesap memuru, bir iâşe memuru bulunacaktı. Tabur dört bölükten oluşacak, her bölükte iki subay, iki yüz amele bulunacak, amele silahsız olacak, nöbet ve sair hizmetleri yirmi kişilik silahlı bir birlik yürütecekti. Taburların ihtiyaç ve iâşesi askeri ambarlardan sağlanacaktı⁹.

1. SAKARYA SAVAŞI ÖNCESİNDE KASTAMONU BÖLGEDESİNDEKİ ASKERİ ÖRGÜTLENME

Sakarya Savaşı öncesinde, Batı Anadolu'da Yunan ilerleyişine paralel olarak Kastamonu bölgesinde askeri ve sivil örgütlenme biçimi yeniden düzenlenmişti. İnönü Savaşları ve sonrasında devam eden Yunan ilerleyişine karşı bölgede; 1920 yılı Ekim ayından itibaren başlayan askeri örgütlenme "Kastamonu ve Havalisi Komutanlığı" emrinde oluşturulmuştu. Komutanlığın örgütlenme biçimi bölgede güvenliği sağlama, bölge üzerinden Anakara ve Batı cephesine geçecek askeri ve sivil şahısların güvenilirliği konusunda istihbari bilgi toplama ve sevklerini sağlama, bölgeye deniz yoluyla ulaştırılan askeri malzeme ve iâşenin güvenilir şekilde sevkini sağlama ve bölgede asker kaçaklarının ve çetelerin barınmasına çabaları olarak görülür. Bu amaçla Sakarya Savaşı öncesinde bölgede Kastamonu ve Havalisi Komutanlığı'na bağlı şu askeri yapılar kurulmuştur.

A- İnebolu İstihbarat Zabıtlığı

Heyet-i Temsiliye döneminde haber alma işlemleri idari amirler tarafından yürütülmekte idi. Ankara hükümetinin kurulmasından sonra haber

⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, C.V, s.287

⁸ ATASE Arşivi, KL.953, D.9, F.31

⁹ ATASE Arşivi, KL.953, D.9, F.31-12

alma işlemleri mahalli askerlik şubeleri bünyesinde oluşturulan istihbarat subayları vasıtası ile EHU(Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti) arasında yapılmaya başlandı.

İnebolu İstihbarat Zabıtlığını mülazım-ı evvel Şevki Efendi yürütüyordu¹⁰. Şevki Efendinin faaliyetinin AP(Askeri Polis) teşkilatının kurulmasından sonra da devam ettiğini ve muhtemelen 1920 yılı sonlarına kadar sürdüğünü söylemek mümkündür.¹¹ İstihbarat Zabıtlığı elde ettiği haberleri merkeze ulaştırma yanında, İnebolu'ya gelen şüpheli şahıslarla vesikasız gelen önemli sivil ve askeri şahısların Ankara'ya gitme isteklerini TBMM Riyaseti özel kalemine bildirmekte oradan aldığı malumat doğrultusunda gelen kişileri ya geri iade etmekte ya da Ankara'ya göndermekte idi.¹²

İstihbarat Zabıtlığı daha sonra kadrosunu genişletilerek istihbarat konusunda AP teşkilatı ile birlikte çalışmaya başladı. AP teşkilatının dağılmasından sonra İrtibat Zabıtlığı şeklinde çalışmalarını sürdürdü.¹³

B- İnebolu Mevki Komutanlığı

Kastamonu ve Havalisi Komutanlığına bağlı sahil mıntıkası, 1920 ve 1921 yıllar başlarından itibaren subay ve cephe sevki bakımından önem kazanmaya başladı. Sahilin güvenliği ve burada bulunan askeri kuvvetleri belli merkezlerde toplamak amacı ile Mevki Kumandanlıkları kuruldu.¹⁴

Kastamonu Havalisi Komutanlığı sahil güvenliği için 11.Kasım 1920 tarihli emri ile sahili altı kısma ayırmıştı. Birinci kısım; Sakarya nehrinin batısından başlayarak Akçaşehir'e kadar olup, Düzce Kuvayı Tedbiye Komutanlığına, ikinci kısım; Akçaşehir'den Kozlu'ya kadar olup, Ereğli Mevki Komutanlığına, üçüncü kısım; Kozlu'dan başlayarak Amasra'ya kadar olup, Bartın Mevki Komutanlığına, dördüncü kısım; Amasra'dan Kerpeburnu'na kadar olup, Cide Ahz-ı Asker Şubesine, beşinci kısım; Kerpeburnu'nun İstefen mıntıkası olup, İnebolu Mevki Komutanlığına, altıncı kısım; Ayancık ile Gerze mıntıkası olup Sinop Mevki Komutanlığına bağlanmıştı¹⁵.

¹⁰ ATASE Arşivi, KL.601, D.3,F.61

¹¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.II 9-C, D.39, F.1

¹² Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.III 9.C, D.39, F.15-1

¹³ ATASE Arşivi, KL.601, D.3,F.61

¹⁴ ATASE Arşivi, KL.954, D.14, F.15

¹⁵ ATASE Arşivi, KL.954, D.14,F.5-2

İnebolu Mevki Komutanlığı, Ocak 1921'de kuruluşunu tamamlayarak faaliyete başlamıştı. Sahil mıntikasının güvenliği ve İnebolu'nun asayişini temin için gerektiğinde topçu birliği de bu kuvvete yardımcı olacaktı.

1921 Mart'ının sonuna doğru 130 km'lik sahil şeridinde on üç karakol kurulmuş, on birinin de kurulması için çalışmalar başlatılmıştı. Ayrıca İnebolu'da bir topçu, bir piyade bölüğü, Çatalzeytin ve Darphane'de birer takım merkezi bulunmakta idi.¹⁶ Kurulu olan karakollarda en az 7, en çok 9 er mevcuttu. Bunlar karakollar arasında devriye hizmeti yürütüyorlardı. Karakolların en önemli görevleri, düşman gemilerini takip etmek ve sahile çıkacak yabancıları tespit ederek, bunları ilgili yerlere rapor etmektir. Karakollar bu görevlerini yaparken köy ihtiyar heyetleri ile köy bekçilerinde de faydalanmışlardır.

Mevki komutanlığının gözetlemedeki eleman yetersizliğini göz önünde bulunduran Müdafaa-ı Milliye Vekili Fevzi Paşa, 8 Mayıs 1921 de Sinop ile Ereğli arasında bulunan kuvvetlerin de 370 kilometrelik sahil şeridinde köy karakolları ile köy ihtiyar heyetlerine ve bekçilerine yardımcı olmalarının uygun olacağını bildirmektedir.¹⁷

C- İnebolu İrtibat Zabıtlığı

2 Mart 1921 tarihli Kastamonu ve Havalisi Komutanlığı yazısı ile süvari binbaşı Abdullah Nidai Bey EHU'ye bağlı İrtibat Zabıtlığına atanması ile kuruldu. Abdullah Nidai Bey, bu emirle AP teşkilatı, Mevki Komutanlığı ve İstihbarat Zabıtlığı birimlerini de yürütmekte idi. AP teşkilatı konusunda Kastamonu Havalisi Komutanlığına bağlı olarak çalışan Nidai Bey, istihbarat subaylığı konusunda doğrudan doğruya EHU'ya bağlı olarak çalışacaktı.¹⁸

İrtibat Zabıtlığının kuruluşundan itibaren İnebolu'ya gelen sivil, asker kişilerle, cephane, silah ve istihbarat konularında EHU, Müdafaa-ı Milliye. Vekâleti, TBMM Riyaseti Özel Kalem Müdürlüğü ile haberleşmekte, onlardan aldıkları emirleri yerine getirmektedir.¹⁹ Abdullah Nidai Bey'in buradaki görevi savaşın sonuna kadar devam edecektir.²⁰

D- İnebolu Tetkik Heyeti Amirliği

İnebolu'ya gelen eşyalarla, subay ve askerlerin vesikalarını Tetkik Heyeti Amirliğince (THA) yapılmakta idi. Karma komisyon şeklinde çalışan

¹⁶ ATASE Arşivi, KL.1292, D.15,F.1-3

¹⁷ ATASE Arşivi, KL.1292, D.15, F.10

¹⁸ ATASE Arşivi, KL.956, D.21, F.10,8-3

¹⁹ ATASE Arşivi, KL.1203, D.2, F.1-76-99

²⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.III-9.C, D.39, F.33-6

THA'lığınide Yüzbaşı Selami Efendi, diğer üyeler ise sivil polis memurları Selahattin, Mehmet Zühtü, Muzaffer ve Mustafa Hikmet Efendilerden oluşuyordu²¹.

Heyette görevli memurlar, İnebolu'ya gelen vapurlara girerek, gelen subay ve sivil şahısların vesikalarını kontrolden sonra onları bekleme salonuna alıyorlardı.²² Aynı şekilde gelen eşyalarda THA'ne bağlı memurlar tarafından kontrol ediliyordu.

E- Askeri Sansür Müdüriyeti

Anadolu'nun giriş iskelesi sayılan İnebolu'da dışarıdan gelen ve dışarıya çıkan yazılı her şey sansürden geçiriliyordu. 15 Haziran 1921'de THA bağlı olarak kurulan ASM önceden basınla ilgili bilgileri denetleme ve sakıncalı gazetelerin Anadolu'ya girmesini engelleyen istihbarat subaylığının görevini 24 Temmuz 1921'den itibaren üstlendi.²³

ASM'nin bir görevi de milli hükümetin propaganda haberlerini özellikle İstanbul'a ulaştırmaktı. Bu tür görevleri ASM Sansür ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi ile işbirliği içerisinde gerçekleştiriyordu.²⁴

F- İnebolu Silah ve Cephane Komisyonu

Kastamonu ve Havalisi Komutanlığına bağlı olarak görev yapan komisyonun başkanlığını Binbaşı Mehmet Zeki Bey yapıyordu.²⁵ Komisyonun görevi İnebolu'ya gelen silahları kontrol ederek almak ve bunları emin vasıtalarla yola çıkarmaktı. Menzil Hat Komutanlığının kurulmasına kadar komisyon çalışmalarını sürdürdü. Komisyon reisi Mehmet Zeki, Kastamonu Havalisi Komutanlığına günlük gelen ve sevk olunan silah ve cephaneyi bildiriyordu. Gemilerden alınan cephane öncelikle düşman top menzili dışında bir mıntıkada depo ediliyordu. Oradan tedarik edilen vasıtalarla Kastamonu yoluyla Ankara ve Batı Cephesine gönderiliyordu.

Komisyon ayrıca gizli yollardan satın alınarak tüccar tarafından iskeleye getirilen silahları kontrol ederek parasının satın alma komisyonunca ödenmesini sağladıktan sonra sevkini de gerçekleştiriyordu.²⁶

²¹ ATASE Arşivi, KL. 956, D. 22, F.1

²² Mesut Aydın, **Milli Mücadele Dönemin'de TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul, 1992, S.182-183.

²³ Yücel Özkaya, **Milli Mücadelede Atatürk ve Basın(1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989, s.55.

²⁴ ATASE Arşivi, KL.622, D.18, F.84; KL. 1305, D.1, F.36

²⁵ ATASE Arşivi, KL.601, D.17, F.92

²⁶ ATASE Arşivi, KL.952, D.3, F.20

G- İnebolu Emniyet Müfettişliği

Dâhiliye Vekâletine bağlı olarak görev yapan Müfettişlik, ilçede kaymakama bağlı olarak çalışmaktaydı. Müfettişlikler esas itibariyle I. Dünya Savaşı sırasında bazı önemli merkezlerde kurulmuştu. İnebolu Emniyet Müfettişliği görevini Ragıp Bey yürütürken yardımcısı da Başkomiser Ali Bey'di. Müfettişlik İnebolu polis örgütüyle birlikte görev yapmaktaydı.²⁷ 10 Mayıs 1921'de çıkartılan kanunla mahalli polis idaresi ile birleştirilen müfettişlikler, Haziran 1921'de tamamen kaldırıldı.²⁸

H- Liman Reisliği ve İnebolu İrkap ve İhraç Komutanlığı

Kastamonu ilinin deniz sınırındaki Gerze, Sinop, Ayancık, İstefan, İnebolu, Cide, Amasra, Bartın, Akçaşehir, Kozlu, Kilimli, Zonguldak, Ereğli liman reislikleri TBMM'sinin kuruluşundan sonra da İstanbul Bahriye Nezareti ile haberleşir, buradaki görevliler de İstanbul'dan atanırdı. Bu durumu ortadan kaldırmak amacı ile 10 Temmuz 1920'de Ankara'da Umur-u Bahriye Müdüriyeti kurularak, buradaki limanlar müdüriyete bağlandı.²⁹

Liman reisliğinden ayrı olarak, İnebolu'da ikmal işlerinin artması ile Yükleme ve Boşaltma Komutanlığı kurulmuştu. Komutanlık 1921'de iş hacminin genişlemesiyle eleman sayısını artırmış ve burada hizmet eden nefer sayısı on beşe çıkarılmıştı. Ayrıca limanda çalışan kayık ve filikalar da buraya bağlı olarak hizmet vermekte idi.³⁰

2. BÖLGEDEKİ DİĞER KIYI KORUMA VE LİMAN TEŞKİLATLANMALARI

A- Zonguldak Merkez Liman Reisliği

Daha önce her biri doğrudan Bahriye Nezareti'ne bağlı olarak çalışan Liman Reislikleri TBMM'nin açılışından sonra yapılan düzenleme ile başlangıçta Zonguldak, Samsun ve Antalya merkez olmak üzere üç bölgeye ayrıldı. Bu düzenlemede Meset Burnu'ndan Kefken Adası'na kadar uzanan sahillerdeki limanlar (Cide, Amasra, Bartın, Kilimli, Kozlu, Ereğli ve Akçaşehir) Zonguldak Merkez Liman Reisliği'nin sorumluluğuna verilmiştir. Bu limanlarda Milli Mücadele süresince liman reisi olarak görev yapanlardan isimleri şunlardır:

²⁷ ATASE Arşivi, KL. 956, D.23, F.5-2

²⁸ DUSTUR, 10.3.1920; 28.2.1921. s.41

²⁹ Türk İstiklal Harbi (Deniz Cephesi ve Hava Harekatı), C.V., Ankara, 1964 s.160-170.

³⁰ ATASE Arşivi, KL.956, D.22, F.1

Önyüzbaşı Fuat Bey (Cide), Önyüzbaşı Muammer ile Mehmet Ali Beyler (Bartın) Önyüzbaşı Ali Bey (Kozlu), Yüzbaşı Nazmi Bey (Kilimli), Yarbay Selahattin Bey (Zonguldak), Önyüzbaşı Hamdi Bey (Ereğli) dir. Ayrıca; bunlardan Önyüzbaşı Mehmet Ali Bey Zonguldak, Yüzbaşı Nazmi Bey'de Ereğli Liman Reislikleri görevlerinde de bulunmuşlardır.³¹

B- Ereğli Nakliyatı Bahriye Komutanlığı

17 Nisan 1921 tarihinde kurulmuş olan komutanlığın görevi, İstanbul-Akçakoca ve Trabzon-Akçakoca nakliyatı ile kömür havzasından Doğu Karadeniz limanlarına yapılan yiyecek maddeleri ve kömür nakliyatını idare etmektir. Bu komutanlığın başında ise Güverte Binbaşı Hulusi Bey bulunuyordu.³²

Bahriye komutanlığı kurulmadan önce bu görev Ereğli'deki Bahriye Müfrezesi Komutanlığı ve Liman Reisliği tarafından yürütülmekteydi.

Ereğli Nakliyatı Bahriye Komutanlığı faaliyetlerini Ocak 1922 tarihine kadar sürdürdü. Bu tarihten sonra, komutanlık Amasra'ya nakledildi. Yürütmekte olduğu görevler de Zonguldak Liman Reisliği 'ne devredildi.³³

C- Amasra Bahriye Bataryası

Amasra limanı başlangıçta Trabzon-Akçakoca arasında yapılan nakliyatla Türk gemilerinin gerektiğinde sığınabileceği ve korunabilecekleri müstahkem bir liman olarak düşünülmüştü. Mayıs 1921 başlarından itibaren tahkim edilmeye başlanan Amasra limanının, güvenliği için Amasra Kalesine 2 adet 120 mm. lik toplar yerleştirildi. Aralık 1921'de de buraya 2 adet 47 mm. lik gemi topları getirildi. Kaledeki tahkimat Temmuz 1922'de Rusya'dan getirilen 2 adet 150/45 mm. lik gemi topu ve İstanbul'dan gönderilen 2 adet 350 mm. lik ışıldaklarla kuvvetlendirildi.³⁴

Başlangıçta Kastamonu ve Havalisi Komutanlığı'na bağlı olarak hizmet veren bu batarya birliği, Ocak 1922'de Amasra Bahriye Komutanlığı emrine girdi.

D- Amasra Deniz Tayyare İstasyonu

I. Dünya Savaşının deniz havacılarından güverte Binbaşı Sami Bey'in Kasım 1921 tarihli başvurusu üzerine faaliyete geçmesi uygun görülen ve iki

³¹ Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Zonguldak ve Çevresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.290-291.

³² **Türk İstiklal Harbi**, s.30

³³ **Türk İstiklal Harbi**, s.16

³⁴ **Türk İstiklal Harbi**, s.31

güverte ve iki makine teğmeni ile birlikte, Muavenet-i Bahriye Heyeti tarafından İnebolu'ya gönderilen üç deniz tayyaresinden oluşan istasyon, Aralık 1921 sonlarında Amasra'ya getirildi. Böylece Amasra'da "Amasra Deniz Tayyare İstasyonu" kurulmuş oldu.

Bu ekibin beş aylık çalışmaları sonucu I. Dünya Savaşı'ndan kalmış, bu eski tayyareler çalışır vaziyete getirildi. Böylece Batı Karadeniz'deki nakliyatı ve diğer harekâtı korumak için keşif yapmak ve gerekli durumlarda taarruz görevinde bulunmak üzere teşkil edilen bu istasyon Haziran 1922'de faaliyete geçebildi.

Ancak beklenen sonuç alınamadı. Hatta Anadolu'dan çekilmekte olan düşmanın Gemlik, Bandırma ve Mudanya'da sıkıştırılması maksadıyla bu tayyarelerin Amasra'dan İzmit'e taşınması istenmişti. Ancak bu tayyarelerden yalnızca birisi buraya gelebilmiştir. Bununla birlikte sınırlı uçuşlarıyla bu tayyareler, düşman askeri üzerinde psikolojik etki yaratmış olmalıdır.³⁵

Amasra Tayyare İstasyonu Temmuz 1922 sonlarında "Kuva-yı Havaiye Müfettişliği"ne bağlanmıştır.

E- Amasra Bahriye Komutanlığı

2 Ocak 1922'de, Ankara'da Ukrayna Fevkalâde Heyeti ile yapılan görüşmelerde nakliyatın, Sivastopol-Amasra arasında yapılması kararlaştırıldı. Hiç kuşkusuz bu kararın alınmasında, Amasra'nın gerektiğinde bir sığınma limanı olması, Rusya'dan gelmiş ve gelecek olan mayınların burada depo edilmesi ve ayrıca burada yukarıda sözü edilen Tayyare İstasyonu'nun kurulması gibi hususlar etkili olmuştur.

Bu nedenle Bahriye Dairesi, 1922 başında Amasra'da bir Bahriye Komutanlığı kurulması için Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne başvurdu. Söz konusu teklifin EHUR'nce de uygun görülmesiyle, Ocak 1922 ortalarında komutanlık faaliyete geçirildi.

Komutanlık, Ereğli Nakliyatı Komutanlığı'nın buraya taşınması ve Amasra Bahriye Bataryası'nın bu komutanlığa bağlanmasıyla kısa zamanda kuruluşunu tamamladı. Amasra'ya üstlenecek gemileri sevk ve idare edecek olan bu komutanlığın başına da Ereğli Nakliyatı Komutanı Binbaşı Hulusi Bey getirildi.³⁶

Bu komutanlık karargâhıyla birlikte birer mayın ve akaryakıt deposu, bir batarya, bir uçak istasyonu ve atölye ile kurulmakta olan bir telsiz istasyonunu

³⁵ **Türk İstiklal Harbi**, s.32, 64

³⁶ **Türk İstiklal Harbi**, s.65-66,73

ihativa eden bu komutanlığın emrinde zaman zaman 1 ve 2 No.lu Motörgambotlar ile Alemdar Gemisi, Keşşaf, Sinop ve İnönü motorları da bulunuyordu.

F- Diğer Kuruluşlar

Zonguldak bölgesinde kıyı güvenliği için Bababurnu ve Amasra Kıyı Gözetleme İstasyonları da tesis edilmiştir. Haziran 1921'den beri kurulmasına başlanan bu istasyonlar özellikle Karadeniz'deki düşman gemilerinin hareketini izleyerek taşıt gemilerine ve liman başkanlıkları kanalıyla Bahriye Dairesi ve Nakliyat Komutanlıklarına bildirmekle görevlendirilmişlerdir.³⁷

Bababurnu ve Amasra ile Karadeniz sahillerinde kurulan diğer istasyonlar, adı geçen makamlara çok sıkı ve düzenli bir işbirliği kurmuşlardır. Verdikleri sürekli ve düzenli bilgilerle, Karadeniz nakliyatında görevlendirilen taşıt araçlarının en verimli ve uyumluluk içerisinde çalışmalarını sağlamışlardır. Bu istasyonlar ile Liman Reisliklerinin gözetleme, haber alma ve verme teşkilatları sayesinde düşman gemilerine bir olay dışında yakalanma olmamıştır.

Yukarıda belirtilen kuruluşlardan başka, Ereğli ve Akçakoca'da birer İrkâp ve İhraç (Yükleme ve Boşaltma) memurlukları, Zonguldak, Bartın, Devrek ve Ereğli'de de birer Nokta Komutanlıkları tesis edilmiştir.³⁸

3. KASTAMONU BÖLGESİNDE İSTİHBARAT ÖRGÜTLENMESİ

23 Nisan 1920 yılında Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti'nin faaliyete başlamasıyla birlikte bu tarihe kadar Kuvayı Milliye kuvvetlerince yürütülen hareket, bu tarihten sonra askeri bir disipline alınmaya başlanmıştı. Askeri örgütlemenin yeniden düzenlendiği 1920 yılında, askerî istihbarat teşkilâtı da yeniden düzenlenmeye tâbi tutularak, muhtemelen 18 veya 20 Temmuz 1920 yılında³⁹ düşman propaganda ve faaliyetlerini önlemek, Türk milletinin içerisinde bulunduğu kararsız ve ümitsiz tutumunu engellemek amacıyla Askeri Polis (Ayın Pe) Teşkilâtı kurulmuştur.

Askeri Polis Teşkilâtı kısa zamanda düşman işgal bölgesine yakın olan mntikalarda Batı Anadolu ve Güney Cephesi ile Karadeniz sahilinde teşkilatlanarak istihbarat, ülkeye giriş ve çıkışları kontrol altına aldı.

³⁷ **Türk İstiklal Harbi**, s. 31

³⁸ **Türk İstiklal Harbi**, s.240, 511

³⁹ Hamit Pehlivanlı, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilâtı**, Ankara, 1992. s.13-14.

Askeri Polis teşkilatının bölgedeki yapılanması, 28 Temmuz 1920 yılında Eskişehir merkezine bağlı olmak üzere yapılmıştır.⁴⁰

Bölgede Askerî Polis Teşkilâtının ikinci teşkilatlanma şeması merkez Kastamonu olmak üzere Kastamonu ve Bolu Havalisi Kumandanı Muhittin Paşa tarafından görevlendirilen Erkân-ı Harp Binbaşı Osman Behçet Bey tarafından yapılmıştır. 08 Kasım 1920 tarihinde Muhittin Paşa tarafından Osman Behçet Bey'e yazılan yazıda 10 Kasım 1920 tarihine kadar bölgedeki teşkilatlanmayı vücuda getirmesi istenmektedir. Ancak bu isteğin 15 Kasım 1920 tarihinde gerçekleştiği görülmektedir.⁴¹

Teşkilatın bünyesinde Aralık 1920 yılında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından yeni birtakım düzenlemelerin yapıldığı tarihe kadar, Binbaşı Osman Behçet Bey 15 Kasım 1920 tarihinden itibaren, merkezi Kastamonu olmak üzere İnebolu, Bartın, Ereğli, Cide, Zonguldak, Sinop ve Akçaşehir şubelerinin memur ihtiyacını tamamlayarak, çalışmalarını sürdürmüştü.

Fakat bu çalışma şeklinin verimli olmadığı düşüncesi ile Kastamonu ve Bolu Havalisi AP şubelerinin nasıl çalışması gerektiği konusunda bölgenin şartlarını göz önünde bulunduran Muhittin Paşa, Erkân-ı Harbiye'ye (Genel Kurmaya) gönderdiği yazıda, bölgenin batı kısmı ile sahilin harp sahası olması sebebiyle buralarda bulunan mıntika kumandanlıkları merkezlerinde APM (Askeri Polis Merkezi) oluşturulmasını, bunların dışında kalan yerlerde ise APM'ye bağlı ikinci sınıf AP şubeleri kurulmasını teklif etmektedir.

Bu teklifin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nce olumlu bulunması üzerine, 21 Kasım 1920 tarihinden itibaren sahil AP şubelerine yeni düzenleme getirildi. Buna göre; sahildeki AP şubeleri İnebolu, Bartın ve Ereğli, merkez olarak kabul ediliyordu. Bu merkezlerin sınırları ise şu şekilde tespit edilmişti: İnebolu, Gerze'den itibaren Sinop dâhil olmak üzere Cide'ye (Cide hariç) kadar olan mıntıkayı, Bartın, Cide'den itibaren Zonguldak'a (Zonguldak hariç) kadar olan mıntıkayı, Ereğli ise Zonguldak ve Akçaşehir'in dâhil bulunduğu mıntıkayı içerisine almakta idi.⁴²

Kastamonu ve Havalisi Komutanlığı bölgesinde faaliyet gösteren AP teşkilâtlarının en önemli vazifesi Ankara Hükümeti'nin giriş-çıkış kapısı konumuna gelen İnebolu ve çevre limanlarından giren kişilerin güvenilir olup olmadığını araştırılmaktı. Özellikle İstanbul'dan gelen askerî şahısların giriş merkezi olan Kastamonu-İnebolu hattı, bu teşkilât elemanları tarafından

⁴⁰ Hamit Pehlivanlı, *a.g.e.*, s.28-30

⁴¹ *ATASE Arşivi*, KL. 952, D.6, F1-7

⁴² Rahmi Çiçek, *a.g.t.*, s. 161-165.

kontrol altında tutularak, istenmeyen kişilerle, casusların ülke içlerine sızmalarına engel olmağı.

4. KASTAMONU ASKERİ POLİS TEŞKİLATINA BAĞLI ŞUBELER

A- Kastamonu Merkez Şubesi

Merkez şubenin reisliğini Erkan-ı Harp binbaşısı Osman Behçet Bey yapmakta idi.⁴³ Osman Bey'den başka şu yönetiminde yedek üsteğmen Mehmet Sadık, yedek üsteğmen Hasan oğlu Hüseyin Efendi bulunuyordu. Kastamonu A. P. Merkezine bağlı şubeler şu şekilde düzenlenmiştir:

1) *İnebolu Şubesi*; Şube Müdürlüğünü Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey yürütmekte idi. Kısım amiri Mehmet Zühtü Efendi, Taharri memurları ise, Tevfik, Bekir, Sıtkı, Muzaffer, Tahsin Efendilerden oluşmakta idi.⁴⁴ Bu kadro 3 Nisan 1921 tarihine kadar çalışmaları sürdürmüş, bu tarihte şube müdürlüğüne süvari binbaşısı Abdullah Nidai Bey⁴⁵ getirilerek buradaki teşkilat kadroları da yenilenmiştir.⁴⁶ Nidai Bey, aynı zamanda irtibat subaylığı görevini de üzerine alarak iki şubenin birleşmesini sağlamıştır.

2) *Bartın Şubesi*; Şube müdürlüğünü Yüzbaşı Naci Efendi yürütmekte idi. Burada kadro olarak Ziya, İhsan, İsmail Hakkı Efendiler taharri memuru olarak çalışıyorlardı.⁴⁷

B- Bolu Askeri Polis Şube Merkezi; Şube merkezinde müdür olarak bir yüzbaşı, bir komiser, iki polis, iki sivil memur, iki yazıcı, üç inzibat eri, üç emir eri, bir misafirhane emir eri, kırk yataklı misafirhanede görevli On er ve üç jandarma mevcuttu.

3 Ocak 1920 itibarı ile Bolu merkez şubesine bağlı olarak, Mudurnu şube-i muavenet memurluğu, Gerede Askeri Polis memuru, Devrek Askeri Polis Memuru, Düzce muavenet memurluğu, Düzce'ye bağlı olarak Hendek ve Akyazı Askeri Polis memurları bulunuyordu⁴⁸.

C- Ereğli Şube Müdüriyeti; Şube müdürü Yüzbaşı Şükrü Efendi, taharri memurları Mehmet Nuri, Mustafa, Mustafa Sadi, Nevzat ve Cemil

⁴³ ATASE Arşivi, KL.952, D.6, F.117

⁴⁴ ATASE Arşivi, KL.952, D.6, F.10-5

⁴⁵ ATASE Arşivi, KL. 956, D.21, F10,18-3

⁴⁶ Nurettin Peker, **1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri Önü, Sakarya ve Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan Kastamonu Havalisi**, Gün Basımevi, İstanbul, 1955, s.269-270

⁴⁷ ATASE Arşivi, KL.952, D.6, F.1-5; KL. 952, D.6, F.10-5

⁴⁸ ATASE Arşivi, KL.954, D.6, F.1-1

Efendilerdi⁴⁹. Ereğli'ye bağlı olarak Kozlu Maden Şube Memurluğu ve Alaplı Askeri Polis İnzibat Memurluğu bulunmakta idi⁵⁰.

D- Akçaşehir Şube Müdüriyeti; Şube müdürü süvari Yüzbaşı Hasan Nazmi Efendi idi. Sivil memur Hafız Ali, polis müdürü Fazıl Efendi, polis memurları Tahsin ve Şükrü Efendiler kadroda yer alıyorlardı. Akçaşehir, Anadolu'nun önemli giriş ve çıkış noktalarından birisi olduğu için burada bulunan iki iskelede iki inzibat memuru, on yataklı misafirhane memuru olarak bir asker, bir jandarma ve şube yazıcılığı yapan bir asker, iki emireri, bir inzibat bulunmakta idi.

Zaman zaman Akçaşehir'e bağlı olarak görev yapan Düzce memurluğunda ise asteğmen Ahmet Efendi, polis memuru Rasim Efendi ile iki jandarma neferi Askeri Polis şubesini oluşturmakta idi⁵¹. Yine Akçaşehir'e bağlı olarak görev yapan Akkaya, Melikağzı ve Sakarya Muavenet Memurlukları bulunuyordu. Sakarya Memurluğuna bağlı olarak Kocaeli Askeri İnzibat memuru bulunmakta idi⁵².

E- Zonguldak Askeri Polis Şubesi; Çoğu zaman Ereğli'ye bağlı bir muavenet şubesi olarak görev yapan Zonguldak şubesinde Nevzat ve Cemil Efendiler görev yapmaktadırlar⁵³.

F- Cide Askeri Polis Şubesi; Cide P Muavenet şubesi olarak isimlendirilen şubenin taharri memurları Sulhi ve İhsan Efendilerdi. Şube bu iki kişi tarafından yürütülmekte idi⁵⁴.

G- Sinop Askeri Polis Şubesi; Sinop P şubesi İnebolu P şubesine bağlı olarak kurulmuştu. Şube müdürlüğüne ilk önce asteğmen Abdi Efendi atanmış⁵⁵, bu kişinin Ankara'ya tayini ile yerine asteğmen Abdullah Efendi atandı. Taharri memuru Cemil Efendi ise sivil memur olarak şube emrinde görevlendirilmişti⁵⁶.

Askeri Polis şubeleri kuruluşlarından itibaren yörede çıkan ayaklanmaların bastırılması ve elebaşlarının tespit edilmesi⁵⁷ ile yöreye çıkmak isteyen casus⁵⁸ ve isyancıların yakalanmasında önemli hizmetlerde bulunmuştur.

⁴⁹ ATASE Arşivi, KL.952, D.6, F.10-4, F.1-6

⁵⁰ ATASE Arşivi, KL.954, D.6, F.1-1

⁵¹ ATASE Arşivi, KL.952, D.6, F.1-3

⁵² ATASE Arşivi, KL.954, D.6, F1-1; KL.952, D.6, F1-3

⁵³ ATASE Arşivi, KL.952, D.6, F.1-6

⁵⁴ ATASE Arşivi, KL952., D.6, F.10-5

⁵⁵ ATASE Arşivi, KL. 952, D.6, F.1-7

⁵⁶ ATASE Arşivi, KL. 952, D.6, F.117

⁵⁷ ATASE Arşivi, KL.952, D.6, F.1

⁵⁸ Nurettin Peker, a.g.e., s. 272-274.

Ankara tarafından Yeşilordu olayı sonrasında komünist faaliyetlerin yasaklanması üzerine bu tür faaliyetlerde bulunan şahısların takibini de P teşkilatları yürütmekte idi.⁵⁹

20 Aralık 1920 tarihinde Askeri Polis teşkilatının yeniden düzenlenmesi sırasında bölgedeki yapılanmada değiştirilmiştir.⁶⁰

5. SAKARYA SAVAŞI ÖNCESİ BÖLGEYE YÖNELİK YUNAN TEHDİTLERİ

Sakarya Savaşı öncesi Karadeniz’de bulunan Yunan donanması bölgedeki ikmal ve insan geçişini engellemek amacıyla bir takım faaliyetler içerisinde bulunmaya başladı. Bunlardan biri silah ve cephane taşıdığından şüphelenilen motorların takip edilmesidir. İkincisi ise bölgedeki iskeleleri kontrol altında tutarak silah ve cephane girişini engellemek olarak görülmektedir. Bu bağlamda bölgede ilk tehditlerden biri 27 Mart 1921 tarihinde İnebolu’ya gelen bandrasız bir savaş gemisinin denizde beş-altı top atışı yaparak bir manevra gerçekleştirmesidir.⁶¹ Bu tarihten itibaren İnebolu’ya yapılan cephane ve askeri personel sevkinin artması ile beraber, düşman gemilerinin denetiminin de artmaya başladığı görülmektedir. Karadeniz’de özellikle Yunan bandralı gemilerin olası saldırılarına karşı askeri makamlar bazı tedbirler alma yoluna gitmişlerdi. Sahil boyunca kurulmuş olan gözetleme istasyonları vasıtası ile düşman donanmalarının hareketlerinden haberdar olan askeri makamlar ilk defa 2 Haziran 1921 tarihinde⁶² İnebolu’ya gelen bir Yunan torpidosunun hareketlerinden kuşkulunarak, muhtemel bir saldırıya karşı hazırlık yapmaya başladı.

İnebolu Mevki Kumandanı Binbaşı Nidai Bey, 2 Haziran’dan itibaren Yunan zırhlılarını takibe başladı. 3 Haziran’da zırhlılar Cide ve Amasra’da görüldüğü yolunda haberler alındı. Yunan zırhlılarının bölgedeki bu faaliyetleri konusunda Fransız makamlarından bilgi istendi ise de Zonguldak’ta bulunan Fransız amiral zırhlılardan haberdar olmadığını, büyük bir ihtimalle Karadeniz’e boğazlardan izinsiz olarak girdiklerini söylüyordu. Bunun üzerine Nidai Bey, İnebolu’nun güvenliği için 61. Fırka Alay Kumandanı Binbaşı Recep Bey’le istişarede bulunarak, savunma planı hazırladı. İnebolu’nun savunmasına ayrılmış bulunan yirmi yedi askeri İnebolu’nun doğu ve batı mıntıklarına yerleştirerek, bunlara iki de makinalı

⁵⁹ ATASE Arşivi, KL.955, D.17, F.19-20

⁶⁰ Hamit Pehlivanlı, a.g.e., s.60-65

⁶¹ Nurettin Peker, a.g.e., s.305

⁶² ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.1

tedarik etti. Mevcut topçu takımı kadrosunun artırılması için de Kastamonu'dan asker sevki istendi.⁶³

7 Haziran'da Cide Mevki Kumandanı öğlen saatinde bir zırhlı ile üç torpidonun doğuya doğru hareket ettiğini, bunların muhtemelen Yunanistan'a ait olduklarını bildirmekte idi.⁶⁴ Bu zırhlı Karadeniz'de bulunan diğer Yunan zırhlılarıyla birleşerek 9 Haziran sabahı saat yedide İnebolu açıklarına gelmişti⁶⁵.

“Kılıç” ve “Panter” adını taşıyan bu iki zırhlı kasabayı kuşatmıştı. Saat 7.50'de bir torpedo İnebolu limanına girerek, liman yakınlarında bulunan iki Rum köyü işaretlemiş, arkasından saat 8.40'da denize beyaz bayraklı bir filika indirmişti. Filikadan inenlerle konuşmak üzere Liman reisi, İrkab ve İhraç Kumandanı, Mevki Kumandan Muavini ve Polis Komiserinden oluşan bir heyet mendirekte iki Yunan bahriye subayını karşılamışlardı. Subaylar, kumandanlarının İnebolu Kaymakamı, askeri kumandan, liman reisi ve rüesadan birisini zırhlıya davet ederek görüşme isteğinde bulunduğunu, konunun ise kasabada bulunan cephane kayıklarının kendilerine teslimi istemektedir. Türk heyetinin bu daveti reddetmesi üzerine subaylar heyete ceplerinde hazır bulunan bir notam vererek, bir saat içerisinde notama cevap verilmezse kasabanın iki saat sonra bombalanacağını söyleyerek, torpidoya döndüler.⁶⁶

Söz konusu notam, askeri malzemenin imha edilmesi, kumandan ve askerlerin kendilerine teslim edilmesini, telgraf ve telsiz şebekelerinin tahrip edilerek, makinaların teslimi, limanda mevcut mürettebatın teslimini içermekte idi.⁶⁷

Notam sureti, Kastamonu Havalisi Kumandanlığı vasıtasıyla doğrudan Genelkurmay'a bildirilerek görüş istendi. Genelkurmay, Fevzi Paşa imzası ile gönderdiği yazıda⁶⁸ notama münasip bir şekilde ret cevabı verilerek, Kastamonu ve çevresinde bulunan piyade ve süvari birlikleri ile İnebolu'nun takviye edilmesi, İnebolu halkından eli silah tutanların teşvik edilerek, savunma hattı kurulması, kasabada bulunan silah ve cephanenin biran önce düşmanın top menzili dışına çıkarılması istenmektedir.

⁶³ ATASE Arşivi, KL. 956, D.22, F.1

⁶⁴ ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.2-1

⁶⁵ Hüsnü Açıksozcü, **İstiklal Harbinde Kastamonu**, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1933, s.119-120.

⁶⁶ ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.14

⁶⁷ ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.5

⁶⁸ ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.5-3

Yunan notamından bir buçuk saat sonra İnebolu'nun cevabını taşıyan notam Liman Reisi Neyir Bey tarafından Yunan torpidosuna götürüldü. Kararın olumsuz olduğunu öğrenen Yunan subayı, Liman reisine; cephane ve kayıkların kendilerine teslim edilmesi için karaya asker çıkaracağını söyleyerek tehditte bulundu. Bunun üzerine, Liman Reisi sahile asker çıkarılmasına müsaade etmeyeceklerini söyleyerek torpidodan ayrıldı.

İnebolu'nun mülki ve askeri yetkilileri notamın alınmasından itibaren savunma tedbirlerini uygulamaya başlamışlardı. Resmi daireler tatil edilerek, önemli resmi evrakın İkiçay mevkiine taşınması sağlandı.⁶⁹

Kadın ve çocukların da muhtemel bombardımandan etkilenmemesi için İkiçay'a gönderilmesi ve çarşı içerisinde yağma hareketlerine karşı devriye görevlendirilmesi kararlaştırıldı.⁷⁰ İrtibat subayı Nidai Bey'in emri ile yerli Rumlar toplanarak, daha güvenli olan iç gölgeye tahliye edildi. Bunların başlarına muhafız dikilmesi, eğer şehir bombalanacak veya işgal edilecek olursa, bunların hayatının da tehlikede olacağını "Kılıkış" süvarisine anlatılması kararlaştırıldı.⁷¹

Yunan zırhlıları kasabanın kararlı tutumu üzerine, savaş durumuna geçerek saat 13.20'de mendirek civarında ufak toplarla ateşe başlamışlardı. İlk hedef hükümet konağı ve iskelede bulunan on kadar kayığın tahrip edilmesi oldu. Türk topçusu, düşman gemilerinin top menziline girmesi üzerine ateşe başladılar, topçu ateşi üzerine gemiler uzaklaşarak, uzun mesafeli toplarla atışlarını saat 14.45'e kadar sürdürdüler. Kasabanın batısına doğru hareket eden zırhlılar saat 17.45'de tekrar gelerek uzun menzilli toplarla elli kadar mermiyi kasabaya ve topçu birliğinin bulunduğu tepeye gönderdi. 18.25'e kadar süren atışlara Türk topçusu top menzilinın kısa olması sebebiyle karşılık verememiştir.⁷²

İnebolu Bombardımanından Sonra Yörede Alınan Tedbirler

İnebolu bombardımanını Amasra Mevki Komutanı tarafından, Sinop Mevki Komutanı Cemil Bey vasıtası ile Kastamonu'ya ulaştırmıştır.⁷³ Kastamonu Havalisi Komutanı Muhittin Paşa bu haber üzerine Yunan gemilerinin tekrar saldırma ihtimalini düşünerek, Sinop'tan

⁶⁹ Nurettin Peker, **a.g.e.**, s.335-351

⁷⁰ Nurettin Peker, **a.g.e.**, s.338; Mevlut Baysal, "İnebolu Bombardımanı", **Yakın Tarihimiz**, C.II, İstanbul, 1962, s.23.

⁷¹ **ATASE Arşivi**, KL. 956, D.20, F.5-6

⁷² **ATASE Arşivi**, KL. 956, D.20, F.5-16

⁷³ Nurettin Peker, **a.g.e.**, s.356; Habip Sevik, **O Zamanlar (1920-1923)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.20-24.

Akçaşehir'e kadar olan sahil şeridindeki fenerlerin söndürülmesi,⁷⁴ gemilerin yerlerinin anında haber verilmesi için kıyı mevki komutanlıklarından bilgi talep etmiştir.⁷⁵ Bunun üzerine düzenli olarak gemilerin seyri, komutanlığa bildirilmeye başlandı.⁷⁶ Sahilde bulunan fenerlerden Zonguldak feneri hariç hepsi kapatıldı.⁷⁷

Küre'de dinlenmekte olan Refet Paşa bombardıman haberi üzerine emrinde bulunan on neferi İnebolu'ya gönderdi.⁷⁸ kendisi de daha sonra İnebolu'ya gelerek incelemelerde bulundu. Yirmi beş gün burada kalarak Ankara'ya hareket etti.

10 Haziran gecesi Kastamonu Piyade Bölüğü ve Muhittin Paşa İnebolu'ya gelerek, incelemelerde bulunduktan sonra kasabada bulunan silah ve cephanenin İkiçay'a taşınarak emniyete alınmasını sağladı. Muhittin Paşa incelemeleri sonunda kasabada ve Patriyos Rum köyünde bulunan Rumların, casusluk yaptıklarını, bunlardan yirmi ikisi kasabadan, seksen beşi de Patriyos'tan olmak üzere yüz yedi kişiyi iç bölgelere göndermeye karar verdi.⁷⁹

Bundan sonraki muhtemel düşman saldırılarına karşı hazırlıklı olmak ve halkı aydınlatmak için Mevki Komutanlığı bir ilan yayınladı.⁸⁰

Sahil güvenliğinin sağlanması amacı ile yayımlanan altı maddelik tamim de ise;⁸¹

- Kaza, Patriyos ve Poyran köyleri sahilden askeri nöbetçiler tarafından gözetime alınacak.
- Sahile yaklaşan kayıklar güvenilir olmadıkça Yarbaşı'na ve Mendirek'e yaklaştırılmayacaklar. Geceleri de bu muamele devam edecek, emre uymayanlara ateş açılacak.
- Karakollar, sahile yaklaşan her türlü deniz taşıtını Mevki Kumandanlığına şifre ile bildirecek, kumandanlık da mühim

⁷⁴ ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.6; KL. 956, D.20, F.6-1; **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Haziran 1966 Vesika No: 1290

⁷⁵ ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.9

⁷⁶ ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.9-1,10

⁷⁷ ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.12-3, Zonguldak Fransızların kontrolü altındaydı.

⁷⁸ ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.9-1, F.10

⁷⁹ ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.11

⁸⁰ ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.32

⁸¹ Rahmi Çiçek, "Sakarya Savaşı Öncesinde Karadeniz'de Yunan Ablukası ve İnebolu Bombardımanı", **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. III, S:10, Ankara, 1992, s.175-178.

gördüklerini telgrafla merkeze haber verecek, topçu dürbünü ile de uzaktan geçen gemiler takip edilecek.

- Yolcu kayıklarından Patriyos'a geçenler, Kaymakamlık ve liman reisliği tarafından ilan edilerek duyurulacak, İlan müddeti Haziran ayı müddetine kadar olacak.
- Yarbaşı'na ve Mendirek'e gelecek ve geçecek kayıklar aranarak kontrol edilecek denilmektedir.

24 Haziran 1921 tarihli bir yazı ile Kastamonu Mıntıka Komutanı Osman Bey, sahile yakın olarak bulunan cephane ve mühimmatın daha emin ve bombardıman sınırları dışına çıkarılmasını istemektedir.⁸²

6. SAKARYA SAVAŞI ÖNCESİNDE VE SAVAŞ SIRASINDA İNEBOLU-ANKARA YOLU ÜZERİNDE TAŞIMACILIK FAALİYETLERİ

Ankara hükümetinin dünyaya açılan kapısı ve batı cephesinin lojistik destek merkezlerinden biri olan İnebolu-Ankara yolunun uzunluğu 272 kilometredir. Yolun başlangıç noktası olan İnebolu, Milli Mücadele süresince kalabalık grupların barındığı bir merkez haline gelmişti. İnebolu'da bu grupları barındırmak amacıyla çeşitli otel ve hanları açılmıştır. 6 Aralık 1920 tarihli Askeri Polis şubesinin bir yazısında burada bulunan barınma yerleri ile taşıma ücretlerinin Askeri Polis teşkilatı tarafından tespit edilerek denetim altına alındığı belirtilmektedir⁸³. Buna göre; İnebolu'da birinci sınıf olarak isimlendirilen otellerin gecelik fiyatı 50 kuruştur. Bunlar ikbal, Anadolu, Merkez Otel, Hacı Mustafa Efendinin İhtiyab Otelleri idi. İkinci sınıf otel ücretleri ise 40 kuruş olup, Millet Hanı, Çarşı içerisindeki Otel ve Hacı Mustafa Efendi'nin Kargir Otel'i idi.

Yine aynı belgeye göre; vapurdan inen yolcuların, kendileri ve 50 kiloya kadar olan eşyaları için 100 kuruş kayık ücreti ödedikleri, elli kilodan fazla eşya için ise her parça başına 20 veya 30 kuruş ödemek fazla ücret ödemek zorunda oldukları belirtilmektedir. Rıhtımdan otele kadar 30 kiloya kadar eşya için 15 kuruş, otuz kilodan fazla olan her otuz kiloluk eşya için 10 kuruş fazla hamal parası ödeniyordu. İnebolu'dan Kastamonu ve Ankara'ya gidecek olanların taşıma ücretleri ise şöyle belirlenmiştir. İnebolu- Kastamonu, Kastamonu- Çankırı, Çankırı- Ankara hattı üzerinde her yerleşim yeri için ayrı

⁸² Nurettin Peker, a.g.e., s.210-211

⁸³ ATASE Arşivi, KL.960, D.16, F.1.

ayrı kağıt ve yaylı arabalarla insan ve eşya taşıma ücretleri belirlenerek, yol üzerindeki taşıma fiyatları kontrol altına alınmıştır.⁸⁴

Kağıtlar daha çok sivil ve askeri eşya taşımada kullanılırken, yaylı araba olarak nitelendirilen arabalar genellikle subay, subay aileleri ve tüccarlar tarafından kullanılmakta idi.⁸⁵

İnebolu'nun Anadolu'nun giriş kapısı olmasıyla birlikte, ilçede yeni iş yerleri de açılmaya başlanmıştır. Bunlardan kuşkusuz en önemlileri otel ve restoran türü yerlerdi. 1921 yılı başlarında İnebolu Kayıkçıları kâhıyası İlyas Kaptan "Merkez Otel" adı ile bir oteli hizmete açmıştı. Otelle ilgili gazete ilanlarında "vapurdan otele, otele vapura" kadar her türlü eşyanın ücretsiz taşınacağı belirtilmektedir.⁸⁶

İnebolu'da bu otel ve hanların dışında subay ve subay ailelerinin kalabilecekleri askeri misafirhanelerde bulunuyordu. Bu misafirhanelerden biri kadınlara mahsustu.⁸⁷

İnebolu'da askerler tarafından işletilen bir de sinema mevcuttu olup, buradan elde edilen gelirin; ihtiyacı olan subay ve efrat ailelerine verildiği, özellikle yolda parasız kalanlara bu şekilde destek sağlandığı bilinmektedir.⁸⁸ Yine bu dönem içerisinde gelen yolcuların ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla yeni kahvehane ve lokantaların da açıldığı dikkati çekmektedir.⁸⁹

İnebolu-Kastamonu yolunun başlangıç noktası sayılan İkiçay deresi civarında kasabaya bir saatlik bir mesafede kontrol karakolu bulunuyordu. Burada son kontroller yapıldıktan sonra yolcular, Kastamonu'ya doğru yola çıkarılıyordu. Kastamonu yolu yaylı araba ile üç gün sürüyordu. Bu yolculuğun ilk durağı Küre idi. Subay, askeri personel ve aileleri burada askerlik şubesi misafirhanesinde konaklıyorlardı. İkinci konaklama yeri ise Seydiler idi. Burada da bir askeri misafirhane bulunuyordu. İnebolu-Kastamonu arasında askeri personel ve ailelerini taşımak için 12 yaylı araba 40 mekkâreden meydana gelen bir nakliye kolu mevcuttu.⁹⁰ Bu sevk esnasında subay ve subay aileleri işlerini kendileri temin etmekte idiler. Küçük zabıtlar ve efradın işleri ise Hat Kumandanlığı tarafından sağlanmakta idi.

⁸⁴ Rahmi Çiçek, "İnebolu- Ankara Yolu", 401-402

⁸⁵ Aynı Yer, s.402

⁸⁶ Açıksoz Gazetesi, 6 Kânunusani 1920

⁸⁷ ATASE Arşivi, KL.1292, D.15, F1-2

⁸⁸ Açıksoz Gazetesi, 13 Nisan 1921

⁸⁹ Açıksoz Gazetesi, 23 Mart 1921

⁹⁰ ATASE Arşivi, KL.1290, D.7, F.1-28

İnebolu-Kastamonu yolu Kağnı Kolu ile altı gün sürüyordu. Bir kağnı kolu yaklaşık 40-50 kağnıdan meydana geliyordu. Kağnı Kollarında genellikle 50-60 yaşının üzerindeki erkeklerle 14-18 yaşlarındaki çocuklar ve büyük çoğunluğu ise kadınlardan oluşmakta idi. Kağnı Kolları askeri malzeme taşıdıkları için her kolun başına Menzil Hat Kumandanlığına bağlı bir küçük zabitle bir veya iki jandarma eri bulunuyordu. Kağnı Kollarının durakları ise şöyle sıralanmaktadır;

- Digüz Köyü yakınlarında Soğuksu Hanı,
- 2-Küre Nahiyesi
- 3-Ecevit'te İsmail Ağa'nın Hanı
- 4-Seydiler
- Sırasöğütler

Altıncı günde Kağnı Kolları Kastamonu'da olmak zorunda idiler. Yollarda Kağnı Kollarından ayrılarak köyüne uğrayanlardan altı günde Kastamonu'ya ulaşamayanlar hakkında İstiklal Mahkemelerince soruşturma açılıyordu.

Kastamonu-Çankırı yolu yaylı araba ile üç günde kat ediliyordu. Burada ilk durak Beşdeğirmenler, ikinci durak ise Kaznacı Han (Yenice) idi. Çankırı-Ankara yolu üzerindeki önemli durak yerleri ise Çandırılı, Kalecik, Yenihan ve Ravlı Köyü idi. Kağnı Kolları ise; Kastamonu-Çankırı yolu üzerindeki Kovanlı, Bulacık, Umut, Kayı, Beşdeğirmenler, Gülmenler Köyü (Gavurun Hanı), Güngörmezler, Hacetepe, Bostan Köyü, Çomar, Yenice, Kale Han, İnköyü, Koçhisar, Kese köylerinde barındıktan sonra Çankırı'ya ulaşıyorlardı. Çankırı-Ankara arasında ise Avran Köyü, Dümbelek Ovası, Tüney Köyü, Çandırılı, Kalecik, Yenihan, Tekebeli, Ravlı, Böldüz, Ballı Hüseyin, Solfasol köylerinde konaklayarak Ankara'ya ulaşmakta idiler.

Ankara'ya girişte Bendderesi köprüsü başında bir askeri nokta bulunuyordu, gelenler burada itimatnamelerini göstererek Ankara'ya giriyorlardı⁹¹. İnebolu-Ankara arasındaki yaylı araba yolculuğu yaklaşık 8-10 günlük bir süreyi içerisine almakta idi.

Ankara-İnebolu yolunda 1921 ve 1922 yıllarında otomobille seyahatte başladı. Ankara'dan İnebolu'ya taşımacılık yapan "Müceddid Berliye" acentası otomobilleri Ankara'da Taşhan'dan yolcularını alarak iki günde İnebolu'ya ulaştırmakta idi⁹².

⁹¹ Enver Behnan Şapolyo, **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç Âlemi**, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul, 1967, s.31-88

⁹² **Anadolu'da Yenigün Gazetesi**, 9 Teşrinievvel 1921

Yine Kastamonu'da işletilmeye başlanan bir otomobil şirketi, Kastamonu'dan İnebolu'ya beş saatte gittiğini bu yolculuk sırasında Ecevit'te mola verildiği belirtilmektedir. Kastamonu-İnebolu arasında sefer yapan bu dört kişilik otomobillerin taşıma ücretleri ise; ön koltuk on beş, arka koltuklar ise yirmi lira olarak belirlenmişti⁹³. İnebolu ile Kastamonu arasında çalışan otomobil acentesinin merkezinin Nasrullah Camii yanındaki Urgan Hanı⁹⁴ olduğu, 1921'de başlayan otomobil seferlerinin 1922 yılında daha düzenli hale geldiği ve her gün İnebolu ile Kastamonu arasında düzenli seferler yapılmaktaydı. Açıksöz Gazetesinde yer alan ilanlara göre; her gün Kastamonu ile İnebolu arasında gidip-gelen otomobillerle yük taşımacılığına da başlandığı, söz konusu işletmeyi "Milli Ticaret Şirketi" adında bir şirketin yürüttüğü kayıtlıdır⁹⁵. Nakliye Müteahhidi Hafız Şevket Bey'le ortağı Refet Bey'inde İnebolu-Kastamonu arasında kamyon ve otomobil taşımacılığı yapmak üzere "Güzel İzmir" adıyla anılan Ahmet Halil Bey'e ait bir işletme şirketinin taşıma yaptığı bilinmektedir⁹⁶.

7. SİLAH VE CEPHANE SEVKİYATI

Kastamonu vilayeti sahili, Milli Mücadelenin ikmal iskelelerini oluşturmuştu. İstanbul'da faaliyet gösteren gruplar tarafından⁹⁷ sağlanan silahlar çeşitli vasıtalarla İnebolu, Cide, Bartın, Kozlu, Kilimli, Zonguldak, Ereğli ve Sinop limanlarına çıkartılarak, buralardan Cide-Kastamonu, Zonguldak-Ereğli-Bolu, İnebolu-Daday-Kastamonu, Sinop-Boyabat-Taşköprü-Kastamonu yollarını takiben Batı cephesine ve Ankara'ya ulaştırılıyordu.

İstanbul dışında çeşitli merkezlerden silah tüccarları vasıtasıyla alınan silah ve cephane de aynı yollarla taşınıyordu. Doğu cephesinde 1920 yılı sonunda savaşın bitmesi üzerine bir kısım silah ve cephane Erzurum-Trabzon yolu ile Batı Karadeniz limanlarına taşındı. Yine Rusya'dan sağlanan silahların bir kısmı İnebolu limanından Batı cephesine ulaştırılmıştır.

Trabzon'dan gelecek silahların sevki için İnebolu-Sinop arasındaki küçük koylar kullanıldı. 1920-1921 kışında küçük balıkçı motorları Sinop-İnebolu arasındaki koyalara çok sayıda silah ve cephane taşımışlardı⁹⁸.

⁹³ Açıksöz Gazetesi, 21 Teşrinievvel 1920

⁹⁴ Açıksöz Gazetesi, 31 Ağustos 1920

⁹⁵ Açıksöz Gazetesi, 27 Temmuz 1921

⁹⁶ Açıksöz Gazetesi, 17 Temmuz 1921

⁹⁷ Aydın; a.g.e., s.23-116. Ayrıca Bülent Çukurova, **Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları**, Ardıç Yayınevi, Ankara, 1994, s.33-53

⁹⁸ Rahmi Çiçek, a.g.t., s.210-211

Sinop Mevki Komutanlığının tespitlerine göre; şarktan gelecek cephane için bu bölgede iklim şartlarına uygun dört iskele bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Sinop limanı idi. Buraya çıkarılacak cephane Boyabat'a kadar yolların ve köprülerin bozuk olması sebebiyle mekkâre kolları ile taşınacak, Boyabat-Taşköprü arasında araba yolu bulunduğu için buradaki taşıma işleri Kastamonu'ya kadar arabalarla sağlanacaktı.

İkinci liman Sinop'un yedi mil batısındaki Taşyanağı iskelesi idi. Burası her türlü rüzgâra karşı mahfuz olmakla birlikte, nadiren esen yıldız rüzgârları ve poyraza karşı mahfuz değildi. Buraya yapılması düşünülen iskele yaz aylarında kayıkların rahatça çalışmalarına elverişli olacaktı. Taşyanağı koyu, Sinop-Boyabat şosesine beş yüz metre mesafede idi. Bu beş yüz metrelik yol açılırsa kolaylıkla araba ulaşımı sağlanabilirdi. Mintika Komutanına göre; havaların iyi olduğu zamanlarda kayıklar bu kumsala rahatlıkla yaklaşmakta ve cephane indirebilmekteydi.

Üçüncü iskele Sinop'un doğusunda bulunan Gerze iskelesi idi. Buraya çıkarılan cephane ve silahlar, Gerze-Kabalı yoluyla Boyabat şosesini takiben Kastamonu'ya taşınmaktadır.

Dördüncü iskele Akliman'dır. Burası sevkiyata uygun olmamakla birlikte zor durumda kalan motorlar için cephane ve silah indirilecek yer olarak tespit edilmiştir.⁹⁹

Bu dört koydan Taşyanağı koyu Kastamonu Havalisi Komutanlığı tarafından en uygun koy olarak tespit edilerek, buradan sevkiyat yapılmasına izin verilmiş, diğer koylar ise zaruret karşısında kullanılmıştır.

3 Aralık 1920 tarihli Milli Müdafaa Vekâleti Müsteşarı Kazım imzalı bir yazıda;¹⁰⁰ Trabzon'dan gelecek olan motorlar için Sinop ile Amasya arasındaki küçük iskelelerin tespit edilerek, gelecek olan cephane ve silahların Ankara'ya sevki için otuz arabalı nakliye kolu kurulması istenmektedir.

Bu yazı üzerine, Trabzon'dan gelecek büyük ve küçük motorlar için İnebolu- Sinop arasındaki bazı iskeleler belirlenmiştir. Bunlar; Çatalzeytin, Kulu, Kuga, Haciveliolu, Abana, Eğlişi, Poyrazlar, Manastır, Evrusta, Ilıca, İsmail Reis ve Darphane iskeleleridir. Bu iskelelerin güvenliği için Darphane ve Evrusta'da birer karakol inşa edilmiş, İsmail Reis, Manastır, Eğlişi, Haciveliolu ve Kulu'da karakol inşaatına başlanmıştır.

⁹⁹ Rahmi Çiçek, "Ankara Hükümeti'nin Dünya'ya Açılan Kapısı İnebolu-Ankara Yolu", **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. V, S: 20, Ankara, 1997, s. 409-411.

¹⁰⁰ ATASE Arşivi, KL 953, D.10, F. 3.

Çeşitli yollarla İnebolu ve civarına gelen cephanenin taşıma işlemi ilk zamanlarda Nokta Komutanlıkları vasıtasıyla yapılıyordu. Daha sonra bu işi Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğü'ne bağlı Menzil Mıntıka Teşkilatı kurularak, bu teşkilat taşıma işini sevk ve idare etmeye başladı. İnebolu-Ankara arasındaki taşıma işlerinin bir kısmı kiralanmış arabalarla ve imcece usulü ile yürütülmektedir. Bu nedenle bölge halkının ihtiyar ve kadınlar dâhil olmak üzere taşıma işe katıldıkları bilinmektedir.¹⁰¹

Kastamonu Menzil Müfettişliği, nakliye işi için 63 subay, 316 askerliği ertelenmiş er ve 11 müteahhitte çalışmakta idi. İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Ankara arasındaki taşımacılığı Menzil Müfettişliği 240 araba, 1505 mekkâre, 72 eşekle sağlıyordu.¹⁰²

Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğüne bağlı olarak kurulan Menzil teşkilatı ise şu birimlerden oluşmaktadır; Kastamonu Menzil Mıntıka Müfettişliği, İnebolu Hat Komutanlığı, İnebolu, Ilgaz, Kastamonu nokta Komutanlıkları, İnebolu, Ilgaz, Kastamonu Erzak Ambarlıkları, İnebolu, Kastamonu Teçhizat Ambarı, İnebolu, Kastamonu Mühimmat Deposu, İnebolu Hizmet Kıtası, İnebolu Benzin Deposu, Kastamonu'da üç nakliye kolu, İnebolu Grubu Nakliye Kolu, Küre, Seydiler, Beşdeğirmenler, Ambarlı konaklama yerleri.¹⁰³

Menzil Mıntıka Müfettişliğinin Açıksöz Gazetesine verdiği ihale ilanlarında taşıma ücretleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.¹⁰⁴

Bu ilanlarda dikkati çeken nokta çok kısa aralıklarla taşıma fiyatlarının değişimi ve Ankara yönüne yapılan taşımaların pahalı olmasına karşılık, Ankara'dan İnebolu yönüne yapılan taşımaların ucuzluğudur. Bu fiyat bize taşınacak malların hangi tarafa daha fazla yöneldiğini gösterdiği gibi, doğal şartlarında taşımada etkili bir faktör olduğunu ifade etmektedir.

3 Temmuz 1921 tarihli Açık Söz gazetesine göre; Menzil Mıntıka Müfettişliği menzildeki müteahhit kollarının Şubat 1922 tarihine kadar yapacakları nakliyat için ödenecek nakliye ücretlerini yeniden tespit etmiştir. Buna göre;

¹⁰¹ Hüsni Özlü, "Milli Mücadele Yıllarında Kastamonu'da Müdafaa-ı Hukuk Hareketinin Doğuşu ve Bölge Halkının Kuvayı Milliye'ye Katılışı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.VIII, S.18-19, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2009, s. 80-81.

¹⁰² Çiçek, **a.g.t.**, s. 214-215.

¹⁰³ Çiçek; **a.g.t.**, s.215-216

¹⁰⁴ **Açıksöz Gazetesi**, 26, 28 Nisan 1921

<u>Mevki</u>	<u>Kuruş</u>
İnebolu'dan Kastamonu'ya	29
Kastamonu'dan Çankırı'ya	37
Çankırı'dan Ankara'ya	33
İnebolu'dan Çankırı'ya	70
İnebolu'dan Ankara'ya	100

1921-1922 Kış aylarında taşımacılık hizmetlerinin artması üzerine Menzil Mıntıka Müfettişliklerinin sıkıntılı günler yaşadıkları, bu nedenle taşıma işi için cephe gerisinde bulunan efrattan faydalanma çareleri düşünülmüştür. Bu tür efrat askerlikten tecil edilerek taşıma işinde kullanılmaya başlanmıştır.

Sakarya Savaşı'nın başlamasından sonra Kastamonu'da kurulan 700 yataklı bir sahra hastanesi ile Çankırı'da kurulan 300 yataklı sahra hastanelerine silah ve cephaneye sevkiyatının tersi yönünde 1921 yılı Ağustos ve Eylül aylarında Sakarya cephesinden yaralı askerler taşınarak buralarda tedavileri gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁵

8. SAKARYA SAVAŞI SIRASINDA BÖLGEDE ASAYİŞİN SAĞLANMASINDA ETKİN BİR KURULUŞ OLARAK KASTAMONU İSTİKLAL MAHKEMESİ

Sakarya Savaşı'nın hemen öncesinde kurulan dört İstiklal Mahkemesinden ikisi Batı Cephesinin güvenliği için kurulmuştu. Bunlar Konya ve Kastamonu İstiklal Mahkemeleridir. Batı cephesinde Yunan ordusunun Eskişehir ve Kütahya'yı ele geçirerek Ankara yaklaşması üzerine, 23 Temmuz 1921'de Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa ordunun sağ ve sol kanatlarının güvenliğini sağlamak ve firarları önlemek üzere Kastamonu ve Konya'da tekrar İstiklal Mahkemesi kurulmasını teklif etmişti. Meclis bu teklif üzerine 31 Temmuz 1921 tarihinde Samsun, Kastamonu, Konya ve Yozgat'ta İstiklal Mahkemesi kurulması kararını verdi.¹⁰⁶

Kanunun çıkartılmasından sonra Kastamonu İstiklal Mahkemesi üyeliklerine yapılan seçimlerle Saruhan milletvekili Mustafa Necati, Çankırı

¹⁰⁵ Nurettin Peker, **a.g.e.**, s.367-368; Açıksözcü 1933 yılında yayınlanan hatıralarında hastanenin kuruluşuyla ilgili olarak; 5 Eylül 1921 tarihli Açıksöz gazetesinde yer alan habere aynen yer vererek hastanelerin Çankırı, Safranbolu, Taşköprü, Daday ve Araç'tan bağış yoluyla temin edilen yatak, çarşaf ve çeşitli levazımatla oluşturulduğunu yazmaktadır. Açıksözcü, **a.g.e.**, s. 134-135.

¹⁰⁶ **İstiklal Mahkemeleri**, C.I, TBMM Yayınları, Ankara, 2014, s.11

milletvekili Neşet Nazım, Canik milletvekili Hamdi ve Trabzon milletvekili Hamdi Beyler seçildiler. Mahkeme heyeti 10 Ağustos 1921 yılında Ankara'dan hareketinden önce görev alanında bulunan Kastamonu, Bolu, Sinop, Çankırı, Zonguldak telgrafla bir talimatname göndermiştir¹⁰⁷. On dört madden oluşan talimatnamede asker firarilerine 15 günlük bir süre verilmekte ve bu süre içerisinde askerlik şubelerine teslim olanların yargılanmayacakları ifadesine yer verilmektedir.¹⁰⁸ Ayrıca mahkeme “Tekâlif-i Milli” emirlerine karşı gelenlerin şiddetle cezalandırılacağını belirterek talimatname hükümlerinin bütün mülki ve idari amirlerle en ücra köylere ulaştırılması istenmektedir.

Ankara'dan hareket eden mahkeme heyeti 12 Ağustos tarihinde geldiği Çankırı'da ilk yargı kararını da burada verdi. Bu karar “Tekâlif- Milliye” emirlerine muhalefet etmekle ilgiliydi¹⁰⁹. 19 Ağustos'ta¹¹⁰ Kastamonu'ya gelen mahkeme heyeti on beş gün burada çalıştıktan sonra 2 Eylül tarihinde İnebolu'ya hareket ederek burada soygunculuk suçundan tutuklu bulunan Kel Rauf ve çetesini yargılamıştır. Mahkeme heyetinden Neşet ve Hamdi Beyler 8 Eylül tarihinde, Necati Beyle Benizade Hamdi Bey ise 9 Eylül tarihinde Kastamonu'ya gelerek 11 Eylül'den itibaren burada tekrar faaliyete başlamışlardır.¹¹¹

Mahkeme, asker kaçakları ile yakından ilgilenerek, kaçakların sıkı takibe alınmasını sağladı. Ayrıca askere gideceklerle ilgili olarak askerlik şubeleri vasıtasıyla bunların işe ve ihtiyaçlarının karşılanması konularında sıkı bir denetim uyguladı. Eşraf, aydın ve subaylardan oluşan bir heyet vasıtasıyla cepheye gidenlere niçin savaşmaları gerektiği anlatıldı. Cepheden kaçmanın çare olmadığı, kaçanların mutlaka cezalandırılacağı düşüncesi bölgede yerleştirilemeye çalışıldı.¹¹²

Mahkemenin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de “Tekâlif-i Milliye”¹¹³ emirlerinin yerine getirilmesi sağlamaktı. Bu konu ile ilgili olarak yayınlanan beyannamede şunlar yer almaktadır;¹¹⁴

¹⁰⁷ **Açıksöz Gazetesi**, 13 Ağustos 1921

¹⁰⁸ Hüsnü Açıksözcü, **a.g.e.**, s.123-126

¹⁰⁹ **Açıksöz Gazetesi**, 14 Ağustos 1921

¹¹⁰ **ATASE Arşivi**, KL.1305, D.13, F.13 “Kastamonu İstiklal Mahkemesi Faaliyette” başlığı altındaki belge.

¹¹¹ **Açıksöz Gazetesi**, 11 Eylül 1921 “İstiklal Mahkemesi Heyet-i Muhteremesinin Avdeti”

¹¹² Nurettin Peker, **a.g.e.**, s.363

¹¹³ Sakarya Savaşı sırasında yayınlanan Tekâlif-i Milli Emirleri ve uygulamasıyla ilgili olarak yapılan bir değerlendirme için bkz. Şavkılı, **a.g.m.**, s. 90-96

¹¹⁴ **Açıksöz Gazetesi**, 20 Ağustos 1921

Beyanname

- Kastamonu İstiklal Mahkeme-i Aliyesi icra-yı vezaif ve faaliyete dünden itibaren mübaşeret buyurmuşlardır.
- Tekâlif-i Milliye Komisyonu tarafından eslihanın derç ve cem'i hakkında verilen müddet 14 Ağustos 337 tarihinde inkıza edildiği halde vilayet merkezinin cesametiyle gayr-ı mütenasip denecek derecede az miktarda esliha derç olunabilmiştir.
- Muayyen bazı yerlerde el'an eslihanın teslim edilmeyerek saklandığı haber alındı, son defa yalnız merkez için bu günden itibaren 24 Ağustos 337 Çarşamba alaturka saat on ikiye kadar beş gün daha mühlet verildi.
- İş bu müddetin hitamında her kim olursa olsun esliha-i memnu'asını saklayanlar tahrirat ve ihbarat neticesinde tebeyyün edildiği takdirde doğruca İstiklal Mahkeme-i Aliyesine tevdi olunacaklardır.
- Esliha saklayanları haber verenlere mükâfat verileceği ilan olunur"

Mahkeme sadece silah ve cepbane konusunda değil Tekalif-i Milli emirleri içerisinde yer alan diğer konularla ilgili olarak da bazı tedbirler aldı. Emirlere aykırı olarak halkın elindeki vasıta, giyecek ve yiyecek maddelerini alan görevlilere karşı sert tedbirlere başvurulmuştur. Bu amaçla 10 Ekim 1921'de Açıksöz gazetesinde yayınlanan üç maddelik beyanname ile Tekalif-i Milli emirlerine aykırı davranan görevliler uyarılmaktadır.¹¹⁵

Mahkemenin bölgede faaliyet gösteren birçok çetenin yakalanması cezalandırılmasıyla bölgenin eşkıya faaliyetlerinden temizlenmesinde etkin olduğu görülür.¹¹⁶

Mahkeme görev yaptığı süre içerisinde yakalanmış olan birçok çete mensubunu yargılayıp mahkûm ederek bölgenin çetelerden temizlenmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. Mahkeme tarafından yargılanan ve gazete haberlerine yansıyan bazı çete mensupları şunlardır; Çerkeş Viranşehir Nahiyesi Bayındır karyesinden Ahmet oğlu Hüseyin ve Aşkınlık karyesinden Madanoğullarından İbrahim Osman¹¹⁷; Kel Rauf Çetesi mensupları¹¹⁸; Taşköprü Germeç karyesinden Ahmet b. İbrahim çetesi;¹¹⁹ Şaki Numan

¹¹⁵ Metnin çevirisi için bkz. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri I**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s.152.

¹¹⁶ **Açıksöz Gazetesi**, 9 Mart 1922

¹¹⁷ **Açıksöz Gazetesi**, 1 Eylül 1921

¹¹⁸ **Açıksöz Gazetesi**, 8 Eylül 1921

¹¹⁹ **Açıksöz Gazetesi**, 18 Eylül 1921

çetesi;¹²⁰ Cin Mehmet çetesi¹²¹ gibi yörede askerden kaçarak çeteleşmiş birçok şakinin cezalandırıldığı haberleri Açıksöz Gazetesinde yer almaktadır.

Ergün Aybar'a göre mahkemeye 9016 kişi çıkartılmış, bunlardan 648'i berat, 5'i idam, 3'ü gıyaben idam, 69'u kürek ve kalebent, 7477'si ise muhtelif cezalara çarptırılmıştır.¹²² 22 Ocak 1922 tarihli Açıksöz gazetesinin bir haberine göre; Kastamonu merkez hapisanesinde 328 mahkûm, 444 tutuklu bulunuyordu. Bu tutuklulardan 300 kadarı İstiklal Mahkemesi yetki alanı içerisine giren suçlardan tutuklu idiler¹²³.

İstiklal Mahkemeleri Kanununun 1 Ağustos 1922 tarihinde kaldırılmasıyla birlikte 2 Ağustos tarihinde faaliyetlerine son veren Kastamonu İstiklal Mahkemesi üyeleri, 15 Ağustos tarihine kadar gerekli tasnif ve devir işlemlerini tamamladıktan sonra 24 Ağustos öncesinde Kastamonu'dan ayrılmışlardır¹²⁴.

Mustafa Necati Bey, II. Dönem Kastamonu İstiklal Mahkemeleri Başkanı sıfatıyla TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e gönderdiği raporlarda; bölgede asayişin ve güvenliğin sağlanması için İstiklal Mahkemeleri uygulaması dışında alınması gereken tedbir konusunda bir takım öneriler ortaya koymaktadır. Mustafa Necati Beyin bölgenin güvenliği açısından ortaya koyduğu öneriler şu şekilde sıralanmaktadır;

- Jandarma gücü yerine askeri güçlerin kullanılması.
- Asker firarlarının arkasında yatan temel sebebin bölgede faaliyet gösteren çok sayıdaki çetelere olan güven. Bu nedenle askerden kaçmayı alışkanlık haline getirmiş kişilerin bu çetelerle olan iletişimlerinin kesilmesi için bölgedeki çetelerin ortadan kaldırılması.
- Bölgede görev yapan devlet görevlilerinin güvenli kişilerden seçilmesi
- Şekavetten yargılananların idamlarının bölgede duyurulmasının kısa süreli bir korku yaratmasına karşılık uzun sürede bunun etkisinin azalması.
- Halkda uzun süreli savaş nedeniyle oluşan bıkkınlığın yarattığı psikoloji ile İstanbul Hükümetinin söylemlerine inanma eğiliminin olduğu, bu nedenle halkın aydınlatılması gerektiği.¹²⁵

¹²⁰ Açıksöz Gazetesi, 29 Teşrin-i evvel 1921

¹²¹ Açıksöz Gazetesi, 8 Şubat 1922

¹²² Ergün Aybars, a.g.s., s.153-154

¹²³ Açıksöz Gazetesi, 22 Kanun-u sani 1922

¹²⁴ Açıksöz Gazetesi, 24 Ağustos 1922

¹²⁵ Mustafa Necati Bey'in Nasrullah Meydanındaki Konuşması, İnebolu Konuşması, Kastamonu Sultanisindeki Konferansı, Taşköprü Konuşması, İzmir'in İşgalinin Üçüncü

- Bölge üzerinden casusluk yapmak üzere Anadolu'ya geçenlerin tespit edilmesinde hassasiyetlerin artırılması.
- Casusluk faaliyetlerinin önlenmesi için kıyıda bulunan giriş iskelelerinin güvenliğinden sorumlu kişilerin doğrudan doğruya İstiklal Mahkemesi emrine verilmesinin sağlanması.¹²⁶

Mustafa Necati Batı Cephesi açısından yörenin önemini bildiği için İstiklal Mahkemesi başkanı olarak bölgenin güvenliğinin sağlanmasında karşılaştığı kendi gözlem ve düşüncelerini TBMM başkanı ile paylaşarak Kastamonu ve havalisinin güvenlik ve asayişinin sağlanmasının önemini vurgulamıştır.

SONUÇ

Sakarya Savaşı, Milli Mücadele tarihimizin dönüm noktalarından biridir. Savaş, uzun süren bir hazırlık döneminden sonra cephede yapılan kanlı çatışmalarla kazanılmasına karşın, savaşın alanı bütün vatan sathı olmuştur. Mustafa Kemal'in ifade ettiği gibi "Hatt-ı Müdafaa Yoktur, Sathı Müdafaa Vardır". Tam da bu sözün anlamına yakışan mücadelenin cephelerinden biri de Kastamonu ve havalisi olmuştur. Savaş öncesinde yapılan askeri hazırlıkların önemli merkezlerinden biri olan bölge batı cephesine İstanbul ve diğer mıntıkalardan deniz yoluyla gelen askeri personelin giriş kapısıdır. Yine deniz yoluyla gelen silah ve cephanenin sevk noktasıdır. Ayrıca Cepheden kaçışların önlenmesinde cephe gerisini güçlü kılan askeri tedbirlerin alındığı bölge özelliği taşımaktadır.

Savaş öncesinde bölgede oluşturulan askeri ve sivil örgütlenme bir taraftan savaşın insan malzemesinin cepheye aktarılmasında etkin rol oynarken, diğer yandan bozguncu faaliyetlerin önlenmesi için istihbari bilginin sağladığı imkânlar kullanarak cephe gerisi ve cephesi güvenlik altında tutmayı başarmıştır. Yine aynı şekilde deniz yoluyla gelen tehditlere karşı bölgede alınan güvenlik tedbirleri aynı zamanda Sakarya'da ve batı cephesinde yürütülen mücadelenin sekteye uğramasını önlemiştir. Bölge limanlarına küçük motor ve teknelerle taşınan silah ve cephanenin güvenilir

Yılında Yaptığı Konuşma, Sakarya Savaşı Sonrası Yaptığı Konuşma, Muallimler Cemiyetindeki Konuşması ve Gençler Kulübündeki Konuşması halkın aydınlatılması noktasında onun İstiklal Mahkemesi Başkanı olarak katkılarını göstermektedir. Mustafa Eski, **Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları**, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1990, s.112-139.

¹²⁶ Rahmi Çiçek, "Mustafa Necati Bey'in Kastamonu İstiklal Mahkemelerinin Faaliyetleriyle ilgili TBMM ve Mustafa Kemal'e Gönderdiği Raporlar", **Mustafa Necati Sempozyumu**, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, Kastamonu, 1991 s. 39-41.

bir yolla cepheye sevkinde oluşturulan örgütlenme ve halkının desteği etkin bir rol oynamıştır.

Kısaca Milli Mücadele tarihimizin cephe gerisindeki önemli merkezlerinden biri olan Batı Karadeniz bölgesi ve Kastamonu vilayeti, İnönü Savaşları ile başlayan Batı Cephesindeki savaşlarda lojistik destek bölgesi olarak önemli bir görev üstlenmiş ve bu görevini layıkıyla yerine getirecek mükemmel bir örgütlenmeyle millet-ordu dayanışmasının örneklerinden birini oluşturmuştur. İnebolu-Kastamonu- Ankara ekseninde yapılan teşkilatıma ve alınan tedbirler sadece Ankara merkezli TBMM hükümetinin güvenliğini sağlamakla kalmamış, aynı zamanda batı cephesinde kazanılan zaferlerin mihenk noktasını oluşturmuştur. Kuşkusuz, batı cephesinin tek lojistik destek merkezi Kastamonu ve havalisi değildir, fakat bu bölge insan gücü, coğrafi koşulları ve fedakârlıklarıyla savaşların kazanılmasında etkin bir rol oynamıştır. Bu bölgenin kadını ve yaşlısıyla göstermiş olduğu fedakârlıklar birer destan olarak¹²⁷ Milli Mücadele tarihimizin sayfaları arasındaki unutulmaz yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik- Etüt Daire Başkanlığı Arşivi

- ATASE Arşivi, KL.601, D.17, F.31
- ATASE Arşivi, KL.1017, D.23, F.8
- ATASE Arşivi, KL.954, D.11, F.1
- ATASE Arşivi, KL.953, D.9, F.31-12
- ATASE Arşivi, KL.601, D.3,F.61
- ATASE Arşivi, KL.954, D.14, F.15
- ATASE Arşivi, KL.954, D.14,F. 15-2
- ATASE Arşivi, KL.1292, D.15,F.1-3
- ATASE Arşivi, KL.1292, D.15, F.10
- ATASE Arşivi, KL.956, D.21, F.10,8-3
- ATASE Arşivi, KL.1203, D.2, F.1-76-99

¹²⁷ Nurettin Peker, **a.g.e.**, s. 368.

ATASE Arşivi, KL. 956, D. 22, F.1
ATASE Arşivi, KL.622, D.18, F.84
ATASE Arşivi, KL1305, D.1, F.36
ATASE Arşivi, KL.601, D.17, F.92
ATASE Arşivi, KL.952, D.3, F.20
ATASE Arşivi, KL. 956, D.23, F.5-2
ATASE Arşivi, KL.956, D.22, F.1
ATASE Arşivi, KL. 952, D.6, F1-7,117
ATASE Arşivi, KL.952, D.6, F.10-5
ATASE Arşivi, KL. 956, D.21, F10,18-3
ATASE Arşivi, KL.952, D.6, F.1-5
ATASE Arşivi, KL. 952, D.6, F.10-5
ATASE Arşivi, KL.954; D.6, F.1-1
ATASE Arşivi, KL.952, D.6, F.10-4, F.1-6
ATASE Arşivi, KL.954, D.6, F.1-1
ATASE Arşivi, KL.952, D.6, F.1-3,6
ATASE Arşivi, KL.954, D.6, F1-1-3
ATASE Arşiv, KL952. D.6, F.10-5
ATASE Arşivi, KL. 952, D.6, F.1-7
ATASE Arşivi, KL.952, D.6, F.1
ATASE Arşivi, KL.955, D.17, F.19-20
ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.1
ATASE Arşivi, KL. 956, D.22, F.1
ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.2-1
ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.5,14
ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.5-3-6
ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.5-16
ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.9

ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.9-1,10
ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.12-3
ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.9-1, F.10
ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.11,32
ATASE Arşivi, KL.960,D.16, F.1
ATASE Arşivi, KL. 956, D.20, F.6, 6-1
ATASE Arşivi, KL.1292,D.15,F1-2
ATASE Arşivi, KL.1290,D.7,F.1-28
ATASE Arşivi, KL 953, D.10, F.3
ATASE Arşivi, KL.1305, D.13, F.13

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.II 9-C, D.39,F.1
Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.III 9.C, D.39, F.15-1
Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A.III-9.C, D.39, F.33-6

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

DÜSTUR

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Açıksözcü, Hüsnü; **İstiklal Harbinde Kastamonu**, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1933.

Aybars, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri I**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

Aydın, Mesut; **Milli Mücadele Dönemin’de TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul’da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul, 1992

Baysal, Mevlüt; “İnebolu Bombardımanı” **Yakın Tarihimiz**, C.II, İstanbul, 1962.

Çiçek, Rahmi; **Milli Mücadele’de Kastamonu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1991.

....., “Mustafa Necati Bey’in Kastamonu İstiklal Mahkemelerinin Faaliyetleriyle ilgili TBMM ve Mustafa Kemal’e Gönderdiği Raporlar”,

- Mustafa Necati Sempozyumu**, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, Kastamonu, 1991.
- “Sakarya Savaşı Öncesinde Karadeniz’de Yunan Ablukası ve İnebolu Bombardımanı”, **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. III, S:10, Ankara, 1992.
- “Ankara Hükümeti’nin Dünya’ya Açılan Kapısı İnebolu-Ankara Yolu”, **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, C. V, S:20, Ankara, 1997.
- Çukurova, Bülent; **Kurtuluş Savaşında Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları**, Ardıç Yayınevi, Ankara, 1994.
- Eski, Mustafa; **Mustafa Necati Bey’in Kastamonu’daki Çalışmaları**, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1990.
- İstiklal Mahkemeleri**; C.I, TBMM Yayınları, Ankara, 2014.
- Özkaya, Yücel; **Milli Mücadelede Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1989.
- Özlü, Hüsnü; “Milli Mücadele Yıllarında Kastamonu’da Müdafaa-ı Hukuk Hareketinin Doğuşu ve Bölge Halkının Kuvayı Milliye’ye Katılışı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.VIII, S.18-19, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2009.
- Pehlivanlı, Hamit; **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilâtı**, Ankara, 1992.
- Peker, Nurettin; **1918-1923 İstiklal Savaşı’nın Vesika ve Resimleri İnönü, Sakarya ve Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan Kastamonu Havalisi**, Gün Basımevi, İstanbul, 1955.
- Sarıkoyuncu, Ali; **Milli Mücadele’de Zonguldak ve Çevresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Şavklı, Cengiz; “Sakarya Savaşında Levazım İkmal Faaliyetleri”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015.
- Türk İstiklal Harbi (Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı)**; C.V. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1964.
- Sevük, Habip; **O Zamanlar (1920-1923)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Şapolyo, Enver Behnan; **Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'nin İç
Álemi**, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul, 1967.

Sürelî Yayınlar

- Açıksöz Gazetesi, 6 Kânunusani 1920
Açıksöz Gazetesi, 28 Teşrin-i evvel 1920
Açıksöz Gazetesi, 21 Teşrinievvel 1920
Açıksöz Gazetesi, 31 Ağustos 1921
Açıksöz, 27 Temmuz 1921
Açıksöz Gazetesi, 26, 28 Nisan 1921
Açıksöz Gazetesi, 13 Ağustos 1921
Açıksöz Gazetesi, 14 Ağustos 1921
Açıksöz Gazetesi, 11 Eylül 1921
Açıksöz Gazetesi, 20 Ağustos 1921
Açıksöz Gazetesi, 1 Eylül 1921
Açıksöz Gazetesi, 8 Eylül 1921
Açıksöz Gazetesi, 18 Eylül 1921
Açıksöz Gazetesi, 29 Teşrin-i evvel 1921
Açıksöz Gazetesi, 13 Nisan 1921
Açıksöz Gazetesi, 23 Mart 1921
Açıksöz Gazetesi, 17 Temmuz 1921
Açıksöz Gazetesi, 8 Şubat 1922
Açıksöz Gazetesi, 9 Mart 1922
Açıksöz Gazetesi, 22 Kanun-u Sani 1922
Açıksöz Gazetesi, 24 Ağustos 1922
Anadolu'da Yenigün Gazetesi, 9 Teşrinievvel 1922
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Haziran 1966 Vesika No: 1290

ALTINCI OTURUM
ÖNCESİ VE SONRASIYLA
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ II

İNEBOLU'DAN SAKARYA'YA "İSTİKLAL YOLU"

Yüksel ÖZGEN*

ÖZET

İstiklal Yolu olarak adlandırılan İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Ankara ve Sakarya güzergâhı Milli Mücadele'de cephe gerisinde önemli bir işlev görmüştür. Ankara'nın dışarıya açılan kapılarından birisi durumundadır. Tebliğimizde Kastamonu ve Çankırı illerinin koordineli olarak canlandırmaya çalıştıkları ve İnebolu'dan Ankara'ya uzanan istiklal Yolu ile ilgili her iki vilayette yürütülen çalışmalar anlatılacaktır. Bildiri kapsamında yol güzergâhında yapılan fiziki çalışmalar, bu amaçla kurulan sivil toplum kuruluşları, belgesel çekimi ve tanıtım çalışmaları hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çankırı, İnebolu, İstiklal Yolu, Milli Mücadele, Sakarya

FROM İNEBOLU TO SAKARYA "THE WAY OF INDEPENDENCE"

ABSTRACT

The route of İnebolu- Kastamonu- Çankırı-Ankara and Sakarya which is called "The way of Independence/ İstiklal Yolu" had an important role behind the front during National War of Independence. It is one of the gates opening outwards. In this paper, the conducted works in both provinces about the way of independence from İnebolu to Ankara and the coordinated struggles of Kastamonu and Çankırı about reviving, is going to be expressed. As part of the paper, the physical works on route, the established civil society organizations for that purpose, documentary shots and publicity works are going to be detailed.

Keywords: Çankırı, İnebolu, National Struggle, Sakarya, The Way of Independence

Ankara Milli Mücadelenin merkezi olduktan sonra İnebolu-Ankara yolu önem kazanmıştır. Bu dönemde BMM hükümeti için en güvenilir ulaşım

* Doç. Dr.; Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

yollarından birisi İnebolu-Kastamonu-Çankırı-Ankara güzergâhıdır.¹ Milli Mücadele döneminde önemli bir merkez haline gelen İnebolu Ankara'nın dış dünyaya açılan kapısı olmuştur. Bu yol Ankara için denize açılan en yakın ve en güvenli ulaşım koridorudur.² İstanbul'dan Ankara'ya İstiklal mücadelesine katılmak için harekete geçen devlet erkânı ve aydınların önemli bir kısmı bu güzergâhı kullanmıştır. Trabzon Valisi Hamit Bey, Nurettin Paşa, Tunalı Hilmi, Eşref Edip, Mehmet Akif, Yakup Kadri bunlardan bazılarıdır. Bu bölgedeki halkın mücadeleye aktif olarak katılması, Şerife bacılar, Halime Çavuşlar çıkarması, kağnılarla cephaneye taşınması vurgulanması gereken önemli bir husustur. Milli Mücadele'de İnebolu-Kastamonu-Ankara hattı, şu güzergâhı takip etmektedir: İnebolu, Küre, Ecevit, Seydiler, Devrakani, Halkacılar, Şeker Köprü, Kastamonu, Beş değirmenler, İnköy, Gündoğdu, Çankırı, Çandır, Kalecik, Ankara.³

Gerek güzergâhın bizzat önemi, gerek yöre halkının tüm faaliyetlere aktif olarak katılmasına dikkat çekmek ve günümüz insanında farkındalık oluşturmak için İnebolu-Ankara güzergâhına İstiklal Yolu adı verilmiştir. İnebolu'dan-Ankara'ya nakledilen her türlü malzeme nihai olarak Batı Cephesine nakledildiği için tebliğin başlığını İnebolu-Sakarya olarak belirledik.

İstiklal Yolu Güzergâhı⁴

¹ Rahmi Çiçek, "Ankara Hükümeti'nin Dünyaya Açılan Kapısı İnebolu-Ankara Yolu", **Atatürk Yolu**, Sa.20, Ankara, 1997,s.400

² Refik Turan, "Milli Mücadele'de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı", **Araştırma Merkezi Dergisi**, S.44, Ankara, 1999, s.693

³ Turan, **a.g.m**, s.694.

⁴ <http://www.istiklalyolu.com/>

İstiklal Yolu, Kastamonu Müze Müdürlüğü'nün yaptığı başvuru üzerine Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 16.11.2012 tarih ve 274 sayılı kararıyla sit alanı olarak tescil edilmiştir.⁵ 2014 yılında da yolun Çankırı sınırlarında kalan kısmı da Koruma Kurulu tarafından sit alanı olarak tescil edilmiştir.

İstiklal Yolu güzergâhını isteyen herkesin rehberine ihtiyaç duymadan görebilmesi için Güzergâhın Kastamonu sınırlarını kapsayan bölümüne Kastamonu Valiliğince, Çankırı sınırlarındaki kısmına ise Çankırı Valiliği tarafından yön ve bilgilendirme levhaları konulmuştur.⁶

Kastamonu Sınırlarındaki Yön ve Bilgilendirme Levhalarından Birisi⁷

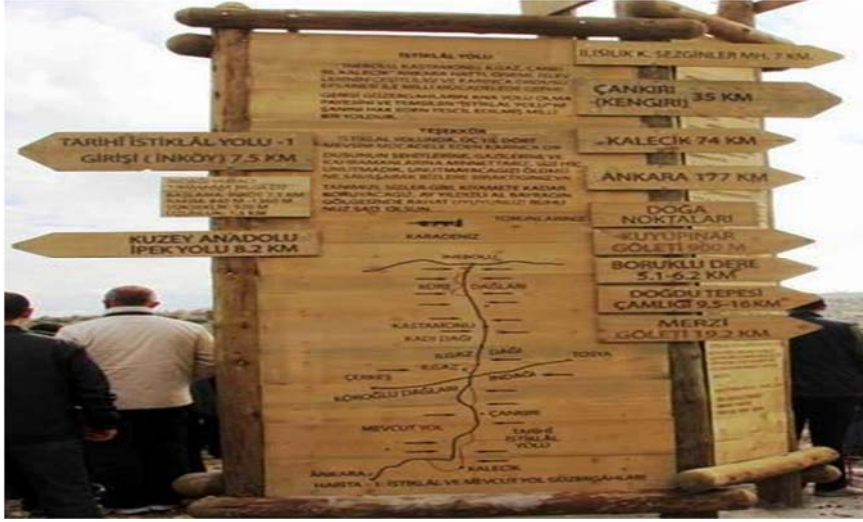

Çankırı Sınırlarındaki Yön ve Bilgilendirme Levhası

⁵ <http://www.kastamonupostasi.com>

⁶ <http://www.hurriyet.com.tr>

⁷ <http://www.internethaber.com/>

Çankırı Sınırlarındaki Yön ve Bilgilendirme Levhası⁸

2014 yılında Çankırı Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı ile ortak hazırlanmış olduğu proje kapsamında D-100 karayolundan geçecek tüm insanların görebileceği şekilde Ilgaz dağının eteklerine İstiklal Yolu yazısı yazılmıştır. Yazılan yazıdaki, harflerin yüksekliği 5 metre, yazının uzunluğu ise 70 metredir.⁹

İstiklal Yolu yazısının proje koordinatörü Nusret Acar yaptığı açıklamada proje hakkında şunları ifade etmektedir:

“ Benim esin kaynağım Çanakkale'deki 'Dur yolcu' anıtı. Yaklaşık 7 yıl önce yazının her yerde görülebilmesi ve insanlarda farkındalık oluşturabilmek için projeyi kafamda oluşturmuştum.”

Çankırı Turizm Derneği başkanı Zeki Tekin de İstiklal Yolu'nun Türk tarihi ve Kurtuluş Savaşı açısından çok önemli bir yere sahip olduğunu vurgulayarak yazı hakkında şu bilgileri vermiştir:

"Bu, yolu gelip geçenlere göstermek için kurulmuş bir yazı. Görenler burayı merak edecek, fotoğraf çekirmek isteyecekler. Bu nedenle buraya bir park yapılmasının uygun olacağını düşünüyorum. Burayı görenler, tarihimizi öğrenecek, bu toprakların nasıl şartlarda kazanıldığını öğrenecek. Bu yolun ve bu yola yapılan bu yazının çok önemli olduğunu düşünüyorum."¹⁰

⁸ <http://www.itvhaber.com/>

⁹ <http://www.ensonhaber.com/>

¹⁰ <http://www.ensonhaber.com.tr>

Ilgaz Dağı Eteklerindeki İstiklal Yolu Yazısı¹¹

İstiklal yolunun önemini vurgulamak ve bölgede ve ülke genelinde İnebolu-Ankara arası bölgenin Milli Mücadele'deki önemini ortaya koymak için 2009 yılından itibaren her yıl Kastamonu valiliği tarafından İnebolu-Kastamonu arasında, Çankırı valiliği tarafından Ilgaz Çankırı arasında İstiklal yolu yürüyüşü adı verilen bir etkinlik yapılmaktadır.

10 -13 Haziran 2015 tarihleri arasında Kastamonu'da yapılacak olan **Atatürk ve İstiklal Yolu Yürüyüşü** afişinde şu ifadeler yer almaktadır: *"Milli Mücadelemizin kazanılması için ecdadımızın büyük kahramanlıklarla dolu, tarihe altın harflerle nakşedilen, ulusal bağımsızlığımızın dönüm noktası olan Kurtuluş Savaşı'nda Kastamonu halkının yapmış olduğu fedakârlıkları anmak ve "İstiklal "in kazanılmasına dair verilen mücadeleyi gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak amacıyla her yıl Ülkemiz genelinden katılan yürüyüşçülerle Kastamonu- İnebolu arasındaki 95 km'lik İstiklal Yolu yürüyüşü gerçekleştirilmektedir."*¹²

¹¹ <http://www.haberci18.com/>

¹² <http://www.kastamonukultur.gov.tr>

İstiklal Yolu Yürüyüşü¹³

İstiklal yolu Yürüyüşü Çankırı Valiliği tarafından 2009 yılından beri her yıl Ekim ayının son haftası yapılmaktadır. Çankırı Valiliğinin 2014 yılında düzenlediği yürüyüş afişinde şu ifadeler yer almaktadır: “Çankırı Valiliği tarafından düzenlenen, “Tarihi İstiklal Yolu” olarak anılan bölgeye gereken önemin verilerek ön plana çıkartılması, Kurtuluş Savaşı sırasında deniz yoluyla İstanbul’dan İnebolu’ya getirilen cephanenin İnebolu-Kastamonu-Ilgaz-Çankırı-Ankara hattının tarihi ve doğal ortamında anımsatılmasını amaçlayan “İstiklal Yürüyüşü ”nün 6.’sı 25-26 Ekim 2014 Ekim tarihleri arasında Ilgaz’da gerçekleştiriliyor. Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu insanının özverili mücadelesinin önemli örneklerini veren yöre insanının aziz hatıralarını yaşatmak ve toplumdaki tarih bilincini canlı tutmak amacıyla 2009 yılından bu yana Ilgaz İlçe Merkezi ve Kıyısın Köyü’nde “İstiklal Yolu Yürüyüşü” kapsamında çeşitli etkinlikler düzenleniyor.”¹⁴

¹³ <http://www.kastamonukultur.gov.tr>

¹⁴ <http://www.itvhaber.com/6->

İstiklal Yolu Yürüyüşü¹⁵

İstiklal yolunu tanıtmak için yukarıda ifade ettiğimiz çalışmalardan başka yolla ilgili iki adet belgesel çekilmiştir. Bunlardan ilki Ahmet Yeşiltepe'nin hazırlayıp sunduğu İstiklal yolu İnebolu'dan Ankara'ya, Kağnılarla 18 Gün adlı NTV'de yayımlana belgeseldir. Belgeselin tanıtımında şu bilgiler yer almaktadır: "350 kilometreyi 18 günde aşan ve Anadolu'ya diriliş ruhu taşıyan kağrı kollarıyla 18 gün..! Anadolu'ya silah ve cephane taşıyan İnebolu – Ankara hattında "gerçekten" neler yaşandı? Üç yılda binlerce kadının karınca ordusu gibi çalıştığı "istiklal yolu" nasıl seçildi, sevkiyata kimler, nasıl katıldı? Askeri ve idari düzenlemeler nelerdi? Mehmet Akif neden sevkiyat hattına gönderildi? Süngü imalatından asker üniformasına dağ köylerinde atölyeler nasıl kuruldu? Direniş ruhu nasıl ve kimler tarafından yükseltildi? Milli mücadele döneminde Anadolu'ya asker, cephane, tıbbi malzeme ve lojistik destek sağlayan güzergâhtan az bilinen, olağanüstü gerçek hikâyeler. İnebolu'daki kayıkçılardan kağrı başındaki mekkârelere, milli mücadelenin en az bilinen safhası, cephe gerisi."¹⁶

İkinci belgesel ise İstiklal Yolu Eğitim Kültür Turizm ve Gençlik Derneği tarafından hazırlanan ve yönetmenliğini Çankırı Karatekin Üniversitesi öğretim üyesi Tunç Boran'ın yaptığı "Karınca Ordusu İstiklal Yolunda Projesi" kapsamında İstiklal Yolu'nun Kastamonu, Çankırı ve Ankara güzergâhında yaşananlarla ilgili olarak hazırlan belgeseldir.¹⁷

¹⁵ <http://www.haberci18.com>.

¹⁶ <http://www.ntv.com.tr/video>.

¹⁷ <http://aa.com.tr/tr/kultur->.

SONUÇ

Milli Mücadele döneminde askeri, siyasi ve lojistik olarak son derece önemli bir yeri olan İnebolu-Ankara arası bölgenin Milli mücadeledeki yeri bilimsel çalışmalarda yer almıştır. Konuyla ilgili bilimsel toplantılar ve sempozyumlar da düzenlenmiştir. Ancak bölgenin Milli Mücadele dönemindeki önemi gerek yöre insanı ve gerekte ulusal kamuyu tarafından hak ettiği şekliyle bilinmemekte ve tanınmamaktadır.

1990 yıllardan itibaren bölgeyle ilgili yapılan akademik çalışmalara paralel olarak bölgedeki mülki kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri vasıtasıyla İnebolu-Ankara güzergâhının tanıtılması için birçok faaliyetin yapıldığı görülmektedir. Öncelikle yapılan akademik çalışmalar konuyu bilimsel olarak gündeme taşımıştır. Özellikle Kastamonu ve Çankırı üniversitelerinin kurulmasından sonra bölgenin Milli Mücadelede 'deki önemine dair çalışmalar artmıştır. Bu çalışmalara paralel olarak bölgenin Milli Mücadeledeki yerini kamuoyu nezdinde tanıtmak için birçok faaliyetin yapıldığını ve farkındalık oluşturulduğunu ifade edebiliriz. Özellikle bölge insanı yaşamış olduğu bölgenin tarihteki önemine dair gün geçtikçe daha görülür birçok faaliyetle karşılaşmaktadır. Yerel basında, okullarda düzenlenen yarışmalarda konu farklı yönleriyle gündeme taşınmaktadır. Yerel düzeydeki bu faaliyetler arttıkça konu ulusal düzeyde de gündeme taşınacaktır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Çam, İsmail; “İstiklal Yolu ve Çankırı Güzergâhı”, **Milli Mücadele’de İstiklal Yolu ve Çankırı (21-23 Ekim 2010), Bildiriler.**

Çiçek, Rahmi; “Ankara Hükümeti’nin Dünyaya Açılan Kapısı İnebolu-Ankara Yolu”, **Atatürk Yolu**, Sayı: 20, Ankara, 1997.

Karasarlıoğlu, Murat; “Milli Mücadele ve İstiklal Yolu”, **Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Kastamonu**, Kastamonu Belediyesi Yayınları, Kastamonu, 2011.

Softa, Sadık; “Milli Mücadele, İstiklal Yolu ve Çankırı Hanları”, **Çankırı Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 7, Haziran 2011.

Turan, Refik; “Milli Mücadele’de İnebolu-Kastamonu-Ankara Hattı”, **Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 44, Ankara, 1999.

Yılmaz, M. Serhat; “Açıksöz Gazetesine Göre Milli Mücadele Döneminde Çankırı (1919-1922)”, **Milli Mücadele’de İstiklal Yolu ve Çankırı (21-23 Ekim 2010), Bildiriler.**

İnernet Kaynakları

<http://www.haberci18.com>.

<http://www.ntv.com.tr/video>.

<http://aa.com.tr/tr/kultur->

<http://www.kastamonukultur.gov.tr>

<http://www.itvhaber.com/6->

<http://www.ensonhaber.com>

<http://www.haberci18.com/>

<http://www.kastamonukultur.gov.tr>

<http://www.itvhaber.com/>

<http://www.ensonhaber>

<http://www.hurriyet.com.tr>

<http://www.istiklalyolu.com/>

<http://www.kastamonupostasi.com>

MELHAME-İ KÜBRA'DAN SAD PLANI'NA

Süleyman BEYOĞLU*

ÖZET

Hiç şüphesiz Milli Mücadele tarihinin en önemli savaşı olarak görülmesi gereken Sakarya Meydan muharebesi hem Türk Milletinin hem de Mustafa Kemal Paşa'nın geleceğinin belirlenmesinde hayati derecede etkili olmuştur. Yirmi iki gün süren savaşta Yunanlılar Anadolu içlerinde Afyon mevzilerine kadar çekilmek zorunda kaldı. Aslında böylece büyük bir baskı altında bulunan TBMM ordusunun kısmen rahatlamasını sağladı. Ancak halkta büyük bir sevinç uyandıran zaferin Yunan ordularının takip ve imhası çeşitli sebeplerle mümkün olmadı. Savaş sonrası Afyon'da yapılan muharebelerde görülen başarısızlık, mecliste eleştirilere sebep oldu. Bu eleştirileri dikkate alan hükümet bir taarruz yapmaya karar verdi. Bu gaye ile bir taarruz planı hazırlanarak, gizlilik sağlamak için Sad planı olarak isimlendirildi. Sad adı TBMM ordularının Afyon Sandıklı dolaylarında toplanacağı için Sandıklı'nın ilk harfinden alınmıştı. Ali İhsan Paşa(Sabis), cepheye gelerek, karargâhını Bolvadin'de kurdu. Oysa hazırlanan parlak plana rağmen Batı Cephesi komutanı Sad hareketinin uygulanmasına istekli değildi. Bir ay kadar yapılan hazırlıklardan sonra cephede inceleme yapan Başkomutan, ihtiyaçların yarısının bile tamamlanmadığını görerek taarruzu ilkbahara erteledi. Savunma tertibatı alındı. Bu tebliğde Sad planı ve niçin uygulanmadığı üzerindeki tartışmalar değerlendirilecektir.

***Anahtar Kelimeler:** Cephe, Milli Mücadele, Sad Planı, Sakarya Muharebesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi*

FROM DOOMSDAY (MELHAME-İ KÜBRA) TO SAD PLAN

ABSTRACT

The battle of Sakarya, the most important battle in the history of the national struggle, has been a huge effect in identifying the future of Turkish nation and Mustafa Kemal Pasha. During the battle, taking twenty two days, the Greeks in Anatolia was forced to withdraw to the positions in Afyon. Thus, this result provided a relief to the army of TBMM (Turkish Grand National Assembly) which is under pressure. Despite of this victory, tracking and destruction of the Greek army was not possible for various reasons. After the battle, the failure led to criticism in Parliament. Taking into account these criticisms, the government decided to make an attack. So a plan was prepared

* Prof. Dr.; Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

with this purpose and named as Sad Plan. The Sad was taken from the first names of Sandıklı, Afyon in which the army of TBMM planned to gather. Ali İhsan Pasha came to the front in Afyon and set up his quarter in Bolvadin. However, despite of this plan the commander of Western Front was not willing to the implementation of Sad Plan. After preparation about a month, Commander in Chief (Mustafa Kemal) postponed the attack until spring. A defence mechanism was set up. In this study, the Sad Plan and the discussions on why this plan was not applied will be evaluated.

Keywords: Battle of Sakarya, Front, Grand National Assembly of Turkey, Sad Plan, The National Struggle

GİRİŞ

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, Sakarya Meydan Savaşını şöyle anlatmaktadır:

*“Muharebe vaziyetinin bu safhasını ihtisas eder etmez, derhal sağ cenahımızla Sakarya nehri şarkında, düşman ordusu sol cenahına ve müteakiben cephenin mühim aksamında mukabil taarruz geçtik. Yunan ordusu mağlûp ve ricate mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü Sakarya nehrinin şarkında düşman ordusundan eser kalmadı. Bu suretle 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bugünlerde dâhil olmak üzere, yirmi iki gün ve yirmi iki gece bila fasıla devam eden, Sakarya **Melhame-i Kübrası** (büyük kanlı savaş), yeni Türk Devleti'nin tarihine; cihan tarihinde ender olan büyük bir meydan muharebesi misali kaydetti.”¹*

Neden Melhame-i Kübra diye düşünüldüğünde tarafların kayıplarına bakmak gerekmektedir. Yunan Genelkurmay kaynaklarına göre bu savaşta; hayatını kaybeden 217 subay, 756 yaralı subay olmak üzere 953 subay yanında 3565 ölü, 18.626 yaralı ve 376 kayıp olmak üzere 22.567 askerin savaş dışı kaldığı ifade edilmektedir.

Türk Genelkurmayının kayıtlarına göre 277 subay ve 5736 er olmak üzere, toplam 5713 şehit verilmiştir. Yaralı subay ve er sayısı 17.422 dir.

Sakarya'da yenilmelerinin ardından geri çekilen Yunan birlikleri Polatlı, Haymana, Sivrihisar, Mihaliççık, Mahmudiye, Çifteler ve Eskişehir merkez ilçesinde yolları üzerindeki köylerde cinayetler işlemişler, yolları üzerindeki köyleri yakmışlar ve imha etmişlerdir².

¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, II, s. 618; Sakarya Melhame-i Kübrası, s. 625.

² Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, İstanbul 2010, s. 423-42; Yunan askerlerinin Haymana ve Polatlı köylerinde yaptıkları işkence

Yunan ordusu Sakarya’da yenilgiye uğramışsa da, tekrar genel bir taarruza geçmesi kuvvetle muhtemel görünüyordu. Batı Cephesi Komutanlığı, hem bu muhtemel saldırıyı kırmak hem de Yunan hazırlıklarını sekteye uğratmak maksadıyla, öncelikle Eskişehir-Afyon hattında olmak üzere, yeni birlikler teşkil etmek, tertibat değişikliği yapmak, çeşitli tedbir ve düzenlemeler tesis etmek suretiyle hazırlıklara başladı. Cephe komutanlığı düşmanın Sakarya’daki kayıplarını tamamlamasına fırsat vermeden taarruza geçmeyi planlarken, bugünkü sakıncalı düzende kalmak imkânsızdı. Gerekli düzenlemeleri yapmak ve orduya daha açık görevler vermek gerekiyordu.

13 Eylül 1921’de Mustafa Kemal Paşa Polatlı’da yayınladığı emirde Batı Cephesi ve Müdafaa-yı Milliye Vekâleti’ne verdiği emirde; batı cephesi karşısında yenilgiye uğrayan Yunan kuvvetlerinin sabahtan itibaren batıya doğru çekilmeye başladığını bildirerek, düşmanın geride herhangi bir hatta beklemesine ve intizama girmesine mani olmak için kesin yenilgiye uğratılmasının gerektiği emrini vermiştir. *Mağlup düşmanı Anadolu en son neferine kadar imha için sağ ve sol kanatlardan paralel takibinin yapılarak, yeni birlik ve lojistik destek sağlanmasını istedi. Başkomutanlık karargâhını 13 Eylül’den itibaren Polatlı’ya nakletti.*³ Bu tarihten itibaren Yunan birlikleri tamamıyla Sakarya ırmağının batısına geçmişti. Geri çekilme harekâtı Yunan ordusu komutanı General Papulas’ın en başarılı hareketi olmuştu. Ertesi gün nehri geçen Yunan birliklerini güneyden takip eden Mürettep Süvari Tümeni Sivrihisar’a (Eskişehir’in ilçesi) girdi. Burada düşmanın hastane, menzil teşkilatı ve muhafızlar vardı. Mürettep Tümen komutanı Kurmay Yarbay Zeki Bey, buradaki Türk esirlerini kurtardı. Yetmiş civarında Yunan askerini esir aldı ve geceyi burada geçirdi. Mürettep Süvari Tümeninin yeterli askeri yoktu. Fakat Yunan ordusunun Sakarya’nın batısında tutunmasına meydan vermemek gerekiyordu. Batı cephesi komutanı kuzeyden ve güneyden birer gurupla düşmanı takip ederek, büyük kısmını Sakarya’ya yanaştırmaya karar vermişti. Oysa Yunan ordusu Sakarya’nın batısında yerleşmişti. Bu sırada mevcutları çok azalmış olan üç tümen lağvedilerek dört piyade ve bir süvari kolordusuyla Kocaeli Grubu komutanlığı kuruldu. Türk kuvvetleri Sakarya’nın batısına geçişte geç kalınca, batıya geçen az sayıdaki birlik şiddetli düşman ateşi altında kaldı. Yoğun ateş altında kalan Türk birlikleri tekrar nehrin doğusuna çekildi. Nehir üzerinde kurulan sal ve köprüler topçu ateşiyle tahrip edildiğinden 416 asker düşman ateşi ile 150 asker de suda boğularak şehit oldu. Bu ağır kayıplar Batı cephesi komutanını taarruz

zulümler için bkz. Talat Yalazan, **Türkiye’de Yunan Vahşet ve Soykırımı (13 Eylül 1921-9 Eylül 1922)**, II, Ankara, 1994, s. 4- 8.

³ **Atatürk’ün Bütün Eserleri (1921)**, XI, İstanbul, 2005, s. 384-386.

konusunda daha ihtiyatlı davranmaya sevk etti.⁴ 16-17 Eylül gecesi General Papulas kuvvetlerini Eskişehir'e doğru çekmeye karar verdi. İsmet Paşa, 19 Eylül öğlen saatlerinde Yunan ordusunun çekildiğini haber almasına rağmen bütün kuvvetini değil, üç kolordunun birer alayını Sakarya batısına geçirebildi. Batı cephesi komutanı hala bir karşı taarruzdan çekiniyordu.⁵ Onu ihtiyatlı davranmaya iten en önemli nedenlerden biri cephanesinin azlığıydı. Elde 6000 atım topçu cephanesi vardı. Bir meydan savaşı için 100.000 cephanenin gerekli olduğunu düşünüyordu. Asıl önemli olan ikinci bir meydan muharebesine yetecek kadar cephanenin kalmamasıydı. Oysa düşman tutunmadan Sakarya'yı Porsuk kuzeyinden geçmek, çekilirken yakıp yakarak geçtikleri yerlerdeki tahribatını önlemek mümkün olabilirdi. Zaten kuvvet azlığı ve yönetim hataları askeri harekâtı geciktirmişti. Yunan ordusunun geri çekilişi devam etti. Onları takip eden Türk birlikleri büyük bir kısmı 20 Eylül'de Mihalıççık- Sivrihisar hattına vardı. Düşman cephesinin 40 km uzağında durdu. Süvari kolordusunu destekleyen ikinci kolordu 28 Eylül'de Emirdağ doğusuna ulaştı.

1. AFYON SAVAŞI

Yunan ordusunun ciddi bir direniş gösterememesi üzerine Süvari kolordusu komutanı Fahrettin Paşa, Afyon'a baskın yapılmasını teklif etti. Bu teklif iki günlük bir gecikmeden sonra kabul edildi. Taarruz 30 Eylül'de yapılacaktı. Fahrettin Paşa iki Yunan tümeninin kuzeyden güneye Afyon'a doğru geldiği istihbaratı üzerine baskın yapmaktan vazgeçti. Batı cephesi komutanı saldırıyı 2 Ekim gününe bıraktı. Bu arada Yunan birlikleri 1 Ekim günü Afyon ovasına hâkim olarak tepeleri tuttular. Aynı gün başlayan 5. Süvari Grup Komutanı Fahrettin Paşa'nın, 6. Tümeni de yanı alarak başlattığı Güzelim Dağı (Afyon merkeze 13 Km.) savaşları başarısızlıkla neticelendi. Bu bölgeler General Kondilis'in eline geçti. Türk birlikler 7-8 Ekim gecesi İncehisar (Afyon'un 23 Km kuzeydoğusunda) deresi doğusunda mevzilendiler. Yunan kuvvetleri bir savunma hattı tutmakla yetindiler. Afyon savaşları Türk ordusu için çeşitli sebeplerle başarılı olamadı. Bu durum geri çekilen Yunan ordusuna dinlenme ve kendisini düzenleme fırsatı verdi.⁶

Sakarya zaferi sonrasında dış politikada önemi gelişmeler oldu. 13 Ekim 1921'de birer Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Türkiye ile Kars antlaşmasını imzaladı. Bu belge esas itibarıyla 16 Mart 1921 tarihinde yapılan Moskova Antlaşmasının tekrarından ibaretti. 20 Ekim'de Fransa ile Ankara İtilafnamesi imzalandı. 23 Ekim'de Türkiye ile

⁴ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1983, s. 360-361.

⁵ Baki Vandemir, **Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar**, Ankara, 2006, s. 149-152.

⁶ Belen, a.g.e, s. 365-367.

İngiltere arasında esirlerin mübadelesi anlaşması yapıldı. 2 Ocak 1922 tarihinde ise Ukrayna ile bir dostluk antlaşması imzalandı.⁷

14 Ekim 1921'de Batı cephesinin bütün kolorduları 200 km'yi bulan geniş bir alanda savunma için eşit aralıklarla cephede dizilmiş bulunmasına karşın, cephenin herhangi bir kesiminde derinliğine bir tertipleme bulunmuyordu. Bu durumda Yunanlılar, Afyon bölgesinde Akarçay ekseninden geçecekleri bir saldırı ile Türk ordusunu güneyden kuşatabilir ve Eskişehir'deki birlikleri sayesinde de kuzeyden çok rahat bir şekilde yol alabilirdi. Böyle bir durumda Türk ordusuna geri çekilmekten başka bir seçeneği kalmayacaktı. Batı Cephesi komutanlığı bu durumu göz önüne alarak, Yunanlıların Afyon'a büyük kuvvetler toplamasına engel olmaya, düşmanın dikkatini başka noktalar üzerine çekerek zaman kazanmaya ve yeni düzenlemeler yapmayı tercih etmişti.

Bu amaçla alınan ilk tedbir; Akarçay güneyinde Sandıklı bölgesine intikal ettirilen 5. Süvari Kolordusunu, Uşak bölgesinde faaliyete geçirmek oldu. Böylelikle Türk kuvvetlerinin Dumlupınar ve Uşak bölgelerinde büyük ölçüde bir harekete girişeceği görüntüsünden faydalanılacaktı.⁸ Cephe Komutanlığı'nın Başkomutanlık ile yaptığı değerlendirme sonucunda Türk ordusunun asıl birliklerinin güneye kaydırılması fikri kuvvetlenmiş ve bu minvalde çeşitli hazırlıklar öngörülmüştü.⁹

İkinci olarak derhal orduların yeniden yapılandırılmasına başlandı. Eskişehir-Kütahya ve Sakarya muharebelerinde Batı Cephesi'nde kolordu ve ordu teşkilatı yoktu, kolordu yetkisinde grup komutanlıkları bulunuyordu. Sakarya Meydan Muharebesi'nin ilerleyen günlerinde bu grup komutanlıkları kaldırılarak yerlerine üçer tümenlik kolordu komutanlıkları tesis edilmişti. Batı Cephesi Komutanlığı birlikleri, Yunanlılar tarafından işgal edilmiş olan Eskişehir-Afyon Sandıklı ve Akarçay'ın iki tarafında eşit cephelerle tertiplenmişti. Böyle geniş bir cephede özellikle Akarçay'ın güneyindeki 5. Süvari kolordusuyla, 6. ve 8. bağımsız tümenlerinin ikmal işlerinin tek karargâh tarafından yürütülmesi hem çeşitli güçlüklerle yol açıyor hem de bazı aksaklıklara neden oluyordu. Bu sakıncalı durumu önlemek için Başkomutanlık, Batı Cephesi'ni ikiye ayırarak; General İsmet Paşa'yı Batı Cephesi Komutanı olarak kuzey kesimdeki birliklere, General İhsan Paşa'yı ise Güney Cephesi Komutanı olarak güneydeki birlikleri komuta etmek üzere

⁷ Sakarya Savaşından sonra TBMM'nin Batıdaki yaptığı diplomatik temaslar için bkz: Hakan Uzun, "Sakarya Muharebesi Sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Batı'daki Diplomatik Çalışmaları", Yayına Haz.: Hakan Uzun-Necdet Aysal, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Ankara, 2012, s. 295-332.

⁸ **Türk İstiklal Harbi**, Cilt II/ 6-1, s. 50-51

⁹ **Türk İstiklal Harbi**, Cilt II/6-1, s. 52

görevlendirmek kanaatindeydi. Bu hususta fikri sorulan Batı Cephesi Komutanlığı, bütün ordusunun ikmal maddeleri Konya demiryolu ile sağlanacağından, istasyonlardan birliklere taşıma işini kolaylaştırmak üzere birkaç birliğin demiryolu dolaylarında yerleştirilmesi gerektiğini ifade ederken demiryolunun kuzeyinde bulunan kolordular kuzey kanatlarını Emirdağ'ına kırmak zorunda kalacaklarını ve aynı zamanda düşmanın demiryolunun güney tarafına taarruz etmeleri sakıncasıyla karşı karşıya kalacaklarını bildirmiştir. Ayrıca Konya kaynaklarının ikiye bölünmesi halinde ikmal hizmetlerinin daha da güçleşeceği vurgulanmıştı. Bu cevap üzerine iki komutanlık arasında durum yeniden gözden geçirilerek, Başkomutanlığın 7 Ekim 1921 tarihli emriyle Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı olmak üzere; 2. Piyade, 5. Süvari kolordusu ve 6. Tümen ve Büyük Menderes nehri civarındaki birliklerden kurulu 1.Ordu Komutanlığı kuruldu. Ordu komutanlığına atanan General Ali İhsan Paşa 14 Ekim 1921'de Bolvadin'e gelerek görevine başladı. Diğer kolordular ve Kocaeli grubu da yine Batı Cephesi'nin emrinde bırakıldı.¹⁰

Bir diğer hazırlık ise Kocaeli Mürettep Tümeni ile Menderes Grubunun teşkili oldu. Sakarya Muharebelerinden sonra karargâhı önce Dağköplü'ye ardından Geyve'ye intikal etmiş olan Kocaeli Grubu Komutanlığı, Kocaeli bölgesinde faaliyet gösteren, askerlik çağından henüz çıkmamış gönüllü ve yaşlı kimselerden oluşuyordu. Erlerin çoğu silah, elbise, at ve arabalarıyla birlikte orduya katılmıştı. Bu birliklerin öncelikle kendi köy ve kasabalarını savunması düşünülmüş, fakat zamanla teşkilat genişledikçe muharebe alanından uzak yerlerde de bu tip birlikler teşkil edilmişti. Daha evvel Kocaeli Grubunun kuruluşunda yer alan 17. Tümenin Batı cephesinin emrine alınmış olması üzerine, bu gönüllü birliklerin ordu içinde düzenli kıtalar haline getirilmesine karar verildi. 25 Ekim 1921'de Albay Emin komutasında Kocaeli Mürettep Tümeni kurularak, karargâhı Mekece'ye konuşlandı. 1921 Kasım'ı başlarında bu tümenin adı değiştirilerek 18. Piyade Tümeni adını aldı. 1.ve 2. Adana alayları, 5. Süvari Kolordusu emrinde toplandıktan sonra ise; bölgedeki diğer ihtiyat birliklerinin de katılımıyla Çal doğusundaki Menderes nehri dirseğinde görevlendirilmek üzere Mürettep Menderes Tümeni'nin teşkiline başlandı. 1. Ordu komutanlığınca 7 Kasım 1921'de verilen bir kararla Mürettep Menderes Tümeni'ne 14. Piyade Tümeni adı verildi. 19 Kasım'da ise, başına Yakup Şevki Paşa'nın getirildiği 2. Ordu Kuruluşu'na, bağımsız 8. , 16. ve 17. piyade tümenleriyle 1. Süvari tümeni dâhil edildi.¹¹

¹⁰ Türk İstiklal Harbi, II/6-1, s. 53-54

¹¹ Türk İstiklal Harbi, II/6-1, s. 54-55

2. SAD PLANI'NDAN KAF PLANI'NA

Batı Cephesi Komutanlığı düzenlemeler yaparken, Genelkurmay karargâhında, Yunan ordusunun daha fazla takviyesine fırsat vermemek için kıştan önce genel bir taarruz yapmak fikri oluştu. Bu amaçla hazırlıkların bir an önce tamamlanması ve bilhassa Akşehir-Eğirdir-Dinar mevziinin kurulmasına işaret edildikten sonra taarruzun yeri ve zamanı hususunda belirlenmeye çalışılıyordu. Ayrıca Afyonkarahisar'ın doğu ve güneydoğusunda yer alan savunma hattındaki işlerde olağanüstü çaba gösterilmesi tavsiye edilmekteydi. Bu hazırlıklarla ilgili olarak birlikler arasında yapılacak haberleşmelerde gizliliği sağlamak üzere yazışmalar üzerine Osmanlı alfabesindeki SAD harfinin konulması kararlaştırılmıştı.¹² Bu suretle hazırlanan plan, SAD Taarruz Planı adını almıştı. Ordunun önemli bir kısmının Sandıklı dolaylarında toplanması düşünüldüğünden Sandıklı'nın baş harfi olan Sad harfi simge olarak kullanılmıştır. Batı Cephesi Komutanlığı, taarruzun yapılışı nasıl yapılacağı hakkında Genelkurmay Başkanlığı'ndan bilgi talebinde bulunmakla beraber, SAD Taarruz Planı hakkındaki düşüncelerini 11 Ekim 1921 tarihinde Başkomutanlığa sunduğu raporunda şu şekilde açıklamıştır: Ordunun güneyde yığınağı son buluncaya kadar düşman hareketsiz beklerse meydan muharebesi, Karadağ-İsçehisar-Kaleciktepe-Kılıçarslan Beli-Ahırdağı-Toklu Sivrisi- Ahat Dağı- Burgaz hattında olabilir. Düşmanın toplam kuvveti 12 ya da 13 tümen ve dört alaydı. Eskişehir'i de elde tuttuğu takdirde 10-11 tümenini meydan muharebesinde toplaması beklenir ki, bu kuvvet 120 km'lik bir cephe için az değildi. Türk ordularından bu muharebeye beheri üçer tümenlik 3., 4., 2. Kolordularla, 8. ve 6. Tümenler olmak üzere toplam 14 piyade ve 3 süvari tümeni katılacaktı. Menderes bölgesinde bir mürettep tümen düşmanın perakende kuvvetlerine karşılıktı.¹³

Bununla birlikte Cephe Komutanlığı, büyük birlik komutanlarının SAD Harekâtı hakkındaki görüş ve düşüncelerini de almıştır.

1'nci Ordu Komutanı Mirliva Ali İhsan Paşa

Eksik cephanenin tedariki, elbise ve eşya eksikliklerinin tamamlanması gibi işlerin mevsim sonuna kadar bitirileceği, az sayıdaki motorlu ulaşım araçları için elde yeterince akaryakıt bulunmadığı gibi tek ulaşım aracı olarak kullanılacak develerin de bulunmasının şüpheli olduğunu, yalnız Eğirdir'e dayanarak büyük bir ordu ile büyük hareketlere girişmenin imkânsız

¹² Ayfer Özçelik, "Büyük Taarruz'a Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", **Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı**, Ankara, 1992, s. 97.

¹³ **Türk İstiklal Harbi**, II/6-1, s.56-57

olduğunu, hazırlıklar tamamlanınca ancak Afyon'u hedef tutan bir taarruz yapılabileceğini belirterek, Türk-Fransız anlaşmasının yürürlüğe gireceği 4 Aralık 1921 tarihine kadar askeri bir başarısızlığa meydan verilmemesi gerektiğine işaret etmiştir.¹⁴

2'nci Kolordu Komutanı Mirliya Selahattin Adil Paşa; düşmanın durumunu inceledikten sonra şu üç tarzı ileri sürmüştür: Eskişehir-Afyon hattındaki Yunan cephesinin güneyden kuşatmak, aynı cepheyi kuzeyden kuşatmak, son olarakta cepheyi merkezden yarmak. Bu üç tarzdan kendi kanaatine en elverişli çözüm şekli cepheyi merkezden yani Aziziye bölgesinden yarmaktı.

3'ncü Kolordu Komutanı Mirliya Kazım Paşa ise sadece kendi kolordusunun taarruzunu inceleyerek, bütün kuvvetlerin Sarıkavakça'ya taarruzunu uygun buluyor ve güneydeki 4.kolordu ile Kocaeli Grubu birliklerinin sınırlı taarruzlarla düşmanı yerinde oyalamalarını istiyordu.¹⁵

Komutanlar arasında taarruz hattı hususunda bir görüş birliği olmadığı gibi, düşmana saldırı konusunda da birtakım tartışmalar mevcuttu. Garp cephesi Kumandanı İsmet Paşa, hazırlıkların taarruz yönünde ilerlemesini uygun görürken, Ali İhsan Paşa ikmal noksanlıkları ve genel bir taarruza hazırlıksız olunması nedeniyle bu fikre karşı çıkıyordu. Yakup Şevki Paşa da karargâha yerleştikten sonra yaptığı teftiş gezilerinde orduda pek çok eksik ve ihtiyacın olduğunu tespit etmişti. 9 Aralık'ta bir şifre ile İsmet Paşa'ya görüş bildiren Yakup Şevki Paşa, talim-terbiye, malzeme ve diğer ihtiyaçların eksikliğini önemle vurguluyordu. Yakup Şevki Paşa, aynı şifrede çözüm yolu olarak; cepheye bilgili ve usta subayların gönderilmesini önererek, talim-terbiye sorununun çözümlenmesini öngörüyordu. Teçhizat eksikliklerinin başında çanta, makara, palaska ve su kabı yer almaktaydı. Askerin sırtında kendisini soğuktan koruyacak elbisesi, ayağında çarığı yoktu.¹⁶ Yakup Şevki Paşa eğer bu gibi ihtiyaçlar karşılanamayacaksa ordu mevcudunun azaltılması fikrindeydi. Çünkü cephane eksikliği mevcut olduğunda eldeki kuvvetlerin sayısı ne kadar çok olursa olsun düşmanı mağlup etmek mümkün değildi.¹⁷

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bu arada SAD taarruz hazırlıklarının hangi aşamada olduğunu tespit etmek için 9 Aralık'ta Yusuf Kemal Bey ve Albay Arif ile birlikte Yakup Şevki Paşa'nın karargâhına geldi. Taarruz yapılıp yapılmaması hususunda Yakup Şevki Paşa'nın karargâhında başlayan

¹⁴ Ali İhsan Sabis, **Harb Hatıralarım- İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, İstanbul, 1952, s. 126 vd.

¹⁵ **Türk İstiklal Harbi, II/6-1**, s. 61-62.

¹⁶ Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, Ankara, 2002, s. 247-248.

¹⁷ Yel, **a.g.e.**, s. 253.

toplantıya Ali İhsan Paşa'da iştirak etti. Toplantıda Ali İhsan Paşa ve Yakup Şevki Paşa, eksiklikler sebebiyle taarruz konusundaki isteksizliklerini belirttiler. Mustafa Kemal Paşa'nın da cephedeki gözlemleri bunu doğruluyordu. Toplantıda ordunun taarruza hazır olmadığı kararı alınırken, aynı gece Yusuf Kemal Bey Ankara İtilafnamesindeki bazı hükümlerden doğan aksaklıkları Franklin Bouillon ile görüşmek üzere Konya'ya hareket etti.¹⁸

SAD taarruz planının ilkbahara ertelenmesi üzerine, İsmet Paşa Yunanlıların yeniden taarruz edebilecekleri endişesine kapıldı. Bu düşüncesinde haksız değildi, nitekim Yunanlılar her barış konferansı öncesinde ya da sonrasında taarruza teşebbüs ederek Ankara'yı zorluyordu. Artık bütün plan ve hazırlıklarını Yunan taarruzu ihtimalinde yapmaya başlayan İsmet Paşa'nın düşüncelerinin aksine, Yunanlılar yeni bir taarruz teşebbüsünde bulunmaya niyetli değildi. Aksine onlar da Türk ordusunun bir kış taarruzunda bulunabileceğinden endişe ile hazırlık yapıyorlardı.¹⁹ İsmet Paşa gibi Yakup Şevki Paşa ve Fevzi Paşa da müdafaa tertibatında kalınmasından yanaydı. 81 numaralı cephe emriyle artık resmen SAD taarruz planından vazgeçilerek müdafaa da kalınması kararlaştırılmıştı. Ali İhsan Paşa'nın tek ümidi bugünlerde Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın bu emri okuyup kararı durdurmasıydı. Fakat Mustafa Kemal de meclis içindeki görüş ayrılıkları nedeniyle siyasi baskı altında kalmıştı. Fakat genel taarruz fikrinden de tamamen vazgeçilmiş değildi. Mevsim şartları normalleşince genel taarruz yapılabilirdi, fakat şimdilik müdafaa hazırlıkları devam etmeliydi. Türk taarruzundan önce eğer Yunanlılar saldırıya geçerse muhtemel hat şu şekilde olacaktı:

“Hoyran Gölü-Arslı-Çoban Kaya-Karakuş Dağı- Gözsüz Dağı-Kızılkilise-Sürlü Dede Tepeleri. Daha sonra Koca Kır Tepesi, Paşa Dağı, Bey Dağı, Çoğu, Çaykışla, Piribeyli güneyi, Küçük Hasan güneyi, Akgöl ve devamı. Bu hat için KAF Müdafaa Hattı şifresi kullanılacaktı. Ali İhsan Paşa ve Yakup Şevki Paşa KAF müdafaa hattını fazlasıyla lüzumsuz buluyordu. Çünkü eğer Yunanlılar saldırmazsa bütün masraflar ve gayretler boşa çıkacaktı.²⁰

Bu arada Batı Cephesi Komutanlığının düşman cephe durumu hakkındaki çalışmaları, Yunan kuvvetlerinin büyük çoğunluğunun Afyon bölgesinde olduğunu kesin olarak göstermekteydi. 1921'in ortalarından itibaren hazırlıklara başlayan Batı cephesi birliklerinin Yunan harekâtına karşı

¹⁸ Yel, a.g.e, s. 253.

¹⁹ Yel, a.g.e, s. 253.

²⁰ Yel, a.g.e, s. 253.

son derece dikkatli ve tedbirli davranması gerekiyordu. Bu amaçla cephe komutanlığı tarafından uzman bir heyet görevlendirilerek savunma hatları üzerinde mühim değerlendirmeler yapıldı. Uzman heyetin arazide yaptığı incelemeler sonucunda 30 Aralık 1921 tarihinde bir rapor hazırlandı. Buna göre;

- 1'nci ordu ve 6'ncı tümen savunma bölgesindeki Kozluca kesimi Kızıldağ'ın hâkimiyeti altında olduğundan, bu tümenin yerleşmiş olduğu Mahmavi-Haçan-Gündüzbey güneyi ve Çal Dağı hattı kesin savunmaya elverişli değildi. Bu yüzden kesin savunma hattı Cevizboğazi-Kızıldağ ve Savran'dan geçmeli ve doğuya doğru Nuhköy kuzey sırtlarında daha ileri alınarak Büyükkalecik sırtlarıyla Beytepe'ye bağlanmalıydı.
- 6'ncı tümen Kumalar Dağı'nı tutmalı ve burada kuvvetli ihtiyatlar bulundurulmalıydı.
- 8'nci tümeni halen yerleşmiş olduğu mevziler uygun olmakla birlikte, mevzi bilhassa sağ kanattan gelecek kuşatmayı önleyecek şekilde düzenlenmeliydi.
- Afyon bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin Çay doğrultusunda beklenen taarruzuna karşı genel ihtiyatların Çay civarında bulundurulması uygundu. Akarçay'ın kuzeyindeki Çobanlar-İscehisar doğusu- Ağık Dağı- Şaphane Dağı hattı zayıf olduğundan ancak bir oyalama hattı olarak tutulabilirdi.
- Bu sebeple asıl savunma hattı Paşa Dağı ve Keş Dağı'ndan geçmeli, Keş Dağı kuzeyinden Bayat Boğazi'ne kırılarak, Emirdağlarına dayanmalı ve Bayat kesimi bir tümenle tutulmalıydı. Tahkimat bakımından zayıf olan bu mevziin takviyesine önem verilmeliydi.

Bu rapor üzerine cephe komutanlığı Yunan taarruzuna karşı kuvvet ve tahkimatça zayıf kaldığı anlaşılan bu kanadı güçlendirmiştir.²¹

Karargâh çalışmaları ve arazi üzerinde yapılan bu incelemelerden sonra yüksek komuta kademelerinin asıl kuvvetlerle savunma yapılması istediği alanlar şu şekildeydi:

Genelkurmay Başkanlığı; Ankara genelindeki bir harekâta karşı, Beylikahır-Kaymaz-Belpınar hattındaki 3'ncü kolordu ile yetinilmeli ve Konya demiryolunun iki tarafından gelişebilecek bir taarruzu önlemek için Emirdağı-Çay-Hoyran Gölü hattı tutulmalıydı. Yunan kuvvetlerinin Afyon

²¹ **Türk İstiklal Harbi, II/6-1, s. 104-106**

Aziziye taarruzuna karşı ise; K rhasan-Belpınar-Keş Dağı- Paşa Dağı hattında Türk ordusu kesin zafer elde edebilirdi.

Batı Cephesi Komutanlığı; Akg l-Aşağı Piribeyli- aykışla-uğu-Keş Dağı-Paşa Dağı- Hamidiye Dağı doğusu-S rl dede tepeleri-Kızıldağ-obankaya-Araslı-Hoyran Gölü, K Savuma hattının ordularca kesin savunma hattı olarak tutulması, ikmal yeterliliği sağlayıncaya kadar 2'nci ordu bölgesinde önceki gibi K rhasan-Belpınar-Aktaş-Paşa Dağı-Hamidiye'nin asıl mevzii, Şaphane-obanlar hattının ise ileri mevzii olarak tutulmasını uygun görmüştür. Aziziye yönünde ise; yandan etkili olabilecek üç ya da dört tümenin K rhasan-Belpınar bölgesinde toplanmasını öngörüyordu.

1'nci Ordu Komutanlığı; düşmanın başlangıçta ancak Sultan Dağı'ndan durdurulabileceği kanısında bulunmuş, Emirdağ'ı doğusundan Akşehir-Ilgın arasına yönelecek bir taarruzda Akşehir Gölü doğusunda verilecek meydan muharebesi için Türk birliklerinin ve ilerdeki birliklerin K Savunma hattına çekilerek kesin savunmanın bu mevzide yapılmasını uygun görmüştür.

2'nci Ordu Komutanlığı ise; K Savunma Hattını benimsemiyor, ancak birinci hattan kendi bölgesindeki Şaphane Dağı-obanlar kesimi dâhil asıl kuvvetlerle tutulmasını, Şaphane Dağı'ndan güney Sakarya'ya kadar H srevpaşa-Karadağ kesiminin bir tmenlik örtme kuvvetiyle, kuzeyinde yer alan Porsuk'a kadar uzanan kesimini ise halen burada yer alan örtme birliklerle tutularak tahkim edilmesini, kolordu, ordu ve cephe ihtiyaatlarının da Aziziye'ye doğru kademeli olarak bulundurulmaları istiyor ve ikinci savunma hattını teşkil Keş Dağı- Paşa Dağı- Kızıldağ-Bozlar Dağı'nın tahkim edilmesine devamını uygun buluyordu.

İnceleme Kurulu'na Gelinece; Asıl savunma mevziinin Ceviz Boğazı-Kızıldağ-Savran-Nuhk y kuzey sırtları ileri kesimleri Beytepe-Salar-Akarçay-Paşa Dağı-Keş Dağı- Bayat- Bayat doğusu- Emirdağ'ı hattı olması gerektiğini teklif etmekteydi.

Bütün tartışma ve incelemeler gösteriyordu ki; kesin savunma hattı hazırlıkları tek bir mevzii üzerinde toplanmamış, Büyük Taarruzun yığınak hareketleri başlayıncaya kadar Batı Cephesi birlikleri; Şaphane Dağı-obanlar-Salar-Kocatepe-Mahmari-Haçan-aldağ mevziini örtme olarak; Emirali-Keş Dağı- S rl dere Tepeleri- Güngörmez-Kızıldağı-Bazlar-obankaya-Hoyran Gölü hattını ikinci mevzi olarak tahkim etmiş, Emirdağı-Elber Gölü- ay- Gümüş Dağı- Karakuş Dağı- Hoyran Gölü hattını da 3'nc  mevzi olarak hazırlamıştır.²²

²² Türk İstiklal Harbi, II/6-1, s. 113-114

Savunma hattı planları böylesine detaylı bir şekilde ilerlerken mecliste yeniden “Niçin taarruz etmiyoruz” soruları yoğunlaşmıştı. Mustafa Kemal Paşa, 4 Mart’ta Ankara’dan hareket ederek yeniden cepheye geldi. Yola çıkmadan evvel meclisin gizli oturumunda yaptığı konuşmada ordumuzun kararı taarruzdur demişti, fakat taarruz için en müsait zaman tespit edilmeliydi.²³ Mustafa Kemal Paşa bu sırada bir yandan Yusuf Kemal Bey vasıtasıyla barış konferansı öncesinde nabız yokluyordu. TBMM Anadolu’nun tahliyesi hususunda ısrarcı davranırken, İngiltere Yunanistan’ın yeniden toparlanması için gerekli zamanı kazanmak maksadıyla mütareke teklif ederek oyalama taktiğini kullanıyordu.

Mütareke teklifine verilecek cevabı belirlemek üzere Kazım Bey, Rauf Bey ve Fethi Bey Mustafa Kemal Paşa’yı görmeye geldi. Alman karar üzerine teklife direk ret cevabını vermek yerine “...15 gün içerisinde Eskişehir, Kütahya, Afyon hattının ve 4 ay içerisinde de bütün işgal altındaki yerlerin” boşaltılmasını isteyen nota verilmesi kararlaştırıldı. İtilaf Devletleri 15 Nisan’da bu notaya cevap vererek Türk tekliflerini kabul etmediklerini bildirdiler. Artık her geçen gün barış ümitleri azalırken, taarruz ihtimali de güçleniyordu. Mustafa Kemal Paşa vakit kazanarak cephedeki eksiklikleri gidermek maksadıyla, İtilaf Devletleri’ne 22 Nisan’da barış görüşmelerine başlayabilmek için İzmit’te bir konferans tertip edilmesini teklif etti. Fakat İngilizler bunun karşı bir oyalama taktiği olduğunu anlamıştı, bu konuda bir netice elde edilemedi. Artık Türk ordusunun Yunanlılara taarruz etmesi ve kesin bir zafer elde etmesi kaçınılmazdı.²⁴

SONUÇ

Sad taarruz planı uygulanmamakla beraber Büyük Taarruzun hazırlıklarının yapılmasına öncülük etmiştir. TBMM ordularının bir taarruz harekâtına hazır olmadığı anlaşılmıştır. Komutanlar arasındaki görüş ayrılıkları ve çekişmeleri gün yüzüne çıkarmıştır. Orduların talim ve terbiye konusundaki eksiklikleri belirlenmiştir. Ordunun cephane, iaşe, malzeme ve ihtiyaçları yeterince karşılanamamıştır. Asker sayısı düşman kuvvetlerine denk hale getirilememiştir. Yunan kuvvetlerinin Afyon hattında kuvvetli savunma mevzilerinde tutunmalarının önüne geçilememiştir. Hızlı bir taarruz yerine bir karşı Yunan taarruzundan çekinildiği için tereddüt ve gecikmeler yaşanmıştır. Sakarya Savaşının kazanımlarının tehlikeye düşürülmesinden endişe edilmiştir. Hatta II. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa’ya göre; Birinci ve İkinci İnönü savaşları ile Sakarya Savaşına aynı şartlarda girildiği için

²³ Yel, a.g.e, s. 273.

²⁴ Yel, a.g.e, s. 285-286.

savaşın sonucunu belirleyecek büyük bir zaferin kazanılması mümkün değildi. Aynı şartlarda savaşa girilirse netice değişmeyecekti. Türk ordusunun taarruz gücü olmamasına karşın düşmanın da yeniden taarruz gücünün kalmadığı anlaşılmıştır. Batı cephesi komutanlığı iki ordu halinde yeniden teşkilatlandırıldı. Sad planı mevsimin ilerlemesi, hava şartlarının kötüleşmesi, yağın yağmurlarla yolların bozulması ve ordunun yeterince hazırlanamaması gibi nedenlerle yapılamayarak, Kaf planı adıyla bir savunma planına dönüştürüldü. Yunanlılara karşı bir taarruz hazırlığı TBMM'ne diplomatik alanda yeni anlaşmalar ve mütareke teklifleri almasının zeminini oluşturdu. Geciken Türk Taarruzu TBMM ordularının hem içte, hem de dışarıda taarruz yapamayacağı algısını güçlendirdi.

KAYNAKÇA

Atatürk, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Cilt II.

Atatürk'ün Bütün Eserleri (1921), XI, İstanbul, 2005.

Belen, Fahri; **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1983.

Erdem, Nilüfer; **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, İstanbul, 2010.

Özçelik, Ayfer; “Büyük Taarruz’a Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)”, **Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı**, Ankara, 1992.

Sabis, Ali İhsan; **Harb Hatıralarım- İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, İstanbul, 1952.

Türk İstiklal Harbi, Cilt II/ 6-1.

Uzun, Hakan; “Sakarya Muharebesi Sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Batı'daki Diplomatik Çalışmaları”, Yayına Haz.: Hakan Uzun-Necdet Aysal, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Ankara, 2012.

Vandemir, Baki; **Sakarya'dan Mudanya'ya Kadar**, Ankara, 2006.

Yalazan, Talat; **Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırımı (13 Eylül 1921- 9 Eylül 1922)**, II, Ankara, 1994.

Yel, Selma; **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, Ankara, 2002.

TETKİK-İ MEZALİM HEYETİ'NİN FAALİYETLERİ

Sedef BULUT*

ÖZET

Milli Mücadele sırasında işgalci Yunan güçlerinin Türk halkına yönelik zulümleri olmuştur. Söz konusu mezalimi tahkik ve tespit için TBMM tarafından Harbiye Nezareti görevlendirilmiş, askeri makamlar dışında mülki makamlar da bu konuda çalışmalar yapmışlardır. Ayrıca Garp Cephesi Kumandanlığı, Erkan-ı Harbiye İstihbarat Şubesi'nde de bir Tahkik Heyeti kurulmuştur. Halide Edip (Adivar)'in başkanlık yaptığı heyette, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Falih Rıfki (Atay), Asım Bey (Us), Yusuf Akçura gibi dönemin gazeteci ve yazarlarının yanı sıra, bir de fotoğrafçı yer almıştır. Tetkik-i Mezalim Heyeti İzmir'den başlayarak Menemen, Manisa, Salihli, Alaşehir, Kütahya, Eskişehir istikametini takip ederek Bursa'ya kadar olan bölgeyi incelemiş ve halkla görüşmüştür. Mezalim hakkında raporlar düzenleyen heyet, bu konudaki fikirlerini 1922'de "İzmir'den Bursa'ya" isimli bir kitapta yayınlamıştır. Dönemin ünlü aydın ve yazarlarından oluşan bu heyetin konuyla ilgili duygularını ve görüşlerini sonrasında vermiş oldukları eserlerde de görmek mümkündür. Döneme ait telif ve tetkik eserler ve hatıralar ekseninde yapılacak olan bu çalışma ile öncelikle söz konusu heyetin izlenimlerinin ne olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Falih Rıfki Atay, Halide Edip Adivar, Sakarya Meydan Muharebesi, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yusuf Akçura

THE ACTIVITIES OF THE BOARD OF INVESTIGATION OF ATROCITIES

ABSTRACT

During the National Struggle, there had been persecution activities directed towards Turkish people by Greek invaders. For investigation the aforesaid atrocities the Ministry of War was assigned by the Turkish Grand National Assembly. Besides military authorities, civil authorities performed works on this subject. Also an

* Yrd. Doç. Dr.; Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

investigation board was formed at the Western Front Command, the Intelligence Office of the General Staff. Besides journalists and writers of the period like Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Falih Rifki (Atay), Asım Bey (Us), Yusuf Akçura, a photographer also took part in the board of which Halide Edip (Adivar) was in charge. The Board of Investigation of Atrocities investigated the district starting from İzmir, following the route to Menemen, Manisa, Salihli, Alaşehir, Kütahya, Eskişehir and Bursa and met people of the district. The board which drew up reports about the atrocities, published its views about the subject in a book named “From İzmir To Bursa (İzmir’den Bursa’ya)” in 1922. It is possible to observe the views and the feelings of this board of reputed journalists and writers of the period in their works. In this paper, primarily the impressions of the aforementioned board based on copyrighted Works and memories will be determined.

Keywords: Battle of Sakarya, Falih Rifki Atay, Halide Edip Adivar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yusuf Akçura

GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca dünya, birçok zulüm ve şiddete sahne olmuştur. Teknolojinin büyük bir hızla geliştiği, hastalıklara çare bulunduğu, hatta uzayın kapılarının insanoğluna aralandığı 20 yüz yılda bile bu zulümler eksik olmamıştır. İki büyük savaşın sığıldığı bu yüz yıl da insanlık vahşetin her türü ile karşı karşıya kalmıştır. 20. yüz yılı “Şiddetin Uzun Yüzyılı” olarak adlandıran John Keane’e göre,¹ soykırıma varan savaşlarıyla, bombalarla yıkılan kentleriyle, nükleer patlamalar ve toplama kamplarıyla bu yüzyıl şiddetin her türüne fazlasıyla tanık olmuştur.

20 yüz yılın ilk topyekûn savaşı olan I. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında özellikle Anadolu toprakları, büyük bir zulümle karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte, işgalci güçler ile onların işbirlikçisi olan Rum ve Ermeni çetelerinin halka yönelik bu tür eylemleri, gerek resmi raporlarda gerekse de kaynaklarda genel olarak *mezalim* olarak adlandırılmıştır. *Mezalim* kelimesi, Osmanlıca-Türkçe sözlükte *mazlime*, *mazleme* kelimesinin çoğulu olarak gösterilmektedir. Zulümler, can yakmalar, haksızlıklar anlamına gelmektedir.² *Mazlime* kelimesi aynı zamanda tecavüz ve haksızlıklara karşı yapılacak şikâyetler; zalimin elinde bulunan başkasına ait nesne, kişinin kendisinden zulüm yoluyla alındığında şikâyetçi olduğu şey, mazlum hakkı” gibi anlamlar da içermektedir.³

¹ John Keane, *Şiddetin Uzun Yüzyılı*, Çev. Bülent Peker, Ankara, 2016, s.13.

² (Hazırlayan) Ferit Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 31.Bsk., Ankara, 2015, s.680.

³ Ahmet Duran, “İslam Hukukunda Olağanüstü Yetkili Bir Mahkeme Olarak Velâyetü’l-Mezâlim (Mezâlîm Mahkemeleri)”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.25, 2015, s.252.

Şiddetin ve zulmün nihai sonuçlarından birisi de ölümdür. Normal şartlarda bireysel ölümden yoksun bırakılanlar, kitlesel kıyıma uğrayarak yaşam hakları ellerinden alınanlar bir yerlerde birileri için sadece istatistikî bir bilgi haline gelirler.⁴ I. Dünya Savaşı sonrasında Yunanlıların işgal ettikleri her bölgede ortaya koydukları vahşette tam anlamıyla, savaşa ilgisi olmayan insanlık dışı bir kıyımdır.⁵ 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali ile başlayıp, Kurtuluş Savaşının sonuna kadar devam eden Yunan mezalimi ile ilgili gerek ATASE arşivinde gerekse de Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, yüzlerce belge bulunmaktadır. TİTE arşivinde de bu konu ile ilgili raporlara, kayıt defterlerine ve istihbarat belgelerine rastlanmaktadır.⁶ Hazırlanan raporların bazıları ve komutanlıkların raporları müstakil eser olarak yayımlanmıştır. Bu bağlamda en önemlilerden birisi de 1921'de Dâhiliye Nezareti Muhaceret-i Umumisi tarafından yayımlanan Türkiye'de Yunan Fecaii isimli 2 ciltlik eserdir. Bu eserin işgal ve mezalimin en yoğun yaşandığı dönemde yazılması dikkat çekicidir. Şüphesiz bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bunun dışında Amiral Bristol başkanlığında oluşturulan Müttefikler arası Tahkik Heyeti'nin incelemeleri ve hazırlamış olduğu rapor önemli olmakla birlikte, yayımlanan ve yayımlanmayan başka raporlar da mevcuttur.⁷

Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi tarafından hazırlanan ve "İzmir Büyük Yangını, Aydın, Nazilli, Burhaniye, Söke Mıntıkasında Vukû'a Getirilen Yunan Tahribât ve Mezâlimi Hakkında İki Kıt'a Rapor" başlığını taşıyan rapor bu bölgedeki Yunan mezalimini apaçık ortaya koymaktadır. Bu rapor, Yunanlıların Batı Anadolu'da gerçekleştirdiği mezalimi bizzat görmek isteyen, içerisinde yerli ve yabancıların yer aldığı bir heyete refakat eden İzmir Mevki Komutanlığı Karargâhı'nda görevli Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi tarafından 29 Ekim 1922 tarihinde hazırlanmıştır.⁸

Arşiv belgelerinin yanı sıra Milli Mücadele dönemini anlatan pek çok eserde ve hatıratında bu konu ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır. 1921 Nisanında

⁴ Keane, **a.g.e.**, s.71.

⁵ Mustafa Turan, Süleyman Özbek, Zahit Yıldırım, **Türkiye'de Yunan Fecaii**, Ankara, 2003.

⁶ Yunan mezalimi ile ilgili TİTE arşivinde bulunan bazı belgeler şunlardır; 10 Ağustos 1338-3 Kanun-ı Evvel 1338 tarihleri arasını içeren kayıt defteri TİTE arşivi, Sıra No: 1931, Kutu No: 45, Belge No: 25., Umum Jandarma Kumandanı Miralay Ali Kemal Bey'in İzmir Makam-ı Vilayet Yaveri iken, Yunan işgali sırasında yapılan mezalim hakkında sunduğu rapor hk. Bkz. TİTE, SN:707, KN:68, BN:12., Yunan mezaliminin devam etmekte olduğu yolunda çeşitli bölgelerden gelen istihbarat raporları da TİTE arşivinde mevcuttur.

⁷ Mustafa Turan, vd., **a.g.e.**, s. VII-XV

⁸ Zafer Çakmak, "Batı Anadolu'da Gerçekleştirilen Yunan Mezalimi Hakkında Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi Tarafından Hazırlanmış Askerî Bir Rapor", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.19, S.1, Elazığ, 2009, s.210.

ise Ankara hükümeti tarafından bir tahkik heyeti oluşturulmuş ve 23 Nisan 1921 tarihli nota ile Yunan Hükümeti durumdan haberdar edilmiştir.⁹

Bu bildirinın konusunu oluşturan Tetkık-i Mezalım Heyeti ise Garp Cephesi Kumandanlığı, Erkan-ı Harbiye İstihbarat Şubesi tarafından oluşturulmuştur. Tetkık-i Mezalım Heyeti iki önemli savaş sonrasında incelemelerde bulunmuştur. Sakarya Savaşı(1921) sonrasında Yunan tahribatını incelemek üzere oluşturulan heyete Halide Edip(Adıvar) başkanlık etmiştir. Dönemin tanınmış aydınları Yusuf Akçura ve Yakup Kadri(Karaosmanoğlu) bu heyette görev yapmıştır. Tetkık-i Mezalım Heyeti, Büyük Taaruz(1922) sonrasında yine aynı amaçla faaliyete geçmiş ve Bursa'dan İzmir'e uzanan bir hatta Halide Edip başkanlığında incelemelerde bulunmuştur. Yakup Kadri daha öncesinde olduğu gibi bu heyette görev almıştır. Bu incelemelere Falih Rifkı ve Mehmet Asım (Us), gibi dönemin tanınmış gazeteci ve yazarları da katılmıřtır¹⁰.

SAKARYA SAVAŞI (1921) VE TETKİK-İ MEZALİM HEYETİNİN FAALİYETLERİ

Paris Barış Konferansı'nda alınan kararla, 15 Mayıs 1919'da İngiliz, Fransız ve Amerikan gemileriyle korunan bir Yunan ordusu İzmir'e çıkarılmış şehir ve civarı işgal edilmiştir. Sabah saatlerinde başlayan işgal, öğle saatlerinde çatışmaya dönüşürken, Türk askerlerinin ve sivillerin direnişi karşısında Yunan askerleri siviller üzerinde bir katliama girişmiştir.¹¹ Yunan işgali kısa sürede yayılırken mezalime uğrayan yerler, Ankara vilayetinden Haymana kazasından ve Eskişehir havalisinden başlayarak, bir yandan Marmara denizine diğer yandan da Adalar denizine kadar genişlemiştir. Bu bölgede zulümle yüz yüze gelen sancaklar şunlardır; Aydın, İzmir, Manisa, Denizli, Kütahya, Bursa, Eskişehir, Afyonkarahisar, Balıkesir, Bilecik, İzmit ve Biga.¹²

Anadolu'daki Yunan ordusunun öncelikli amacı, işgal edilen yerlerdeki nüfus yapısını değiştirip bir Hıristiyan çoğunluk oluşturmaktır. Bu hedefe ulaşabilmek için Müslüman Türklerin ülkeden sürülüp atılması gerekiyordu ki, İzmir'i işgal eden Yunan kuvvetleri, kısa sürede yayılabilmek ve amaçlarını gerçekteştirebilmek için çeşitli taktiklere başvurmuşlardı. Öncelikli olarak, yerli Rumlardan faydalanarak asayişi bozmak, bu şekilde

⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz.,Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)**, Ankara, 1999, s.301-329.

¹⁰ Turan, **Yunan Mezalimi...**, s.329.

¹¹ Sedef Bulut, "Batı Cephesi'nde En Sıcak Yıl 1921 I. İnönü Savaşı'ndan Sakarya Savaşı'na", **Sakarya Zaferi ve Haymana III**, TİTE Yayın No:51, Ankara, 2015, s.66.

¹² Turan, **Yunan Mezalimi...**,s.8.

Yunan işgallerini haklı göstermek ve kendi kanunlarını uygulamaya çalışmak metodunu benimsemişlerdi. Bununla birlikte Türkleri göçe zorlayarak yerlerine Rum nüfusu iskân etmek ve halkı Yunan idaresini istemeye teşvik etmek de uyguladıkları politikanın bir diğer yönüdür. Yunan kuvvetleri ve Rum çetelerinin işgal ettikleri bölgelerde yaptıkları katliamların hemen her yerde plânlı ve sistematik olarak yapıldığı görülmektedir. Bu eylemleri; ahaliyi yerinden etme, işkence ve katliam, gasp ve yağma, ırz, namus ve mukaddesata tecavüz, yakma-yıkma, asimilasyon ve zorla din değiştirme şeklinde sınıflandırmak mümkündür.¹³

İzmir'in işgalinden itibaren halka yapılan zulümler, Kütahya Eskişehir ve Sakarya Savaşı sırasında da artarak devam etmiştir. Geri çekilirken de mezalime devam eden Yunan ordusu köyleri yakmış ve beraberinde zorla götürdükleri ahaliye akıl almaz eziyetlerde bulunmuştur.¹⁴ O dönemin şartları içerisinde yakılan evleri ve geri kalanların sağlıklı tespitini yapabilmek neredeyse imkânsız olmakla birlikte, 26 Eylül 1921'e kadar Sakarya-Eskişehir arasında Yunanlılar tarafından yakıldığı tespit edilen köy isimleri 5 Ekim 1921'de Hariciye Vekilinin imzasıyla Hilal-i Ahmer Reis-i Sanisi Hamid Bey'e gönderilmiştir. Buna göre tespit edilebilen 70 köyün Yunanlılar tarafından tamamen yakıldığı görülmektedir. Batı Anadolu'daki ilerleyişleri esnasında Yunan kuvvetlerinin en çok doğu ve kuzeydoğu istikametinde bina tahribatı yaptıklarını söylemek mümkündür. Halk çaresizlikten ve daha fazla zulme maruz kalmamak için dağa, ormana sığınmak zorunda kalmıştır.¹⁵

Yunan ordusunun Sakarya Savaşı yenilgisiyle geri çekilirken yarattığı facialar üzerine, Halide Edip kendi deyimiyle "olaylara mübalağa ve yalan katmadan" zulümleri yerinde tetkik etmek amacıyla bizzat İsmet Paşa tarafından görevlendirilmiştir. Böylece Tetkik-i Mezalim vazifesi ortaya çıkmıştır.¹⁶ Dönemin ünlü yazarlarından İkdâm gazetesi temsilcisi Yakup Kadri, Yusuf Akçura, bir mülazım ve bir fotoğrafçı ile birlikte Tetkik-i Mezalim Heyetinde görev yapan Halide Edip, başlangıçta tetkiklere kendisinin katılmadığını yalnızca gelen raporları değerlendirdiğini söylemektedir. Ancak gelen haberler o kadar vahimdir ki, birkaç gün sonra tetkiklere bizzat kendisi katılma ihtiyacı duymuştur. Özellikle kadınların

¹³ Salim Gökçen, "Milli Mücadelede Yunan İşgallerinin Genel Karakteri", **CTAD**, S.23, (Bahar,2016), s.92-93.

¹⁴ Sadiye Tutsak, "Sakarya Savaşı'nda Yunanlılar Tarafından Yakılan Köyler Ve Köylülere Yapılan Zulümler", **Sakarya Zaferi ve Haymana IV**, TİTE Yayın No:52, Ankara, 2006, s.135.

¹⁵ Yakılan köyler hakkında ayrıntılı bilgi ve tablolar için Bkz. Sadiye Tutsak, **a.g.m.**, s.141-145.

¹⁶ Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı III**, Yenigün Haber Ajansı Yayını Eylül, 1998, s.32.

yaşadığı vahşet Halide Edip’i derinden etkilemiştir. Köyleri gezip bizzat halkı dinleyen yazar bu konudaki duygularını şu sözleriyle dile getirmiştir. “...Ne kadar zaman kül olmuş köy evlerinin harabeleri üzerinde oturarak itiraflar dinledim. Hiçbir Katolik papazı insanın içindeki ebedi ve vahşi hayvan hakkında bu kadar içten itiraflar dinlememiştir”.¹⁷

Yakup Kadri de, 12 Kasım 1921 tarihli bir yazısında, Halide Edip ve Yusuf Akçura ile birlikte bütün Haymana Ovasını, Mihalıçık bölgesini etraflıca dolaşıp, her durakta birkaç saat kalarak yaşanan felaketi bizzat tanıkların ağzından dinlemeye çalıştıklarından bahsetmektedir. Asıl görevinin Yunan fecayiini yanındaki arkadaşlarıyla beraber tetkik etmek ve görüp işittiklerini Erkan-ı Harbiye’ye bir kitap olarak vermek olduğunu belirten yazar, bunun haftalarca, aylarca altından kalkılamayacak kadar ağır bir iş olduğuna dikkat çekmektedir. “Düşman çekilirken her şeyi öyle bir sistematik tarzda yok etmiş, öyle taş taş üstünde bırakmamıştı ki ilk bakışta buralarda bir zamanlar oturanlar var mıydı? diye insan şüpheye düşerdi” diyen yazara göre, buralarda yaşayan insanlar başlarına inen zulüm ve işkence yumruğu altında o kadar sersemlemiştir ki, bir köyden diğerine geçene kadar uzunca bir sürenin bu insanların kendilerine alışmasını ve güvenmesini sağlamakla geçmektedir.¹⁸

Polatlı civarındaki Üzümbeyli ve Çekirdekler en fazla vahşete maruz kalan köylerdir. Bu bölge sadece yakılmakla kalmamış, Halide Edip’in gözlemlerine göre, aynı zamanda hayvan sürüleri de telef edilerek, geride kalmayı başarabilen halk açlığa mahkûm edilmiştir. Gördüğü manzaralar karşısında bir iç hesaplaşmaya giren Halide Edip duygularını şu sözleriyle ifade etmiştir. “...Onbaşı Halide acaba, bu kadar insan kaybına ve fecaate tahammül edebilecek kuvveti nereden bulmuştu? Herhalde, son dakikaya kadar, yani Anadolu topraklarından bu korkulu rüya geçinceye kadar sabretmeye karar vermiş bir ruh hali taşıyordu. Bu ruh hali en basit neferden İsmet Paşa’ya kadar açıldı...”¹⁹

Halide Edip aynı zamanda köylülerin ihtiyaçlarını tespit ederek Hilal-i Ahmer’e bildirmekteydi. Tetkik-i Mezalim Heyetinin çalışmaları devam ederken, aynı tarihlerde Amerika’nın yardım teşekkülünü temsil eden Miss Allen ve Miss Billing’de bölgeye gelip incelemelerde bulunmuştur.²⁰ Amerikalı bu iki misyoner her ne kadar Hilal-i Ahmer ile ortak yürüttükleri yetimlere yardım çalışmaları doğrultusunda Anadolu’ya gelmeyi uygun

¹⁷ A.g.e., s. 32.

¹⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda*, 4.Bsk., İstanbul,1999,s.164-165.

¹⁹ Edip, *Türkün Ateşle...*, s.35.

²⁰ A.g.e., s.39.

bulmuşlar ise de Ankara Hükümetinin bu yöndeki çağrısı da etkili olmuştur. Yunan ordusunun yaptığı tahribatı dünya kamuoyuna duyurmak isteyen Ankara Hükümeti, bunu tarafsız ülkeden kimselerin raporlaştırmasının çok daha etkili olacağını düşünmüştür. Bu iki Amerikalı kadın Sivrihisar'ın yedi köyünde yaşanan mezalim doğrultusunda bir rapor hazırlamışlardır. Annie Allen ve Florence Billings'in hazırladığı "Anadolu'daki Türk savaş alanı içerisinde kesin olarak tahrip edilmiş köyler hakkında rapor" oldukça gerçekçi olmakla birlikte, Halide Edip'in tespitleriyle de örtüşen ifadelerle yer vermektedir.²¹

Yakup Kadri'nin de bu bölgedeki gözlemleri onun en ünlü romanlarından birisi olan *Yaban* romanına ilham vermiştir. Bu romanda ana hikâyenin yanı sıra geri planda Mütarekeden Sakarya Savaşı sonuna kadar geçen olaylara yer verilmiştir.²² Yakup Kadri'nin ifadesiyle *Yaban* romanı şuur altında on yıl boyunca devam eden bir kâbusun yansıması ve benliğin derinliklerinden adeta koparak gelmiş bir eserdir.²³ Sivrihisar'a bağlı Demirci karyesinde yaşanan ve Tetkik-i Mezalim Heyetince tespit edilen zulümlerle *Yaban* romanının başlarında anlatılan hadiseler arasında bir benzerlik söz konusudur. Bu heyetin bir üyesi olarak yaşanan vahşeti ilk ağızdan dinleyen Yakup Kadri, bunları edebi bir esere oldukça gerçekçi bir tutumla taşımıştır²⁴.

Yazar, Tetkik-i Mezalim Heyeti vazifesi esnasında gördükleri karşısında hissettiklerini "*Vatan Yolunda*"²⁵ adlı eserinde ise şu sözleriyle dile getirmektedir.

"...her köyde aynı kербela kıssaları aynı kara levhalar, aynı fecayii bilançosu. Bizim kâtipte not ala ala ne defter kaldı ne de kağıt. İçimizde zafer şevkinin son ışıkları sönmeğe yüz tuttu... Gördüklerimizi, işittiklerimizi yazarken Milli Mücadelenin bütün destansı tarafını unutup yalnız mazlum Türk milletinin kaderine ağlıyoruz. Yusuf Akçura bu fecayii kitabını medeniyet âlemine itap şeklinde yazmalıydı diyordu. Nitekim biz de ona bu şekli vermekte kusur etmiyorduk. Çünkü yüreğimiz her şeyden evvel bu facianın yegâne sanığı olan medeniyet âlemine karşı bitip tükenmez hayal kırıklığı ile doluydu..."

²¹ Ayrıntılı bilgi için Bkz., Ü. Gülsüm Polat, "Yunan Tahribatına Amerikalı Misyonerlerin Bakışı ve Bir Raporun Arka Planı", *Gazi Akademik Bakış*, C. 5, s.10, Yaz 2012, s.71-96.

²² Birten Çelik, "Türk Edebiyatında Sakarya Muharebesi: Ateşten Gömlek ve *Yaban*", *Sakarya Zaferi ve Haymana II*, TİTE Yayın No:50, Ankara, 2015, s.231

²³ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

²⁴ Mustafa Erol, "Yaban ve Tetkik-i Mezalim Heyetleri Raporları", *Türk Dili*, S.664, (Nisan, 2007), s.299, 308.

²⁵ Karaosmanoğlu, *Vatan Yolunda...*, s.166.

BÜYÜK TAARUZ SONRASINDA TETKİK-İ MEZALİM HEYETİNİN İZLENİMLERİ: “İZMİR’DEN BURSA’YA”

Tetkik-i Mezalim Heyeti'nin Sakarya Savaşı sonrası ortaya çıkan tahribatı tespit amacıyla 1921 Eylülünde başlayan çalışmaları, yaklaşık dört-beş aylık bir süreci kapsamaktadır. Heyetin başkanlığını Halide Edip yapmış ve aktif olarak sahada çalışmıştır. Edip'in belirttiğine göre, heyetten ilk geri dönen Yusuf Akçura olmuş, onu Yakup Kadri takip etmiştir.²⁶ Notlarından anlaşıldığı üzere Halide Edip, görevine devam etmiş ve müteaddit defalar İsmet Paşa'ya mezalim ile ilgili raporlar sunmuştur. Zaman zaman yirmi günlük, bir aylık izinlerle Ankara'ya gidip gelen yazar bu izinlerin birinde “Ateşten Gömlek” romanını yazmıştır.²⁷ Ateşten Gömlek romanına ruh veren en önemli dinamik, Halide Edip'in Tetkik-i Mezalim Heyeti görevi esnasında yapmış olduğu gözlemleridir.

Halide Edip, 24 Ağustos 1922'de Kayseri'de iken Mustafa Kemal Paşa'dan orduya geri dönmesi yolunda bir telgraf almıştır. Büyük Taaruz (26-30 Ağustos 1922)sırasında da incelemelerine devam eden yazar, Yunan ordusunun geri çekilirken yarattığı yıkıma bir kez daha tanık olmuştur.²⁸ Büyük Taaruzun ardından, Yunan ordusu Anadolu topraklarından geri çekilirken de Sakarya Savaşı sonrasında yaşanan aynı feci manzaralar cereyan etmiştir. Bu duruma şahit olmak yazarın ruh dünyasında derin izler bırakmıştır. Bu konuda yine bir iç hesaplaşma yaşayan Halide Edip duygularını şu sözlerle ifade etmektedir.

“...ta Birinci Dünya Savaşından başlayarak tarih öncesi olaylar gözümde canlanıyordu. Milletler, ırklar daima öldürmek, yakmakla meşgul. Her insanın yüzünde, karşısındakini nasıl öldüreceğini düşünen bir maske var... Yüzleri insan, dilleri insan olabilir, fakat kendileri bambaşka cinsten idiler. İçimden bir ses, bu cinsten ayrılmak, kurtulmak istiyordu. İçimdeki gayz değil, kin değil, insanlıktan nefretti...”²⁹

26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taaruz harekâtı 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'in kurtarılmasıyla son bulmuştur. 3 sene 3 ay 24 gün süren işgal, Milli Mücadele hareketinin önemli sembollerinden olmuş, Batı Anadolu'da yapılan

²⁶ Edip, **Türkün Ateşle...**, s.36.

²⁷ **A.g.e.**, s.67.

²⁸ **A.g.e.**, s.70-80.

²⁹ **A.g.e.**, s.86.

savaşlar, İzmir'in geri alınmasına kadar devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise bu mücadeleyi "Rum Sındığı Meydan Savaşı" olarak adlandırmıştır.³⁰

9 Eylül 1922'de İzmir'in geri alınmasının sonrasında garp cephesi karargâhında, yine Halide Edip başkanlığında, Yunan facialarını tetkik heyeti teşkil edilmiştir. Bu heyette Halide Edip'in yanı sıra daha önce Sakarya'da birlikte çalıştığı Yakup Kadri yer alırken Falih Rıfkı (Atay) ve Mehmet Asım (Us) gibi gazetecilerde onlara katılmıştır. Ordu tarafından bu heyetin emrine askeri bir kamyon tesis edilmiştir. Dönemin ünlü aydın ve yazarlarından oluşan Tetkik-i Mezalim Heyeti, İzmir'den başlayarak Menemen, Manisa, Salihli, Alaşehir, Kütahya, Eskişehir istikametini izlemiş ve Bursa'ya kadar olan bölgede incelemelerde bulunarak yöre halkıyla bire bir görüşmeler yapmıştır. Mezalim hakkında raporlar düzenleyen heyet, bu konudaki görüşlerini, 1922'de "İzmir'den Bursa'ya"³¹ isimli bir kitapta toplamıştır.³²

Yunanlıların uygulamış olduğu mezalim planı bu süreçte birbirine benzer bir şekilde dört muhtelif aşama göstermektedir. Bunları soygunculuk, yangın, katliam ve tehcir olarak sıralamak mümkündür. Soygunların ardından yangınlar baş göstermektedir. Yunan kuvvetleri, şehri ya da kasabayı kısa sürede ortadan kaldırmak amacıyla aynı anda birçok yeri ateşe vermek gibi bir taktik uygulamışlardır. Asım Us'un belirttiği üzere Alaşehir on farklı yerden ateşe verilmiştir. Us'a göre şehir ve kasabalar doğrudan doğruya Yunan kumandanların emri üzerine yakılmıştır. Uşak'ta ise şehir ateşe verilmiş, belediye tulumbasının hortumları kesilmiş, yangın söndürmek için evinden çıkanlar katledilmiştir. Pek çok kasaba ve şehirde benzer manzaralara rastlanmaktadır. Uşak ahalisinin anlattığına göre ise cephaneye deposu yapılmış olan cami ateşe verilmiş, patlamanın etkisi ile 450 esir hayatını kaybetmiştir.³³

Tetkik-i Mezalim Heyetinde, Halide Edip ile bir kez daha birlikte görev yapan Yakup Kadri, Anadolu'da edindiği izlenimlerini 1922'de "Millî Savaş Hikâyeleri" adıyla yayımlamıştır. Hikâyelerde geçen kişi ve olaylar büyük ölçüde Kurtuluş Savaşı ve Yunan Mezalimi ile yakından ilgilidir. Bu hikâyelerde işgal bölgelerinin panoramasını çok canlı ve gerçekçi bir şekilde çizen yazar, özellikle Millî Mücadele devam ederken Anadolu insanının karşı karşıya kaldığı yıkım ve felâketlerle mezalim karşısındaki kararlı direnişi üzerinde durmuştur. Millî Mücadele esnasında yaşananları öyküleştiren yazar,

³⁰ Rahmi Çiçek, "İzmir'in Kurtuluşunun Anadolu Basınındaki Yansımaları", **Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İZMİR**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015, s.221.

³¹ Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Mehmet Asım, **İzmir'den Bursa'ya**, Teşebbüs Matbaası, Dersaadet, 1338 (1922).

³² Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964, s.54

³³ **A.g.e.**, s.72-75

büyük ölçüde Tetkik-i Mezalim Heyetinde edindiği tecrübelerden yararlanmıştır. Bu hikâyeleri Sakarya ve Başkumandanlık Meydan Muharebelerinden sonra kaleme alan Yakup Kadri, söz konusu hikâyelerde yer isimlerini, açıkça belirterek Yunan mezalimin gerçekçi bir üslupla yansıtmıştır.³⁴

Tetkik-i Mezalim heyeti üyelerinden Asım Us da “Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım” adlı eserinde ilginç tespitlerde bulunmaktadır. Yazar, sistematik şekilde yakılan şehir ve kasabaların hemen hepsinde yangın öncesi Rum ve Ermenilerin mevcut servetlerini de alarak İzmir’e göç ettiklerine dikkat çekmektedir. Kiliselerde içtimalar yapılarak yangın kararlarının alındığını belirten Us, Salihli kasabası örneğinde olduğu gibi bir kısım fakir Rumluların bu duruma itiraz etseler de etkili olamadıklarını, hatta bazı Hıristiyanların Türkler arasındaki kimi dostlarını yangınlar hususunda uyardıklarını söylemektedir. Esasında yangın haberi kuvvetli bir şekilde ağızdan ağıza yayılmış olsa da yazarın deyimiyle, tarihte eşi görülmemiş böyle bir facianın gerçekleşebileceğine Müslümanlar hiç ihtimal vermemiştir.³⁵

Heyet üyelerinden gazeteci Falih Rıfkı da 29 Eylül tarihli “Salihli Harabelerinde” başlıklı yazısında duygularını şöyle ifade etmektedir. “...Salihli’ye kadar yolda aynı levhalar: işte yarısı fazlasından yanan urganlı köy... kararmış ortasından yarı kerpiç duvarlar, kenarında başımıza üşüşmüş köylüler, hikayelerini dinliyoruz...”³⁶

Tetkik-i Mezalim Heyetindeki görevine Çankaya adlı eserinde de kısaca değinen Falih Rıfkı, Manisa’nın yakılması karşısındaki izlenimlerini ise şu sözleriyle aktarmıştır.³⁷

“...neredeyse henüz tüten yangınlar içinden geçiyorduk. Yakup, külleri savrulan Manisa’ya, cetlerinin şehrine iki eli böğründe bakakaldı. Yunanlılar çekilişlerinde, yokedici bir tahrip yapmışlardı. Yanmayanlar, vakit bulup da yakamadıkları, yaşayanlar fırsat bulupta öldüremedikleri idi. İki millet arasında yalnız birinin arta kalacağı bir boğazlaşma geçmiş olduğunu görüyorduk. Batı Anadolu’yu Türkler için oturulmaz bir çöle çevirmek isteyen Yunanlılar, gerçekte kendi ırklarının, mitoloji masallarından son tarih

³⁴ Hüseyin Doğramacıoğlu, “Yakup Kadri’nin Savaş Hikâyeleri’nde Yunan Mezalimi”, **Türkbilig**, 2009/18, s. 92-101.

³⁵ Asım Us, a.g.e., s.68-70.

³⁶ Halide Edip vd., **İzmir’den Bursa’ya...**, s.85.

³⁷ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, 1980, s.331.

günlerine kadar, bu topraklardaki yaşayışlarına son vermişlerdi. Rum halkı köklerine kadar sökülüp atılmakta idi...”

Bu yangın ve katliam manzaralarının dışında sivil esirler meselesi de mezalim çerçevesinde değerlendirilebilecek bir başka konudur. Yunan işgali devam ettiği süreçte şehir, kasaba ve köylerdeki eşraftan ve halktan birçok sivil esir alınmış, bir kısmı Atina, Selanik vb. yerlere gönderilmiştir. Asım Us'un gözlemlerine göre, yağmalanan yerlerden toplanan genç ihtiyar yüzlerce kişi yürütülerek İzmir'e götürülmüştür. Ancak İzmir'in tahliyesi esnasında bir kısmı yollarda bir kısmı da İzmir'de terk edilmiştir. Bu esirlere son derece kötü davranılmış yiyecek, su gibi ihtiyaçları karşılanmamıştır. Dolayısıyla bu şekilde yollarda kaybedilen ahalinin miktarını tayin etmek mümkün değildir³⁸.

Falih Rıfki'nin önemli bir tespiti ise yanmayan yerlerdeki çarşıların kapanmasıdır. Ticaret ve iyi tarımın Rumların elinde olduğuna dikkat çeken yazara göre, “Türkler alışmadıkları bir hayat tarzını yeniden kurmaya mahkûmdurlar. Bu yeni hayat ise yangın yerlerinde kül ve sıfırdan, ateş görmeyen yerlerdeyse kapalı ve boş dükkânların açılmasıyla başlayacaktır”. Tetkikleri sırasında, yollarda gördüğü halkın öfkesinden ve intikam hisleriyle esir kabilelerinin peşine düşen kadınlardan söz eden Falih Rıfki kendi duygularını ise şu sözleriyle anlatmaktadır; “...Hâlbuki Anadolu halk kadınları ne de yumuşak yürekli ve merhametlidirler.³⁹

Tetkik-i Mezalim heyeti üyeleri İzmir'den Bursa'ya adlı eserlerinde gözlemlerini çok canlı bir şekilde anlatmışlardır. Bursa'da yaşanan zulümleri belgeleyen bir başka eser ise *Bursa Vilâyetinde Yunan Fecayii* adlı kitaptır. Bursa ve çevresini dolaşan başka bir komisyon 25 Eylül 1338'te düzenledikleri raporun sonunda Türklerin bu mezalimi hiçbir zaman unutmayacaklarını ifade etmişlerdir. Bu kitapta anlatılan olaylar Yakup Kadri ve Halide Edip'in söz konusu dönemi anlatan eserlerindeki ifadeleri desteklemektedir. Halide Edip ve Yakup Kadri eserlerinde ağırlıklı olarak Eskişehir, Aydın, Manisa, Uşak ve İzmir'i konu edinseler de, Bursa ve çevresinde yaşananlar da son derece vahimdir.⁴⁰

İzmir'den Bursa'ya adlı eserde adı geçen dört yazar gördüklerini, duyduklarını ve izlenimlerini aktarmaktadır.1338 (1922) tarihinde İstanbul'da

³⁸ Us, **a.g.e.**, s.78.

³⁹ Falih Rıfki Atay, **a.g.e.**, s.332.

⁴⁰ Alev Sınar, “Bir Şehrin Edebiyata Yansıyan Acı Hikâyesi: Milli Mücadelede Bursa”, **U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:8, Sayı: 13, 2007/2, s.352-353.

basılan bu eserin iç kapağında; -hikâyeler, mektuplar, Yunan ordusunun mesuliyetine dair bir tetkik- notu düşülmüştür.⁴¹

Büyük Taaruz sonrasında Yunanlıların geri çekilirken yapmış oldukları mezalime ışık tutan İzmir'den Bursa'ya adlı eser, dört yazarın şahsi gözlem ve intibalarından oluşmaktadır. Halide Edip'in gözlemlerini hikâyeleştirdiği bu eserde sırasıyla Yakup Kadri, Falih Rıfkı ve son olarak da Mehmet Asım'ın gözlemlerine yer verilmiştir.

Bu eserin okuyucu tarafından ne bir resmi vesika ne de alelade bir propaganda kitabı olarak telakki edilmemesi gerektiğine, önsözünde önemle vurgu yapılmıştır. Kitabın yazarları, Anadolu'da yaşanan facia ve tahribatın tamamını aktarmak iddiasında olmadıklarını, çünkü gerçekte yaşananların görünenden de, anlatılandan da, kat be kat dehşetli olduğunu belirtmektedirler. Eserin girişinde, bu kitabın neşredilmesindeki amacın, milletin kalbindeki öfkeyi yeniden tutuşturmak değil daha ziyade habersiz bulunduğumuz Türk mazlumiyetini kendimize anlatmak olduğu önemle vurgulanmıştır.⁴²

SONUÇ

Milli Mücadele Hareketini başarıya ulaştıran Sakarya Zaferi ve Başkumandanlık Meydan Muharebeleri, Türk tarihi içerisinde müstesna bir yere sahiptir. Bununla birlikte her iki savaş sonrasında da Anadolu topraklarında eşi görülmemiş bir vahşet ve zulüm yaşanmıştır. İzmir'in işgali ile daha 1919 yılında Yunan güçleri tarafından sivil halk üzerinde tatbik edilmeye başlayan katliamlar, bu iki savaş döneminde doruk noktasına ulaşmıştır. Mağlubiyetin daha da güçlendirdiği kin ve intikam duygularıyla hareket eden Yunan güçleri, geri çekilirken geçtikleri bölgelerde köy ve kasabaları yakarak hareket etmiş ve büyük ölçüde masum halkı katletmiştir. Bu katliamları doğru ve yerinde tespit edebilmek için Halide Edip başkanlığında toplanan Tetkik-i Mezalim Heyeti ise bire bir halkla temas etmiş ve hazırlanan raporlar bizzat İsmet Paşa'ya sunulmuştur.

Dönemin ünlü yazarlarından oluşan bu heyet mensupları, gördükleri, duydukları, şahit oldukları olayları daha sonra verdikleri edebi eserlere de yansıtmışlardır. Bu bağlamda Asım Us'un "Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım", Halide Edip'in "Türk'ün Ateşle İmtihanı" ve "Ateşten Gömlek", "Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Yaban", "Vatan Yolunda", "Memleket Hikâyeleri" ve dört yazarın ortak çalışması "İzmir'den Bursa'ya"

⁴¹ Halide Edip vd., **İzmir'den Bursa'ya**, s.1.

⁴² Halide Edip vd., **İzmir'den Bursa'ya**, s.3-4.

adlı eserlerinde özellikle Tetkik-i Mezalim Heyetinde yaşadıkları tecrübelerin izlerini görmek mümkündür. Başta Halide Edip ve Yakup Kadri olmak üzere bu edebiyatçılar yaşadıkları hezeyanları ve gördükleri dehşet manzaraları karşısında duydukları acıları gerçekçi bir şekilde romanlarına, hikâyelerine yansıtılmışlardır. Bu anlamda hem edebiyat dünyasına unutulmaz eserler kazandırırken, diğer yandan da tarihe önemli bir iz düşmüşlerdir.

KAYNAKÇA

- Atay, Falih Rıfki; **Çankaya**, İstanbul, 1980.
- Bulut, Sedef; “Batı Cephesi’nde En Sıcak Yıl 1921 I. İnönü Savaşı’ndan Sakarya Savaşı’na”, **Sakarya Zaferi ve Haymana III**, TİTE Yayın No: 51, Ankara, 2015.
- Çakmak, Zafer; “Batı Anadolu’da Gerçekleştirilen Yunan Mezalimi Hakkında Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi Tarafından Hazırlanmış Askerî Bir Rapor”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 19, S. 1, Elazığ, 2009.
- Çelik, Birten; “Türk Edebiyatında Sakarya Muharebesi: Ateşten Gömlek ve Yaban”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, TİTE Yayın No: 50, Ankara, 2015.
- Çiçek, Rahmi, “İzmir’in Kurtuluşunun Anadolu Basınındaki Yansımaları”, **Kurtuluş ve Kuruluşun Sembol Kenti İZMİR**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.
- Develioğlu, Ferit; (Hazırlayan), **Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 31. Bsk., Ankara, 2015.
- Doğramacıoğlu, Hüseyin; “Yakup Kadri’nin Savaş Hikâyeleri’nde Yunan Mezalimi”, **Türkbilig**, 2009/18.
- Duran, Ahmet; “İslam Hukukunda Olağanüstü Yetkili Bir Mahkeme Olarak Velâyetü’l-Mezâlim (Mezâlim Mahkemeleri)”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 25, 2015.
- Edip, Halide; **Türkün Ateşle İmtihanı III**, Yenigün Haber Ajansı Yayını Eylül, 1998.
- Edip, Halide-Kadri, Yakup- Rıfki, Falih- Asım, Mehmet; **İzmir’den Bursa’ya**, Teşebbüs Matbaası, Dersaadet, 1338 (1922).
- Erol, Mustafa; “Yaban ve Tetkik-i Mezalim Heyetleri Raporları”, **Türk Dili**, S. 664, (Nisan, 2007).

- Gökçen, Salim; “Milli Mücadelede Yunan İşgallerinin Genel Karakteri”, **CTAD**, S. 23, (Bahar, 2016).
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; **Vatan Yolunda**, 4. Bsk., İstanbul, 1999.
- **Yaban**, İstanbul, 2004.
- Keane, John; **Şiddetin Uzun Yüzyılı**, Çev. Bülent Peker, Ankara, 2016.
- Polat, Ü. Gülsüm; “Yunan Tahribatına Amerikalı Misyonerlerin Bakışı ve Bir Raporun Arka Planı”, **Gazi Akademik Bakış**, C. 5, s. 10, Yaz 2012.
- Sınar, Alev; “Bir Şehrin Edebiyata Yansıyan Acı Hikâyesi: Milli Mücadelede Bursa”, **U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 13, 2007/2.
- Turan, Mustafa - Özbek, Süleyman-Yıldırım, Zahit; **Türkiye’de Yunan Fecaii**, Ankara, 2003.
- Turan, Mustafa; **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli- 1919-1923)**, Ankara, 1999.
- Tutsak, Sadiye; “Sakarya Savaşı’nda Yunanlılar Tarafından Yakılan Köyler Ve Köylülere Yapılan Zulümler”, **Sakarya Zaferi ve Haymana IV**, TİTE Yayın No. 52, Ankara, 2006.
- Us, Asım; **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, Vakit Matbaası, İstanbul, 1964.

YEDİNCİ OTURUM
YABANCI GÖZÜYLE
MİLLİ MÜCADELE

İNGİLİZ BELGELERİNE GÖRE MUDANYA MÜTAREKESİ

Behçet Kemal YEŞİLBURSA*

ÖZET

Hiç şüphesiz Mudanya Mütarekesi Türk Milli Mücadele Tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple, bu konuda bugüne kadar birçok araştırma ve yayın yapılmış ve bu yayınlarda mütareke bütün yönleriyle ele alınmıştır. Dolayısıyla, biz bu çalışmamızda Mudanya Mütarekesini ele almayacağız. Biz bu çalışmamızda, başlığımızda da belirttiğimiz gibi, bu mütarekenin İngiliz belgelerine nasıl yansıtıldığını, başka bir deyişle bu mütarekenin ve mütarekeye katılan kişilerin (İsmet Paşa, Hamit Bay, General Charpy, General Mombelli ve Franklin-Bouillon, General Mazarakis) İngiliz devlet adamları (Lord Curzon, General Harington ve Horace Rumbold gibi) tarafından nasıl değerlendirildiğini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Bursa, General Harington, Horace Rumbold, İsmet Paşa, Mudanya Mütarekesi, Lord Curzon

THE ARMISTICE OF MUDANIA ACCORDING TO BRITISH DOCUMENTS

ABSTRACT

The Mudania Armistice has without doubt an important place in the history of the Turkish National Struggle. Thus, there have been many studies and publications to this date which have dealt with all aspects of the armistice. It is for this reason that the current study will not deal with the armistice itself. Rather, as stated in the title, the study will look at how the armistice was reflected in the British documents. More specifically, it will investigate how the British statesmen (such as Lord Curzon, General Harington and Horace Rumbold) evaluated the armistice and those taking part in the negotiations (such as Ismet Pasha, Hamid Bey, General Charpy, General Mombelli and also Franklin-Bouillon, General Mazarakis).

Keywords: Bursa, General Harington, Horace Rumbold, Ismet Pasha, Lord Curzon, Mudanya Armistice

* Prof. Dr.; Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

GİRİŞ

Mütareke kavram/anlam olarak ateşkesten farklı bir içeriğe sahiptir. Ateşkes, savaşan tarafların kısa bir süre için eylemlerini durdurmaları anlamına gelir. Oysa mütareke silahların terki anlamına gelir ve barışa giden yolu açar, nihai barış antlaşmasının imzalanmasına zemin hazırlar. İşte bu manada Mudanya Mütarekesi yeni Türk Devletinin uluslararası platformda gerçek anlamda tanınması sürecinde önemli bir yer teşkil eder.¹

Doğu sorununun bir uzantısı olan Mondros Mütarekesi ve onun bir sonucu olarak ta Sevr Antlaşması, içerdiği hükümler itibariyle adaletsiz bir düzen öngörmüştür. Bu durum Türk Milleti'nin topyekûn başkaldırmasına sebep olmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlatılan milli mücadele kısa sürede zaferle sonuçlanmıştır.

Türk ordusunun kazandığı her başarı ki Sakarya Zaferi bu açıdan bir dönüm noktasıdır, İtilaf Devletlerini telaşlandırmış ve Ankara'ya yeni mütareke ve barış teklifleri sunmalarına neden olmuştur. Mesela 1921 yılı sonlarına doğru İngiltere, kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdiği Yunanistan'ı Anadolu'daki çıkmazdan kurtarmak için yeni bir girişimde bulunmuş ve Yunan ordusu Anadolu'da iken mütareke yapılmasını istemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa Yunan ordusu Anadolu'da kaldığı sürece hiçbir görüşmeye yanaşmayacağını açıkça ortaya koymuştur. Bu amaçla Yusuf Kemal Bey 1922 yılının mart ayında Londra ve Paris gibi Müttefik başkentlerinde girişimlerde bulunmuştur. Bu sırada, 22-26 Mart 1922'de, İtilaf Devletleri Paris'te bir araya gelmiş ve Türk ve Yunan tarafına yapılacak mütareke teklifini görüşmüşlerdir.²

1922 yılının Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında da Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından Müttefiklerin nabzını yoklamak üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Fethi Bey, Londra'da bakan düzeyinde görüşmelerde bulunamamışsa da, Paris ve Roma'da yaptığı girişimlerde oldukça başarılı olmuştur.

30 Ağustos Zaferi Sakarya Zaferinden sonra önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim 30 Ağustos'taki ağır yenilgiden sonra Yunanistan, İngiltere aracılığı ile Mütareke istemiştir. 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşundan sonra Türk ordusunun yapmış olduğu takip harekâtı İngiltere'yi Çanakkale ve İzmit bölgeleri (yani Boğazlar bölgesi) hususunda oldukça tedirgin etmiştir. İngiltere'nin özellikle Çanakkale'nin savunulması yönündeki çabaları, Fransa

¹ İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002, s. XIV.

² Eyyupoğlu, **a.g.e.**, s. 279-280.

ve İtalya'yı bölgeden çekilmeye mecbur etmiştir. Krize dönüşen bu durumu görüşmek için Üç Müttefik Devlet 20-23 Eylül tarihlerinde Paris'te bir araya gelmiştir. Boğazlara karşı girişilen Türk harekâtını durdurmak, mütareke şartlarını belirlemek ve yapılacak barış konferansına zemin hazırlamak toplantının ana gündemini oluşturmuştur. Toplantılar sonunda hazırlanan nota 23 Eylül tarihinde Ankara'ya ulaştırılmıştır. Ankara, 29 Eylül tarihinde verdiği cevabi notada mütareke görüşmelerinin yeri için Mudanya'yı, delege olarak ta İsmet Paşa'yı belirlemiştir.³

Mudanya'da görüşmeler 3 Ekim 1922 tarihinde başlamış ve dokuzuncu günün sabahı yani 11 Ekim'de sana ermiştir. 11 Ekim sabahı imzalanan mütareke, 13 Ekim'de Yunanistan'ın da imzalamasının ardından 14/15 Ekim gecesi yürürlüğe girmiştir. Trakya'nın teslimi süresi, bölgeye geçirilecek Türk jandarmasının sayısı ve tarafsız bölgeler üzerinde anlaşmazlıklar çıkmıştır. İngiltere'nin tarafsız bölgeler konusunda ısrar etmesi, Türk tarafının bu bölgeleri tanımaması, Trakya'nın teslim süresine ve jandarma sayısına itiraz etmesi, Fransa ile İtalya'nın tutarsız hareket etmeleri görüşmelerin uzamasına ve sert tartışmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Bu sebeple görüşmeler 5-9 Ekim arasında yapılamamıştır. Bu arada Müttefik Devletler 6/7 Ekim tarihlerinde Paris'te bir araya gelerek aralarındaki ittifakı yeniden kurmaya çalışmıştır. Nitekim 9 Ekim'de yapılan görüşmelerde Fransa ve İtalya İngiltere yanlısı bir tavır takınmıştır. Bu durum İsmet Paşa ve Ankara üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır.⁴

İsmet Paşa Ankara'dan talimat alma ihtiyacı duymuş ve Mustafa Kemal Paşa ile 10 Ekim tarihinde yoğun yazışma yapmıştır. Bu arada Meclis'te de yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Sonuçta Meclis, İsmet Paşa'ya teklif edilen mütareke metnini imzalama yetkisi vermiştir.

1. KONFERANS (3-11 Ekim)

Müttefik generalleri ile İsmet Paşa arasındaki gerçekleştirilen konferansın amacı Milliyetçi Türkiye ile Yunanistan arasındaki düşmanlıkları Doğu Trakya'da arkasında Yunan ordusunun kalacağı şekilde bir hat belirleyerek sona erdirmektir. Aslında konferansa sadece askeri temsilciler katılacaktı, fakat gayri resmi Milliyetçi vekil Hamid Bey bir Türk temsilcisi olarak prensipte katıldı ve diğer Milliyetçi politikacılar geri planda hazır bulundular. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Temsilcisi Horace Rumbold düşüncesini şöyle dile getirir: "Beklenmedik yerde ortaya çıkan" Franklin-Bouillion, aslında konferans salonunda hazır bulunmamasına rağmen,

³ Eyyupoğlu, a.g.e., s. 281.

⁴ Eyyupoğlu, a.g.e., s. 281.

Müttefik generaller ile Türkler arasında arabuluculuk yapma görevini üstlenmeye yeltendi. Sözlerini şöyle sürdürür: "Bu mühim şahsiyet kendini Türk davasına adanmış gibi görünüyor" ve onun bu davranışı Müttefik generaller için "bir utanç kaynağı" idi "çünkü hiç şüphe yok ki onun bu tutumu Türklerin Müttefiklerin imtiyaz vermede buldukları durumdan daha ileri gideceklerine inanmalarında cesaretlendirmiştir." Rumbold'a göre, Türkler ta başından itibaren Müttefik generalleri politik konuları tartışmak için "kandırmaya" çalıştılar ve kısa süre sonra tek bir hususta bile taviz vermeye niyetleri olmadığı ortaya çıktı. Sözlerine şöyle devam eder: "İsmet Paşa'nın sağırlığı bazı problemlere neden oldu ve konferans ilerledikçe daha cüretkâr oldu."⁵

Rumbold konferanstaki ortamın "bir kahvehane ile birleşmiş pazar ortamına" benzediğini ve bunun da müzakereleri zorlaştırdığını dile getirir. Bu hususu açıklığa kavuşturmak gerekirse, o şöyle yazmıştır: "İsmet Paşa onaylamadığı herhangi bir konuya bu konu çok özel bir konu ve Ankara'ya danışmak gerekir diyerek cevap vermiştir. General Mazarakis ve Yunan temsilciler Ekim'in 4'ünde geldiler ve Müttefik generallerin üzerinde iyi bir izlenim oluşturmaya çalıştılar. Her fırsatta Müttefik generallerle görüşmelerine rağmen, Yunan heyeti henüz Türklerle görüşmemiştir."⁶

Müzakereler Türklerin Barış Anlaşması yürürlüğe girmeden önce Doğu Trakya'nın tamamının Türk egemenliğine geri verilmesini talep etmelerinden dolayı üçüncü günde tıkanmıştı. Rumbold eğer böyle bir isteğe taviz verilmiş olsaydı Türk olmayan nüfusun korunacağına dair hiçbir garanti olmayacaktı diye iddia etmektedir. Bu talebin tartışılmasının yetki sınırları tarafından engellendiğinin farkına vardıldıktan sonra İstanbul'a dönmeyi ve ilgili Yüksek Kurullar aracılığı ile hükümetlerinden talimat almayı kararlaştırdılar. Böylece, 5 Ekim gecesi Rumbold General Harington ve Amiral Brock ile bir ön toplantı yaptı ve ardından Müttefik Yüksek Temsilciler ve generaller personelleriyle tam bir toplantı yaptılar.⁷

Rumbold Müttefik Yüksek Temsilcilerin toplantısında Mudanya'da müzakereleri çıkmaza sokan üç veya dört hususun 23 Eylül tarihli Müttefik

⁵ FO 371/7903/E11136/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 882), 16 October 1922. Behçet Kemal Yeşilbursa, The Armistice of Mudania according to British Documents, Selcan Koçaslan (Yay. Haz.) **Mudanya Mütarekesi'nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempozyumu 26-28 Eylül 2013, Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2015, s. 293-302.

⁶ FO 371/7903/E11136/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 882), 16 October 1922.

⁷ FO 371/7903/E11136/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 882), 16 October 1922.

telgrafındaki önerilerin ötesinde olduğunu ifade ettiğini bildirmiştir. Rumbold Barış Anlaşması devreye girmeden önce Doğu Trakya'nın yeniden kendi kontrollerine bırakılmasına yönelik Türk talebini özellikle vurgulamıştır ve bu meselenin Lord Curzon'a havale edilmesi gerektiğini düşündüğünü ve General Harington'a bu talebi kabul etme talimatları vermeyi reddettiğini vurgulamıştır. Ayrıca meslektaşlarının buna izin vermesi için kendisini zorlayacağını düşündüğünden ilerlemelerde bunu önceden ifade ettiğini belirtmiştir. Dile getirdiği gibi bu kanaat "çabucak fark edildi".⁸

Franklin-Bouillon'ın ifade ettiği gibi, Rumbold Fransız Yüksek Temsilcisine Barış Anlaşması'nın uygulanmasından önce Doğu Trakya'yı Türkiye'ye teslim etmeye hazır olup olmadıklarını doğrudan sordu. Onun deyişyle, "mahcup olduğu açıkça belli olan Fransız Yüksek Temsilcisi Franklin-Bouillon'ın arkasına sığındı ve Fransız hükümetinin son çare olarak bu yeni Türk talebine itiraz etmeyeceğini ima etti." Buna cevap olarak, Rumbold Franklin-Bouillon'ın Mudanya'daki rolünün zarar verici olduğunu belirtti ("*néfasté*") ve buna Fransız Generali gücenmedi.⁹

Rumbold bölgedeki krizden dolayı tehlikede gördüğü *Anlaşmanın* sürdürülmesi için "kararlı biçimde kendisine başvurduğunda" Fransız Yüksek Temsilcisinin o anda ülkesinin oynamakta olduğu "talihsiz" rolün farkında olduğuna inanıyordu. Rumbold Fransız Yüksek Temsilcisinin *Anlaşmanın* o zamanda Avrupa'daki "yegâne kurtuluş ümidi" olduğunu kesin bir biçimde ileri sürdüğünü ifade etmiştir. Rumbold'a göre, Yüksek Temsilcinin amacı ya onu General Harington'a halen ihtilafı olan üç veya dört hususta Türk taleplerini kabul etmesi için talimat vermeye ya da Lord Curzon'a bu hususlarda taviz vermesini tavsiyede bulunmaya zorlamaktı. Rumbold böyle bir şey yapmamak konusundaki duruşunda son derece kararlı olduğunu ifade etmiştir ve İngiliz Hükümetinin Müttefik Hükümetlerle birlikte Kemalist isteklere uygun olarak Yakın Doğu sorununa bir çözüm önermek için çoktan her yolu denemiş olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Paris Anlaşmasının üç Hükümet tarafından sadece on iki gün önce imzalanmış olduğunun ve artık onun dışındaki taleplerin kabul edilmesinin kendisinden istendiğinin altını çizmiştir. İngiliz Hükümetinin belirli sınırları geçmeye hazır olmadığını kesin olarak ifade etmiştir.¹⁰

⁸ FO 371/7903/E11136/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 882), 16 October 1922.

⁹ FO 371/7903/E11136/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 882), 16 October 1922.

¹⁰ FO 371/7903/E11136/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 882), 16 October 1922.

İtalyan Yüksek Temsilci toplantıya gönderme yaparak bu üç ya da dört hususun uğruna savaşmaya değmediğini ve ödün verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Rumbold'a göre, onun boyun eğmeye istekli olduğu başından belliydi. Konuşmasının devamında, Marquis Garroni Türklerle savaş olması durumunda bütün dünyanın bunun suçunu söz konusu meselelere göre göreceli önemsiz olan ödünlere vermekte isteksizliğinden dolayı Müttefik Yüksek Temsilcisine atacağı ifade etmiştir. Bu noktada, Rumbold herhangi bir savaşın "inatlaşan" Türklerin hatası olacağını söyleyerek karşı çıktı. Türklerle uğraşmanın en kötü yolunun ne kadar elde ederlerse o kadar daha isteyeceklerinden dolayı taleplerine taviz vermek olduğuna inanıyordu. "Eğer Müttefik kuvvetlerden derhal İstanbul'u boşaltmalarını isteselerdi hiç şaşırırmazdım" diye belirtti." Ayrıca "meslektaşlarımın tutumu gerçekten acınacak halde idi ve en kötü izlenimi yarattılar" diye söyledi.¹¹

Ankara Hükümetinin 23 Eylül tarihli Müttefik telgrafına verdiği cevap Yüksek Temsilciye takip eden ayın 5'inde öğleden sonra verildi. İsmet Paşa cevabı Mudanya'da bezer bir zamanda aldı. Müttefik generaller ertesi gün şehre döndüklerinde "daha iyi bir ortam" buldular. İsmet Paşa Müttefikler-arası komisyonların Doğu Trakya'ya gönderilmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etti. Milliyetçi generallerle yapılan müzakereler Lord Curzon'un Paris'te olduğu zamanda General Harington'un İngiliz Kabinesinden talimat bekliyor olmasından dolayı yavaşladı. Bu talimatlar 8 Ekim sabahı erken saatte ulaştı ve derhal İngiliz Generaline iletildi. Bir başka gecikme o gün öğleden sonra geç saatlere kadar ne Fransız ne de İtalyan Yüksek Temsilcisinin kendi generallerinden talimat almamalarından dolayı meydana geldi. Bu talimatlar ulaştıktan sonra Rumbold meslektaşları ve Müttefik generallerle talimatları tartışmak ve karşılaştırmak üzere bir toplantı yaptı.¹²

Fransız talimatlarının Lord Curzon'unkilerle iki hususta aynı olmadığını gördükten sonra, Rumbold toplantıda meslektaşlarına Lord Curzon'a bir kez daha danışması gerektiği konusunda bilgi verdi. Yine meslektaşları onu Fransız versiyonunu Lord Curzon'unkine tercihen benimsemesi için ikna etmeye çalıştılar. Marquis Garrani o zamana kadar zaten birçok tavizin verilmiş olduğunu, geriye iki küçük hususun dışında tartışılacak çok az bir şeyin kalmış olduğunu ifade etmiştir. Rumbold birçok tavizin verilmiş olduğu konusunda hemfikirdi ve Marquis'in bir çözüme ulaşmak için teslim olmaya açıkça istekli olduğunu dile getirmiştir. Rumbold bu toplantılar boyunca Yüksek Temsilci ve Müttefik generallerin sürekli olarak Türklerin öz-

¹¹ FO 371/7903/E11136/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 882), 16 October 1922.

¹² FO 371/7903/E11136/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 882), 16 October 1922.

saygısına ("*amour-propre*") ve bu öz-saygıya saldırmaktan kaçınılması gerektiğine gönderme yaptıklarını belirtmiştir. Rumbold Müttefik ülkelerin de kendi öz-saygıları olduğu unutulmamalıdır diyerek sert karşılık verdi.¹³

Özetle, bu aşamada, Rumbold meslektaşlarına Lord Curzon'un talimatlarını beklemesi gerektiğini haber verdi. Paris toplantısı sonucunda Lord Curzon'un en son talimatlarına uygun olarak Türklerin imzalaması için bir ateşkes anlaşması hazırlanmış olduğunu belirterek sözlerine son verdi. Türklerin bunu imzalamaması durumunda "dünyanın Türklerin inatçı olduğunu ve radikallerin etkisi altında bulduklarını açıkça göreceğine" inanıyordu."¹⁴

Son protokolün metni Müttefik generaller tarafından hazırlandı ve bunun onların son sözleri olduğunu ve tavizlerinin sınırı olduğunu belirten bir bildiri ile 9 Ekim'de İsmet Paşa'ya sunuldu. Rumbold İsmet Paşa'nın Müttefik dayanışmadan etkilenmekle birlikte protokoldeki belirli hususlarda çekincelerini dile getirdiğini ve Fransız ve İtalyan generallerin daha az hemfikir olacaklarına onu inandırmış olmalarından dolayı şaşkınlığını ifade ettiğini belirtti. Böylece emir verildiğinde hükümetine danışmak için ertesi güne erteleme istedi.¹⁵

General Harington 9 Ekim gecesi İstanbul'a geri döndü. Rumbold Türklerin protokolü imzalamayı reddetmesi durumunda ne yapılması gerektiğini tartışmak üzere 10 Ekim'de Yüksek Temsilciyi bir toplantı yapmak üzere çağırdı.

Bu toplantıdan önce, Rumbold General Harington ve Amiral Brock ile İsmet Paşa'nın talimatları hoşlarına gitmezse alınacak tedbirleri tartışmak üzere buluştu. General Harington'ın askeri anlamda herhangi bir geciktirmenin mümkün olmayacağına inandığını belirtti. Bunun nedeni Kemalist kuvvetlerin İzmit tarafsız bölgesine tecavüz etmekte olduğu ve bunun da birliklerini tehlikeye attığı idi. Bir sürü sözel ve yazılı söz vermelere rağmen, Milliyetçi kuvvetler ilerliyorlardı ve General Harington'ın ileri gözetleme mevzileri ile Boğaz arasında yayılıyorlardı. Üç adam eğer İsmet Paşa protokolü imzalamazsa General Harington İsmet Paşa'ya yazılı bir ultimatome verme ve eğer Türkler bu tarafsız bölgelerden 36 saat içinde çekilmezlerse "onları zorla çıkarmak için gerekli bütün tedbirlerin

¹³ FO 371/7903/E11136/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 882), 16 October 1922.

¹⁴ FO 371/7903/E11136/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 882), 16 October 1922.

¹⁵ FO 371/7905/E11498/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 899), 24 October 1922.

alınacağını" bildirme yönünde bir karar verdi. Aynı zamanda, bu ultiyatoma göre, Amiral Brock Haliç'te toplanmış olan Türk donanmasının Boğazi terk etmesi yönünde bir bildiri yayınlıyacaktır.¹⁶

Yüksek Temsilci ile yapılan bir sonraki toplantıda, Rumbold'ın Fransız ve İtalyan mevkidaşları ona Kemalistlerin herhangi fazladan taleplerine taviz vermesini bir kez daha güçlü bir şekilde tavsiye ettiler. General Pellé Ankara Hükümetinin Karaağaç'ın derhal teslim edilmesinde ısrar edeceklerini sezinlemişti. Onun Adrianople'ın bir banliyösü olması Fransızların fikriydi, onu şehirden ayrı görmek "mantıksızdı ve uygun değildi", özellikle Veniselos Poincaré'i 1914 Türkiye sınırını yeniden inşa etmek için hazır olduğuna ikna etmişti. Rumbold Fransızlara Veniselos'un bu ifadesinden haberi olmadığını ve bunun yerine kendisinin 7 Ekim'de Paris'te alınan ve Karaağaç'ın barış ilan edilene kadar Müttefik işgalinde kalacağını açıkça beliren kararlara bağlı olduğunu bildirdi. General Harington protokolü hazırlarken talimatları harfiyen uyguladığını ve Fransız ve İtalyan generallerin İsmet Paşa'ya bunun Müttefiklerin son sözü olduğunu bildirmekte hemfikir olduklarını ilave etti.¹⁷

Ondan sonra General Pellé Türklerin protokolü imzalamayı reddetmeleri veya daha fazla değişiklik yapılması konusunda ısrar etmeleri durumunda ne yapılacağını sordu. Bunun Mudanya konferansının bozulacağı veya generallerin tekrar Yüksek Temsilcilerine danışacağı anlamına gelip gelmeyeceğini bilmek istiyordu. Ona göre, ikincisini yapacaklardı çünkü taslak anlaşma kendi hükümetlerinin aldığı kararların sonucuydu. Böylece ondan sonra Yüksek Temsilciler ihtilafı konuları yeterince önemli gördüklerinde kendi hükümetlerine danışabileceklerdi. Ona göre, onun talimatları hükümetine danışmadan iptal edilemez bir eylemin yapılmaması gerektiğini ifade ediyordu.¹⁸

Rumbold General Pellé'ye cevaben Mudanya Konferansını uzatabilecek ve böylece İngiliz birliklerini tehlikeye sokabilecek herhangi bir şey yapma sorumluluğunu kabul edemeyeceğini bildirdi. Paris anlaşmasının tarafsız bölgelerin saygınlığının korunmasında özellikle ısrarcı olduğunu ve tam da bu nedenle bir maddenin anlaşmaya eklendiğini ve bunun üç hükümeti de kaygılandıran bir mesele olduğunu vurguladı. Ayrıca, General Harington mevcut askeri durumun uzatılmasının mümkün olmayacağını gündeme getirdi. Birkaç içinde vermesi gereken birçok önemli karar olduğundan ve

¹⁶ FO 371/7905/E11498/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 899), 24 October 1922.

¹⁷ FO 371/7905/E11498/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 899), 24 October 1922.

¹⁸ FO 371/7905/E11498/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 899), 24 October 1922.

Fransız ve İtalyan birliklerinin üç Müttefik bakanında Paris'te korunması gerekliliği konusunda ısrar ettiği tarafsız bölgeleri savunmada kendisine yardımcı olmak için gönderileceğine güvenip güvenemeyeceğini kesin olarak bilmek istediğinden bahsetti. General Pellé Paris'te M. Poincaré'den hangi koşulda olursa olsun Fransa'nın Türklerle savaşa girmeyeceğini bildiren bir telgraf aldığını ifade etti ve bunu Lord Curzon'a bildirdiğini söyledi. İtalyan Yüksek Temsilcisi hükümetini bu politik bildiriye ortak etmek zorunda olduğunu söyledi.¹⁹

Böylece, Rumbold Britanya'nın tek başına hareket etmek zorunda olacağını duyurdu ve General Harington ve Amiral Brock Türklerin tarafsız bölgelerle ilgili cevabının tatmin edici olmaması durumunda eylem planlarının ne olacağını açıkladı.

General Pellé and Marquis Garroni itirazda bulunmadılar ve Rumbold bunu bir rahatlatma işareti olarak yorumladı çünkü Konferanstaki muhtemel bir bozulma için herhangi bir zemin oluşması tarafsız bölgelerin saygınlığına bağlı olacaktı ve kendi birliklerinin hiçbiri etkilenmeyecekti. Gerçekten de, böyle bir durumda, her ikisinin hükümeti de tüm sorumluluktan kurtulabilecekti. Ayrıca, kendi askeri kimliğinden dolayı General Pellé'nin General Harington'ın daha fazla gecikmelerle ilgili kaygılarını anladığına inanıyordu ve bu yüzden ikincisinin tartışmalar boyunca göstermiş olduğu "tahammül ve sabra" dikkat ediyordu.²⁰

Bu toplantının sonuçlanmasından sonra, General Harington Mudanya'ya geri döndü ve anlaşmanın nihai formu 12 saatlik uzun bir oturumdan sonra 11 Ekim sabahı erken saatlerde imzalandı.

Yunan askeri delegeleri protokolü imzalamaktan kaçındılar çünkü onların almış olduğu talimatlar Doğu Trakya sınırlarını 1915'teki şekliyle oluşturulmasını sağlamayan herhangi bir düzenlemeyi kabul etmemelerini gerektiriyordu. Bununla birlikte, üç gün sonra, 14 Ekim'de, Yunan hükümeti anlaşmaya uyacağını yazılı bir bildiri ile üç Müttefik Yüksek Temsilcisine ilettiler ve onlar da bunu Ankara hükümetinin İstanbul'daki temsilcisi Hamid Bey'e bildirdiler.

2. KONFERANSLA İLGİLİ İZLENİMLER

O yıllarda (1922) Mudanya küçük, şirin ama bakımsız ve oldukça harap bir kasabadır. Savaşın tüm acılarına tanık olmuş, büyük bölümü terk edilmiş,

¹⁹ FO 371/7905/E11498/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 899), 24 October 1922.

²⁰ FO 371/7905/E11498/27/44, From Horace Rumbold to Lord Curzon, (Telegram No. 899), 24 October 1922.

etrafını çepeçevre çevreleyen zeytinliklerden ceset kokularının yükseldiği, savaş sonrasının korkunç perişanlığını sergileyen, bitkin ve bıkkın küçük bir kasabadır. Ama yine de daha ilk görüşte, beyaz veya açık mavi boyalı ahşap yalıları, kırık dökük iskelesi, kıvrıla kıvrıla Bursa'ya uzanan küçük treni, yemyeşil yamaçları ve delice esen poyrazıyla şirin mi şirin bir kıyı kasabasıdır.²¹

Acaba yabancılar nasıl görüyorlardı o günlerin Mudanya'sını? Ve bu yabancılar Türkiye ve Türkler hakkında neler düşünüyorlardı?

Sonraki yıllarda büyük ölçüde ünlenecek ve Nobel ödülü alacak olan Amerikalı yazar Ernest Hemingway²², Mudanya Mütarekesini yerinde takip etmiş, ama Mudanya'yı ve Türkleri kendi öznel yargılarıyla, oldukça eleştirel, ama hiç de dostça olmayan haksız ve acımasız bir biçimde anlatmıştır. Ernest Hemingway 23 Ekim'de *The Toronto Daily Star* gazetesinde yayımlanan makalesinde o günlerin Mudanya'sını, Türkiye ve Türkleri şöyle anlatmaktadır:²³

Marmara kıyısındaki sıcak, toz toprak içinde, eciş bücüş yollu ikinci sınıf kıyı kasabası Mudanya'da, Batı ile Doğu karşı karşıya geldiler. İsmet Paşa'yla görüşecek Müttefik generallerini taşıyan İngiliz sancak gemisi '*Iron Duke*'ün kül rengi, öldürücü kulelerine rağmen, Batılılar buraya barış dilenmeye geliyordu; yoksa barış istemeye, ya da şartlarını dikte ettirmeye değil. Toplantıdan kimsenin söz etmesine izin verilmese, hiç kimse Batı'nın Doğu'dan barış dilenmeye geldiğini kabul etmese bile, yine de konferansın anlamı değişmeyecekti. Bu görüşmeler, Avrupa'nın Asya üzerindeki egemenliğinin sonunu gösteriyordu. Mustafa Kemalcilerle aynı şey demek olan Türk Milliyetçileri, herkesin bildiği gibi Yunanlıları silip süpürdü. Oysa İngiltere Yunanlıları desteklerken, Mustafa Kemalcilerin bu derece etkili olabileceklerini hiç bilmiyordu.²⁴

Mustafa Kemal'in Sovyet Rusya'ya yakınlığı O'nu er geç Batı ile çatışmaya götürecektir. İslam ve Hristiyan dünyaları arasındaki anlaşmazlık,

²¹ Yılmaz Akkılıç, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, İkinci Kitap: İşgalden Kurtuluşa**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008, s. 639.

²² Ernest Hemingway (1898-1961) çağdaş dönemin en tanınmış Amerikan yazarlarından. 1917'de daha 19 yaşındayken başladığı savaş muhabirliğini 1922'de Türkiye izlenimlerini yazdığı günlerden sonra da sürdürmüş ve İspanya İç Savaşı'nı içinde yaşayarak yansıtmış, roman konusu yapmıştır. Ünlü yapıtları arasında Çanlar Kimin İçin Çalıyor, Afrika'nın Yeşil Tepelerinde ve Silahlara Veda sayılabilir. 1954'de Nobel ödülünü kazanmıştır. Çağdaş Amerikan edebiyatını etkilemiş olduğu kadar, dünya edebiyatını da önemli ölçüde etkilemiştir.

²³ Akkılıç, **a.g.e.**, s. 640-641.

²⁴ Akkılıç, **a.g.e.**, s. 640-641.

dünya barışını tehdit eden en büyük tehlike halini alacaktır. Rusya Türkiye üzerinde etkili bir güç olursa-**ki bütün belirtiler bunun böyle olacağını göstermektedir**-, Rusya'nın Karadeniz'i içine alan Boğazları aşp Akdeniz'e kadar uzanan bir kıskaç yaratılacaktır. Karadeniz'le Ege arasındaki Boğazlar, Rusya'nın en büyük tabii çıkış yollarıdır. Doğrusu, Boğazlara egemen bir Rusya ile, Rusya'nın egemenliği altında Boğazlara sahip bir Türkiye arasında pek büyük bir fark da yoktur. Bu şartlar altında İngilizler Boğazları kendi kontrolleri altında tutamazlarsa, er geç bu geçidin yüzlerine kapandığını görecekler. O zaman da mutlaka Gelibolu'da yeniden dövüşmemiz gerekecektir.²⁵

Ernest Hemingway'in *Toronto Daily Star*'da yayımlanan bu yazısı, Batı kamuoyunun Türkiye ve Türkler konusunda nasıl olumsuz etkilendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

İngiltere delegesi General Harington 10 Ekim 1922'de Dış İşleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği bir telgrafta İsmet Paşa hakkına şu ifadeler yer veriyor:

İsmet Paşayı ilk gördüğüm zaman, o benim üzerimde büyük bir etki ve izlenim bırakmadı. Görünürde gösterişsiz, ufak tefek bir insandı. Az konuşuyordu. Bundan başka, bir eksiklik mi, yoksa bazı durumlarda bir üstünlük mü bilinmez, çok da ağır iştiyordu... Öyle sanıyorum ki, aşağı yukarı 42 yaşlarındadır. Bizimle ilişkilerinde ilkin çok inatçı görünüyordu. Onun güldüğünü hemen hiç görmedim. Yalnız 'nasılsınız' veya 'Allahısmarladık' derken biraz gülümsüyordu. Elbette ki Ankara'dan aldığı kesin yönergeye göre davranıyordu. Ama ayrıntılar konusunda bir üstat idi... Her satırı büyük bir dikkatle inceler ve baştan sona dek okur. Notlarını hızla alır ve satırların gizli bir anlam bulunmadığına inanmadıkça düşüncesini söylemez. Ama her zaman nazik davranır. Heyecanlandığını hiçbir zaman belli etmedi. Bir tür hukukçu kafası var. Bir belgeyi baştan sona dek okur, sonra birkaç dakika düşünür ve ondan sonra her paragraf hakkında düşüncesini söyler. Çalıştığımız süre içinde onu dikkatle inceledim. Bunun için her fırsattan yararlandım. Ancak bütün çabalarıma karşın, onu biraz daha 'humain' (cana yakın, samimi) kılmayı başaramadım. Hiç kuşku yok ki, iyi bir generaldir. Ordusu da kendisine güvenmektedir. Mustafa Kemal'in çok yakın arkadaşındır. Ama sanıyorum ki, sofrada oturup yemek yemek, sohbet etmek için iyi bir sofrada adamı değildir.²⁶

²⁵ Akkılıç, a.g.e., s. 640-641.

²⁶ Akkılıç, a.g.e., s. 643-644.

General Harington telgrafının son bölümünde, İsmet Paşa'ya karşı zaman ilerledikçe ister istemez saygı duymak zorunda kaldığını itiraf etmekten çekinmiyor ve şöyle diyor: Konferansın sonlarına doğru kendisine karşı daha saygı hisleri duydum. Öyle sanıyorum ki, konferansa seçilmesi iyi olmuştur ve konuşmaların çok daha ötesini görmektedir.²⁷

Ayrıca General Harington telgrafın bir yerinde (kinayeli bir şekilde) “İsmet Paşa Lord Curzon ve Poincaré ile karşılaşınca, herhalde sağırlığı kalmayacaktır” diyerek, onun bu eksikliğini diplomaside ustaca kullandığını ve kullanabileceğine dikkat çekmektedir.²⁸

Peki, İsmet Paşa General Harington'ı nasıl değerlendirmiştir? Ancak bundan önce İstanbul Hükümetinin Dış İşleri Bakanı olan İzzet Paşa'nın 16 Eylül'de ve 2 Ekim'de İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Rumbold'a söylediklerine değinmek gerekir. 16 Eylül'de İzzet Paşa İngiltere'nin derhal ateşkes sağlmasını yoksa Mustafa Kemal'in İzmir'den sonra ikinci hedefinin İstanbul olacağını söylüyor. Yine 2 Ekim'de Rumbold'u ziyaret ediyor ve İsmet Paşa hakkında “...deneyimsiz olduğunu, duyma sorunu olduğunu dolayısıyla generallerin Mudanya'da kendisine pek fazla önem vermemelerini” tavsiye ediyor.²⁹

İsmet Paşa anılarında General Harington'la konferans boyunca karşılıklı direndiklerini ve tartıştıklarını anlatıyor. Ve şöyle diyor: “...Zaman zaman konferansa gergin bir hava hâkim oluyordu. Ben, itiraz ettikçe, direndikçe, İngiliz murahhası (temsilcisi) (General Harington); İngiltere'nin kuvvetinden bahsederek nazikâne bir surette tehdit edası almaya başladı. İngiltere'nin bu kadar donaması, bu kadar hava kuvvetleri, şöyle müttefikleri vardır, diyordu”. İsmet Paşa şöyle devam ediyor: “Ama müzakereler bittikten sonra General Harington ile ayrılmamız çok samimi oldu. Lozan'a giderken İstanbul'da onu ziyaret ettim. Bana İstanbul'un idaresindeki güçlükten bahsetti. ‘İstanbul’u istiyorsunuz, ama İstanbul’un idaresi çok güçtür’ dedi. Güldüm, General Harington’a, ‘Aman generalim, bu bizim memleketimizdir, bunun nasıl idare edileceğini elbette bir biliriz’ dedim. Aramızda böyle bir latifede geçti.”³⁰

Türk dostu Fransız diplomat Franklin Bouillion 28 Eylül'de İzmir'de Mustafa Kemal ile görüştüğünden sonra 1 Ekim'de İstanbul'a geliyor ve o akşam İstanbul'daki Yüksek Komiserlerle bir toplantı yaparak, İzmir'de gördüğü durumu anlatıyor. İzmir'de yarım düzine Anadolu'yu yöneten adamlarla

²⁷ Akkılıç, a.g.e., s. 643-644.

²⁸ Akkılıç, a.g.e., s. 643-644.

²⁹ FO371/7901/E10779, From Horace Rumbold to Lord Curzon, 9 Ekim 1922.

³⁰ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Cilt: I-II, Sebahattin Selek (Yay. Haz.), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 29.

buluştuğunu ve onların İstanbul'a ve Çanakkale'ye yürümeye kararlı olduklarını, 150 bin asker olduğunu ve onların arkasında bir 150 bin daha olduğunu ve bütün bunların arkasında da 200 milyonluk Müslüman dünyasının olduğunu söylüyor. Ayrıca Franklin Bouillion Yunanlılar hakkında ağır ifadelerde bulunarak, "Hiç kimsenin bir Yunan generalinin yüzünü görmediğini sadece onların arkasını gördüğünü" ifade ediyor.³¹

Franklin Bouillion'un bu konuşması İngilizleri çok rahatsız ediyor. Nitekim İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri (Horace Rumbold) 4 Ekim'de Lord Curzon'a gönderdiği bir telgrafta Franklin Bouillion'un faaliyetlerinden şikâyet ediyor:

Franklin Bouillion'un Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı olduğunu, İngiliz ve Fransız çıkarlarına ters hareket ettiğini, barış yapmaya çok istekli olduğunu, Kemalistlere, İngiltere ve Fransa'nın verebileceklerinden daha fazlasını verebileceklerini, Fransa'nın Mudanya'da Misak-ı Milliye ve hatta kapitülasyonların kaldırılmasını destekleyeceğini, İngiltere'nin Kemalistlerle bir savaşa girmek için isteksiz ve hatta yetersiz olduğunu, İngiltere'nin yönetimi altındaki Müslümanların tepkisinden çekindiğini ve korktuğunu, ayrıca Fransa'ya ticari çıkar sağlandığında Fransa'nın İngiltere üzerinde baskı yapabileceğini söylediğini ifade ediyor.³² Ayrıca General Harington Franklin Bouillion'u "*as a perfect curse*" yani mükemmel bir baş belası olarak tarif ediyor.³³ İngilizler Fransızların tutumunu Franklin Bouillion tarafından hazırlanmış bir hainlik-teslimiyet olarak görüyorlar.

General Harington binanın görüşmeler için pek uygun olmadığını, dışarısının çok kalabalık ve gürültülü olduğunu, etrafın çay evleri (kahvehaneler) ile dolu olduğunu ve bu durumun kendisini rahatsız ettiğini belirtiyor. Ayrıca her konuda veya sıkıştığı anda İsmet Paşa'nın "a bak bu çok önemli, çok özel bir konu, bunu Ankara'ya sormam gerek" diyerek zaman kazanmaya çalıştığını söylüyor.³⁴

5 Ekim'de Horace Rumbold'a gönderdiği bir telgrafta General Harington, Mudanya'da çok zor anlar yaşadığını belirtiyor. Sözde askeri olan Mudanya Konferansının Ankara'dan gelen her çeşit politikacı ile sarıldığını, fakat konferansın gerçek üyesinin İsmet Paşa olduğunu belirtiyor. General Harington, Franklin Bouillion'dan nefret ediyor ve onu "*as a perfect curse*" (mükemmel bir baş belası) olarak tarif ediyor. Türklerin Trakya'yı şimdiden kendilerinin olduğunu zannettiklerini ve hiçbir yabancı müdahalesi

³¹ FO371/7901/E10777, From Horace Rumbold to Lord Curzon, 13 October 1922.

³² FO371/7899/E10551, From Horace Rumbold to FO, 4 October 1922.

³³ FO371/7899/E10595, From Harington to Rumbold, 5 October 1922.

³⁴ FO371/7902/E10992, From Horace Rumbold to FO, 11 October 1922.

istemediklerini, her konuda ara verildiğini ve Ankara'ya telefon edildiğini ve bundan hiç hoşlanmadığını, Kemalistlerin hiçbir konuda taviz vermediklerini ve konferansın dağılı sürecine geldiğini belirtiyor. Ayrıca Kemalistlerin eğer istedikleri konularda anlaşma sağlanmazsa askeri harekâta edecekleri konusunda kendisini tehdit ettiklerini, eğer taviz vermezse konferansının dağılacağını söylüyor.³⁵

Ayrıca General Harington 5 Ekim'deki görüşmelerin çok zorlu geçtiğini, İsmet Paşa'nın kendisini siyasi konulara çekip, tuzağa düşürmeye çalıştığını, sunduğu her teklifi reddettiğini, karşı teklif sunduğunu ve İngiltere'yi kendi silahıyla vurmaya çalıştığını söylüyor. Türkler sürekli siyasi tuzaklar kurmaya ve bunlarla bizi avlayabileceklerini düşündüler. Ancak Türklerin İngilizlerle savaşmak istemediklerini sadece Doğu Trakya'yı almak istediklerini belirtiyor. Ayrıca General Harington 5 Ekim'de denizin çok kötü olduğunu ve kıyıya çıkmanın zor olduğunu belirtiyor.³⁶

Rumbold, Mudanya konferansının Türklerin manevrasını ortaya çıkardığını, Kemalistlerin barış konferansı öncesi Doğu Trakya'yı elde etmek istediklerini belirtiyor. Ayrıca Rumbold, Türklerin Trakya'ya sınırsız jandarma kuvveti göndermelerinin kısa sürede orada bir ordu kurmalarına neden olabileceğini ve bunun da çok tehlikeli olduğunu, zira bölgedeki Hristiyan halkın Türklerin insafına bırakılması anlamına geleceğini söylüyor. Ancak Türklerin Karaağacı istemesinin doğru olduğunu çünkü bu bölgenin Edirne'nin bir parçası olduğunu ve böylece Edirne'nin güvence altına alınacağını belirtiyor.³⁷

Rumbold, Çanakkale'nin Türklerin ilerleyişine karşı tutulduğunu, çünkü bu noktanın Asya'dan Avrupa'ya geçiş noktası olduğunu, eğer bir kere Kemalist ordu Trakya'ya geçerse nerede duracağını belli olmayacağını ve Batı Trakya'yı da işgal edebileceğini, bu nedenle de Kemalist ordunun Trakya'ya geçmesine izin verilmeyeceğini belirtiyor.³⁸

9 Ekim'de Savaş Bakanlığına gönderdiği telgrafta General Harington, elinden geleni yaptığını ancak Türklerin çok zorluk çıkardığını, anlaşmanın bir an önce imzalanmasını, Mudanya'da daha fazla kalmaya tahammülünün kalmadığını ve bir an önce kuvvetlerinin başına dönmek istediğini belirtiyor.³⁹

³⁵ FO371/7899/E10595, From Harington to Rumbold, 5 October 1922.

³⁶ FO371/7900/E10670, From Harington to WO, 5 October 1922.

³⁷ FO371/7899/E10615, From Horace Rumbold to FO, 6 October 1922.

³⁸ FO371/7895/E10151, From Horace Rumbold to FO, 28 September 1922.

³⁹ FO371/7902/E10839 ve E10887, From Harington to WO, 9 October 1922.

General Harington Türk kuvvetlerinin Çanakkale ve İzmit bölgelerinde ilerlemesinden ve saldırmasından oldukça rahatsız oluyor ve bir an önce ateşkes sağlanmasını istiyor. İzmit'te 50 bin Türk kuvveti olduğunu ve saldırımları durumunda Fransızlar ve İtalyanlardan yardım etmelerini istiyor. Fakat yardım sözü alamıyor. Mesela 26 Eylül'de iki bin Türk Süvari kuvveti Çanakkale Erenköy de 20 mil tarafsız bölgenin içine giriyor, fakat daha sonra geri çekiliyor. General Harington, Türklerin Çanakkale'de olduğu gibi İzmit yarımadasında da tarafsız bölgeye girdiklerini ve İngiliz kuvvetlerini taciz ettiklerini söylüyor ve Türk kuvvetlerinin saldırması durumunda Maltepe-Çamlıca hattına çekileceğini ve buradan donanmanın da yardımıyla daha rahat savunma yapabileceğini belirtiyor.⁴⁰ 8 Ekim'de General Harington, İzmit'teki tarafsız bölgeye giren Türk kuvvetlerini çekilmesi için İsmet Paşaya bir ultimatom veriyor ve anlaşmayı ancak Türk kuvvetlerinin tarafsız bölgelerden çekilmesi halinde imzalayacağını söylüyor.⁴¹

General Harington, anlaşmanın sağlandığı 11 Ekim sabahı İsmet Paşa ile yapmış olduğu tartışmayı anılarında şu şekilde anlatmaktadır: Sorunlar altı noktada düğümlenmişti. Bütünü ile siyasal içerikli ilk iki noktayı ikimiz de barış görüşmelerine bırakmaya karar verdik. Ondan sonraki iki noktayı ben kazandım. Çok önemli olduklarını sanmıyorum. Daha sonraki, Çanakkale çevresinde istediğim bölge idi. Çanakkale'de 25 millik bir alanla ilgili idi. Benim talimatım bunu elde tutmaktı ki, İsmet Paşa bunu kesinlikle onaylamayacağını söylüyordu. Sahne hala gözümün önündedir: Yalnız bir gaz lambasının aydınlattığı o karanlık oda. İsmet Paşa'nın Kurmay Başkanı'nı şimdi bile görür gibiyim. Gözlerini hiç benden ayırmıyordu. Odanın bir başında ben, bir başında İsmet bir aşağı bir yukarı yürüyüp duruyorduk. Bu bölgeyi almamın şart olduğunu, başka hiçbir şeye yanaşmayacağımı söyledim. İsmet Paşa da kabul etmeyeceğini söyledi. Bu esnada odanın karşı köşesine kadar gitmişti. Birden ("**j**" *accepte*) kabul ediyorum dedi. Hayatımda hiç bu kadar hayret etmemiştim. Bunu hiç beklemiyordum doğrusu.⁴²

İsmet Paşa ise hatıralarında o günkü görüşmeyi şöyle anlatmaktadır: Patlamaya mahal vermeden bir defa sulh (barış) konferansına gidecek hale gelmeye bakıyordum. Zaman zaman konferansa gergin bir hava hâkim oluyordu. Ben, itiraz ettikçe, direndikçe, İngiliz murahhası (delegesi); İngiltere'nin kuvvetinden bahsederek nazikâne bir surette tehdit edası almaya

⁴⁰ FO371/7899/E10492, From Harington to WO, 30 September 1922. FO371/7902/E10832, From Harington to WO, 8 October 1922. FO371/7902/E10839, From Harington to WO, 9 October 1922.

⁴¹ FO371/7900/E10637, From Harington to WO, 6 October 1922. FO371/7900/E10702, From Harington to Horace Rumbold, 8 October 1922.

⁴² Eyyupoğlu, *a.g.e.*, s. 231-232.

başladı. İngiltere'nin bu kadar donanması, bu kadar hava kuvvetleri, şöyle müttefikleri vardır, diyordu.

11 Ekim sabahı anlaşma imzalanıp, konferans sona erdiğinde, İtilaf Devletleri (bağlaşık devletler) temsilcileri, konferansı baştan sona yakından izleyen Türk dostu Fransız diplomat Franklin Bouillion'a "İsmet Paşa bize mağlup muamelesi yapıyor" diye yakınmışlardır.

Ancak anlaşmanın imzalanmasından sonra General Harinton'ın yapmış olduğu ifadesi oldukça önemlidir. Bununla birlikte İngilizler Mudanya'da istedikleri tarafsız bölgeleri elde ettiler. 11 Ekim'de Savaş Bakanlığına çektiği telgrafta General Harington aynen şu ifadeyi kullanmaktadır: "***I get in the end all I wanted***". (Sonunda bütün istediğimi elde ettim.). Ancak sadece İngilizler mi istediğini elde etti. Tabi ki hayır, başta Türkler olmak üzere Fransızlar ve İtalyanlar da istediğini elde etmiş oldu.

Anlaşmanın imzalanmış olmasının verdiği mutluluk ile generaller bando eşliğine uğurlanmıştır. Ancak bu uğurlama töreni hayli komik bir nitelik kazanmıştır. Şevket Süreyya Aydemir bu durumu Tek Adam adlı eserinde şöyle anlatır:

Konferans binası önünde bir askeri bando bekliyordu. Önde General Harington olduğu halde müttefik generalleri ile mahiyetleri Mütareke binasının mermer holünde göründüler. Limanda gemiler efendilerini bekliyordular. İsmet Paşa orada misafirlerine son defa veda ederken, bir askeri saygı kirası selam vaziyetini aldı. Müttefik generaller bu kıtayı teftiş ederek geçerlerken, askeri bandonun şefi değneğini kaldırdı. Mızıka bir marş girdi. İtilaf devletleri kumandanları, bu marşın ahengine ayak uydurarak rıhtıma doğru yürüdüler. Fakat nedense bu marş biraz fazla oynaktı. Müttefik delegeleri ilerledikçe, bandonun temposu da hızlanıyordu. İsmet Paşa, misafirlerinin bu marş ayak uydurma gayretlerini, o her zamanki çocuksu tebessümüyle takibe çalışıyordu. Bando temposunu büsbütün hızlandırdı. Nağmeler gittikçe oynaklaştı. Bu marşın çalınışı bir tesadüf müydü? Yoksa bando şefinin zeki bir azizliği miydi? Bu hala belli olmamıştır. Ama Mudanya Mütarekesini imzalayanlar, Mudanya'yı bu oynak marşın temposu içinde terk ettiler.⁴³

Mudanya Mütarekesi Yunanlılar için bir felaket belgesiydi. Ama talih sanki uğradıkları felaketle alay ediyordu. Gemiler Mudanya önlerinden ayrılırken şöyle bir olay meydana gelir: Mudanya önlerinde bulunan ve içinde Yunan delegeleri bulunan gemi (şilep) bir türlü hareket edemez. Nitekim bir

⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt: I-III (3. baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 33-35.

süre sonra acı acı siren çalarak yardım ister. Ta Bozburun'a kadar gitmiş bulunan, koruyucusu İngiliz gemisi bu acı çığlıya dayanamamış ve geri gelip Yunan gemisini sürükleyerek alıp götürmüştür.⁴⁴

SONUÇ

Mudanya Mütarekesi'yle tek kurşun atılmadan Doğu Trakya geri alınmıştır. Tarafsız bölge ve işgal bölgesi gibi tabirler kabul edilmemiş, bunun yerine barış antlaşmasının imzasına kadar her iki tarafın tecavüz etmeyeceği sınırlar "hattı fasıl" olarak tanımlanmıştır. Doğu Trakya'nın geri alınması, mütarekenin ahkâmını aşan bir madde idi. Ona siyasi bir vasıf kazandırmakta ve bu yönü ile de bir ön barış niteliğinde idi. Mütareke yeni Türk Devleti'nin uluslararası platformda gerçek anlamda tanınması sürecinde önemli bir yer teşkil etmiştir. İsmet Paşa gibi bir askeri, bir diplomatı ve bir devlet adamını Türk Milleti'ne kazandırmıştır. Türk tarihinde savaş meydanlarında kazanılmış fakat masa başında kaybedilmiş yönündeki algının değişmesine sebep olmuştur. Yeni Türk Devleti hem sahada (Sakarya Zaferi ve 30 Ağustos Zaferi) hem de masada (Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Antlaşması) kazanmıştır. Kısaca Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması ile Türk Milleti'ne vurulmak istenen esaret zinciri, Mudanya Mütarekesi ve onun sonucunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile kırılmıştır. Yine kısaca Mudanya Mütarekesi barışın yolunu açan, onun önündeki engelleri kaldıran bir belge olarak tarihe geçmiştir. Ki aynı şekil de Lozan Barış Antlaşması da öyle. Kim ne derse desin, kim ne yaparsa yapsın bu tarihi gerçekleri değiştiremez.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

The National Archives, UK.

FO 371/7890; FO 371/7891; FO 371/7892; FO 371/7893; FO 371/7894; FO 371/7895; FO 371/7896; FO 371/7897; FO 371/7898; FO 371/7899; FO 371/7900; FO 371/7901; FO 371/7902; FO 371/7903; FO 371/7904; FO 371/7905; FO 371/7906; FO 371/7907; FO 371/7908; FO 371/7909; FO 371/7910.

Kitaplar ve Makaleler

70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları: Bildiriler, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1993.

⁴⁴ Akkılıç, a.g.e., s. 647.

- Akkılıç, Yılmaz; **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, İkinci Kitap: İşgalden Kurtuluşa**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008.
- Aydemir, Şevket Süreyya; **İkinci Adam**, Cilt: I-III (2. baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.
- Aydemir, Şevket Süreyya; **Tek Adam**, Cilt: I-III (3. baskı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.
- Çufalı, Mustafa; “Çanakkale Krizi ve Lloyd George’un İktidardan Düşmesi, Eylül-Ekim 1922”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 45.
- Eyyupoğlu, İsmail; **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2002.
- Hülagü, Orhan; “Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 39.
- İnönü, İsmet; **Hatıralar**, Cilt: I-II, Sebahattin Selek (Yay. Haz.), Bilgi Yayınevi, Ankara 1985.
- Macfie, A. L.; “The Chanak affair (September-October 1922)”, **Balkan Studies**, 20 (2), 1979.
- Oğuzoğlu, Yusuf (Yay. Haz.); **Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Kent: Mudanya**, Gaye Kitabevi, Bursa, 2007.
- Psomiades, Harry J.; **The Eastern Question, the Last phase: a study in Greek-Turkish diplomacy**, New York, 2000.
- Soysal, İsmail; **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Ankara, 1983.
- Tansel, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya**, Cilt: IV, Ankara, 1974.
- Türkgeldi, Ali Fuat, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara, 1948.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal; “The Armistice of Mudania according to British Documents”, **Mudanya Mütarekesi'nden Günümüze Bursa Uluslararası Sempozyumu 26-28 Eylül 2013, Bildiriler**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2015.

MACAR SİYASİ ELİTİ VE KAMUOYUNUN TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NA BAKIŞI*

Hornyak ARPAD*

ÖZET

Bu çalışma Macar siyasi çevreleri ile kamuoyunun Türk Kurtuluş Savaşı ve sonrasına yönelik düşüncelerini ele almaktadır. Genel olarak hem siyasi elitin hem de kamuoyunun, Türklerin gurur kırıcı Sevr Barışı'nı değiştirme tarzını, Macaristan'ın Dünya Savaşı'nın ardından yapması gereken bir örnek olarak algıladığını söylemek mümkündür. Bu bildiri, arşiv belgelerine, parlamento tutanaklarına, güncel dergilere ve en önemli gazetelere dayanarak konuyla ilgili Macar görüşlerini ana hatlarıyla göstermek niyetindedir. Mustafa Kemal'in komuta ettiği Türk kuvvetlerinin, işgalcilere karşı savaşına, Macar siyasileri ile kamuoyunun büyük ilgi gösterdiğini, gazete makalelerinin yanı sıra arşiv belgeleri de kanıtlar mahiyetindedir. Türklerin diğer zaferleri gibi Sakarya Zaferi de Macaristan'da heyecanla karşılanmıştır. Macarların Türk Kurtuluş Savaşı'na karşı artan ilgi ve sempatisinin sebepleri, öncelikli olarak Sevr'de imzalanan barış antlaşması ile Macar barışı Trianon arasında epey benzerlik olması gerçeğinde aranmalıdır. Bir diğer sebep ise Macar kamuoyunda iki ülkenin yakınlığına yönelik oluşan yüzyıllık hislerdir. Bildiride, söz konusu kaynaklar ışığında, Macar halkının ve Macar siyasilerinin Türk Kurtuluş Savaşı'nı o dönemde ve sonrasında nasıl gözlemlediği ve değerlendirdiği aktarılacaktır.

***Anahtar Kelimeler:** Barış Antlaşmaları, Diplomasi, Kamuoyu, Macaristan, Türk Kurtuluş Savaşı*

HUNGARIAN POLITICAL ELITE AND PUBLIC OPINION CONCERNING THE TURKISH NATIONAL WAR OF INDEPENDENCE

ABSTRACT

This paper discusses the views of the Hungarian political circles and public opinion in the interwar period on the Turkish war of independence and its aftermath.

* This article was written within the frameworks of the OTKA K 113004 project.

* Asst. Prof., Pecs University-Hungary.

In general we can conclude that both the political elite and the public opinion found the Turkish way of altering the humiliating peace of Sévres as an example that Hungary should have followed after the World War (to certain extent this belief is still alive in some circles of the Hungarian non official political/semi political life). I intend to show the main characteristics of the Hungarian views based on archival sources (National Archives of Hungary), parliamentary records, main contemporary periodicals and the most important newspapers. Both the newspaper articles and archival documents prove the existence of the heightened interest of the Hungarian political elite and the public opinion regarding the fight of the Kemal Mustafa led Turkish troops against the invaders. Their victories, among others the battle of Sakarya was warmly welcomed in Hungary. The reasons of the increased interest in Turkey and sympathy of the Hungarians for the Turkish war of independence can be found primarily in the fact that the peace treaty signed in Sévres was very similar in its terms with the Hungarian peace treaty of Trianon. The other reason is the century long feelings in the Hungarian public opinion about the kinship of the two nations. By using the above mentioned sources a reliable picture can be drawn how the Hungarians, and the Hungarian political elite observed and evaluated the Turkish war of independence in the years of the war and also in the whole interwar period.

Key Words: *Diplomacy, Hungary, Peace Treaties, Public Opinion, Turkish War of Independence*

Despite the fact that Hungary's history had little to explain the exaggerated feeling of friendship towards a nation which overran, conquered, devastated and for two centuries ruled the country, as the British minister in Budapest noted, it has become the fashion to speak of the Turks as a race of a common stock in traditional friendship with Hungary.¹ Certainly one of the main reasons of such feelings can be found in the similarity of the post-war situation. The idea of pan-Turanism can be named as the other important reason of that sympathy. That idea was wide spread in the post-war years both in higher political and intellectual circles and in public opinion in Hungary. In fact it had a half a century long tradition since from the second half of the 19th century some intellectuals and politicians found that the isolated Hungarian nation surrounded with pan-Slavism and pan-Germanism had to lean upon pan-Turanism. This idea aimed to prove that Hungarians were not alone but were in kinship with a 600 million group of nations stretching from the Carpathian Basin as far as to Japan, and Hungarians were the tip of this Turanian spear punctured in the body of Europe and also they should be the leading nation of these Turanians.² In 1910 the Turanian Society was

¹ The National Archives FO 371/15243/13828 confidential Annual report for year 1930.

² Ablonczy Balázs: Turanizmus és keleti gondolat a két világháború közötti magyar külpolitikai gondolkodásban. (Turanism and the Oriental idea in the Political Thought of Hungarian

established in Budapest which undertook to organize the relations with the kin-nations and maintain contact with them. The significance of this Society is proved by the fact that in the interwar period all Hungarian prime ministers were at least in one shorter or longer period of their lives members of the Turanian Society.³

This identification of the Hungarians with the fight of the Turks against the Sévres peace treaty was facilitated by the severe terms of the treaties as well as by the close dates of their signatures, namely on 4 June 1920 for Hungary in Trianon, and on 10 August for Turkey in Sévres. The injustice of the Trianon peace treaty also increased the disappointment in the Hungarian public opinion therefore feelings of the remote kinship with the oriental nations, especially with the Turks were significantly increased in the years following the war.⁴

Hungarian public opinion made comparisons of the events in the 19th century and the post-war time and found important differences. One important difference was that in the Greek liberation fight in the 1820s all Europe expressed its sympathy for the Greeks and volunteers flood to Greece when they saw how the Turks endangered the Acropolis, hundred years later there were just a few signs of this sympathy for the Greeks. The *Budapesti Hírlap* envisioned the total collapse of Greece not without gloating: *'Only one decisive battle can finish the faith of Great Greece. Great Powers will not help it and Serbia and Bulgaria will immediately revive their claims to Macedonia, Thracia and Salonica.'*⁵ It was believed, and hoped, that there would not be peace until the peace of Sévres existed. *'There is not only the strong national army, the national fanaticism, a devoted leadership but there is the whole Muslim world with its 600 million souls that keeps Turkey alive. The awakening of the Muslim world is not bugaboo anymore. People in Asia learnt that Asia belongs to the nations of Asia. – How could the Lilliputian conquerors hope to possess these territories that even Alexander the Great has not managed?'* - asked the author of the article.⁶

Probably the most ardent Hungarian supporter of the Turkish national movement was István Friedrich, the right wing politician who formed three times his government in the confused months after the collapse of the

Foreign Policy in the Inter-war Period) In: A magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században. Political Thought of the Hungarian Foreign Policy in the 20th Century, (ed.) Pritz Pál, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006, s. 89.

³ *Ibid.* 93.

⁴ *Ibid.* 90.

⁵ *Budapesti Hírlap* 8 July 1921.

⁶ *Ibid.*

Hungarian Soviet republic in August 1919. Friedrich made interpellation in the Hungarian parliament several times drawing attention of the Government to the necessity to take the Turkish case as an example. In his interpellation in December 1922 he warned, and probably he was right, that in Lausanne, the peace negotiations were not just about the Greek-Turkish peace but about the English-French struggle. *'Where these Great Powers deployed their puppets, Venizelos with his big beard, king of Hedjaz, king of Syria, etc. and were ready to organize the new game of the puppets. However, some disturbances arouse: the Italians did not want to play role of figurants, the representative of the Turks, Ismet pasha was not bowing and appeared with strong and upright backbone, and the monster of the East, the biggest nightmare and monster of the Entente, Soviet Russia appeared, too.'*⁷ Friedrich believed, and many Hungarians shared his views, since from their position they wanted to see what would please them, that the Entente had to tackle with an enormous crisis and it would give the opportunity to the nation that shed their blood for the culture of the West, to Hungarians to make their voice heard. That is, Hungary should claim its participation at the Lausanne peace conference since by the Danube Hungary had the right to interfere in the decision making regarding the fate of the narrows. He also believed that Hungary should have the right for the free way for its transit toward Salonika.⁸

Nevertheless, the Government, as usually, had to be more realistic in its aims than the opposition. Count István Bethlen, the prime minister of Hungary warned the Honourable House in his response that Hungary might have been involved in the negotiations only in two matters: the question of the capitulations as first and the issue of neutralisation of the Bosphorus and the Dardanelles. As far as the first question, i.e. the capitulations were concerned, in fact the Trianon peace treaty *ab ovo* determined the Hungarian attitude, since in the 70th and 74th article of the treaty Hungary undertook to recognize and accept, so far as she was concerned, all arrangements which the Allied and Associated Powers might make or have made with Turkey and Bulgaria with reference to any rights, interests and privileges whatever which might be claimed by Hungary or her nationals in Turkey or Bulgaria and which are not dealt with in the provisions of the Trianon Peace Treaty. Hungary undertook to recognize the full force of the Treaties of Peace and additional conventions which were or may have been concluded by the Allied and Associated Powers with the Powers who fought on the side of the former Austro-Hungarian Monarchy, and to recognize whatever dispositions were or may have been made concerning the territories of the former German Empire, of Austria, of

⁷ Session of the Hungarian National Assembly 5 December 1922. Speech of István Friedrich.

⁸ *Ibid.*

the Kingdom of Bulgaria and of the Ottoman Empire, and to recognize the new States within their frontiers as there laid down.⁹

As far as the narrows were concerned, Hungary as a Danube state was certainly interested in that question. However, it was not the main principle by which the countries were invited: only Serbia (Yugoslavia) and Romania got invitation not because they were Danube countries but because they were Balkan states that due to their neighbourhoods had certain interests in the Turkish peace negotiations.¹⁰

Hungary did not receive any invitation to be there; therefore the Hungarian Government did not intend to participate since the uninvited person was usually not welcome, argued count Bethlen.¹¹ Certainly it does not mean that Hungary did not observe the negotiations in Lausanne with the greatest interest, since the Hungarian Government instructed its representative in Berlin to travel to Lausanne and profoundly inform Budapest about the events.¹²

The Hungarian opposition repeatedly blamed the Government for not establishing the diplomatic links with Turkey. *'There is a kin nation, the Turkish nation which has been fighting with blood, iron and fire for three years. It is impossible to be loyal to the Entente to the extent that here in this House not a single group of deputies can be found which is ready to wish good luck to the great Turkish nation in his fight.'* – the opposition argued for a more defined pro-Turkish attitude.¹³

The dispute about the statue of Saint Giovanni da Capestrano in 1922 in Buda castle (the Franciscan monk who contributed to great extent to the triumph of János Hunyadi at the siege of Belgrade in 1456) is possibly the most notable example of the how the Turanian Society and Hungarian public opinion had pro-Turk feelings and took into account the sensitivity of the Turks. The Turanian Society found the statue, which is very nice, too brutal since it showed the old monk stepping on the naked Turk who is holding the saint Turkish flag with the crescent which is also lying on the soil. According to István Desewffy, one of the leading personalities of the Society, the unaltered statue would greatly effect the sensitivity of the Turks and cause big disappointment in Turkey.¹⁴

⁹ http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Session of the Hungarian National Assembly 5 December 1922.

¹² *Ibid.*

¹³ Session of the Hungarian National Assembly 24 July 1923. Speech of István Friedrich.

¹⁴ Ablonczy 92-93.

However, we have to admit that it was not an easy job for Hungary in those circumstances when Hungary was surrounded by deep suspicions. Finally in February 1923 the Hungarian Government delegated his representative to Turkey to have a reliable person on the spot. This person was Sándor Ruskay, a general staff officer who was not sent as an official representative of the Government but as the representative of the Hungarian merchant and trade circles.¹⁵ On his first audience at Kemal Mustafa he gave clear evidence that he was not a skilled diplomat. When Mustafa Kemal asked his opinion about the peace conditions and the attitude of Great Britain and France, Ruskay responded: '*The draft of the peace is not acceptable.*' He was convinced and expressed his views to Mustafa Kemal that Great Britain and France would give concessions if Turkey shows enough determination '*...none of the Great Powers could afford a fight against the existing Turkish army.*'¹⁶

Hungary observed the negotiations eagerly indeed. Its representative informed the government from Paris that Great-Britain and France had made an agreement concerning the Mosul question. France got 25% of the petrol sources while London announced disinterest toward the Balkans and Central Europe.¹⁷ Naturally there were many rumours and it was quite difficult to make a distinction between what was based on reality and what was just a fruit of the fertile imagination of the observers and journalists.

One of these was probably the information that the Hungarian Government received from his informant in Paris about the alleged Russian participation in the crisis. According to this the Great Powers expected that Russia might invade Rumania to help the Turks in case the Lausanne peace negotiations failed.¹⁸ Actually, the Hungarian representative in Turkey confirmed somehow this information by stating that the Turks were very determined: '*They are ready to confront Great Britain even with the arms and hit them but not in the West rather in the East. We will hit the English, with all means, which we held back up to now, but this will not be in the West*' quoted Ruskay the prime minister, bey Rauf Orbay.¹⁹

Due to the similarities in the strict terms of the Trianon and the Sévres peace treaties virtually the whole Hungarian political elite, irrespective of political affiliation and orientation and the whole public opinion supported the

¹⁵ National Archives of Hungary K64. 1923-1932-208. res.

¹⁶ National Archives of Hungary K64. 1923-1932-196.

¹⁷ National Archives of Hungary K63. 1923-I. 34. 360.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ National Archives of Hungary K64. 1923-32-148. res.

Turkish efforts to alter the peace treaty signed in Sévres. Hungary followed the Turkish national liberation fight led by Mustafa Kemal with lively interest.

Even the most emblematic person of interwar Hungary, Admiral Miklós Horthy, the regent of the Kingdom of Hungary openly exposed his views in favour of the Turkish war of independence in his speech given in Karcag in September 1923. In his speech the regent spoke of the Turkish example and also declared that he was certain that at the sound of his trumpet the soldiers would re-establish the old Hungarian Kingdom from the Carpathians to the Adriatic.²⁰ The speech certainly produced a storm in the diplomatic groves in Budapest, particularly among the representatives of the Little Entente.

However, despite the common sympathy for the Turkish efforts there were clear differences in the tone and language between the Hungarian Government and the opposition. While official Hungary was quite diplomatic the latter spoke with open admiration: '*The results that Turkey has achieved in recent years can be an example for the European nations. The isolated and occupied Turkey showed that strong and solid will can work miracles. The struggle started with the tattered bands and finished with a well-equipped glorious and victorious army.*'²¹ For István Friedrich Turkey was the example not only in the way of how Hungary should resist the West but also how Hungary should organise the state administration, what the moral of the people should be, how people should approach to religion and what state administration should be like.²²

Friedrich visited Turkey, met Mustafa Kemal, and brought his message to the Hungarian nation which confirmed the Hungarians that there was a way out of their difficult situation: '*The self-sacrifice, and unrelenting will leads ahead. Do not lose your heart, since those who hope and want have future.*'²³ – the advice of Mustafa Kemal to Hungarians sounded.

On 24 July 1923 on the front page of *Budapesti Hírlap* the author of the leading article summarised the main characteristics of the Lausanne peace treaty: it is an interesting and nearly unique treaty since though it had to eliminate the questions brought up by the Greek-Turkish wars neither the Greeks nor the other Balkan states for whom the new order was of primary interest had a voice in the conference. As a conclusion, if a nation is united

²⁰ National Archives of Hungary K64. res. pol. 1924-10-23, 568/res.

²¹ Session of the Hungarian National Assembly 24 July 1923. Speech of István Friedrich

²² For the latter he brought the example of the Turkish Ministry of Foreign Affairs where only 26 clerks were employed on the contrary to the Hungarian Foreign Ministry where a new floor was built to ensure enough space for the clerks. *Ibid.*

²³ *Ibid.*

and determined enough it does not have to deal with the small opponents, only the interests of the Great Powers are important.²⁴

Shortly after the new revised treaty with Turkey and the Great Powers, Greece, Yugoslavia and Romania was signed the Hungarian National Assembly adopted a resolution to welcome the Great Turkish National Assembly on the occasion of the ratification the Lausanne peace treaty. This way finally official Hungary also openly expressed its admiration for the three- year armed and diplomatic fight of Turkey.

BIBLIOGRAGHY

Budapesti Hírlap

http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon

National Archives of Hungary

Political Thought of the Hungarian Foreign Policy in the 20th Century,
(ed.) Pritz Pál, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006.

Session of the Hungarian National Assembly

²⁴ *Budapesti Hírlap*, 11 July 1923.

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NA YÖNELİK ROMANYA DİPLOMASİSİ VE KAMUOYU (15 MAYIS 1919- 11 EKİM 1922)

Liliana Elena BOSCAN*

ÖZET

Öncelikle bu bildiri, Türk Kurtuluş Savaşı (15 Mayıs 1919-11 Ekim 1922) ile ilgili Romanya aydınlarının ve kamuoyununun bakış açısını araştırmayı amaçlamaktadır. Türk-Yunan Savaşı'nın Romanya kamuoyu üzerinde güçlü bir etki yarattığı aşikardır. İkinci olarak, Romanyalı yazarlar tarafından 1921 yılında yazılan makalelerin tarihsel tetkiki ve Nicolae Lorga, I. G. Duca Eugen Filotti, C. Argetoianu gibi Romanyalı gazeteciler ve politikacıların Sakarya Savaşı ile ilgili anıları yansıtacaktır. 16 Eylül 1922'de Lloyd George Romanya Başbakanı Ionel Brătianu'ya Türklere karşı bir askeri işbirliği teklif etmiştir. Ancak Türk-Yunan Savaşı esnasında Romanya, olayların ilerleyişini dikkatlice takip etmiş ve tarafsızlığını korumuştur. Romanyalı diplomat I.G. Duca "Türk-Yunan çatışmasının en başından beri matem tuttum ama biz Romanyalılar savaşa müdahil olmaktan çekindik." şeklinde yazmıştır. Üçüncü olarak Dimineața, Dobrogea, România and Adevarul gibi sureli yayınların da içinde bulunduğu, Türk halkının özgürlük direnişine destek veren 1921 yılı Romanya basını incelenecektir. Bu bildiride, Romanya arşivlerindeki yayınlanmamış diplomatik belgeler, Romanya basını ile genel ve özel yayınlar kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Milli Mücadele, Sakarya Savaşı, Türk-Romanya İlişkileri, Türk-Yunan Savaşı

THE ROMANIAN DIPLOMACY AND PUBLIC OPINION CONCERNING THE TURKISH NATIONAL WAR OF INDEPENDENCE (MAY 15, 1919 –OCTOBER 11, 1922)

ABSTRACT

First of all, the present study aimed to explore the Romanian elite and public opinion concerning the Turkish national war of Independence (May 15, 1919 –

* Assoc. Prof.; Bucharest University-Romania.

October 11, 1922). It is quite obvious that the Turkish-Greek War had a strong impact on the Romanian public opinion. Secondly, a historical examination of the articles signed by Romanian journalists during the 1921, the memoirs written by the Romanian historians and politicians, such as Nicolae Iorga, I.G. Duca, Eugen Filotti, C.Argetoianu, about the “Sakarya Battle (August 23 - September 13, 1921)” will reflect the paper concern upon the subject. In September 16, 1922, Lloyd George proposes to Romanian Prime Minister Ionel Brătianu a military collaboration against Turks. During the Turkish-Greek war, Romania retained its neutrality, watching carefully the unfolding of events. Romanian diplomat, I.G. Duca, noted that “we have lamented from the first moment the Greek-Turkish conflict, which could be anticipated, but we [Romanians] have abstained from interfering in the war”. Thirdly, we will follow the Romanian press in 1921 who had a favorable attitude towards the liberation struggle of the Turkish people against enemies as was mentioned in Romanian journals like *Dimineața*, *Dobrogea*, *România* and *Adevărul*. The paper is based on unpublished documents found in the Romanian diplomatic archives, the Romanian press, as well as on special and general publications.

Keywords: *Diplomacy, National Struggle, Romania-Turkish Relations, Sakarya Battle, Turkish-Greek War*

Romania entered the war after receiving guarantees from the Entente Powers, provided for by the agreements of August 4-17, 1916, appreciated as an important success of the Romanian diplomacy. The intervention occurred when the enemy was in an evident military superiority, the failure of the Romanian campaign of 1916 is explained both by internal failures and mistakes, as well as by the way the allies (especially Russia) have grasped to honor its commitments assumed in August 1916.

The resistance of July-August 1917, which ensured the holding of the Romanian state, was placed amid engaged negotiations of diplomatic circles of the Great Powers, with the formulation of proposals, more or less secret, of exiting the war through various compromises, including on the expense of Romania. “The Russian detriment” and the conclusion of the peace between the Soviets and the Central Powers led to the total isolation of Romania, which was forced to engage in negotiations in the view to signing, on April 24 – May 7, 1918, the Peace Treaty with the Central Powers. The French military mission was forced to leave Romania, the diplomatic envoys of France and Britain remained in Iași, a sign of maintaining ties with those countries.

By mid-1918 a series of changes in the foreign orientation of Allies and U.S.A. was produced, changes brought about by the reality, too obvious, of the profound crisis that confronted the Central Powers, particularly Austro-Hungary. Recent trials of the Viennese circles from October 1918 to begin

peace negotiations or to save the Empire through “federalization” were doomed to failure.

In tackling conditions of major defeats suffered in war and the intensification of national movements, the dissolution of Austria-Hungary became *fait accompli*, a situation recognized, in one form or another by France, Britain and the United States.

A diplomatic report from July 30, 1945, regarding “The Danube and the Straits”, mentioned that Russia was acting by virtue of a British-Franco-Russian secret agreement¹ which provided for the establishment of Constantinople as free port and ensured the rule of the Straits by the Russians. The existence of this agreement determined Pavel N. Miliukok, the Russian Foreign Minister, to declare in front of the Duma [Russian State Assembly], in the spring of 1917, that “Russia did not start the war because of the Straits, but will not end it without winning them.”²

Only the victory of the Bolshevik revolution led by Lenin (November 7, 1917) and the collapse of the Russian Empire will curb a new Russian position at the mouth of the Danube River and the Straits. On November 28, 1916, the Russian Tsar agreed with the idea of bringing to the attention of the Romanian Government the decision of the three allies concerning the Straits. Russian Minister in Bucharest has been instructed to soothe the Romanian Government and give assurances regarding Romania's interests in the Straits.

On December 1, 1916, Poklevski-Koziel met with E. Porumbaru informing him that “the imperial government was ready to guarantee the economic interests of Romania and entire freedom of navigation in the Straits for Romanian fleets.”³

On December 2, Prime Minister Trepov declared in the Duma: “an agreement that we concluded in 1915 with Great Britain and France established the rights of Russia over Constantinople and the Straits. Russia will recognize the freedom of navigation to the Romanian flag and was ready to recognize the freedom of passing through the Straits of war and commercial navy.”⁴

These statements were given in the context of Romania's unrest on protecting its interests and keeping it in the war effort support. Romania had

¹ Agreement of March 1915 between Great Britain, France and Russia.

² AMAE, fond 71/România (1941-1945), vol. 541, p. 4

³ *Constantinople et les Détroits. Documents secrets de l'ancien Ministère des Affaires Étrangères de Russie*, Paris, 1930-1932, vol. 1, Paris, 1930-1932, pp. 422-423, 427, 431.

⁴ *Ibidem*, pp. 436-437, 423-424

reasons of concern for the issue of Danube because the Great Powers' previous practice showed indifference for the interests of small states.

After the defeats suffered by Romania in the years 1916 and 1917, under the German occupation, the possibilities for assertion of opinion of the Romanian state, including the regime of the Straits, are reduced.

Following the conclusion of the Treaty of Buftea, the Central Powers have imposed a complete enslaving economic plan of unlimited exploitation of the soil and the subsoil, and the only free and direct way to the sea – Dobrudja [Dobrogea] was “amputated” from the Romanian state, closing the road through which Romanian products were exported.

The extensive Turkish territories vie for the attention of the Great Powers not only as an object of economic exploitation, but for their strategic importance as well. The first step towards the realization of its leadership in the affairs of the East was made by Britain through the Armistice of Mudros (October 30, 1918) by the delegates of the Ottoman Empire and the British Admiral Calthorpe.⁵

Franchet d'Espérey was informed later by this act, being a coup brought upon the French influence in the East. Obviously, the Great Britain did not lose sight of the disappearance of two notable contestants, the German and Austro-Hungarian Empires. Tsarist Russia had collapsed the most serious rival Britain had in the Straits. France advocated the establishment of a regime of complete freedom of navigation, for both commercial and military vessels.⁶

For its part, Italy did not want to abandon its plans in Eastern Mediterranean⁷. France's displeasure towards the goals of Britain and Greece and the intention to use Greece to achieve its plans in the East was accompanied by Italy's hostility towards Great Britain and Venizelos' program of accomplish the Great Greece (the *Megali Idea*). The U.S. has submitted a plan for the partition of Turkey.

Thus, the Romanian government's position was heavily influenced by the clash of interests of the Great Powers, and has adopted a policy of alliance with the Entente powers, which has been promoted during the inter-war period when national interests coincided, but expressed its disagreement with the discriminatory policy of the Great Powers, striving to take account of the

⁵ *I documenti diplomatici della pace orientale (raccolta completa di testi ufficiali da trattato di Londra all' armistizio di Mudania)*, cura di Amadeo Giannini, Roma, 1922, pp. 23-24

⁶ R. Pinon, *La reconstruction de l' Europe*, Paris, 1920, p. 279

⁷ J.B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Paris, 1962, p. 33

opinion of the States directly concerned for equal treatment of those “small”, and “great”.

In spite of this position from the Great Powers, Romania pleaded to require that the force of the Peace Treaty with Turkey “need not be established without our participation.”⁸

These interests pertained in principle to solving the following matters: “reimbursement of state property and private individuals’ goods taken by the Turkish army during 1916 – 1918, the salvage of Romanian commercial vessels captured by the Turks and defending the interests of the shipping company, to resume trade relations between Romania and Turkey, restauration of telegraph and postal links between Bucharest and Constantinople, regulating the legal situation of Romanians on Turkish territory and the protection of the Romanian diaspora in Istanbul, and recognition of capitulations for the Romanian state.”⁹

M. Peherkyde wrote to Ion I.C. Brătianu who was attending the Peace Conference in Paris about the situation in Constantinople: “there are no benefits of the armistice for us found there. Our navigation is not protected; the French naval base is refusing us a costal landing point. Our vessels anchored at sea must make the handling there [where they are]. This translates in the prohibition of telecommunication with the country. Our imports tokened 100%. Wartime restrictions taken against the aliens, abolished by the Turks, are maintained only for us ... Inferiority everywhere as we were never allies. All truces have ignored us. Even after we have made known our situation, we are denied the status of allies.”¹⁰

Considering the “great allies” did not hurry to support Romania, it resulted in bringing about the appointment of a Romanian representative besides the Higher Allies in Constantinople; being bound of defending the interests of Romania in the question of the Straits “our normal way, our breathing way is Constantinople and the Straits ... through our maritime and commercial movement that resumed after four and a half years, we need to be represented in Constantinople.”¹¹

The basic lines of the future Peace Treaty with Turkey were set at the London Conference (February 15-17, 1920), and also at the Conference of the

⁸ MAE, fond 71/1914, E2, vol. 180, p. 153. Ion I.C.Brătianu to M. Pherekyde from May 5, 1919.

⁹ *Loc.cit.*, fond 71/1914, E2, vol. 301, pp. 12-13

¹⁰ *Ibidem*, p. 23. Telegram no 111/8.II.1919

¹¹ *Ibidem*, p. 25. Report no 01245/28.01.1919

Supreme Inter-allied in San Remo (April 19-28, 1920). The invitation to the Conference of Belgium and Greece constituted an argument in addition to obtain representation of Romania in San Remo “If the allies called Belgium, if Greece is consulted, it is inconceivable that Romania should not be admitted into discussion of the Straits question.”¹²

On June 11, 1920, *Adevărul* newspaper mentioned that from all defeated countries only the classic “sick man on the Bosphorus” has enough vitality to resist with arms against peace conditions.

Romania will receive its invitations to the Conference; among the reasons that have prompted the Great Powers was the Anglo-French interest towards the Romanian petroleum. Averescu Government reached an understanding on the division of shares in the German oil companies from Romania¹³. The Supreme Council according to the “closed door” method, made the Romanian Government known its decisions within a few weeks.¹⁴

The Romanian Government wanted a place in the Straits Commission but also to participate alongside other interested powers with a detachment to guard the gates of exit in the Mediterranean¹⁵ as “the man who will command the cannon from Nagara will be Lord of navigation, while France and Britain alone had the banks of artillery and the whole command; the independence of Romania will always be a question of Anglo-French policy.”¹⁶ Dului Zamfirescu demanded the Romanian Minister in Paris at the end of April, 1920, to obtain clarification in connection with the legal statute of the Straits: “I would like to know in whose hands will remain the cannon.”¹⁷

Romanian diplomacy sought to make concessions on the issue of the Danube in order to obtain fairer treatment for Romania in the Straits problem.

A discussion in this regard took place between Romanian Foreign Minister, Dului Zamfirescu and Colonel Baldwin, the British representative in the European Commission of the Danube (ECD), who was complaining about the Romanian press campaign regarding the dissolving of ECD. D. Zamfirescu was touring allusions to the connection between the status of the Danube Mouths and the Straits. Colonel Baldwin wrote the following to count Curzon on June 15, 1920 :

¹² *L 'Indépendance roumaine* (30.03.1920)

¹³ A. Zischka, **La guerre secrète pour le pétrole**, Paris, 1933, pp. 149-150

¹⁴ P. Renouvin, *op.cit*, p. 161

¹⁵ *L 'Indépendance roumaine* (30.04.1920)

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*

“The Great Powers placing Romania on the same stage with Greece and on an inferior place towards Japan on the issue of control over the Straits created the context (of a convenient position of the Great Powers on the problem of Danube) very difficult for the Government ... If it could be granted to Romania at least a position equivalent to that of other powers over the Straits, there will no longer be an opposition to the Anglo-French proposals that would be made in Paris in connection with the future administration of the Danube.”¹⁸

Romania has made its moves to get two votes in the Straits Commission, declined through a note sent by the Supreme Council on July 21, 1920, considered by the Romanian diplomacy as an arbitrary and abusive decision¹⁹. On August 10, 1920, when the Peace Treaty with Turkey was signed in Sèvres, Romania was placed in front of a *fait accompli*.

G. Filality, Romanian representative at Constantinople sent a telegram to Romanian MFA on May 4, 1920 in which mentioned that

“the situation has never been so troublous and full of dangers, and those who fought to impose a hard peace with Turkey, especially since they gave Smyrna and Thrace to the Greeks, will not wait long to see the fruits of their blindness.”²⁰

On August 15, 1920, *Adevărul* newspaper pointed out that for keep the peace in Balkans is necessary a close collaboration between Balkan states. Romania was consider to be the largest and most powerful country in the Balkans and must take the initiative to organize a Balkan conference to bring the peace between Balkans countries:

“Greek press said that is sure Romania will not remain indifferent if Bulgaria will try to disturb again the tranquility of Balkans. The call will have a favorable echo in Romania. But besides this, we [Romania] waiting something from Greece. We [Romania] have a Romanian population in Greece and we have the right defend them. Romanian population in Macedonia is unhappy. During the governance of Mr. Venizelos maybe improve situation of our brothers in Macedonia. But we ask for them [Greece] absolutely equal rights as Greek citizens.”²¹

¹⁸ *Documents of British Foreign Policy 1919-1939*, seria I, vol. XII, 1962, capit. II, Document no 342

¹⁹ AMAE, fund 8, vol. 1, Telgram from 12. VIII. 1920

²⁰ AMAE, fund 71/1914, E1, vol. 28, p. 132

²¹ *Adevărul* Newspaper (August 15, 1920)

On January 18, 1921 was publishes an article make summarizing what policy makes Great Powers in East:

“French press is unanimous in its criticism against English policy in Greece. Obviously England will end up being too favorable to Constantine, if he would become the instrument of British policy in the East... Italy was against expansion of Greece and believe that a strong Turkey is necessary for peace of Europe. French press is generally pessimistic regarding French policy in the East.”²²

Romanian correspondent noted about London conference and oriental problem that is sure are two enemy — Greeks and Turks — and we “ can see Turks who demand to live and some Greeks whose territorial ambitions do not exceed verbal complaints.... a Turkey operating with all possible material difficulties against a tired Greece, despite all the facilities and the most beautiful hopes. Either Turkey exist: this is a fact, whereas Greeks are unwilling to make extra effort asked by Venizelos when he wanted to extend the mobilization to increasing national heritage. In front of the Turks, who are fighting and Greeks who are not want to fight, it should maintain the treaty clauses that favor Greece —Smyrna and Tracia — and Allies to defending these Greek territories? It is absurd, it must be so contrary.”²³

The alliance ties between Mustafa Kemal with Communist Russia make worry the Romanian government, also many articles in Romanian press underline this fact.²⁴

In February-March 1921 was held a conference in London regarding the Orient, attended by Britain, France, Italy, Greece and Turkey meant to end the Greek-Turkish war. Bucharest shall express the hope that former allies will not deny Romania’s right to take part in a conference where the issues debated involve its vital interests reach²⁵.

Whereas in the summer of 1921, it was tumultuously discussed the issue of revising the Treaty of Sèvres, Take Ionescu had asked Romanian ambassadors in Paris, London²⁶ and Rome to draw the attention of the

²² Adevărul Newspaper (January 18, 1921): *Allies and Greece*

²³ Adevărul Newspaper (February 16, 1921)

²⁴ Adevărul Newspaper (February 16, 1921) : *Turkey and Russia. Bolshevik - Kemalist alliance*

²⁵ Adevărul Newspaper (March 23, 1921)

²⁶ Adevărul Newspaper (February 26, 1921) : *London Conference. Britan Attitude. Turks request. Straits issue*; Adevărul Newspaper (February 2, 1921): *The resurrection of sick man. Turkey requests. English and French comments. Decisions of conference.*

Governments to which they are accredited that Romania wishes to take part in an eventual revisionary meeting.²⁷

Because English and Greek media mentioned that Romanian government made an intervention against the change of Sèvres treaty, Romania noted that the only intervention was “to accept it on discussion about Straits.”²⁸ Romanian press noted if is possible that Romania to send a military division to Constantinopol?²⁹

Blocking Dardanelles in September 1922 worried Romania at the time that it was to begin exporting grain, causing an indescribable panic in the port of Brăila.³⁰ The advancement of Turkish troops to seaboard has begun to hamper the trade with Asia Minor.³¹

Romanian public opinion blamed this attitude of former “great allies”; *Viitorul* newspaper mentioned that “the word of Romania, master of the Danube mouths, was considered superfluous.”³²

During the war between Greece and Turkey³³ in the years 1920-1922, Romania retained its neutrality, watching carefully the unfolding of events. I.G. Duca noted that “we have lamented from the first moment the Greek-Turkish conflict, which could be anticipated, but we have abstained from interfering.”³⁴

Having regard to the ill-fated experience of World War I when the Straits were closed, Romania invoked the idea that it has to be sought a regime for the Straits that will not repeat the aforementioned period “this experience costed us too much not to put all the energy in the service of establishing a system in the Straits that will insure us freedom of passage.”³⁵

Romania ruled for recognizing its right to be counted among the participants in the Conference to determine the status of the Straits.³⁶

The Battle of Sakarya [*Sakarya Meydan Muharebesi*], an important event in the Greco-Turkish War (1919-1922) was a subject on the Romanian

²⁷ AMAE, fond 8, vol. 1, Telegram no 2351/25.VI.1921

²⁸ *Adevărul* Newspaper (March 23, 1921)

²⁹ *Adevărul* Newspaper (July 14, 1921)

³⁰ *Argus* Newspaper (September 11, 1922)

³¹ *Adevărul* Newspaper (September 27, 1922)

³² *Viitorul* Newspaper (August 10, 1921)

³³ *Ibidem*

³⁴ *Universul* Newspaper (August 21, 1922)

³⁵ *Argus* (17.IX.1922)

³⁶ ANIC, fund *Casa Regală*, dosar 19/1922

newspaper headlines. How was underline in this article the main interest for Romania it was the regime of Straits. On the 5th of August 1922, *Adevărul* newspaper noted that King Constantine³⁷ was helpless in Asia and now trying his luck in Thrace “ He wants Constantinopol. I understand the taste, but not the mentality. Here will not only stand against the Turks but also the Allied Powers. Despite of our relative relations between Romania and Greece, we must not neglect to safeguards our political and economical interests.”³⁸

The battle went on for 21 days from August 23 to September 13, 1921, close to the banks of the Sakarya River was explained in a article *The Dilemma of the Orient*.³⁹

“First, the victorious Turks with an army strong and victorious, which is estimated at 500 000 people , will impose the conditions [of peace].

While the Kemalist army was just an embryo and the Greek army standing and full of confidence, Europe was quiet...

I saw that Moscow sent congratulations letter to Kemal Pasha for his victories. And it is certain that the Turkish General is not communist, the congratulation cards have only a political mouve and must give the French and English politicians a reson to think and to stop the mistrust behavior. Those who have not forgotten the agreement sidned in Rapallo between Russians and Germans under the umbrella of Genova conference, know well in behind of economical agretment stay an military one. Moscow congratulates Kemal Pasha, as an old ally of Germany, the harmony of Russian-Turkish-German reladions stands out. And together we will see Hungarians and Bulgarians waiting the right time...

Meanwhile all defeats countries coming out of the great war with develop an extraordinary power to recover towards military and political, what is the activity of winners ? I must say that these winners prove everyday that are unworthy of their victory since all they that make so much concessions.”

The Battle of Sakarya is considered as the turning point of the Turkish War of Independence. The retreat from Sakarya marked the end of the Greek hopes of imposing settlement on Turkey by force of arms. This idea was reflected in the article signed by Nicolae Batzaria, former Ottoman senator, in the Romanian newspaper.⁴⁰

³⁷ King Constantine I (December 19, 1920 - September 27, 1922)

³⁸ *Adevărul* Newspaper (August 5, 1922)

³⁹ *Adevărul* Newspaper (September 13, 1922)

⁴⁰ *Adevărul* Newspaper (September 14, 1922) : *The consequences of victory*

“The Greeks were beaten by the Turks, especially during the Greek-Turkish war of 1897 but instead to gain something, Turks lost. The axiom of the European diplomacy was that Turks are not allowed to earn anything, no matter how much they would be successes on the battlefield, and the second once snatched a territory under Turkish rule, can not give back. The situation and conditions today are quite different, however, making these two axionom was no longer able find their application. In truth, what the Greeks wanted to conquer were not territories which they could invoke a some ethnic or historical rights, in Anatolia the Turks are majority of population, their extinction in Asia, where they are in their home, is not yet a commonly accepted point.

Therefore, the first and immediate consequence of victories Mustafa Kemal is that Greeks have to finally give up the thought to found a new Greek state on Asia, where Turks will continue to exist as an independent political country. It should be remembered that the Turks of today are not like Turks in the Abdul Hamid 's time with fear, lack of initiative and to do anything to satisfy Europe as a principles of their policy. Over today's generation blew the wind of Turkish revolution and freedom of Young Turks. Turks of our days will not stay calm and also will not wait Europe to dictate their line of conduct.

They will become more active than ever. They will be active in two directions: first of all, in the direction to regain the territories lost as many as they can, secondly, will be active in the direction to make its allies and friends. In Europe Turks will not give in Thrace. This province has a most important Turkish element while Greek minority is infirm numbers.”

Also in the article signed by C. Bacalbaşa mentioned that the Superpowers those who caused and maintained the Turkish- Greek war like those that led the end in Asia Minor “ can be congratulate Europe is again in danger of a war. Turkish nation has shown extraordinary virtues. It is enough to think that this Turkey, be in war from 20 years was able to beat Greece, to can realize the situation.”⁴¹

As a conclusion, *first of all*, the present study aimed to explore the Romanian elite and public opinion concerning the *Turkish* national war of Independence (May 15, 1919 –October 11, 1922). It is quite obvious that the Turkish-Greek War had a strong impact on the Romanian public opinion.

Secondly, a historical examination of the articles signed by Romanian journalists during the 1921, the memoirs written by the Romanian historians and politicians, such as Nicolae Iorga, I.G. Duca, Eugen Filotti, C.Argetoianu

⁴¹ Adevărul (September 15, 1922) : *Caveant Consules! Resurrection of Islam*

and N.Batzaria about the “Sakarya Battle (August 23 - September 13, 1921)” will reflect the paper concern upon the subject. In September 16,1922, Lloyd George propose to Romanian Prime Minister Ionel Brătianu a military collaboration against Turks. During the Turkish-Greek war, Romania retained its neutrality, watching carefully the unfolding of events.

Thirdly, we will follow the Romanian press in 1921 who had a favorable attitude towards the liberation struggle of the Turkish people against enemies and Great Powers as was mentioned in Romanian journals like *Dimineața*, *Dobrogea*, *România* and *Adevărul*.

The paper is based on unpublished documents found in the Romanian diplomatic archives [Archive of Romanian Foreign Affairs Minister: fund Constantinopol, Greece, Athens), National Archives of Romania: fund *Casa Regală/Royal House*] and Romanian journals (*Dimineața*, *Dobrogea*, *Adevărul*), the Romanian press, as well as on special and general publications

BIBLIOGRAPHY

Unpublished documents

A. Arhivele Ministerul Afacerilor Extene/ Romanian Diplomatic Archives of Foreign Affairs Ministry

fund *Constantinopol*

fund *Dosare speciale*

fund 71/1914 (*Primul Război Mondial*), E2, part II

B. Arhivele Naționale Istorice Centrale/ The Romanian National Archives

fund *Casa Regală/ Royal House*

C. Biblioteca Națională a României (Romanian National Library)

fund *Saint Georges*

fund *Brătianu*

Published documents

Documents diplomatiques français, 1871-1914. Serie 3 (1911-1914), tome X, 1914.

British Documents on the Origins of the War, 1898-1914: The Outbreak of War (B.D.O.W.), vol. XI (June 28th-August 4th,1914), 1926

Books

- Bărbulescu, M., Deletant, D., Hitchins, K., Papacostea, S, Teodor, P.; **Istoria României**, Enciclopedică, București, 1998.
- Brătianu, Ionel I.C.; **Cuvintele unui mare român. Fragmente din discursuri 1914-1927**, Craiova, 1928
- Campus, Eliza; **Din politica externă României**, Politică, București, 1980
- Constantiniu, Florin; **O istorie sinceră a poporului român**, Univers Enciclopedic, București, 1999
- Driault, Edourd; **La Question d'Orient 1918-1937**, Paris, 1938
- Duca, I.G.; **Memorii**, vol. 1-2, București/Timișoara, 1992-1993
- Iordache, A.; **Ion I. C. Brătianu**, București, Albatros, 1994.
- Iorga, Nicolae; **Istoria războiului balcanic**, București, 1915
- Kirițescu, C.; **I.I.C. Brătianu, în pregătirea războiului de întregire**, București, 1936
- Maiorescu, Titu; **Viața politică a României sub domnia lui Carol I**, Humanitas, București, 1994
- **România, Războaiele balcanice și Cadrilaterul**, Machiavelli, București, 1995
- Marghiloman, Alexandru; **Note politice**, Volumul I-III, Editura Scripta, București, 1993-1995
- Morgenthau, H.J.; **Politics among Nations, a Struggle for Power**, New York, 1951
- Neagoe, Stelian; **Oameni politici români**, Editura Machiavelli, București, 2007
- Scurtu, Ioan; **Personalitatea lui Ion I. C. Brătianu**, Museion, București, 1992.
- Troncotă, Cristian; **Istoria serviciilor secrete românești**, Ed. Ion Cristoiu, București, 1999
- Zamfir, Z., Banciu, J.; **Primul Război Mondial**, Didactică și Pedagogică, 1995
- Zoner, Serban Radulescu, Cazan, Gh. N.; **România și Tripla Alianță (1878-1914)**, Enciclopedică, București, 1979.

Newspapers

Adevărul

Epoca

Universul

Neamul românesc

HENRY MORGENTHAU VE ONUN TÜRK ZAFERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞ VE ENDİŞELERİ

İbrahim Ethem ATNUR*

ÖZET

Bavyeralı Yahudi bir aileye mensup olan Henry Morgenthau, hukuk eğitimi ardından New York'ta emlak komisyoncusu olarak çalıştı ve Woodrow Wilson'un 1912 yılındaki başkanlık seçimleri esnasında Demokrat Parti'nin Mali Komite Başkanı olarak görev yaptı. Wilson'un başkan olmasını müteakiben politik bir görevle ödüllendirildi ve Osmanlı Devleti'ne Büyükelçi olarak atandı. 27 Kasım 1913'te görevine başlamak üzere İstanbul'a geldi. Türkiye'de 26 ay süreyle görev yapan Morgenthau, Şubat 1916'da Amerika Birleşik Devletleri'ne döndü. Bu süre zarfında ABD Dışişleri Bakanlığı ile yaptığı yazışmalarda ve daha sonra kaleme aldığı anılarında, ırkçılık düzeyine varan bir "Türk" ve "Alman" düşmanlığı yaptı. Gözlemlendiği hadiselerin işine gelmeyen kısımlarını kaydetmemeyi tercih ederken, Türk düşmanlığını körükleyecek olanları abartarak ve kurgulayarak yazıya dökmeyi yöntem olarak belirledi. Bu anlamda Ermeni danışman ve sekreterleri ile birlikte hazırladıkları "Ambassador Morgenthau's Story(1918), New York" isimli çalışma, Morgenthau'nun Türklere bakışını yansıtmaları ve Ermeni Sorunun çarpıtılması açısından dikkat çekicidir. Morgenthau'nun Türklere bakışı hakkındaki dikkat çeken yazılardan biri de, Türklerin Büyük Taarruz ile Yunanlıları mağlup ettikleri zamana denk gelmektedir. Ünlü İngiliz gazetesi The Times, İzmir'in daha Türkler tarafından ele geçirildiğinden haberdar olmadan konu hakkında Morgenthau ile bir görüşme yapmış ve onun değerlendirmelerini 12 Eylül 1922'de yayımlamıştı. "Türk Zaferi", "Yeni Dünya'nın Tehlikesi", "Bay Morgenthau'nun Vahim Uyarısı" başlıkları altındaki yazılar ve bunların değerlendirilmesi bizim tebliğimizin ana eksenini oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: ABD, Büyük Taarruz, Henry Morgenthau, Milli Mücadele, Yunan

* Prof. Dr.; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

HENRY MORGENTHAU AND HIS VIEWS AND CONCERNS ABOUT TURKISH VICTORY

ABSTRACT

Henry Morgenthau, who belongs to a Jewish family from Bavaria, worked in New York as a real estate broker after his law training and served as the chairman of the financial committee of the Democratic Party during Woodrow Wilson's presidential elections. After Wilson became the President, he was rewarded with a political mission and was assigned as Ottoman ambassador. He came to İstanbul to start his duty on 27th November, 1913. After working for 26 months in Turkey, Morgenthau went back to the USA in February, 1916. During this time, he showed German and Turkish hostility up to the level of racism in the memories he wrote and the correspondences with the US Ministry of Foreign Affairs. While omitting the parts he disliked during his observations, he determined a method of exaggerating and making up the parts that would provoke Turkish hostility. In this sense his work called "Ambassador Morgenthau's Story (1918), New York" which he prepared with Armenian consultants and secretaries is striking in terms of reflecting his view of Turkish people and distorting Armenian issue. One of his striking articles about Morgenthau's views on Turkish people coincides with the time Turkish defeated Greeks in the Great Offensive. The Times, a famous English newspaper, interviewed Morgenthau and published his remarks on the subject before getting informed that Turkish invaded İzmir. The articles under the titles of "Turk Victory", "New World's Dangers", "The Serious Warning of Mr. Morgenthau" and their evaluations will constitute the main frame of the article.

Keywords: *Henry Morgenthau, The Great Offensive, The USA, Greek, War of Independence*

GİRİŞ

Henry Morgenthau 26 Nisan 1856 tarihinde Almanya'nın Mannheim kentinde doğdu. Bavyeralı Yahudi bir aileye mensup olan Henry Morgenthau'nun ailesi 1866 yılında New York'a göç etti. Morgenthau, hukuk eğitimi ardından New York'ta emlak komisyoncusu olarak çalıştı ve aynı zamanda New York Reformist Yahudi Topluluğu'nun liderliğini de yürüttü. O, Woodrow Wilson'un 1912 yılındaki başkanlık seçimleri esnasında Demokrat Parti'nin Mali Komite Başkanı olarak görev yaptı. Wilson'un başkan olmasını müteakiben politik bir görevle ödüllendirildi ve Osmanlı Devleti'ne Elçi olarak atandı. 27 Kasım 1913'te görevine başlamak üzere

İstanbul'a geldi. Türkiye'de 26 ay süreyle görev yapan Morgenthau, Şubat 1916'da Amerika Birleşik Devletleri'ne döndü.¹

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı ülkesinde bulunan İngiliz ve Fransız vatandaşları ile bunların mallarının korunması yanında, Morgenthau'nun Osmanlı Devleti'ndeki esas görevi Amerikan vatandaşlarının, onlara ait misyonerlik teşkilatının ve Yahudi çıkarlarının korunması yönünde faaliyette bulunmaktı. Morgenthau'yu Türk tarihi ve özellikle Türk-Ermeni sorunu açısından incelemeye değer kılan, onun İstanbul'daki Elçilik zamanı ve sonrasında yaptığı faaliyetleridir. Onu anlamak ve değerlendirmek için yazdığı ve yazdırdığı eserler yanında, ABD Dışişleri Bakanlığı ile yaptığı yazışmalara ve dönemin basınına verdiği bilgi ve mülakatlara bakmak gerekmektedir.

Morgenthau'nun yazışmalarında, basına verdiği demeçlerde ve kaleme aldığı anılarında, ırkçılık düzeyine varan bir "Türk" ve "Alman" düşmanlığı yaptığı görülmektedir. O, duyduğu veya gözlemlediği olayların işine gelmeyen kısımlarını dikkate almayıp, Türk düşmanlığını körükleyecek olanları abartarak ve kurgulayarak yazıya dökmeyi yöntem olarak belirlemişti. Bu anlamda Ermeni danışman ve sekreterleri ile birlikte hazırladıkları "Ambassador Morgenthau's Story"² isimli çalışma, Morgenthau'nun Türklere bakışını yansıtmaya ve Ermeni Sorunun çarpıtılması açısından dikkat çekicidir. Yine onun Secret's of The Bosphorus, Constantinople 1913-1916, isimli anıları da dönemi ve tabii olarak onun Türklere bakışını net bir şekilde bizlere yansıtmaktadır.

Genelde Ermeni, misyoner ve bir kısım da diplomat hatıralarına dayanarak hazırlanan -tehcir konusunda batı kamuoyunu bilgilendiren- üç temel eser mevcuttur: Birincisi Ermeni hayırseveri ve Alman din adamı Lepsius'un hazırladığı ve Almanya'yı tehcirdeki sorumluluğundan kurtarmayı hedefleyen "Deutschland und Armenien 1914-1918",³ diğeri İngiliz propaganda kitabı "The Treatment of Armenians in The Ottoman Empire" ve üçüncüsü de "Morgenthau's Story" dir.

¹ Henry Morgenthau, **In collaboration with French Strother, All in Life Time, Double day, Page and Company**, New York, 1922, p. 1-2; <http://www.firstworldwar.com/bio/morgenthau.htm> Who's Who - Henry Morgenthau; İsmail Köse, "Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau'nun Türk Algısı", **Tarih Dergisi**, Sayı 56 (2012 / 2), İstanbul 2013, s. 55-58; Haluk Selvi, "ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau Öyküsü ve Gerçekler", <http://turksandarmanians.marmara.edu.tr/tr/abd-buyukelcisi-henry-morgenthau-oykusu-ve-gercekler/>

² **Ambassador Morgenthau's Story**, Doubleday, Page and Company, New York 1919.

³ Johannes Lepsius, **Deutschland und Armenien, 1914-1918**, Sammlung Diplomatischer Aktenstücke, Der Tempelverlag, Potsdam, 1919.

I. Dünya Savaşı esnasında yansız devletleri kendi taraflarına çekebilmek için İngiliz propagandasının en etkili çalışması “Mavi Kitap” oldu.⁴ Bu kitapta düşmanların “İnsanlık dışı mahlûklar” olduğu işlenerek, İtilaf Devletlerinin savaş çabalarına katkıda bulunmak bilhassa Amerikan kamuoyunu etkilemek amaçlandı. Kitap, Londra’daki Masterman propaganda merkezinin üyesi Arnold Toynbee tarafından hazırlandı. Editörlüğü aşırı Türk düşmanı Lord James Bryce üstlenmişti. Kitabın belgelerini Lord Bryce’a veren ABD İstanbul Elçisi Henry Morgenthau idi. Türkçe bilmeyen Morgenthau, bu belgelerin toplanmasında Ermeni yardımcılarında epeyce yararlandı. Müteakiben bu ve benzeri belgeler sekreteri Agop Andonyan ve güvendiği danışmanı Arşak Simevanyan ile gazeteci Burton Hendrick tarafından Ambassador Morgenthau’s Story ismiyle kitaplaştırıldı. Kitapta, Osmanlı yetkilileri aşırı şekilde suçlanıyor, kendi icat ettikleri sözler, Türk yetkililerin ifadeleriymiş gibi tırnak işareti ile veriliyordu. Metinler değiştirilip ekleme ve çıkarmalar yapılıyordu. Ambassador Morgenthau’s Story hakkında kitap yazan Heat Lowry’e göre bu yapıt, “*baştan sona kadar yarım yamalak yarı gerçekler ve büsbütün yalanlarla doluydu*”.⁵ Lowry’nin bu eseri Türkçe’ye Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsünün Perde Arkası,⁶ ismiyle çevrilmiş olup, Türk okuyucusunun Morgenthau ve eseri hakkında daha sağlıklı bilgi edinmesi sağlanmıştır.

Morgenthau’yu ve onun I. Dünya Savaşı sürecinde Türklere bakışını daha net bir şekilde anlamak için, yine ona ait olup yukarıda orijinal adını verdiğimiz ve Türkçeye Boğazın Gizleri olarak çevirebileceğimiz anılarına da bakmak gerekmektedir.⁷ Anıları yayımlayan yayıncının sunuş yazısında; Wangenheim, Talat ve Enver’i şeytan üçlüsü olarak adlandırması, aslında eserin gidişatını daha sözün başında ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. İttihatçıları Amerika’daki çetelerden daha aşağı gören Morgenthau, anılarında sık sık Enver, Talat ve Cemal paşaları itibarsızlaştıracak şekilde ifadeler kullanmıştır. Nitekim Cemal Paşa’nın Yunanistan’a ABD’nin savaş gemisi satmamasını “*yalvarır ve hatta dilenircesine bir tarzda benden aracı*

⁴ **The Treatment of Armenians in The Otoman Empire (With a Preface By Viscount Bryce)**, London, 1916.

⁵ W. Heat Lowry, **The Story Behind Ambassador Morgenthau’s Story**, İstanbul, 1990; Salahi R. Sonyel, “Türk Ermeni İlişkileri İle İlgili İngiliz Kaynakları Tarihi Sahteleme”, **Uluslararası Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001**, Bildiriler, İstanbul, 2001, s. 237-245.

⁶ W. Heat Lowry, **Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsünün Perde Arkası**, Çev. Belkıs Torfilli, İstanbul, 1991.

⁷ Henry Morgenthau, **Secret’s of The Bosphorus, Constantinople 1913-1916**, Hutchinson and Co Patternoster Row, London. 3. Baskı. Tarihsiz. Tarih muhtemelen 1918 olmalı. Morgenthau’yu anıları üzerinden değerlendiren bir çalışma olarak bkz. Köse, “Morgenthau’nun Türk Algısı”, s. 55-85.

olmamı talep etti”⁸ şeklinde nakletmesi,⁹ onun Türk liderlere bakış açısını yansıtan ifadelerine örnek olarak verilebilir.

Osmanlı ülkesinde yaşayan Hıristiyanlara ve Yahudilere en küçük bir olumsuzluk atfetmeyen Morgenthau, Türk halkı ve Müslümanlar mevzuunda çok bağınaz ve ırkçıdır. Cemal Paşa'nın ifadesiyle o, Türkler ve Müslümanlar hakkında ağıza alınmayacak küfür ve hakaretleri kullanmaktan çekinmeyen ve her bir satırı derin bir kin ve düşmanlık hissini kötü mahsulü olan bir kişidir.¹⁰ Nitekim o anılarının içerisinde Türklerden bahsederken şu aşağılayıcı ifadelere yer vermektedir: “katil”, “psikolojik olarak ilkel”, “kana susamış”, “korkak”, “sokak kabadayısı”, “alfabesi olmayan”, “şiiir ya da kitap yazmaktan aciz”, “sanatsal olarak hiçbir şey üretemeyen” ve “bilakis üretileni yok eden”, “şehir kuramayan” ve “kurulu olanları yok eden medeniyet düşmanları”.¹¹

Morgenthau'nun ırkçı bakış açısı, özellikle Ermeni sorunu bağlamında yaptığı ön yargılı ve maksatlı faaliyetler ve bu anlamda dönemin savaş propagandasına yaptığı katkılar, Türkler aleyhinde kötü bir algıya sebep olmuştur. Bu nedenle Morgenthau'yu tanımayanlar, insani ve akademik açıdan değerlendirmeye tabi tutmayanlar, ondaki Türk nefretini göremeyen/görmeyenler, yazılanları gerçekmiş gibi algılamaya devam etmekte, hatta onu günümüzde Ermeni “soykırımı”nın sözcüsü olarak kabul etmektedirler.

Batı dünyasında ortaya çıkan ve tabii olarak olumsuz bir karaktere sahip olan Türk algısında Morgenthau'nun rolü büyüktür. Bir anlamda o Batı da bu mevzuda otorite kabul edilmiştir. Nitekim Türklerin Büyük Taarruz ile Yunanlıları mağlup ettiği ve İzmir'e girdiği bir dönemde, Batı dünyasının en büyük gazetelerinden biri olan The Times, Türkler ve savaşın gidişatı hakkında hemen onun görüşlerine müracaat etme gereği duymuştur.

I. Dünya savaşı sonrası ülkeleri işgal edilen Türkler, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde toparlanmış, teşkilatlanmış, işgalci güçlerden Ermenileri ve Fransızları Anadolu'dan çıkarmış, sıra Yunanlılara gelmiştir. Bu anlamda Kurtuluş Savaşı'nın son evresi, 26 Ağustos 1922'de Afyonkarahisar-

⁸ Henry, Morgenthau, **Secret's of The Bosphorus, Constantinople 1913-1916**, Hutchinson and Co Pattern oster Row, London, s. 1, 8, 12-14, 33, 81, 155 vd.

⁹ Cemal Paşa hatıratında Morgenthau'yu iftira etmekle, caniyane fikirler ileri sürmekle, yalancılıkla ve mahalle dedikodusu yapmakla itham etmektedir. Cemal Paşa, **Hatırat**, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul,1996, s. 74, 77, 79, 140-141, 224.

¹⁰ Cemal Paşa, **Hatırat**, s. 79.

¹¹ Morgenthau, **Secret's of The Bosphorus**, s. 156, 166, 182; Köse, “Morghenthau'nun Türk Algısı”, s. 56; Selvi, “Henry Morgenthau Öyküsü ve Gerçekler”.

Kocatepe'de başlayan Büyük Taarruz ile açılmış ve 9 Eylül 1922'de Türk Ordusu'nun İzmir'e girmesiyle sonuçlanmıştır.¹² İzmir'in Türkler tarafından alınışını müteakiben The Times gazetesi temsilcisi 11 Eylül 1922 tarihinde Morgenthau ile görüşür ve bu mülakat 12 Eylül günü yayımlanır.¹³ *Türk Zaferi, Dünya'nın Yeni Tehlikesi ve Bay Morgenthau'nun Ciddi Uyarısı* ana başlığı ile gazeteye yansıyan görüşmenin, *Katliam Tehlikesi ve Dünya'nın Silahlı Adamları* isimli iki de alt başlığı mevcuttur.

Görüşmenin ilk paragrafı şu şekildedir: *The Times gazetesinin bir temsilcisi ile birkaç yıl Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'daki Büyükelçisi olarak görev yapan Bay Morgenthau, dün bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme, İzmir'in Türkler tarafından tekrar ele geçirildiği dönemde, olayın tüm dünyadaki olası etkileri üzerinedir.*

Gazetede ki habere göre; Morgenthau, Türk-Yunan mücadelesini yalnızca kendi deneyimleri doğrultusunda değil aynı zamanda birçok Türk liderinin kişisel karakterini bildiği için analiz etmekte ve bu doğrultuda, kazanılan zaferi, Türk milliyetçilerinin bir başarısı olarak görmekteydi. Ona göre Dünya'nın görmeye alıştığı askeri olaylarla karşılaştırıldığında, Türklerin yaptıkları, korkunç sonuçlara yol açan olaylar kitabında yalnızca bir bölüm teşkil edebilir. Arşidük Ferdinand'ın suikast sonucu öldürülmesi, Avrupa'yı I. Dünya Savaşına sürükleyen kıvılcım olmuştu. Şimdi İzmir'in Türk zaferi sonucu geri alınması ise Türkiye'yi beklenmedik şekilde canlandırmıştı. Ancak bu canlanmanın yarattığı tehlike zamanında fark edilip tedbir alınmazsa, yeni bir afete dönüşebilirdi. Bu durumda Morgenthau, Türk tehdidinin önlenmesi hususunda İngiliz halkının hükümetine tam destek vereceğini ve böylece bu tehlikenin Avrupa'ya yayılmasının önleneceğini düşünmektedir.

Morgenthau, "Mustafa Kemal Paşa'nın usta rehberliği sayesinde ortaya çıkan, daha sonra ise Türk askeri gücünün kendini korkunç bir şekilde belli ettiği ve ırksal tahammülsüzlüğe dönüşen Ulusal Hareket'in başlangıcına" dairde bilgiler vermiştir. Ona göre, Ulusal Hareket, İzmir'in Yunanlılara verilmesine ve İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da silahlı güç bulundurmalarına karşı vatansever bir protesto olarak ortaya çıkmıştır. Sevr Antlaşması'nın imzalanmasına ve buna tahammül edilmesine karşı büyük ölçüde öfkeli bir

¹² Konu hakkında bkz. **Türk İstiklal Harbi II.** Cilt Batı Cephesi I. nci Kitap Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), Ankara, 1967; **Türk İstiklal Harbi II.** Cilt Batı Cephesi II. nci Kitap Büyük Taarruz (1 Ağustos 1922-31 Ağustos 1922), Ankara, 1968; **Türk İstiklal Harbi II.** Cilt Batı Cephesi III. ncü Kitap Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos 1922-18 Eylül 1922), Ankara, 1969; Uğur Üçüncü, **Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz**, Altınpost Yayıncılık, Ankara, 2012.

¹³ The Times, 12 Semptember 1922.

reddetme söz konusu olmuştur. Protestolar aynı zamanda; Bab-ı Ali'nin zorunlu bir şekilde imzaladığı mütareke sonucu oluşan sınırsız yabancı müdahalesine ve Haliç'te silahları ile bekleyen İtilaf donanmalarının varlığına karşı da yapılmıştır.

1. KATLİAM TEHLİKESİ

Morgenthau, Ulusal Hareketin, Misak-ı Milli ile kabul edilen hedefleri nedeniyle, İstanbul ve İzmir'in geri alınmasının onları tatmin etmeyeceğini düşünmekte ve bu durumun geniş çaplı katliamlar ve yağmalarla birleşme ihtimalinden korkmaktadır. Ona göre bu durum, bir taraftan Ulusalçı birliklere ödeme yapmanın geçici bir çözümü ve aynı zamanda savaş boyunca sınırlarda yaşayan azınlıkları oralardan çıkarmanın hesaplı bir yolu olacaktır.

Eski Elçi, Türk zaferinin sadece Fransız kolonileri ve İngiliz İmparatorluğu'ndaki Müslümanlar, Irak ve Suriye'deki yatıştırılmayan nüfus üzerinde değil, aynı zamanda, yenilmiş diğer devletler üzerinde de etkili olacağını düşünmektedir. Ona göre; İtilaf Devletleri, Ankara'nın askeri gücünün Trakya'ya sınırsız geçişine için izni verirlerse, bu durumda Türklerle engelsiz bir iletişim kurması için Bulgaristan'da kışkırtılmış olacaktır.

Bulgaristan sadece savaş yenilgisi ve tazminatının yükünü ve eksik silahsızlanmanın utancını yaşamamakta, aynı zamanda, Ege'ye çıkamamanın acısını çekmektedir. Morgenthau, eğer Türklere beklenmedik zaferlerinden sınırsız kar elde etme imkânı verilirse, Bulgarların kışkırtılabileceğini ve bu durumda Selanik, Kavala ve Dedeağaç'tan çıkartılmış olan Bulgarların, Yunanlılara saldırabileceklerini düşünmektedir.

Gazetenin ifadesi ile “önyargısız bir gözlemci olan Bay Morgenthau”, savaştan sonra yaratılan yeni Avrupa'daki aşırı dengesiz yapı ve yeni oluşturulan veya sınırlarını büyük ölçüde genişleten devletlerin, oluşabilecek şoklara dayanıklı olmayacağı kanaatindedir. Bu anlamdaki en büyük tehlikede; yenilen ülkelerdeki askeri kastların genel bir isyan çıkarmasıdır. Morgenthau, müttefikleri içinde en ağır yenilgiye uğrayan Türklerin tekrar canlanıp, İtilaf Devletlerine karşı gelmesinin, Almanya'da hareketsiz duran asker, sivil elitler ile işçileri harekete geçireceğini de öngörmektedir.

2. DÜNYANIN SİLAHLI ADAMLARI

Ona göre; onlar, fırsat buldukları zaman, dayanılmaz emekliliklerinden kurtulup, Mustafa Kemal Paşa ile birleşebilirler, fakat bu birleşme, bir dünya fetih savaşına sebep olmayacaksa da (Dünya Savaşına 1914 yılında birkaç yüz Derebeyi savaşa neden olmuştu), en azından intikam ve yağmalamaya yol açacak bir savaş çıkarabilirdi. Bu savaş, sorumluluk duygusundan en ufak

derecede nasibini almamış kişiler tarafından özellikle kendi insanlarına veya genel olarak medeniyeti sarsmak amacıyla yapılabilirdi. Mustafa Kemal Paşa ile birleşen bu kişiler, kalıtsal askerlik amaçlarını ve kendi kişisel itibarlarını yükseltmek için bir sürü fırsatla karşılaşma imkânına sahiptiler.

Morgenthau, savaş yorgunu ve askeri tedbir almaya isteksiz Avrupa'daki demokrasilerin, bu yeni silahlı güce kurban olabileceğinden korkmaktadır. Ona göre; "silahlı adamların" eline geçen devletler, zafer kazanmış hilalin altında bir araya gelip, Sovyet yardımları ile yok edici bir güce dönüşebilirdi. İşte bu yüzden, İngiltere, Avrupa'daki diğer devletleri teşvik etmeli, tehlikenin sınırlanması için gereken acil önlemleri almalı ve bu tehlikenin Avrupa'nın tüm siyasi havasına ve Müslüman dünyasına yayılmasını önlemelidir. Devletler, Boğazların tekrar Türklerin kontrolüne geçmesini, her ne pahasına olursa olsun, önlemelidir.

Batıda Türkleri ve onların liderlerini iyi tanıyan ve The Times'in ifadesi ile "önyargısız bir gözlemci" olarak kabul edilen Morgenthau'yu, onun hakkında yukarıda verdiğimiz kısa bilgiler ve gazetedeki mülakatı çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Onun tarafsızlığı veya önyargısızlığı ancak bu şekilde genel bir çerçeveye oturtulabilir. Bu değerlendirmeler elbette ki günümüzdeki akademik çalışmalarda, Morgenthau'nun konumunu belirlemek açısından da önemli olacaktır.

Ermeni sorunu başta olmak üzere Batı'daki mevcut olumsuz Türk algısında Morgenthau'nun rolü ve onun Türklere karşı ırkçı bakış açısı, yukarıda yine ona ait eserler ve bunların içindeki ifadeler ile anlatılmaya çalışıldı. Onun 1922 yılında The Times'e verdiği mülakatı da bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Zira benzer bakış açısı bu mülakat içerisinde de net bir şekilde gözükmektedir. İzmir'in alınması ile ortaya çıkan Türk Zaferini, Türk milliyetçilerinin başarısı olarak gören Morgenthau, Mustafa Kemal'in usta liderliğini teyit etmekte, ülkelerinin işgal edilmesi ve kendilerine dayatılan şartlar nedeniyle Türklerin vatansever bir protesto başlattığını ve sonunda galip geldiklerini ifade etmektedir.

Bu tespitlerin ardından bilindik Morgenthau, satır aralarında hemen kendisini belli etmekte, aslında ülkelerini işgalden kurtarmaktan başka bir iş yapmamış olan Türklerin zaferini, Dünya'daki korkunç olaylar arasına sokmakta, Türk yöneticileri ve askerlerini yağmacı, farklı ırklara tahammül edemeyen ve her an katliam yapabilir şeklinde değerlendirmektedir. Ona göre Türklerin İzmir'i alması onları canlandırmıştır, Trakya'ya geçişleri ve Boğazları elde etmeleri kesin engellenmelidir. Aksi takdirde Türkler, Bulgarlar ve Almanlar başta olmak üzere, Avrupa'yı etkileyebilir, suskun askerler ve sivil elitler ile işbirliği yapılarak yeni ve büyük bir savaşa neden

olabilirlerdi. Bu durum, yeni yağma ve katliamlar yanı sıra, Avrupa demokrasilerini de kurban edebilirdi.

Türk zaferinin I. Dünya Savaşı mağlupları ve sömürgeler üzerinde yapacağı etki üzerinde haklı tespitlerde bulunan Morgenthau'nun, Trakya ve Boğazların Türklere teslimi ile bunun Avrupa'ya olası etkileri konusundaki fikirlerine elbette katılmak mümkün değildir. Kısacası o, İzmir'in alınması ile zafere ulaşan Türk başarısından oldukça rahatsız olmuş, bu galibiyetin Trakya ve Boğazlar ile taçlanmasını engellemek amacıyla başta İngiliz kamuoyu olmak üzere Avrupalıları harekete geçirmeyi amaçlamıştır. Mülakatı, bu tarihlerde Boğazlar ve Trakya'ya yönelik askeri harekât başlatan Türkleri durdurmak isteyen İngiliz Başbakanı Lloyd George'ye, kamuoyu nezdinde bir destek olarak görmekte mümkündür.

Sonuç olarak Morgenthau, I. Dünya Savaşında olduğu gibi, bir algı yaratmak ve Türklere karşı harekete geçeceklerle meşruiyet ve destek kazandırmak peşinde gibidir. Niyeti ne olursa olsun, verdiği mülakat, onun Türklere yönelik ırkçı bakışını bir kez daha ortaya koymakta, ülkesi işgal edilenlerin mağduriyetini bir kez dile getirmeden, onların kendi hakkı olan Boğazlar ve Trakya'yı ele geçirmelerini neredeyse genel bir Avrupa savaşı sebebi sayacak derecede ileri gitmektedir. Kısacası Morgenthau, bilindik şekliyle hareket etmiş, Türklere karşı bir algı oluşturma gayretinin parçası olmuştur. Bu şekliyle de onu, “ön yargısız” bir gözlemci ve tarih bilimi için dikkate alınacak tarafsız bir kişi olarak kabul etmek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Ambassador Morgenthau's Story; Doubleday, Page and Company, New York, 1919.

Cemal Paşa; **Hatırat**, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul, 1996.

Köse, İsmail; “Amerika'nın İstanbul Büyükelçisi H. Morgenthau'nun Türk Algısı”, **Tarih Dergisi**, Sayı 56 (2012 / 2), İstanbul 2013, s. 55-58.

Lepsius, Johannes; **Deutschland und Armenien, 1914–1918**, Sammlung Diplomatischer Aktenstücke, Der Tempelverlag, Potsdam, 1919.

Lowry, W. Heat; **Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsünün Perde Arkası**, Çev. Belkıs Torfilli, İstanbul, 1991.

..... **The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story**, İstanbul, 1990.

Morgenthau, Henry; **In collaboration with French Strother, All in Life Time**, Double day, Page and Company, New York, 1922, p. 1-2.

..... **Secret's of The Bosphorus, Constantinople 1913-1916**, Hutchinson and Co Patternoster Row, London. 3. Baskı. Tarihsiz.

..... **Secret's of The Bosphorus, Constantinople 1913-1916**, Hutchinson and Co Pattern oster Row, London.

Selvi, Haluk; “ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau Öyküsü ve Gerçekler”
<http://turksandarmenians.marmara.edu.tr/tr/abd-buyukelcisi-henry-morgenthau-oykusu-ve-gercekler/>

Sonyel, Salahi R.; “Türk Ermeni İlişkileri İle İlgili İngiliz Kaynakları Tarihi Sahteleme”, **Uluslararası Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu 24-25 Mayıs 2001**, Bildiriler, İstanbul, 2001, s. 237-245.

The Treatment of Armenieans in The Otoman Empire (With a Preface By Viscount Bryce), London, 1916.

Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi I. nci Kitap Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), Ankara, 1967.

Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi II. nci Kitap Büyük Taarruz (1 Ağustos 1922-31 Ağustos 1922), Ankara, 1968.

Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi III. ncü Kitap Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos 1922-18 Eylül 1922), Ankara, 1969.

Üçüncü, Uğur; **Türk Kamuoyunda Büyük Taarruz**, Altınpost Yayıncılık, Ankara, 2012.

Sürelî Yayınlar

The Times, 12 Semptember 1922.

İnternet Kaynakları

<http://www.firstworldwar.com/bio/morgenthau.htm> Who's Who - Henry Morgenthau.